

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Petar Jakopec

**LIBERALIZAM I REPUBLIKANIZAM:
LOCKEOVO I ROUSSEAUOVO
RAZUMIJEVANJE POLITIČKE
ZAJEDNICE**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2019.

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet

Petar Jakopec

Liberalizam i republikanizam: Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice

DOKTORSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Raul Raunić

Zagreb, 2019.

University of Zagreb

Faculty of Humanities and Social Sciences

Petar Jakopec

**Liberalism and Republicanism: Locke's
and Rousseau's understanding of the
political community**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Assistant Professor Raul Raunić, PhD

Zagreb, 2019

Informacije o mentoru

Raul Raunić od sredine 2004. zaposlen je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za filozofiju. Od 2010. je u znanstveno-nastavnom zvanju docenta. U ožujku 2016. izabran je u znanstveno zvanje višeg znanstvenog suradnika. Nositelj je i izvoditelj predmeta Filozofija politike i Metodika nastave filozofije. Uža područja njegova interesa su: filozofija politike, filozofija odgoja, socijalna filozofija, etika i metodika nastave filozofije. Objavio je dvije knjige:

(2009) Filozofija politike Johna Lockeja, Politička kultura, Zagreb.

(2005) Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb.

Recentni radovi Raula Raunića su:

(2018) „Revolucije i legitimnost“ u : Filozofije revolucija i ideje novih svjetova (ur. B. Mikulić i M. Žitko) Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 14-49.

(2017) „Filozofija i kurikulum“, Metodički ogledi, Vol. 24. No. 1. Str. 9-30.

(2017) „Inačice materijalizma i novovjekovna filozofija politike“ u: Inačice materijalizma, (ur. Mikulić B. i Žitko M.) Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 110-143.

(2015) „Teorijski prekoračiti teoriju: Kangrga o povijesnosti, praksi i revoluciji“ u: Aspekti praxisa (ur. B. Mikulić, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 160-182).

(2015) „Postvarenje povijesnog svijeta: strukturna ideologija instrumentalne i teleološke racionalnosti“, Filozofska istraživanja (Vol. 35. No. 2. str. 209-225).

(2015) „Vrednota tolerancije“ u: J. Locke “Pismo o toleranciji“, SNV, Zagreb, str.77-99.

(2014) „Rousseauov politički emancipacijski projekt“ Filozofska istraživanja, Vol. 34. No. 1-2. str. 5-22.

(2013) [“Edmund Burke”](#), u: Moderna politička teorija (ur. E. Kulenović), Zagreb, 155-202.

(2011) „Politika identiteta i demokratska pravednost“, Filozofska istraživanja, Vol. 31. No. 4. 4/2011. str. 719-734.

Zahvaljujem dr. sc. Raulu Rauniću, docentu, na predanom i strpljivom, znanstvenom i pedagoškom radu. Njegove upute i poticaji značajno su mi pomogli u pisanju ovog doktorskog rada.

Zahvaljujem i Odsjeku za filozofiju, a posebno voditelju doktorskog studija prof. dr. sc. Lini Veljaku što je uvijek bio srdačan, susretljiv i otvoren za svoja moja pitanja u vezi doktorskog studija.

Posebno se zahvaljujem svojoj obitelji na neumornom poticanju u ustrajnosti u radu, što su me svojim dosjetkama i idejama uvijek bodrili. Od srca se zahvaljujem i svojoj vrlo i voljenoj zaručnici na ohrabrivanju i ljubavi što mi ju je pružala kroz cijeli studij.

Petar Jakopec

Sažetak

U ovome doktorskom radu nastojalo se precizno odrediti pojmove liberalizam i republikanizam te navedenim filozofsko-političkim koncepcijama pristupiti iz gledišta povijesne rekonstrukcije filozofija politike Johna Lockeja i Jean-Jacquesa Rousseaua. Metodom refleksivne ravnoteže, utvrđuje se Lockeov i Rousseauov doprinos u poimanju moderne političke kulture te njihov utjecaj na institucionalna ustrojstva moderne političke zajednice.

Istraživanje u doktorskom radu zasnovano je na ideji da se znanstveno istraži i potvrdi presudna uloga spomenutih filozofa u novovjekovnoj filozofiji politike. Istraživanje je u disertaciji podijeljeno na četiri cjeline. Prva cjelina dokorskog rada razmatra povijesne čimbenike koji su utjecali na stvaranje filozofsko-političke misli Lockeja i Rousseaua. Druga cjelina temelji se na samostalnoj i detaljnoj interpretaciji ključnih filozofskih ideja koje su obilježile filozofsko-političku misao Johna Lockeja i njegovo razumijevanje političke zajednice. Treći dio rada orijentiran je na filozofsko-političku misao Jean-Jacques Rousseaua i njegovu specifičnu ideju političke zajednice. U doktorskom radu, kroz sve tri tematske cjeline koje čine osnovicu disertacije, argumentacijskim postupcima objašnjava se i ustanovljava širina njihovog filozofskog utjecaja na filozofsko-političke koncepcije liberalizma i modernog republikanizma. Nadalje, u radu se analiziraju ideje Lockeja i Rousseaua glede nastanka i načina funkcioniranja političke zajednice koja je stvorena voljom pojedinaca; odnosno ispituje se kako spomenuti mislioci pristupaju ideji stvaranja i konstituiranja političke zajednice te na koje vrste problema autori nailaze.

Disertacija završava usporednom analizom filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacquesa Rousseaua. U toj četvrtoj i završnoj cjelini dokorskog rada određuje se Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice u svjetlu narušene ravnoteže između liberalnog i demokratsko republikanskog elementa u suvremenom poimanju politike.

Ključne riječi: John Locke, Jean-Jacques Rousseau, liberalizam, republikanizam, prirodno stanje, vlasništvo, politička zajednica.

Summary

The dissertation based on a critical analysis and a comparative method tried to establish the concepts of liberalism and republicanism and to approach the mentioned philosophical and political concepts from the point of view of the historical reconstruction of John Locke's and Jean Jacques Rousseau's political philosophy. Using the reflexive equilibrium method it has been confirmed that Locke and Rousseau contributed to the concept of modern political culture and influenced the institutional structure of modern political community. The thesis is divided into four larger parts and every part consists of a series of related chapters and subchapters. In the first part of the doctoral thesis: *Political, social and historical circumstances of John Locke's and Jean-Jacques Rousseau's political philosophy* there are six chapters. The first chapter: *Historical factors and historical context of the creation of liberalism* establishes historical circumstances that influenced the creation of the political philosophy concept of liberalism. Based on the studied literature this chapter analyzes historical events in the seventeenth-century England which created social and political tensions and determined the frames of Locke's political philosophy. The main intention in this chapter is to present political struggles between the king and the parliament, the royalists and the Whigs, which influenced the articulation of the problem of a limited government and the creation of liberalism. English king Charles II had *Patriarcha* reprinted, Sir Robert Filmer's old work, which advocates the monarch's divine right to power. The second chapter of the dissertation titled: *The beginnings of the philosophical conception of liberalism* elaborates Locke's argumentation that questions Filmer's work *Patriarcha*. Namely, in 1689 John Locke anonymously published his work *Two Treatises of Government* in which he advocates the principle of limited authority based on individual natural rights and in which he shaped the idea of protoliberalism. The following chapter *The features of liberalism as a philosophical and political ideology* examines and analyzes in details the fundamental characteristics of liberalism as a philosophical and political ideology. This chapter elaborates in detail the four essential characteristics of liberalism. These are individualism, egalitarianism, universalism and meliorism. The remaining three chapters of the first part of the doctoral thesis point to historical circumstances and the emergence of modern-age republicanism as a political philosophy concept. In this sense chapter four is titled: *Historical context of the emergence of modern- age republicanism*. This chapter discusses the activities of Louis XIV, Louis XV, and Louis XVI, French kings who ruled

arbitrarily in an absolute monarchy thus contributing to the causes of the French Revolution. In this upsetting and restless period of French history Jean-Jacques Rousseau, as an enlightener, but also a critic of the Enlightenment and a philosopher, tried to influence public opinion, in particular through his works *Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men* and *The Social Contract*. The fifth chapter of the first part titled *Republicanism as a political philosophy concept* analyzes the emergence and origins of the idea of modern-age republicanism as a political philosophy concept. This chapter analyzes supporting ideas of modern-age republicanism, such as: political virtue, the principle of equality and freedom of all members of the political community, the values of self-determination and the importance of common good for the stability and improvement of the political community. The last chapter of the first part is titled: *The characteristics of republicanism in modern political philosophy*. This chapter describes the republican concept more accurately and emphasizes the awareness of individuals especially in their need of a brave civic life and political virtues aimed at the political participation of individuals.

The main preoccupation of the second part of the doctoral thesis is a detailed elaboration of Locke's understanding of the political community. This part consists of four chapters and five subchapters. The first chapter: *John Locke and the seventeenth century historical upheavals* analyzes the impact of Locke's *Second Treatise on Government* on liberalism and discusses historical circumstances that enabled the establishment of that concept. The second chapter is *Locke's protoliberal philosophy of politics* and it deals with the foundations of Locke's doctrine, limited authority and recognition of individual rights of each person, later referred to as the doctrine of liberalism. The third chapter is *Natural and political situation in John Locke's political philosophy* and it includes a subchapter *Locke's understanding of ownership and realization of ownership rights in natural condition*. As can be seen from the title, the third chapter and the subchapter refer to the essential elements of Locke's philosophy of politics and crucial points that make Locke's philosophy of politics protoliberal. Namely, this chapter discusses Locke's idea of the natural and political situation and Locke's understanding of ownership as a natural right. Locke claims that the role of the state is to preserve property, which in the narrower sense represents the acknowledged properties and in a broader sense it encompasses life, liberty and the possessions of citizens. The fourth chapter *The political community in Locke's political philosophy* includes four subchapters that further elaborate Locke's understanding of the political community and his influence on the political philosophy concept of liberalism. Thus, in the first subchapter the focus is placed on the way of constituting the political community, while the discourse of the

second subchapter refers to Locke's principle of limited authority and the idea of shareholder sovereignty according to which only those individuals who have confirmed property are entitled to political participation. The third subchapter is about the right of the political community to resist arbitrary and rebellious rulers. If rulers do not rule according to established laws, they themselves become rebels against established laws and the political community has the legitimate right to overthrow such rulers who do not rule according to the common interest of the community. The last subchapter of the fourth chapter in the second part of the doctoral thesis analyzes the concept of justified war in Locke's *Second Treatise on Government*. Locke's concept of justified war, in addition to its main aim against the rebellious ruler, is used to justify colonial conquests and the right of conquerors to conquered areas that resisted the conqueror. This chapter completes the second part of the dissertation, and it is followed by the third part in which the main theme is Rousseau's understanding of the political community. The third part consists of seven chapters, without subchapters, and focuses on Rousseau's philosophy of politics, namely on studying his works, firstly *Discourse on the Origin and Basis of Inequality Among Men*, then *The Social Contract* and finally *Discourse on Political Economy*. The first chapter discusses historical conditions of Rousseau's philosophy and elaborates historical factors that influenced the creation of Rousseau's philosophy of politics. The title of the second chapter is *Rousseau's two kinds of inequality* and this chapter describes Rousseau's two types of inequality among people: physical as well as moral and political inequalities.

The third chapter deals with the relation between private property and civilization, and discusses Rousseau's understanding of property which enables civilization and which at the same time gains its recognition only in civilization and civil society. The fourth chapter refers to Rousseau's understanding of the state. According to Rousseau, the state has the form of a substantive good, because only in the state a man achieves rightful freedom and mutual recognition. The fifth chapter is *Freedom and self-legislation of a man*, and Rousseau considers the issue of freedom within the framework of citizen autonomy. It is particularly emphasized that for Rousseau freedom in the state is inseparable from equality of people. The sixth chapter discusses Rousseau's democratic affirmation of individual freedom. Rousseau wants to affirm individual freedom united with the unique moral and political body of the people, namely the people's or folk sovereignty. The last chapter of the third part of the doctoral dissertation is *The role of a sovereign in the discourse of political economy*. This chapter presents Rousseau's *Discourse of Political Economy*, in which Rousseau in a

rudimentary form indicated sovereign's role and the idea of common will in the political community.

The fourth and final part concisely depicts Locke's and Rousseau's fundamental ideas of political philosophy, which marked their understanding of the political community. The research plan in the doctoral thesis is based on critical comparison between Locke's and Rousseau's political philosophy and the basis of the research rests on the original creative interpretation of Locke's and Rousseau's works on political philosophy. The methodology in the dissertation is directed to the argumentative and critical approach to explanations of scientific assumptions that consider Locke and Rousseau proponents of political philosophy concept of liberalism and republicanism. Finally, the dissertation presents essential ideas which Locke and Rousseau agree or disagree with and which affect modern and contemporary political culture.

Key words: John Locke, Jean-Jacques Rousseau, liberalism, republicanism, natural state, property, political community

Sadržaj

UVOD	1
1. POLITIČKE, DRUŠTVENE I POVIJESNE OKOLNOSTI NASTANKA FILOZOFIJE POLITIKE JOHNNA LOCKEA I JEAN-JACQUESA ROUSSEAU	6
1.1. Povijesni čimbenici i povijesni kontekst stvaranja ideje liberalizma.....	6
1.2. Začetak filozofske koncepcije liberalizma	15
1.3. Značajke liberalizma kao filozofsko-političkog učenja	23
1.4. Povijesni kontekst nastanka novovjekovnog i modernog republikanizma	31
1.5. Republikanizam kao filozofsko-politička koncepcija	41
1.6. Karakteristike republikanizma u novovjekovnoj filozofsko-političkoj misli.....	48
2. LOCKEOVO RAZUMIJEVANJE POLITIČKE ZAJEDNICE	52
2.1. John Locke i historijska previranja sedamnaestoga stoljeća	52
2.2. Lockeova protoliberalna filozofija politike.....	59
2.3. Prirodno i političko stanje u filozofiji politike Johna Lockea	68
2.3.1. Lockeovo poimanje vlasništva i ostvarivanje prava vlasništva u prirodnom stanju	81
2.4. Politička zajednica u Lockeovoj filozofiji politike	90
2.4.1. Lockeov koncept konstituiranja političke zajednice	102
2.4.2. Načelo ograničene vlasti i ideja dioničarskog suvereniteta u Lockeovom poimanju političke zajednice.....	110
2.4.3. O pravu na otpor u Lockeovom shvaćanju političke zajednice.....	114
2.4.4. Koncept opravdanog rata u Lockeovom sagledavanju političke zajednice u <i>Drugoj raspravi o vlasti</i>	124
3. ROUSSEAUOVO RAZUMIJEVANJE POLITIČKE ZAJEDNICE	134
3.1. Historijski čimbenici Rousseauove filozofije.....	134
3.2. Rousseauove dvije vrste nejednakosti	139
3.3. Utjecaj civilizacije na stvaranje vlasništva.....	145
3.4. Politička zajednica kao forma supstancijalnog dobra	149
3.5. Sloboda i samozakonodavstvo čovjeka	156
3.6. Rousseauovo demokratsko afirmiranje individualne slobode.....	162
3.7. Uloga suverena u <i>Raspravi o političkoj ekonomiji</i>	172

4. USPOREDNA ANALIZA FILOZOFIJE POLITIKE JOHNA LOCKEA I JEAN-JACQUESA ROUSSEAU	180
ZAKLJUČAK	184
Popis literature	190
Životopis autora s popisom objavljenih djela	195

UVOD

Temeljna nakana rada je ustanoviti Lockeov i Rousseauov doprinos u stvaranju filozofsko-političkih doktrina liberalizma i republikanizma. U radu će se na kritičko analitičkoj i komparativnoj metodi utvrditi Lockeova i Rousseauova filozofija politike te njihovo razumijevanje političke zajednice. Locke je konceptom prirodnih prava, principom ograničene vlasti, i filozofsko-političkom doktrinom liberalizma postavio stožernu okosnicu u modernoj filozofiji politike i time utjecao na daljnji razvoj u promišljanju i legitimiranju političke zajednice. S druge strane, Rousseau je istodobno minuciozni kritičar liberalizma i začetnik moderne koncepcije republikanizma s kojom ističe primat zajedničkog dobra, stabilnosti i jedinstva političke zajednice. Sveza tih dvaju, ishodišno sličnih, ali i bitno suprotstavljenih filozofsko-političkih koncepcija vodi prema ključnoj tezi u ovome doktorskom radu, a prema kojoj se moderna politička kultura temelji, na ravnoteži između liberalnog i republikansko-demokratskog elementa koji upravo izvire iz Lockeova odnosno Rousseauova razumijevanja političke zajednice. Narušenost ravnoteže između ta dva momenta dijelom i objašnjava krize u modernoj političkoj kulturi i funkcioniranju političkih institucija.

Znanstveno istraživanje u doktorskom radu vrši se na preispitivanju sličnosti i različitosti filozofije politike Lockea i Rousseaua te na njihovim krucijalnim idejama koje su spomenute filozofe istaknule u povijesti filozofije. Metodologija dokorskog rada usmjerena je na argumentacijski pristup obrazloženja znanstvenih pretpostavki. Središte proučavanja utemeljeno je na izvornoj interpretaciji filozofije politike Lockea i Rousseaua. U radu se na kreativan način pojašnjava i komparativnom argumentacijom ispituju bitne sličnosti ili različitosti u poimanju nastanaka i konstituiranja političke zajednice. I Locke i Rousseau u svojim filozofsko-političkim djelima polaze od kontraktualističke metode opravdanja političkog autoriteta odnosno misaonog eksperimenta prirodnog stanja kao svojevrzne filozofske konstrukcije u kojoj čovjek razotkriva svoju prirodu.

Locke je tvorac protoliberalne filozofije politike jer smatra da je vlasništvo i privatni interes ono što pojedince navodi da stvore političku zajednicu te time uvećaju izgled samoočuvanja i zaštite vlasništva. Rousseau kao republikanac daje prednost općem interesu u odnosu na pojedinačne interese te nadalje smatra da se pojedinac primarno potvrđuje u zajedničkom i autonomnom političkom djelovanju u kojemu se podvrgava samo onim političkim zakonima koje je slobodno, kao član moralnog i političkog tijela donio i prihvatio. John Locke je u svojoj *Drugoj raspravi o vlasti* opovrgavao legitimnost apsolutne vlasti i

zagovarao koncepciju ograničene vlasti. Jedan od načina ograničenja vlasti je podjela vlasti koja sprečava da se sva vlast koncentrira na jednom mjestu. Locke utoliko zagovara podjelu vlasti na: izvršnu, zakonodavnu i federativnu. Locke je u svojoj *Drugoj raspravi* zamišljeni društveni ugovor započeo s idejom hipotetskog, idealnog i slobodnog prirodnog stanja u kojemu pojedinac uživa svu slobodu tog prirodnog stanja te ukoliko poštuje prirodni zakon nesmetano stječe vlastitim radom privatno vlasništvo. Upravo je idejom idealnog prirodnog stanja Locke postavio zasade za koncepciju protoliberalizma odnosno čvrste temelje za zreli razvoj liberalizma kao filozofsko-političke koncepcije.

Pretpolitičko stanje je ključno za poimanje liberalizma kao filozofsko-političkog učenja jer se u njemu ogledavaju tvorbeni elementi samog liberalizma. Primarno počelo i polazište liberalizma jest sloboda pojedinca da djeluje prema vlastitoj volji te da ga se u tome poštuje i ne sputava. Jednaka prirodna sloboda pojedinaca je prema tome jedan od ključnih elemenata za samu koncepciju liberalizma. Riječ je o tome da svaki pojedinac ima pravo svojim radom stvoriti privatno vlasništvo i po vlastitom nahođenju urediti život kako mu odgovara. Stoga se element jednakosti odnosi na jednakost pojedinaca te njihovih prava na jednake mogućnosti i šanse da svaki pojedinac slobodno odluči kako i na koji način će upravljati svojim životom. Život je prema filozofsko-političkoj koncepciji liberalizma polje jednakih mogućnosti za svakog čovjeka pa svaki čovjek jedino svojim radom stječe i privatno vlasništvo.

Teorija meritokracije odnosno proces uloženog truda u rad neophodan je za stjecanje vlasništva i privatne imovine budući da svi pojedinci bilo u pretpolitičkom ili političkom stanju imaju jednako pravo na rad i privatnu imovinu. Prema meritokracijskom poimanju, pravo na vlasništvo pojedinac stječe tek svojim radom kao zaslugom i uloženim trudom u neko materijalno dobro da bi ga na koncu zadobio i stekao. Uloga individue je u liberalnoj filozofsko-političkoj koncepciji središnja jer je pojedinac u liberalizmu ishodišni moralni subjekt koji samo slobodnim pristankom stvara svoje društvene i političke veze. Pojedinci su u političkoj zajednici kao i u pretpolitičkom stanju neovisni i slobodni u odnosu na druge pojedince te ih jedino vlasništvo i rad odlikuje u međusobnoj konkurenciji. Koncept meritokracije u prirodnom stanju očituje se u razlici u vlasništvu, a koje su nastale na temelju različite marljivosti i rezultata rada. Individualizam je uz čimbenik slobode, tlo, temelj iz kojega nastaje čitavi filozofski-politički koncept liberalizma. Bez pojedinaca kao političkih subjekata koji imaju slobodu stjecanja vlasništva sama koncepcija liberalizma ne bi opstala budući da se čitavo učenje liberalizma bazira na individuama koji u ravnopravnim

okolnostima i vrijednostima imaju mogućnost postati vlasnički potvrđeni subjekti. Kako bi nesmetano uživali u svojoj imovini pojedinci konstituiraju političku zajednicu odnosno državu koja ima instrumentalnu ulogu očuvanja njihovog vlasništva.

U širem smislu vlasništvo prema Lockeu uključuje život, slobodu i imetak, dok se u užem smislu vlasništvo odnosi na stečeni imetak. Politička zajednica je u tom smislu instrument očuvanja privatnog vlasništva samih pojedinaca i jamac koji teži očuvanju života svih pripadnika političke zajednice. Princip ograničene vlasti čini političku zajednicu stabilnom jer se time sužava mogućnost uspostavljanja apsolutne vlasti i samovoljnosti vladara. Ideja podjele vlasti u Lockeovoj filozofiji politike utvrdila je za liberalizam karakteristični sustav protuteža ili nepovjerenja prema moći što kod Lockeovog dovodi do ograničenja vlasti kroz podjelu na zakonodavnu, izvršnu i federativnu vlast. Uspostavljanje države kao političke zajednice na osnovi dragovoljnog pristanka pojedinaca sama politička zajednica postaje temeljni instrument očuvanja života i vlasništva svih pripadnika političke zajednice.

Druga velika politička doktrina, metodički suprotna od liberalizma utoliko što polazi od primata općeg pred pojedinačnim interesom, je moderni republikanizam. *Res publica* se sa latinskog na hrvatski prevodi kao javna stvar ili opće dobro i od te latinske sintagme potječe i naziv republika. Javno dobro u republikanizmu ima primat u odnosu na privatno dobro. Svaki pojedinac participira u političkoj zajednici u očuvanju i brizi za opće dobro same političke zajednice. Pod pretpostavkom da su svi pojedinci u političkoj zajednici jednaki i imaju jednake mogućnosti za stvaranje privatnog vlasništva, svoje vlastite interese ipak na koncu pojedinci podređuju općim državnim interesima.

U republikanski uređenoj političkoj zajednici sva javna djelatnost pojedinaca usmjerena je na opće dobro same političke zajednice te svaki privatni interes koji ide na uštrb općeg dobra u republikanskom poretku političke zajednice jest neprihvatljiv jer se udaljava od zajedničke stvari političke zajednice, a koja se odnosi na očuvanje svih pojedinaca pod vidom općeg dobra. Vrlina i odgovornost tvorbeni su elementi filozofsko-političke koncepcije republikanizma jer pojedinci tek moralnom osviještenošću postaju odgovorni građani i pripadnici političke zajednice. Pojedinci koji stvaraju političku zajednicu prema republikanskom učenju zadobivaju vrhovnu vlast koja im daje moć da oblikuju politički poredak političke zajednice. Društvenim ugovorom pojedinci svoja prava transformiraju u korist općeg dobra čitave političke zajednice te zadobivaju kao članovi suverenog tijela ključnu ulogu u političkoj zajednici. Političkom participacijom i emancipacijom u

republikanskoj političkoj zajednici, opći interesi pojedinaca postaju primarni i neophodni za očuvanje opće volje i općeg dobra zajednice. Privatni interesi su prema učenju republikanizma sekundarni. Rousseau, međutim, priznaje prava pojedinca i usklađuje ih s općim dobrom u suverenom političkom tijelu, izraz kojeg je opća volja. Opća volja zajednice vodi brigu o svim ključnim i vitalnim potrebama političke zajednice kao cjeline. Prema učenju republikanizma pripadnici političke zajednice su ujedno i nositelji vlasti jer se vlast u političkoj zajednici uspostavlja udruživanjem pojedinaca u jedno i jedinstveno moralno i političko tijelo odnosno pravom na samozakonodavstvo iz kojega na koncu proizlaze i politički zakoni.

Republikanska politička zajednica, sastavljena od svojih pripadnika odnosno građana omogućuje stvaranje opće volje političke zajednice koja se transformira u vrhovno i svrhovito suvereno političko tijelo te na taj način sva moć vlasti i upravljanja političkom zajednicom ostaje u domeni pripadnika političke zajednice u cilju očuvanja općih političkih interesa same zajednice. Rousseau je svojim konceptom republikanizma kao filozofsko-političkog učenja pripremio solidne temelje za daljnji razvoj republikanskog tumačenja i razumijevanja političke zajednice. S druge strane nekoliko desetljeća prije Rousseaua, Locke je na poseban način svojim *Dvjesto raspravama o vlasti*, a osobito *Drugom raspravom o vlasti* postavio temelje liberalnog koncepta i razumijevanja političke zajednice.

Prvi dio ovoga rada služi kao uvod u povijesno razdoblje u kojem su djelovali Locke i Rousseau te se u tom dijelu rada nastoji pružiti koncizan pregled prijelomnih povijesnih točaka koje su utjecale na filozofiju politike Lockea i Rousseaua. Napose se pozornost u prvom dijelu rada posvećuje društvenim i političkim prilikama Engleske i Francuske u sedamnaestom odnosno osamnaestom stoljeću. Prvi dio rada sastoji se od šest poglavlja od kojih svako poglavlje na poseban i komplementaran odnos prikazuje povijesne čimbenike koji su utjecali na filozofsko-političke koncepcije liberalizma i republikanizma te na Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice. Prema tome u prvom dijelu disertacije kritičkom i komparativnom metodom utvrđuju se liberalizam i republikanizam kao filozofsko-politički koncepti te povijesne prilike i okolnosti koje su utjecale na stvaranje istaknutih filozofsko-političkih učenja.

U drugom dijelu rada koje glasi *Lockeovo razumijevanje političke zajednice*, a koje se sastoji od četiri poglavlja i pet potpoglavlja istražuje se te utvrđuje hermeneutičkim izučavanjem, Lockeova *Druga rasprava o vlasti* i njegovo razumijevanje političke zajednice. U tom dijelu disertacije istaknut će se ključni elementi Lockeove filozofije politike i utvrditi

značenje njegovog razumijevanja političke zajednice. Osim toga u drugom dijelu rada moći će se uvidjeti da je Locke svojim razumijevanjem političke zajednice ujedno postao začetnik filozofsko-političke koncepcije liberalizma.

Treći dio rada, koji glasi *Rousseauovo razumijevanje političke zajednice* prati Rousseauovu filozofiju politike i njegov doprinos republikanizmu kao filozofsko-političkoj koncepciji. U tom dijelu rada nalaze se sedam poglavlja te je u središtu istraživanja tog dijela disertacije, koja primarno govori o Rousseauovom razumijevanju političke zajednice, kreativno i kritičko izučavanje Rousseauovih filozofskih djela, a riječ je o *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, zatim o čuvenom *Društvenom ugovoru ili o načelima političkog prava* i na koncu o *Raspravi o političkoj ekonomiji*. Na kraju u posljednjem dijelu usporednom analizom filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacques Rousseaua nastoji se pružiti kratak, jasan i jezgrovit osvrt na Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice te se u tom dijelu rada teži utvrditi i ustanoviti kako filozofsko-političke koncepcije liberalizma i republikanizma upućuju jedna na drugu i međusobno se nadopunjuju te stvaraju temelj za suvremenu demokratsku političku kulturu.

1. POLITIČKE, DRUŠTVENE I POVIJESNE OKOLNOSTI NASTANKA FILOZOFIJE POLITIKE JOHNA LOCKEA I JEAN-JACQUESA ROUSSEAU

Moderna i suvremena politička kultura počiva na dvije stožerne okosnice koje svoju prvobitnu artikulaciju nalaze u filozofijama politike Johna Lockea i Jean-Jacquesa Rousseaua. Riječ je o Lockeovu liberalnom razumijevanju temeljnih ljudskih prava i konceptu ograničene vlasti, odnosno Rousseauovu republikansko demokratskom poimanju pučke suverenosti i konceptu republikanskih političkih vrlina. Prožimanje tih dvaju suprotstavljenih strana čini plodotvornu i napetu ravnotežu moderne političke kulture. Moja je nakana u ovome radu odrediti pojmove liberalizam i republikanizam te navedenim filozofsko-političkim koncepcijama pristupiti iz gledišta povijesne rekonstrukcije filozofije politike Johna Lockea i Jean-Jacquesa Rousseaua. U doktorskom radu, metodom refleksivne ravnoteže, utvrdit ću Lockeov i Rousseauov doprinos u poimanju moderne političke kulture te njihov utjecaj na institucionalna ustrojstva moderne političke zajednice.

U modernoj liberalno demokratskoj kulturi postoji stalna napetost između pojedinačnih, posebnih i općih interesa odnosno napetost između liberalnih i republikanskih elemenata koja rezultira krizom demokratskih institucija i tako zvanim demokratskim deficitom. Moja je namjera pokazati kako pristup i artikulacije klasičnih autora mogu pomoći u razumijevanju i rješavanju suvremenog demokratskog deficita. Kroz ideje filozofsko-političkih učenja liberalizma i republikanizma, Locke i Rousseau su omogućili konstituiranje i razumijevanje zapadne političke kulture i političkog ustroja. Ideja vodilja posvećena istraživanju u ovome doktorskom radu usmjerena je na izvornu i kritičko analitičku komparaciju krucijalnih i revolucionarnih filozofsko-političkih načela koje su Lockea i Rousseaua učinile paradigmatiskim filozofima novovjekovnog razdoblja u povijesti filozofije.

1.1. Povijesni čimbenici i povijesni kontekst stvaranja ideje liberalizma

Razdoblje sedamnaestoga stoljeća bilo je razdoblje brojnih političkih prevrata uzrokovanih ponajviše zbog pružanja otpora apsolutizmu, uspona građanske klase i snage parlamenta, te radi latentnog straha protestantske većine u približavanju katoličkoj Francuskoj. Upravo su se na prostorima današnje Velike Britanije zbivali ti prevrati koji su ponajviše bili inicirani idejom promjene vlasti s monarhijskog tipa vlasti na princip ograničene vlasti. U šesnaestom stoljeću, dakle u stoljeću prije nego što je Locke započeo djelovati, stabilnost i društveni mir

sjeverne, zapadne i srednje Europe bio je poremećen vjerskim pokretima poznatim kao reformacija i protureformacija. Vjera je »zauzimala središnje mjesto u životu ljudi rane moderne Europe. Ona je pratila i uzvisivala svaki veći čin u ljudskom životu, od rođenja i krštenja do smrti i pokopa, te je nudila nadu u spasenje.«¹ Pitanje vjere kao i položaj religije bio je u samom žarištu zbivanja, ali i interesa europskih državnikâ te vjerskih reformatora (M. Luther, H. Zwingli i J. Calvin) šesnaestoga stoljeća. Temeljni »Lutherov nauk o crkvi, državi i pravu uopće je njegov nauk o dvama carstvima – carstvu milosti i carstvu svijeta – i dvama Božjim regimentama u njima.«² Luther svojim učenjem o dvama carstvima ustanovljuje dva oblika služenja, služenju duhovnom regimentu i služenju svjetovnom regimentu. Prema tome je »Bog odredio dva regimenta, duhovni, koji čine kršćani i pobožni ljudi kroz Sveti Duh pod Kristom, i svjetovni, u kojem nekršćani i zli ljudi moraju vanjskim sredstvima čuvati mir i štitjeti bez zahvalnosti.«³ Obim regimentima vlada Bog koji je ustanovio institucije (*ecclesiae*, *oeconomiae* i *politiae*) te službe koje donose mir i provode njegove naloge. Osim što je Luther uopće utjecao na stvaranje protestantske teologije njegov moćan nauk vjere proširio se gotovo i na svim prostorima zapadnog i srednjeg djela europskog kontinenta.

Luther je utjecao na švicarskog religioznog reformatora Ulricha Zwinglia, ali i na Jeana Calvina koji se svrstavao u Lutherove pristaše. Calvin je osnovao na tragu reformacijskog pokreta i na temeljima protestantske teologije sljedbu poznatiju pod nazivom kalvinizam, koja je ujedno postala i frakcija unutar luteranstva. O Zwingliu je Luther smatrao da »nije kršćanin' prije svega zbog njegova nauka o samo simboličnoj Kristovoj prisutnosti u Euharistiji.«⁴, te su se na koncu nakon Zwinglieve pogibije, Zwinglijeve pristaše priklonile kalvinistima.⁵ Izazvana vjerskim sukobima te pojavom reformacije i protureformacijom na prostranstvima srednje i zapadne Europe izbio je vjerski sukob koji je postupno prerastao i u političke borbe. Stoga političke borbe unatoč »svojoj očitoj snazi, 'nove monarhije' Europe nisu nikad do 1660. u potpunosti izbjegle sistemu vladavine koji su naslijedile iz ranijih razdoblja. Njihovo bogatstvo, birokracija, kontrola vjere i stajaća vojska nisu bili dovoljni da razbiju oblike osobne ovisnosti koja je karakterizirala monarhiju u feudalnom razdoblju.«⁶

Početkom sedamnaestoga stoljeća sukobi na područjima srednje i zapadne Europe

¹ Slavko Goldstein (ur.) i dr., *The Times Atlas*, Cankarjeva založba, Ljubljana; Zagreb 1989., str. 182.

² Hans Karl Scherzer, »Luther«, u: *Klasici političkog mišljenja*, sv. 1, Golden marketing, Zagreb 1998., str. 209.

³ Martin Luther, *Werke*, Weimar, Böhlau 1883., navedeno prema: Hans Karl Scherzer, »Luther«, u: *Klasici političkog mišljenja*, sv. 1, str. 217.

⁴ Jose Orlandis, *Povijest kršćanstva*, Verbum, Split 2004., str. 116.

⁵ Dostupno na: usp. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67601>. Pristupljeno 30. lipnja 2016.

⁶ S. Goldstein (ur.) i dr., *The Times Atlas*, str. 184.

kulminirali su težnjom za decentralizacijom vlasti. Europske države sedamnaestoga stoljeća brojnim su ustancima i pobunama nastojale promijeniti apsolutistički način vladavine te utvrditi nezavisnost od centra moći. Politička i religiozna previranja u sedamnaestom su stoljeću utjecala i na promjenu političke karte zapadne Europe. Ideja o nezavisnosti od različitih oblika apsolutizama pobudila je među pojedincima u političkim zajednicama kontrarni oblik konstituiranja vlasti, a koji bi primarno bio usmjeren na davanje većih ovlasti parlamentu u odnosu na monarha.

Na teritoriju britanskog otočja, a koje je ujedno i jedno od žarišta istraživanja ovoga rada, prethodnik Karla I. te i njegov otac, Jakov I. »htio je svoje dužnosti i svoje snage toliko svjesnom parlamentu, naivno nametnuti svoje ideje o božanskom porijeklu i nasljednom svetom pravu kraljeva.«⁷, drugim riječima, Jakov I. je nastojao iskazati božansko podrijetlo i božansko pravo monarhove vlasti. Stoga je Jakov I. na početku sedamnaestog stoljeća započeo neprestane borbe i sukobe sa engleskim parlamentom koji će na koncu kulminirati engleskim građanskim ratom, a koji se vodio od 1642. pa do 1646. godine između pristaša kralja Karla I., nasljednika Jakova I., i pristaša parlamenta.

Vladavina Karla I., nakon smrti Jakova I., obilježena je mnogim neuspjesima u pokušaju da stabilizira društvene i političke prilike koje je izazvala pojava građanske klase. Karlova je politika u mnogome sadržavala elemente apsolutizma, te je uz pomoć državne Anglikanske crkve nastojao očuvati feudalizam na području čitavog britanskog otočja. Najprije je izbio godine 1637. ustanak u Škotskoj radi pružanja otpora kraljevom apsolutizmu i škotskog protivljenja engleskoj anglikanskoj crkvi. Zbog neuspjelog smirivanja ustanaka u Škotskoj, a koja je sa Engleskom bila vezana personalnom unijom i velikih financijskih teškoća u koje je zapao Karlo I., kralju nije preostalo drugo nego da nakon jedanaest godina (nakon što je Karlo godine 1629. raspustio parlament jer su njemu zavladale antiapsolutistička strujanja), dakle 1640. god., ponovno sazove engleski parlament, a koji je pak bio raspušten već nakon tri tjedna te je njegovo zasjedanje zadobilo pejorativni naziv, »kratki parlament«.⁸

Nakon što je u svibnju 1640. godine kralj raspustio tzv. kratki parlament, Karlo I. je ponovno u drugoj polovici iste godine zbog prodora i sukoba sa Škotima opet bio primoran sazvati zasjedanje parlamenta; tada je započelo zasjedanje »dugog parlamenta«. Prema tome s »obzirom na to da je trebao novac kako bi platio Škotima da ne napreduju dalje, kralj je morao sazvati parlament 3. studenoga 1640. Bio je to kraj njegove samovolje, a početak

⁷ Andre Maurois, *Povijest engleske politike*, Ante Velzek, Zagreb 1940., str. 313

⁸ Usp. vidi o toj temi više u: Mirjana Gross, *Opća povijest od engleske revolucije do propasti francuskog carstva*, Školska knjiga, Zagreb 1955., str. 9-12.

Dugog parlamenta, koji će zasjedati sve do 1653. godine.«⁹ Samo je zasjedanje toga dugog parlamenta bilo obilježeno mnogim političkim prevratima budući da su političke odluke parlamenta išle u korist interesa samih parlamentarnih zastupnika i građana koje u parlamentu ti zastupnici predstavljaju, a najmanjim dijelom te su odluke pogodovala kralju Karlu.

Valja istaknuti kako su u tom »parlamentu većinu činili prezbiterijanci, predstavnici 'novoga plemstva' i krupne buržoazije, a manjinu independenti, predstavnici srednje buržoazije. U svojim prvim akcijama parlament je bio jedinstven. Osudio je kraljeva savjetnika Strafforda na smrt, ukinuo vanredne sudove, koji su progonili kraljeve protivnike, proglasio nezakonitost svih poreza raspisanih mimo parlamenta. Nadalje je zaključeno, da se parlament ima sastati najmanje jedanput u tri godine, a da može biti raspušten samo vlastitom odlukom.«¹⁰ Nakon što je kralj Karlo I., uočio samostalno postupanje parlamenta, i gubio mogućnost nastavljanja apsolutističke politike pokušao je učiniti državni prevrat. Međutim taj državni udar nije uspio i izazvao je mnogo veće nemire između zastupnika parlamenta i Karla I., te njegovih pristaša. Stoga je na koncu engleski parlament započeo »građanski rat protiv Karla I. 1642., jer se vjerovalo da on namjerava uništiti utemeljena prava 'Engleza koji su rođeni slobodni': oni su, također, vodili oružani otpor, uz pomoć Škotske, sve dok moć kralja nije skršena u bitki, a Karlu se sudilo i bio je smaknut 1649.«¹¹ Engleski građanski rat je započeo 1642. i završio 1646. godine porazom kralja kome je pomanjkalo novaca za daljnje ratovanje.

Pripadnici engleske političke zajednice gotovo svim mogućim sredstvima nastojali su posegnuti za promjenom oblika vlasti te omogućiti veći oblik slobodnoga djelovanja građana unutar same političke zajednice. Osnovna je bila namjera pojedinaca koji su tvorili političku zajednicu britanskog otočja da se očuva ideja slobodnoga odlučivanja i donošenja zakona, neovisno o kraljevskoj apsolutnoj vlasti. Stoga nakon smaknuća Karla I. i u »bezvlađu što je uslijedilo, glavni je lik, sve do svoje smrti 1658., bio provincijski gospodin koji se nametnuo parlamentu svojim vojničkim sposobnostima, Oliver Cromwell.«¹²

Francuski pisac i povjesničar Andre Maurois veoma živopisno opisuje Cromwellov način života, kao napose religioznoga čovjeka. Naime Cromwell je živio u »'zemlji paprati', u kraju močvarnom i obraslom niskim šikarjem, koji bijaše gotovo isto tako pust, kao i onaj u

⁹ Zrinka Ernet-Sunko; Vladimir Radulić, »Engleska puritanska revolucija u XVII. st. kao odgovor na samovolju kralja i Protektorat kao most od monarhije k monarhiji«, *Zagrebačka pravna revija* god. 1. sv. 1, 2012., str. 11-34, str. 19.

¹⁰ M. Gross, *Opća povijest od engleske revolucije do propasti francuskog carstva*, str. 13.

¹¹ S. Goldstein (ur.) i dr., *The Times Atlas*, str. 184.

¹² John Morris Roberts, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb 2002., str. 288.

kome se razvio Muhamed. Muslimanskom proroku bijaše Cromwell sličan i svom monoteizmu, po jednostavnosti svoje doktrine i po neslomljivoj volji.«¹³ Dakle svrgavanjem i smaknućem Karla I. ukida se monarhija i proglašava se republika na čelu sa Oliverom Cromwellom, vojskovođom, i kasnije lord protektorom. U vrijeme Cromwellove vladavine Engleska je »postala republika pod nazivom Commonwealth ili Free State.«¹⁴, sa obilježjima političko-vojne diktature. Naime »Cromwellova republika« je trajala od 1649. pa do Cromwellove smrti 1658. godine, odnosno do povratka Karla II. iz izbjeglištva. Bitno je istaknuti da je Cromwell raspustio »dugi parlament«, 1653. god., te je u engleski parlament »pušteno samo pedesetak zastupnika, za koje je Cromwell znao, da su mu odani. Od sada je bilo sigurno, da će taj krnji parlament izglasati sve, što od njega budu tražili šefovi vojske.«¹⁵ Krnji Parlament je na čelu sa Oliverom Cromwellom najprije proglasio Commonwealth ili Englesku republiku, te se zatim Cromwell uz pomoć ustavnih ustupaka i svojih pristaša proglasio 1653. godine lordom protektorom Engleske, Škotske i Irske. Također je godine 1653. Cromwell raspustio krnji parlament koji je bio još uspostavljen krajem 1648. godine, kako bi na koncu pridobio svu vlast u državi.¹⁶ Lord protektor Oliver Cromwell u svojoj vladavini nije »uspio uspostaviti ustavni tj. čvrst i trajan državni poredak. Nakon njegove smrti raspala se njegova unutrašnjopolitička držana konstrukcija.«¹⁷ Stoga je na prijedlog engleskog parlamenta iz Francuske pozvan Karlo II., sin Karla I., da se vrati u Englesku i prekine svoje izbjeglištvo te izvrši restauraciju institucije kralja. Povratkom u Englesku i restauracijom monarhije »Karlo II. nastavio je provoditi cilj svojih predaka da se u Engleskoj uspostavi apsolutna monarhija, pa je ponovno sazvaio one organe kojima se mogao koristiti za svoja apsolutistička stremljenja, na primjer Gornji dom u kome su se skupili kraljevi vjerne pristaše i anglikansku crkvu s njezinim crkvenim vrhovništvom.«¹⁸

Karlo II. nastojao je na tragu svoga nasilno svrgnutoga i smaknutoga oca Karla I. uspostaviti apsolutizam po uzoru na Luja XIV. Stupanjem na prijestolje vladavina Karla II. obilježena je mnogim poteškoćama i nesporazumima s engleskim parlamentom. Posebno su se nesuglasice te nerazumijevanje kralja i parlamenta odrazile na vjerska i građanska pitanja u samoj engleskoj političkoj zajednici. Razdoblje je vladavine Karla II. bilo istaknuto borbom

¹³ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 349.

¹⁴ Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12845>. Pristupljeno 5. srpnja 2016.

¹⁵ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 359.

¹⁶ Usp. Z. Ernet-Sunko; V. Radulić, »Engleska puritanska revolucija u XVII. st. kao odgovor na samovolju kralja i Protektorat kao most od monarhije k monarhiji«, str. 24-27.

¹⁷ Gerard Du Ry van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 12, Otokar Keršovani, Rijeka 1977., str. 5427-5428.

¹⁸ Gerard Du Ry van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 12, str. 5428.

za vjersku toleranciju i slobodu vjeroispovijesti. Bitno je istaknuti da »prve rasprave u Ustavotvornom parlamentu (Convention Parliament) godine 1660. imale su na umu Crkvu koja bi bila više prezbiterijanska nego biskupska, ali dogovor nije mogao biti postignut za nekoliko tjedana niti mjeseci te su malo-pomalo, kako je vrijeme prolazilo i kako se trebalo preciznije definirati Karlovo obećanje 'slobode moralnih stavova', u javnosti jačale ideje onih koji su se protivili toleranciji kao rješenju.«¹⁹

Neprestane napetosti između parlamenta i kralja, ali i napetosti između različitih religioznih zajednica (anglikanaca, puritanaca, levelera, rimokatolika i dr.) koje su prerasle u političke sukobe rezultiralo je sporazumima koji su na koncu vodili nametanju anglikanizma kao državne religije i potiskivanju drugih vjeroispovijesti. Najprije je donesen 1661. godine Corporation Act koji se odnosio na vladine namještenike da priznaju odanost kruni i anglikansko opredjeljenje. Act of Uniformity iz 1662. godine potraživao je od klera prihvaćanje anglikanskih obreda. Zatim su uslijedila još dva akta jedan iz 1664. (Conventicle Act) koji je ukinuo zajednice religioznih disidenata te Five Mile Act iz 1665. godine koji se također odnosio na religiozne disidente i ograničio njihovo kretanje.²⁰

Brojnim dokumentima koji su na koncu ostali zabilježeni kao puki pokušaji i *de facto* gušili toleranciju te širili religijsku uniformnost nastojalo se umiriti već poljuljano povjerenje između Karla II. i parlamenta budući da je kralj imao apsolutističke težnje kao i njegov otac prethodnik na vlasti prije Cromwellove republike, dakle Karlo I. Ukratko engleski parlament »je napravio sistematizaciju kroz koju su se Crkva i monarhija međusobno podržavale te suprotstavljale snažnoj grupi uvjerenih disidenata i maloj skupini rimokatolika. Na taj se način vjerskim sporazumom ostvario mir, ali vrlo nestabilan.«²¹

Pojedinci koji su bili drugačijeg religioznog uvjerenja smatrani su bili disidentima pa je i namjera engleskog kralja Karla II. bila ustanoviti njihovo snošljivo političko tretiranje. Neprestano interferiranje engleskog parlamenta u kraljeve odluke, ali i obrnuto, nepriznavanje Karlove ideje da se stvori relativno tolerantna politička zajednica i istodobno osigura njegov apsolutistički položaj, iziskivalo je i poticalo stvaranje novih dokumenata kojima bi se usuglasila nemirna i nahuškana atmosfera engleskog društva u drugoj polovici sedamnaestoga stoljeća. Prema tome je »kraljev pokušaj da podupre toleranciju još više potkrepljivao sumnju u tajnu zavjeru koja bi na vlast dovela papine pristaše. Parlament se tome jasno suprotstavio

¹⁹ Enrico Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, Europapress holding, Zagreb 2008., str. 524.

²⁰ Više o opsegu i djelotvornosti navedenih vjerskih akata: usp. E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 526

²¹ E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 526

uz pomoć Test Acta iz 1673. godine kojim se katolike isključivalo iz državne službe, ali veću su uznemirenost 1678. godine izazvale glasine o zavjeri papinih pristaša s namjerom da ubiju Karla II. te da osiguraju dolazak na prijestolje njegova brata, katolika Jakova, koji je zbog toga poslan u progonstvo.«²²

Spletkarenjem u gotovo svim mogućim oblicima nastojalo se smijeniti jednoga vladara sa nekim drugim vladarom te se nastojalo brojnim spekulacijama i kalkulacijama osigurati i učvrstiti vlast engleskog parlamenta da bi se suzbilo kraljevanje engleske dinastije Stuart koja je bila rimokatoličkoga uvjerenja i apsolutističkih težnji. Prema tome Test Act je kao novi zakon »isključivao od svake političke i javne djelatnosti svakoga onog, koji ne položi zakletvu, kojom priznaje vrhovnu vlast Kraljevu i anglikansku crkvenu zajednicu i prisiže im neograničenu vjernost i odanost.«²³ Bitno je istaknuti da je od kraljevanja Henrika VIII. engleska država osnovala vlastitu englesku Anglikansku crkvu na čelu sa engleskim vladarom kao vrhovnim poglavarom engleske državne anglikanske crkve i od tada su nastavljeni vjerski nesporazumi i sukobi pa se uvelike u engleskom društvu zagovarala tolerancija kako bi se otvoreni sukobi primirili. U javne rasprave o toleranciji uključio se i sam John Locke, i to najprije svojim esejom o toleranciji (*Essay concerning Tolerantion*) iz 1667. godine, u kojem razmatra ekonomske prednosti tolerancije, a zatim i svojim pismom o toleranciji (*Epistola de Tolerantia*) koje je objavljeno 1685. godine na latinskom jeziku. U tom djelu Locke odvaja državne ingerencije od crkvenih ingerencija te crkveni autoritet od političkog autoriteta i time otvara mogućnost pojedincima da slobodno i nesmetano odaberu željenu vjeroispovijest.

Sukobi najviših engleskih državnih organa u engleskoj političkoj zajednici velikim su djelom bile posljedica religijske i vjerske nesnošljivosti odnosno neuvažavanja i neprihvatanja drugačijeg religioznog i vjerskog uvjerenja. Ipak, u svakom je slučaju engleski parlament svim silama nastojao ograničiti apsolutističku vlast Karla II.

U stalnoj napetosti na relaciji parlament *versus* kralj i obrnuto, Karlo II. je odugovlačio sa sazivanjem parlamenta, a koji bi eventualno mogao izglasati zakone da onemogući kraljevskoj dinastiji Stuart da ostane na kraljevskom prijestolju. Naime Karlovo potkopavanje rada parlamenta prouzročilo je naposljetku i »'krizu isključenja' (Exclusion Crisis) koja je dominirala tijekom triju parlamentarnih izbora između 1679. i 1681. godine.«²⁴

Najprije je godine 1679. kralj Karlo II. sazvaio engleski parlament te su se u parlamentu suprotstavili pristaše dviju političkih opcija: wigovci i torijevci. Dakle torijevci

²² E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 527.

²³ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 389.

²⁴ E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 527.

»bijahu, kao nekoć vitezovi, kraljevi pristaše, pa ih njihovi protivnici nazvaše 'Tories', što bijaše naziv za izvjesne irske razbijače i razbojнике, koje London dobro poznaše.«²⁵ Torijevci su bili prisutni u Gornjem domu engleskoga parlamenta i zagovarali su interese kralja te Anglikanske crkve, ali i kraljevu prevlast nad engleskim parlamentom. Nadalje, torijevci su nazvali »svoje političke protivnike imenom 'Whigs', što bijaše kratica riječi 'whigamores', kako se nazivaše jedan dio strogo puritanskih seljaka u zapadnoj Škotskoj, gorljivih neprijatelja Kraljevih.«²⁶ Vigovci su pripadali u Donji dom engleskog parlamenta i oni su zagovarali prevlast parlamenta nad kraljevom vlašću, te su jednako tako zastupali prava svih građana.

Naposljetku je Karlo II., zbog stalnih pritisaka parlamenta za ograničenjem kraljevih ovlasti i željom za svrgavanjem dinastije Stuart, konačno raspustio parlament 1681. godine. Međutim, u obranu kralja Karla II. i osnaživanju tvrdnji da monarh ima božansko pravo vladanja, godine 1680. ponovno je tiskano djelo sir Roberta Filmera *Patriarcha*. Filmer je svojim djelom nastojao »uvjeriti, da je kralj nasljednik biblijskih patrijarha i, poput njih, otac svojih podanika, pa svaka buntovna misao, kamo li djelo, znači već isto što i ocoubistvo: buntovnici protiv kralja jednaki su ocoubojicama.«²⁷ Na objavljeno Filmerovo djelo *Patriarcha* John Locke je, kao protustav, u tajnosti napisao vigovsku deklaraciju odnosno svoje kapitalno djelo filozofije politike *Dvije rasprave o vlasti*, objavljeno tek 1689. godine.

Najprije se u *Prvoj raspravi o vlasti* Locke također poslužio biblijskim argumentima i nastojao je opovrgnuti Filmerovu teoriju, ali i tvrdnje torijevaca, da kralj ima prirodno i božansko pravo na vlast. U *Drugoj raspravi o vlasti* Locke je demonstrirao svoju filozofiju politike koja ima za cilj obrazložiti princip ograničene vlasti.

Pred kraj svoje vladavine Karlo II. je nakon raspuštanja parlamenta vladao apsolutistički te je nedugo nakon njegove smrti 1685. godine kralja naslijedio njegov brat Jakov II. koji je također vladao kao apsolutni monarh ali u veoma kratkom razdoblju od 1685. do 1688. godine. Radi »apsolutističke samovolje kralja, a također i zato da bi se uklonila nepoželjna katolička dinastija koja se najavljivala (katoliku Jakovu II., čija je vladavina prema općem uvjerenju trebala ostati tek epizodom, rodio se 1688. sin), izbila je takozvana 'slavna revolucija' – 'slavna' zato što je bila beskrvna: Jakov II. bio je protjeran, a parlament je pozvao

²⁵ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 391.

²⁶ Ibid., str. 391.

²⁷ Ibid., str. 394.

na prijestolje protestanta Vilima III. Oranskog, njegova zeta, nasljednog namjesnika u Nizozemskoj.«²⁸

Kratkom vladavinom Jakova II. i njegovim bijegom nakon svrgavanja s vlasti, u Francusku, englesko prijestolje je pripalo uz pomoć engleskog parlamenta, Vilimu III. Oranskom. Tada je u engleskoj novovjekovnoj povijesti započelo novo i drugačije razdoblje u odnosu na apsolutizam proteklih engleskih kraljeva iz dinastije Stuart. Dakle nakon »rušenja Karla I. i Jakova II., suverenost naroda nadjačala je je kraljevu suverenost, a ta je činjenica došla do punog izražaja kad su Englezi pozvali Vilima III: Vilima je kraljem proglasio parlament u ime suverenog naroda. Tim se u Engleskoj čvrsto uvriježila parlamentarna kontrola.«²⁹ Uz pomoć svoje supruge Marije II. koja je bila kćer Jakova II., pa stoga i njegova nasljednica, Vilim III. i njegova supruga Marija II., priznati su »posebnom konvencijom i vladavina je proglašena kraljevanjem 'Vilima i Marije' (u veljači god. 1689.). Nakon ovog kompromisa, nije više moglo biti riječi o božanskom pravu engleskih kraljeva.«³⁰ Vladavina Vilima III. Oranskog, koja je bila ustanovljena posredstvom engleskog parlamenta, uvelike je omogućila ukidanje apsolutnog oblika vlasti kakvu su posjedovali vladari kraljevi iz dinastije Stuart. Kao vladar Vilim Oranski je bio zagovaratelj slobode vjeroispovijesti odnosno bio je zagovornik vjerske snošljivosti.

Na tragu tolerantnih i uključujućih načela prihvaćanja pripadnika drugih religioznih zajednica Vilim III. je donio i dokument (Toleration Act) koji je »u ograničenoj mjeri pružao slobodu vjeroispovijedima izvan državne crkve.«³¹ Svakako je potrebno istaknuti da je Vilim III. najveće poštovanje i ugled u engleskoj političkoj zajednici stekao »Poveljom o pravima« (Bill of Rights) iz 1689. godine. »Poveljom o pravima« Vilim III. Oranski je ograničio kraljevske ovlasti, a ujedno ojačao ovlasti engleskog parlamenta i presudnost parlamenta u državnim odlukama te u imenovanju i odobravanju engleskog kralja. Kao konačni ishod »slavne revolucije« odnosno promjene vlasti može se smatrati potpisivanje »Povelje o pravima« u »kojoj se potvrđuje isključivo pravo parlamenta na oporezovanje, dopušta se podnošenje peticija parlamentu, potvrđuje sloboda govora u parlamentu, t. j. nekažnjivost poslanika, koji bi istupio protiv vlade, i sloboda religije. Kralj nije raspolagao vojskom niti je imao pravo veta u parlamentu. Deklaracija o pravima bila je završni akt osiguranja

²⁸ Jochen Bleicken i dr., *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb 1990., str. 510.

²⁹ G. D. R. van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 12, str. 5431.

³⁰ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 400.

³¹ J. Bleicken i dr., *Povijest svijeta*, str. 510.

parlamentarne monarhije u Engleskoj.«³² Prema tome može se ustvrditi da je već u sedamnaestom stoljeću »Povelja o pravima« uvelike omogućila slobode građanima, ali je i sadržajno utjecala na stvaranje modernog engleskog ustava.

Potrebno je utvrditi da je »slavnoj revoluciji« u Engleskoj godine 1688. bio cilj »da skući i ograniči svemoć države i da pojedincu i staležima dade što veća prava i slobode.«³³ Slavnom revolucijom postigla se dugo očekivana gotovo kroz čitavo sedamnaesto stoljeće na engleskom otoku, ograničenje kraljevske moći i vlasti. Na kraju umjesto »dugog i iscrpljujućeg suparništva krune i parlamenta došlo je do suradnje tih dviju snaga, od kojih je parlamentu pripalo vodstvo.«³⁴ Istaknuta povijesna zbivanja koja su odredila sedamnaesto stoljeće europske političke povijesti potaknula su drugačiji misaoni duh u odnosu uređenja političke zajednice budući da je tada ustaljeni oblik političkog uređenja države bio apsolutizam u monarhijskom obliku vlasti. Engleska aristokracija i građanska klasa, a čije političke interese izražava stranka wigovaca i većina u parlamentu, težila je za obuzdavanjem kraljeva apsolutizma. Upravo iz tog razloga nastao je filozofsko-politički koncept liberalizma koji je u prvom redu stavio individualnu slobodu i stjecanje vlasništva unutar političke zajednice. U idućem poglavlju nastojat ću analizirati značaj Johna Lockeja u stvaranju filozofsko-političkog koncepta liberalizma koji se pojavio kao reakcija na apsolutistički monarhizam.

1. 2. Začetak filozofske koncepcije liberalizma

Krajem sedamnaestoga stoljeća Lockeove *Dvije rasprave o vlasti* postavile su čvrsti temelj za stvaranje filozofsko-političkog koncepta liberalizma. Uređenje engleske političke zajednice kao apsolutne monarhije izazivalo je većinsko nezadovoljstvo engleskog građanskog društva. Engleski su monarsi vladali apsolutistički i centralistički te su bitne i vitalne potrebe engleske političke zajednice posve zanemarivali.

U prilog obrane kraljevskog odnosno monarhijskog oblika vladavine, svakako je djelo Roberta Filmera, engleskog mislioca, *Patriarcha*, kojim je dodatno osnažio i učvrstio ideje pripadnika Gornjeg doma engleskog parlamenta i time postao veoma utjecajan mislioc koji podržava božansko podrijetlo i pravo samoga monarha na vlast. Engleska politička zajednica

³² M. Gross, *Opća povijest od engleske revolucije do propasti francuskog carstva*, str. 21.

³³ A. Maurois, *Povijest engleske politike*, str. 408.

³⁴ George Macaulay Trevelyan, *Povijest engleske*, Kultura, Zagreb 1956., str. 500.

je nakon Slavne revolucije 1688. i svrgavanja Jakova II. sa engleskog prijestolja doživjela transformaciju vlasti u parlamentarnu monarhiju.

Godine 1689. John Locke je anonimno objavio svoje znamenito djelo *Dvije rasprave o vlasti*, u kojima nastoji opovrgnuti božansko pravo monarha na vlast te teži ustanoviti podjelu i ravnotežu vlasti. Lockeove *Dvije rasprave o vlasti* uslijedile su kao odgovor na Filmerovo djelo *Patriarcha*, koje je bilo usmjereno na očuvanje monarhijskog načina vladanja nad političkom zajednicom. Nasuprot neograničenoj vlasti monarha, a posebno radi Lockeovih *Dviju rasprava o vlasti*, nastao je suprotan filozofsko-politički koncept uređenja političke zajednice koji je utemeljen na ideji slobode i jednakosti svih pripadnika političke zajednice. Valja ukratko istaknuti, budući da će se u samom radu o tome mnogo više pisati i utvrđivati, da je Lockeova ideja političke »slobode pojedinca moguća samo uz pretpostavku vlasništva. Bez vlasništva nema slobode, ono je prirodno pravo pojedinca. Pojedinčev životni status rezultat je njegove radinosti, štedljivosti i sposobnosti da svojim radom prisvoji zemlju i dobra te ih pretvori u svoje vlasništvo. Onaj tko nema vlasništvo mora raditi za drugoga i time postati ovisan o njegovoj volji. Budući da ovisne osobe ne mogu voditi uman život, one ne mogu biti kompetentne da punopravno sudjeluju u političkoj zajednici, pa im se ne mogu dati politička prava.«³⁵ Naposljetku ove filozofske ideje, a o kojima će se mnogo više pisati u drugom dijelu radu bile su polazište za kasniji razvoj filozofsko političke koncepcije liberalizma. Koncept liberalizma se »pojaviu u XVII. st. u Engleskoj i Nizozemskoj kao politički program, kojemu je cilj bio suprotstaviti se neograničenoj i proizvoljnoj vlasti kralja. Taj je politički program teorijsku podlogu dobio u djelima Johna Lockeja. Polazeći od postavke da su svi ljudi po prirodi jednaki i slobodni, Locke je tvrdio da je vlast vladara opravdana samo u onoj mjeri u kojoj su pojedinci pristali na nju.«³⁶ Osnovna i polazišna pretpostavka liberalizma kao filozofskog koncepta je sloboda koja dolazi od latinske riječi *libertas*. Dakle sloboda se u liberalizmu sastoji u »odsutnosti izvanjske prisile nad pojedinčevom djelatnošću i njegovim mogućnostima da potpuno i neograničeno raspolaze vlastitim sposobnostima.«³⁷

Na tragu Lockeovih *Dviju rasprava o vlasti*, a koje su prikazivale ideje vigovala i Donjeg doma engleskog parlamenta, valja zaključiti kako su upravo te *Dvije rasprave* potaknule stvaranje i utvrđivanje filozofsko-političkog koncepta liberalizma. Locke je nastojao utvrditi podjelu vlasti kao jedan od načina ograničenja vlasti, a u tom kontekstu

³⁵ Slaven Ravlić, *Svjetovalni ideologije*, Politička kultura – CID, Zagreb; Podgorica 2013., str. 51.

³⁶ Stipe Kutleša (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012., str. 676.

³⁷ S. Ravlić, *Svjetovalni ideologije*, str. 51.

potrebno je istaknuti i Lockeovog starijeg suvremenika, Thomasa Hobbesa i njegovo djelo *Levijatan ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, objavljenog 1651. godine.

Hobbes je sa svojom apsolutističkom filozofijom politike na proturječan način omogućio teorijske pretpostavke liberalizma. Riječ je o tome da su pojedinci u prirodnom stanju slobodni, ali u neprijateljskom odnosu i tek društvenim ugovorom konstituiraju političku zajednicu, umjetno tijelo, koje ih štiti od neprijateljskih nasrtaja drugih pojedinaca. Stoga »Hobbesova politička filozofija sadrži i ugrađene važne teorijske premise na kojima će se, u reinterpretiranom kontekstu, mutatis mutandis, graditi protoliberalna politička filozofija.«³⁸ Hobbesova filozofija politike jest u svojim određenim teorijskim pretpostavkama ishodište protoliberalnog učenja. Prema Rauniću »riječ je o sljedećim teorijskim premisama: 1. apsolutnom individualizmu, koji sve socijalne i političke odnose smatra umjetnim ili stvorenim voljom pojedinaca; 2. novovjekom prirodno-pravnom uporištu, na temelju kojeg se izvodi primat prirodnih prava nad prirodnim dužnostima i načelo jednakosti i negativne slobode, odnosno poopćivost se izvodi iz samoodržanja; 3. metodička konstrukcija samozadane političke obveze u, doduše, naročitom i proturječnom tipu pristanka i društvenog ugovora; 4. ishodišna instrumentalizacija političke vlasti, koja se, i ponovno doduše, izvedbeno gubi u apsolutnoj moći suverena.«³⁹ Četiri navedene točke čine okosnicu Hobbesovog doprinosa teorijskim premisama na kojima će Locke razviti rudimentarnu i prvotnu ideju protoliberalizma. U tom smislu jedna od teorijskih premisa koja povezuje Hobbesa sa Lockeovim protoliberalizmom je individualizam, naime za obje pozicije pojedinac je moralni, socijalni i politički subjekt. Za Hobbesa doduše samo inicijalno te u uspostavi političke zajednice pojedinac je i politički subjekt. Prema tome »Hobbesov apsolutni individualizam značajan je za liberalnu političku filozofiju zbog toga što pojedinca smatra jedinim moralnim, socijalnim i inicijalno, političkim subjektom.«⁴⁰ Političku zajednicu Hobbes ne odvaja od pojedinaca kao političkih subjekata, jer oni tvore tu političku zajednicu, ali kad su svojom voljom stvorili političku zajednicu i suverena, oni prestaju biti politički subjekti jer suveren ima apsolutnu vlast.

Hobbesova se teorija kontraktualizma temelji na pretpostavci koju kasnije prihvaća i liberalizam, a prema kojoj »svako političko tijelo umjetna je tvorba koja počiva na izvornom

³⁸ Raul Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005., str. 174.

³⁹ Ibid., str. 174-175.

⁴⁰ Ibid., str. 177.

sporazumno izražavanju volje onih koji to čine.«⁴¹ No, Hobbes u svojem *Levijatanu* ne čini diobu vlasti kao primjerice Locke, već Hobbesov suveren posjeduje apsolutnu vlast. Prema tome u Hobbesa »antiliberalna konkluzija, međutim, slijedi odmah nakon liberalne ekspozicije jer suveren, kao nositelj zajedničke volje ili predstavnik jedinstva pojedinaca, nije politički ograničen u vlastitom prosuđivanju i djelovanju koje treba voditi miru i sigurnosti društvenog života.«⁴² Hobbes je svakako pripremio plodno tlo i učvrstio duboke temelje daljnjoj razradbi ideje liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta, pa će se njegove ideje ponajprije pojaviti, ali u suprotnom obliku, u filozofiji politike Johna Lockeja, a zatim će se iz Lockeovih pretpostavki koncept liberalizma nastaviti i u čitavom osamnaestom stoljeću prosvjetiteljstva.

Nakon istaknutih mislilaca koji su doprinijeli pojavi i začetku liberalizma kao filozofsko-političke koncepcije, sama ideja liberalizma i dalje je nastavila napredovati. Stoga se »liberalizam tijekom povijesti mijenjao, ovisno o posebnim prilikama u kojima je djelovao i na koje je morao nalaziti odgovore. Povijesno, on se pojavljuje u četiri osnovna oblika: kao klasični liberalizam, demokratski liberalizam, socijalni liberalizam te konzervativni liberalizam ili neoliberalizam.«⁴³

U daljnjem razvoju ovoga poglavlja obraditi će se koncizno preostale filozofsko-političke koncepcije liberalizma, demokratski liberalizam, socijalni liberalizam te konzervativni liberalizam. Prije nego krenem na pojašnjenje i utvrđivanje demokratskog oblika liberalizma potrebno je istaknuti radi jasnoće da u »klasičnom liberalizmu politička je zajednica zajednica vlasnika čija je osnovna zadaća zaštita autonomije samoregulirajućeg procesa tržišne razmjene koji se temelji na privatnom vlasništvu. To objašnjava unutarnji ustroj liberalne države i središnje mjesto zakonodavne vlasti u njoj.«⁴⁴

Slijedeći drugi oblik filozofsko-političkog koncepta liberalizma jest demokratski liberalizam. Slaven Ravlić u svojem djelu *Suvremene političke ideologije* smatra kako su Alexis de Tocqueville i John Stuart Mill začetnici koncepta liberalne demokracije.⁴⁵ Glavna je nakana ove teme o liberalnoj demokraciji pojasniti i utvrditi taj koncept koji se razvio iz protoliberalne filozofije Lockeja te ustanoviti Tocquevilleov i Millov doprinos tom filozofsko-političkom konceptu. Talijanski filozof Norbert Bobbio tvrdi da »ne samo da je liberalizam

⁴¹ L. Ribarević, »Thomas Hobbes«, u: E. Kulenović (ur.), *Moderna politička teorija*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2013, str. 61.

⁴² R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, str. 197.

⁴³ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 50.

⁴⁴ Ibid., str. 52.

⁴⁵ Usp. Slaven Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb 2003., str. 69.

kompatibilan s demokracijom, nego se demokracija može smatrati prirodnim razvojem liberalne države ako je ne promatramo sa stanovišta njezinog egalitarnog ideala, nego sa stanovišta njezine političke formule, a to je, kao što smo vidjeli narodni suverenitet.«⁴⁶

Tocquevilleovo djelo *O demokraciji u Americi* bilo je presudno za koncept liberalne demokracije. Ideju demokracije Tocqueville »ponajprije iskazuje kao stalni razvoj jednakosti uvjeta. Razvoj jednakosti je nezaustavljiv, univerzalan i nedostupan ljudskoj moći.«⁴⁷ Kao veliki zagovornik demokratskog uređenja političke zajednice i neotuđivog građanskog prava svakog individue, Tocqueville je također gajio i unaprjeđivao ideju slobode prisutne unutar demokratskog oblika uređenja političke zajednice. Potrebno je istaknuti kako Tocquevilleova ideja slobode preuzima ključnu ulogu u konstituiranju demokratskog državotvornog poretka. Za Tocquevillea »sloboda nije povlastica nego pravo koje svakom čovjeku pripada od rođenja, pravo da u svemu što se odnosi isključivo na njega samoga živi neovisno o drugima i da sam upravlja svojom sudbinom u skladu s vlastitim sposobnostima, te da ima jednaku mogućnost sudjelovati u javnim stvarima.«⁴⁸ Naime kada se vlast u političkoj zajednici raspodijeli na način da nije koncentrirana isključivo u jednom centru odnosno da proizlazi jedino iz jednog mjesta tada i demokracija može postati ona koja pripada samoj političkoj zajednici, samome narodu. Tocqueville smatra kako »zbog krajnje centralizacije političke vlasti društvo naposljetku malakše, a s vremenom slabi i sama vladavina.«⁴⁹ U demokratski uređenoj političkoj zajednici postoji mogućnost da sama politička zajednica zapadne u volju većine, a što je prema Tocquevilleu i najveća prijetnja samoj demokraciji. Tocqueville se svojim konceptom zauzimanja za slobodu individualnog prava svakog pripadnika političke zajednice istaknuo kao liberalni mislilac koji smatra da se pojedinac jedino u demokratskoj političkoj zajednici, u kojoj uživa sva prava i povlastice može u potpunosti i ostvariti.

John Stuart Mill je također veoma zaslužan za razumijevanje liberalne demokracije jer polazi od razumijevanja pojedinca koji ima pravo na slobodu samoopredjeljenja i slobodu izjašnjavanja. Iako je John Stuart Mill bio pod utjecajem etike utilitarizma odnosno pod utjecajem Jeremyja Bentham, i na koncu objavio djelo *Utilitarizam*, John Stuart Mill se posebno istaknuo svojim promišljanjima o slobodi individue u političkoj zajednici, a koju je naznačio u djelu *O slobodi*. U djelu *O slobodi* »Millova privrženost liberalnom

⁴⁶ Norberto Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, Novi Liber, Zagreb 1992., str. 45.

⁴⁷ S. Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, str. 72.

⁴⁸ Ibid., str. 74.

⁴⁹ Alexis de Tocqueville, *O demokraciji u Americi*, Informator, Zagreb 1995., str. 246.

individualizmu mnogo izraženija od njegove potpore utilitarističkoj društvenoj reformi.«⁵⁰ U tom smislu bitno je istaknuti kako se Millov utilitarizam razlikuje od Benthamovog, iako je sam Mill bio nadahnut Benthamovim idejama. John Stuart Mill je na »tradiciji reformskog liberalizma i političkog pokreta filozofskih radikala oslonjenog na Benthamove ideje, on je već u ranoj mladosti, zajedno sa svojim ocem Jamesom i drugim pripadnicima pokreta, sudjelovao u borbi za izbornu reformu. Izbornim zakonom iz 1832. godine i, s tim u vezi, Zakonom o reformi gradske uprave ukinuti su 'truli gradovi' i prošireno biračko pravo. U parlament su u većem broju ušli predstavnici srednje klase, a gradske uprave posve su prešle u njihove ruke. Borba za izbornu reformu izuzetno je značajna za povijest engleskog liberalizma jer je upravo u njoj ostvarena veza liberalizma i demokracije.«⁵¹ Iz toga pokreta i filozofskih ideja poniklih iz same koncepcije liberalizma i slobode, stvoreni su čvrsti temelji za daljnje unapređivanje i širenje filozofsko-političkih koncepata i pravaca unutar ideje liberalizma, koje će se u devetnaestom stoljeću istaknuti u pokretu socijalnog liberalizma. Ipak Mill ističe da »svatko je vlastiti čuvar svojeg zdravlja tjelesnog, umnog ili duševnog. Čovječanstvo više dobiva ako jedni dopuštaju drugima da žive onako kako se njima čini da je dobro, nego kad primorava svakog pojedinca živjeti onako kako se drugima čini da je dobro.«⁵² Ideja slobode koju je Mill prikazao u djelu *O slobodi* neodvojiva je i od razumijevanja Millove filozofije politike koja svoju koncepciju temelji na demokratskom obliku vladavine jer je Mill kao liberal nastojao omogućiti građanska prava svim pripadnicima političke zajednice u kojima će doći do izražaja njihova osobnost. U tom je pogledu Mill podupirao na svim političkim područjima balansiranost vlasti, na način da svaki pojedinac u demokratsko uređenoj političkoj zajednici ostvari maksimum moguće slobode.

U svojem djelu *Razmatranja o predstavničkoj vladavini* John Stuart Mill »postavlja klasični problem boljeg oblika vlasti i odgovara da je to upravo predstavnička demokracija, koja je – barem u onim zemljama koje su postigle stanoviti stupanj civilizacije – prirodni stupanj razvoja države koja svojim građanima želi zajamčiti maksimum slobode: 'Sudjelovanje svih u tim blagodatima jest idejno savršen pojam slobodne vladavine'.«⁵³ Millova koncepcija konstituiranja političke zajednice počiva na ideji slobode i prava pojedinaca u vladavini. Naposljetku valja prema Millu zaključiti da u predstavničkoj vladavini jest prisutan »idealni tip najsavršenijeg političkog uređenja kojemu će, dakle, svaki

⁵⁰ John Gray, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb 1999., str. 44.

⁵¹ S. Ravlić, *Suvremene političke ideologije*, str. 54-55.

⁵² John Stuart Mill, *Izabrani politički spisi*, sv. 1, Informator, Zagreb 1988., str. 120.

⁵³ N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, str. 81.

dio čovječanstva biti prilagođeniji što je na višem stupnju općeg napretka.«⁵⁴ John Stuart Mill se osim za filozofiju politike interesirao i za političku ekonomiju te proučavao utilitarističku etiku. Međutim kako nije nakana u ovome radu istraživati Millovu filozofiju politike, njegovu filozofsku antropologiju i etiku svakako će u tom slučaju od velike pomoći i u tumačenju tih segmenata Millove filozofije pomoći monografija Slavena Ravlića.⁵⁵

Slijedeći stupanj razvoja u liberalizmu kao filozofsko-političkom konceptu jest oblik socijalnog liberalizma. Sa povijesnog stajališta može se istaknuti kako socijalni liberalizam kao »novija tradicija liberalizma ističe važnost materijalnih preduvjeta koji omogućuju pojedincu da djeluje u skladu sa svojim autonomnim odlukama. Taj je tip liberalizma, koji se najčešće naziva socijalni liberalizam, odgovor na sve veće imovinske nejednakosti do kojih dolazi u XIX. i početkom XX. st., nastale jednim dijelom kao posljedica ekonomskoga liberalizma.«⁵⁶ U toj struji razvoja liberalizma u kojemu se i dalje zadržavaju principi liberalnog koncepta uređenja političke zajednice, u prvi plan se započinje pridavati veću vlast političkoj zajednici, odnosno daje se mnogo više udjela i moći političkoj zajednici nad individualnim pravima pojedinaca.

Socijalni liberalizam je nastao rušenjem starog svjetskog poretka koji je trajao sve do početka Prvog svjetskog rata. Nakon Prvog svjetskog rata država je započela ostvarivati veći utjecaj na individualna i građanska prava svojih državljana. Koncept socijalnog liberalizma započeo se ostvarivati u »radovima Thomasa Hilla Greena i Leonarda T. Hobhousea, a zatim u 1930-ima novom političkom ekonomijom Johna Maynarda Keynesa. Ti mislioci napuštaju tradicionalnu *laissez-faire* doktrinu te pokušavaju ujediniti individualnu slobodu s priznavanjem potrebe da se država učini odgovornom za ljudsku dobrobit, posebno za materijalne i obrazovne uvjete siromašnih.«⁵⁷ Ideje navedenih mislilaca o konceptu socijalnog liberalizma utemeljene su primarno u klasičnom liberalizmu, odnosno u njegovoj suprotnosti, ali i ukrštenosti glede prava na slobodu i privatno vlasništvo.

S druge je strane suprotnost istaknuta u smanjenju slobode tržišta i to državnom intervencijom nadzora tržišta koje je vođeno idejom *laissez faire, laisser passer*, odnosno ograničavanjem slobode trgovanja po načelu pravedne raspodjele materijalnih dobara. Idejom minimalne uloge države u slobodnoj trgovini, odnosno napuštanjem koncepta socijalnog

⁵⁴ John Stuart Mill, *Izabrani politički spisi*, sv. 2, Informator, Zagreb 1989., str. 43.

⁵⁵ Usp. Slaven Ravlić, *Poredak slobode: Politička misao Johna Stuarta Milla*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001.

⁵⁶ S. Kutleša (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, str. 676.

⁵⁷ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 56.

liberalizma, te povratak na korijene i temelje samog liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta utemeljenog na idejama klasičnog liberalizma, pojavila se nova doktrina u liberalizmu poznatija kao neoliberalizam ili konzervativni liberalizam. Nakon »Drugog svjetskog rata konzervativni liberalizam vratio je dio svoje privlačnosti i utjecaja, osobito nakon što su se komunističke diktature počele shvaćati većom i trajnijom prijetnjom liberalno-demokratskim sustavima od desničarskih tiranija. Prevratničku ulogu odigrala je knjiga F. A. Hayeka *Road to Serfdom*, objavljena 1944., u kojoj je zastupao tezu o socijalističkim izvorima nacizma te shvaćanju svake socijalističke politike kao potencijalno totalitarne.«⁵⁸

Posljedice Druga svjetskoga rata ostavile su velik trag u svjetskom ekonomskom i političkom poretku, naime totalitaristički sustavi su postali označeni kao najveći neprijatelji ideje slobode i napretka u smislu obuhvaćenog u filozofsko-političkom konceptu liberalizma. Koncept socijalnog liberalizma u kojemu se povećala uloga državnog aparata u službu razvoja cjelokupne političke zajednice sustavno je obuhvaćao čitavu državnu ekonomiju zadirući u individualna prava pripadnika političke zajednice te usmjeriti razvoj društva državnom intervencijom. Prema tome smanjila bi se sloboda tržišnog i političkog djelovanja pojedinaca, a povećala bi se sloboda državnih organa i sam utjecaj državne vlasti nasuprot prirodnom napretku političke zajednice prisutnog u konceptu klasičnog liberalizma. Stoga je koncept socijalnog liberalizma napušten, ideje »individualizma i *laissez-fairea*, slobodnog tržišta i minimalne države zavladaile su tada intelektualnim prostorom zapadnih zemalja. Obnavlja se klasični liberalni nauk o odnosu slobode i vlasništva, rehabilitira se ideja društva kao umne samoregulirajuće sfere tržištem povezanih pojedinaca koji, težeći postizanju svojih privatnih ciljeva, proizvode opću harmoniju.«⁵⁹ Ideja konzervativnog liberalizma procvat je doživjela nakon neuspjelih reformi oblikovanih u konceptu socijalnog liberalizma.

Naposljedku neoliberalizam se započeo širiti kao filozofsko-politički koncept u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća, i to ponajprije u Sjedinjenim Američkim Državama, koje su tražile što kraći i učinkovitiji ekonomski i politički oporavak od Drugog svjetskog rata.

Prema tome neoliberalizam ili klasični liberalizam naveliko se najprije vraća korijenima filozofije politike Johna Lockeja te ostalih mislilaca sedamnaestoga i osamnaestoga stoljeća primjerice Grotiusu, Hobbesu, Spinozi i Montesquieu. Valja naglasiti da je Hobbes svojim misaonim idejama, primarno o prirodnom stanju i društvenom ugovoru, istaknutih u

⁵⁸ S. Ravlić, *Svjetozi ideologije*, str. 57.

⁵⁹ Ibid., str. 57.

Levijatanu iz 1651. godine, neizravno utjecao na Lockeove *Dvije rasprave o vlasti*, a koje su vremenski bile objavljene nepunih četrdeset godina kasnije od *Levijatana*, dakle 1689. godine.

Temeljna je teza disertacije kako je Locke začetnik i »otac« liberalizma, te je primarni cilj disertacije istražiti doprinos (ne navedenih mislilaca) već Lockeove političke filozofije u stvaranju samog filozofsko-političkog koncepta liberalizma. Na koncu može se zaključiti tvrdnjom Johna Graya u prilog neoliberalizma kao filozofsko-političkog koncepta kako se misaona »prisutnost klasičnog liberalizma vjerojatno neće tako brzo raspliniti. On se bavi pitanjima našeg doba – pretjeranim rastom državnog aparata, sa svim prijetnjama slobodi koje to on nosi, ili pak pitanjem kontrole politike od strane posebnih, međusobno sukobljenih interesnih skupina koje svojim makinacijama izigravaju javni interes.«⁶⁰ Ideja liberalizma proizišla je iz različitih izvora i oblikovala se u nekoliko inačica. Pri tome je međutim i dalje zadržala svoje temeljne značajke ponajviše zaslugom Lockeove *Druge rasprave o vlasti*. U idućem će se poglavlju u težište rada postaviti ključne značajke liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta.

1. 3. Značajke liberalizma kao filozofsko-političkog učenja

Filozofsko-politička koncepcija liberalizma svoje korijene i temelje crpi u neprestanim borbama i sukobima protiv apsolutističkih oblika vladavina. Stoga se liberalizam kao koncept oblikuje u »19. stoljeću koje je poznato i kao liberalno stoljeće. Početkom toga stoljeća, točnije 1812., u Španjolskoj nastaje i izraz liberalizam. On je vezan za djelovanje političke skupine *Liberales*, protivnika apsolutizma, koji su kao uzor uzeli francuski ustav iz 1791. te ga 1812. uveli u Španjolsku.«⁶¹

Primarna je značajka filozofsko-političkog koncepta liberalizma postavljena u ideji slobode. Prema Grayu koncepcija liberalizma je najprije »individualistička po tome što ističe moralno prvenstvo osobe nasuprot zahtjevima bilo kakva društvenog kolektiva; egalitarna utoliko što daje svim ljudima isti moralni status i poriče da bi za pravni ili politički poredak bile relevantne razlike u moralnoj vrijednosti ljudskih bića; univerzalistička, jer afirmira moralno jedinstvo ljudske vrste i pridaje drugorazrednu važnost specifičnim povijesnim poretcima i kulturnim oblicima; i melioristička po svojoj pretpostavci o mogućnosti

⁶⁰ J. Gray, *Liberalizam*, str. 57.

⁶¹ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 39.

ispravljanja i poboljšavanja svih društvenih institucija i političkih poredaka.«⁶² No postoje i drugi elementi i značajke shvaćanja liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta. Slaven Ravlić iznosi osam temeljnih elemenata koji tvore koncept liberalizma, svakako je prvi i osnovni element sloboda, zatim tolerancija, jednakost, vlasništvo, individualizam, država, konstitucionalizam, demokracija.⁶³

Značajke liberalizma su ujedno i konstitutivni elementi na kojima liberalizam kao učenje i počiva. Ipak u ideji liberalizma postoji jedno »zajedničko uporište koje okuplja različite elemente, a ono je sadržano u samoj etimologiji. Naime, za sve varijante liberalizma sloboda je osnovna jezgra koja okupljenim elementima daje koherentnost i određeno značenje.«⁶⁴

U liberalizmu najprije do izražaja dolazi sloboda individue i njezino pravo da prema vlastitim nahođenjima i postupcima uredi svoj život u stabilno organiziranoj političkoj zajednici, valja istaknuti i tvrdnju Zvonka Posavca koji veoma koncizno obuhvaća i tumači srž koncepta liberalizma. U »pojmovnom određenju liberalizma poseban se naglasak stavlja na individualnu slobodu i pravnu jednakost građana, kao temeljne oznake liberalnog ustrojstva društva. S obzirom na ove osnovne vrijednosti određuje se i zadaća države: ona mora čuvati moralnu i ekonomsku autonomiju pojedinca, zato mora biti osigurana prednost individualne slobode nad svim oblicima kolektivnih sveza. To dolazi do izražaja u osnovnom stavu liberalizma, u kojem je individualna sloboda u načelu neograničena, a pravo države u zahvaćanju prostora individualne slobode uvijek ograničeno.«⁶⁵

Na tragu konstituiranja političke zajednice prema filozofsko-političkom konceptu liberalizma uloga i utjecaj pojedinaca je krucijalan. Nadalje Posavec glede ekonomskog i političkog utemeljenja političke zajednice smatra da »stajalište pojedinca je apsolutno polazna točka ustrojstva društva. Država mora osigurati i jamčiti individualna temeljna prava čovjeka građanina, obnašanje vlasti konstitucionalno je ograničeno, a predstavnički sustav i podjela vlasti institucionalne su garancije individualne slobode. Nadalje se smatra da samo slobodna privredna djelatnost može osigurati materijalno blagostanje, a tržište se smatra najracionalnijim sredstvom ekonomske proizvodnje i najefikasnijim načinom podjele dobara.«⁶⁶

⁶² J. Gray, *Liberalizam*, str. 12.

⁶³ Usp. S. Ravlić, *Svjetozi ideologije*, str. 41-50.

⁶⁴ *Ibid.*, str. 41.

⁶⁵ Zvonko Posavec, *Sloboda i politika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1995., str. 175.

⁶⁶ *Ibid.*, str. 175.

Ukratko, osam elemenata Slavena Ravlića koje spominje u svojem djelu *Svjetozi ideologije* mogu se prema kategorizaciji Johna Graya, a koji navodi četiri osnovna elementa slobode⁶⁷, svrstati na sljedeći način: pod prvi element liberalizma spada individualizam, koji se sastoji od potkategorije slobode, vlasništva i samoga individue. Zatim Gray navodi i drugi temeljni element liberalizma, a to je egalitarizam ili jednakost. U treći element, prema Grayu, koji gradi liberalizam jest univerzalizam, a koji se primarno temelji na toleranciji. Na kraju četvrti element na kojem Gray gradi svoju koncepciju liberalizma jest meliorizam, a koji u sebi sadrži ideju države i konstitucionalizma. Bitno je istaknuti da je sloboda primordijalna i početna točka tumačenja, stvaranja i razumijevanja samoga koncepta liberalizma, te da je ideja slobode kao kamen temeljac prisutan u sva četiri elementa liberalizma, i ujedno je samo polazište za daljnju izgradnju svih mogućih sastavnih dijelova i oblika u konceptu liberalizma.

Od ideje slobode za svakog pojedinca započinje i u neprestanom se procesu nastavlja i unapređuje filozofsko-politički koncept liberalizma koji je kroz svoje dugo povijesno razdoblje zadobio mnogo različitih oblika, a koji su bili istaknuti u poglavlju prije. Stoga »sadržaj sustava osnovnih sloboda ne mora biti fiksni ili nepromjenjiv, nego će to biti uvjeti koji su u danim povijesnim okolnostima nužni za razvoj i upotrebu moći autonomne misli i djelovanja. Jasno je da će uza sve drugo što mogu sadržavati, osnovne slobode obuhvaćati sustave pravne zaštite što ih pruža liberalna država – slobodu od samovoljnog uhićenja, slobodu savjesti, udruživanja, kretanja itd.«⁶⁸

U političkoj zajednici koja je utemeljena na konceptu liberalizma do izražaja najprije dolazi sloboda kretanja i djelovanja samih pojedinaca. Sami su »veliki liberalni teoretičari tragali za nekim temeljem svoje privrženosti individualnoj slobodi koji nije pukog lokalnog, nego po mogućnosti univerzalnog značenja. Liberalne su zahtjeve sami liberali smatrali zahtjevima cijeloga ljudskog roda, a ne bilo kojeg posebnog interesa ili kulturnog kruga.«⁶⁹ Sloboda je osnovni i uopće polazni kardinalni nosivi stup razumijevanja liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta.

Politička zajednica koja počiva na liberalnom filozofsko-političkom konceptu prema Ravliću pretvoreno je u »agregat pojedinaca, i o zakonima individualne ljudske prirode ovise zakoni društva. Liberalizam polazi od metodološkog individualizma – pristupa društvu koje se temelji na zamisli o neovisnim pojedincima koji stupajući u međusobne odnose tvore

⁶⁷ Usp. J. Gray, *Liberalizam*, str. 12.

⁶⁸ *Ibid.*, str. 77.

⁶⁹ *Ibid.*, str. 61.

društvo, ali i u društvu ostaju ono što jesu – pojedinci.«⁷⁰ Koncept liberalizma svoje korijene nalazi u svojoj temeljnoj i polazišnoj metodičkoj pretpostavci prema kojoj svaki pojedinac najprije živi u zamišljenom prirodnom stanju tj. situaciji u kojoj ne postoji politički autoritet. Nepogodnosti prirodnoga stanja u vidu odsustva institucionalnih jamstava slobode i sigurnosti jesu razlozi za osnivanje političke zajednice. Na tragu što liberalizam jest može se prema Heldu ustvrditi da je liberalizam »želio ograničiti moć države i jedinstveno definirati privatnu sferu, nezavisnu od djelovanja države. U središtu tog projekta nalazio se cilj oslobađanja civilnog društva (osobnog, obiteljskog i poslovnog života) od političkog uplitanja uz istodobno ograničavanje vlasti države.«⁷¹ Stoga je za liberalnu koncepciju političke zajednice ključno razumijevanje samoga pojedinca odnosno njegova uloga u zajednici.

U političkoj zajednici koja je nastala društvenim sporazumom sami pojedinci zadržavaju sva prava u životu koja su zadobili samim činom svoga egzistiranja odnosno rođenja, te na koncu prirodna prava pojedinca slijevaju se i pretvaraju u osnovno pravo, a ono je da svaki pojedinac smije svoj život urediti po svom nahođenju i mjerilima unutar one političke zajednice u koju je svojevolljno i dragovoljno odlučio stupiti. Ukratko prva značajka liberalizma jest individualizam, koji se sastoji od same slobode koja svakome pojedincu pripada po njegovom rođenju, zatim slijedeća značajka individualizma je vlasništvo koje pojedinac stvara i akumulira po svome nahođenju te na koncu neotudivost njegovog života odnosno života i egzistiranja samoga pojedinca koji jednako kao i svaki drugi pojedinac bilo u prirodnom stanju bilo u političkoj zajednici ima pravo na vlastito samoostvarenje i sudjelovanje u onim dijelovima života koji se odnose na njega samoga.

Sljedeća bitna značajka liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta jest pravni egalitarizam odnosno jednakost u pravu na kreiranje vlastitoga života. Ideja jednakosti u liberalizmu jest neophodna značajka za cjelovito razumijevanje samog koncepta liberalizma. Stoga »liberalizam ističe pravnu jednakost – on priznaje jednakost ljudi kao građana države, jednak pravni status svih bez obzira na njihove pojedinačne razlike, jednako pravo na sigurnost i pravdu, suci trebaju jednakim slučajevima postupati jednako. Jednakost je pravo svakoga člana političke zajednice da bude pod zakonitom vlašću jednak svome drugom članu. Jednakost pred zakonom je stanje u kojemu su zakonu podređeni oni koji vladaju, kao i oni kojima se vlada.«⁷² Najprije se jednakost odnosi na pravo na život pojedinca, zatim na slobodni odabir ideja i svjetonazora te na koncu da svaki pojedinac ima pravo na sudjelovanje

⁷⁰ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 46-47.

⁷¹ David Held, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb 1990., str. 53.

⁷² S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 44.

u političkom životu. Norberto Bobbio smatra da »jedini oblik jednakosti koji ne samo da je kompatibilan sa slobodom kako je shvaća liberalno učenje, nego se on čak i zahtijeva, jest jednakost u slobodi, što znači da svatko mora uživati onoliko slobode koliko je kompatibilno sa slobodom drugih, te može činiti sve što ne zadire u jednaku slobodu drugih.«⁷³ Sama ideja jednakosti u liberalizmu sagledava se iz gledišta da svaki pojedinac bez obzira kojega je spola, rase, vjere ili u kojem se društvenom sloju nalazi, ima jednaka prava kao i svaki drugi član neke političke zajednice u kojoj se nalazi.

Treća značajka koja čini liberalizam jest univerzalizam iz kojega proizlazi tolerancija ali i filozofsko-političko učenje o demokraciji odnosno o principu prihvaćanja različitosti mišljenja, svjetonazora i stavova. Dakle radi se o neizostavnosti pluralizma mnijenja, ali i prihvaćanju različitih oblika misli na javnoj, političkoj razini koje jednako vrijedi za svakoga pojedinca. Svaki pojedinac ima jednako moralno pravo na ostvarenje svojih sposobnosti po vlastitom nahođenju i mnijenju i tada ujedno i takav pojedinac postaje kovač svoje sreće kako u stvaranju i povećanju svoga vlasništva tako i u uživanju prava na vlastito mišljenje ili religiozno uvjerenje. Prema tome »budući da nema viših ciljeva od dobrobiti pojedinaca, liberalizam zagovara toleranciju (snošljivost). Liberalno se mišljenje razvilo iz učenja o vjerskoj toleranciji i dužnosti države da štiti pravo svih na slobodno izražavanje vjere. Tolerancija je proširena na toleranciju različitih mišljenja, stilova života i na druga područja života.«⁷⁴ Prihvaćanje suprotnih stavova i prava na vlastito mišljenje preduvjet je za liberalno poimanje čovjeka.

Kao glavni uvjet da bi filozofsko-politički koncept liberalizma mogao postojati jest da se pravo na slobodu priznaje svakome pojedincu i da svaki pojedinac to pravo može slobodno konzumirati u djelovanju. Uvažavanje tuđeg mnijenja i svjetonazora neophodno je u konceptu liberalizma kao filozofsko-političkog učenja koji upravo ispred svega postavlja slobodno izjašnjavanje svojih misli, ali jednako tako ističe i važnost prihvaćanja u potpunoj slobodi svakoga pojedinca i njegovog svjetonazora. Valja istaknuti Lockeov doprinos tumačenja i razumijevanja tolerancije jer Locke upravo ističe kako se snošljivost odnosno tolerancija očituje u slobodnom odabiru religije za koju se pojedinac u potpunoj slobodi odlučuje. Stoga »vrednote slobode i jednakosti, koje se susreću u vrlini osobne autonomije, pretpostavke su tolerancije zbog toga što znače, s jedne strane, pravo pojedinca da oblikuje i nadzire svoj život, a s druge strane, njegovo jednako pravo na to da definira što je društvo i zajednica u

⁷³ N. Bobbio, *Liberalizam i demokracija*, str. 40-41.

⁷⁴ S. Ravlić, *Svjetozi ideologije*, str. 44.

kojemu živi, i kakva je njihova budućnost.«⁷⁵ Pretpostavka je tolerantnog djelovanja nekog pojedinca da se uvaži pravo na autonomno djelovanje i slobodno izražavanje svakoga čovjeka. Ipak »bit je tolerancije da istodobno osuđuje moralno djelovanje za koje se smatra da je neispravno, ali se subjekt tolerancije uzdržava od uplitanja, zbog toga što poštuje moralnu osobu pojedinca koji neispravno djeluje.«⁷⁶ Tolerancija prema drugoj osobi ujedno zahtjeva od svakog pojedinca da ostane nepristran i ne povodi se interferencijom u tuđe poslove odnosno dopušta pojedincu slobodno opredjeljenje i djelovanje. Stoga je tolerancija odsutnost nekih predrasuda koje bi mogle ugroziti tuđi život, i tuđe mišljenje pa je ključna uloga vrednote tolerantnosti da zagovara slobodno izjašnjavanje i egzistiranje svakog pojedinca koji ne nanosi izričitu i veliku štetu drugima i zajednici.

Vrijednost tolerancije tada postaje i pretvara se u vrlinu poštivanja drugog pojedinca i njegove osobnosti, pa je time tolerancija usmjerena na bitno prihvaćanje čovjeka kakvim jest i pri tome jasno prihvaćajući njegovu različitost i suprotnost mišljenja. Snositi tuđe mišljenje ujedno zahtijeva i slobodno opredjeljenje za tu žrtvu da se tuđe mišljenje uvaži pa je stoga uopće uvjet za toleranciju kao vrlinu koja je prisutna u zajednici upravo ideja slobode odnosno da svaki pojedinac usmjeri svoj život na način kako smatra da je za njega najbolje, a da pri tome ne dokine slobodu drugoga pojedinca. U filozofsko-političkom konceptu liberalizma tolerancija zauzima temeljeno polazište jer tolerancija dolazi upravo kao potkategorija slobode odnosno liberalnog učenja u kojemu sve proizlazi iz slobode i ujedno se vraća u samu ideju slobode. Treća značajka prema tome sadrži ukrštenost same tolerancije sa demokracijom jer je polazna hipoteza kako je u demokratski uređenoj političkoj zajednici pravo i dužnost pojedinaca da poštuju jednako pravo drugih, koji različito misle na svoje stavove i svjetonazore. Unutarnje uređenje neke političke zajednice u obliku demokratskog poretka upućuje na poštivanje vrijednosti u obliku slobode, jednakosti i tolerantnosti. Ideja demokracije jest »suglasna s liberalnim idejama slobode i jednakosti, ona zapravo znači proširenje tih načela na područje politike. Međutim, dajući svu vlast većini (tiranija većine), demokracija može biti prijetnja slobodi pojedinca. Demokratska država teži pretvaranju pojedinaca u jednolike dijelove transindividualnog subjekta – mase, te time uništavaju slobode pojedinca i društvenih manjina.«⁷⁷ U liberalnom je konceptu uređenja političke zajednice prije svega u središte postavljeni pojedinac sa svim svojim pravima i slobodom po kojoj ima autonomiju i neovisnost o drugim pojedincima odnosno od svakoga se pojedinca

⁷⁵ Raul Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, Politička kultura, Zagreb 2009., str. 173.

⁷⁶ Ibid., str. 173.

⁷⁷ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 49.

tada iziskuje da poštuje slobodu volje i izjašnjavanja te da tolerira i uvažava suprotne stavove pojedinaca i drugačija, tuđa mišljenja.

Opasnost koju demokracija može uzrokovati u liberalnom konceptu političkog uređenja neke političke zajednice jest upravo da se izgube temeljne i stožerne vrijednosti odnosno značajke liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta, a koje bi u potpunosti nestale ako bi se zapostavila ideja slobode kao idejna nit vodilja koja u svojoj biti dozvoljava i potiče na mnogovrsnost misli i stavova odnosno pravo na samoopredjeljenje i uređenje vlastitoga života. Prema tome »liberalna je demokracija tip političkog poretka u kojemu političke odluke ne donosi izravno narod, nego njegovi zastupnici koje narod bira na slobodnim natjecateljskim izborima na osnovi općega i jednakoga prava glasa; nositelji javnih ovlasti djeluju unutar utvrđenih konstitucionalnih okvira koji svojim osobama jamče neometano uživanje njihovih individualnih i kolektivnih prava, a postoji djelotvorna zaštita u slučaju povrede tih prava; uspostavljena je autonomija civilnog društva i neovisna javnost.«⁷⁸ Tolerancija izražava pluralnost stavova i misli pojedinaca, a demokracija kao konkretni politički poredak daje mogućnost ostvarenja slobode prema univerzalnim vrijednostima i jednakim pravima na slobodno djelovanje svakog pojedinca i uvažavanje suprotnih stavova.

Četvrta i ujedno posljednja značajka liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta jest ideja meliorizma, odnosno one ideje političke zajednice koja stalno upućuje na napredak i poboljšanje života pojedinaca te time i na povećanje prava i slobode unutar neke zajednice. U liberalizmu kao filozofsko-političkom konceptu »liberali polaze od instrumentalnog pristupa državi. Država je instrument društva uspostavljen radi sigurnosti njegovih članova i održavanja općih nepristranih uvjeta. Oni su nepovjerljivi prema državi kao sustavu moći koji u svojim nositeljima stvara osjećaj svemoći, samovolje i samodovoljnosti.«⁷⁹ Da bi neka politička zajednica napredovala potrebno je najprije utvrditi opseg moći neke vlade odnosno ograničiti vlast, prema liberalnom učenju, kako bi svaki pojedinac mogao svoj doprinos podati toj političkoj zajednici u koju je dragovoljno ušao. Stoga je ona država koja počiva na koncepciji liberalizma, ali i demokratskog poretka u kojemu se opravdava i tolerira pluralnost i suprotnost, u obliku najprije oformljena kao sredstvo koje unosi red među pripadnike političke zajednice i time stvara stabilnost i osjećaj sigurnosti za svakoga pojedinca od mogućega ugrožavatelja njegovih sloboda i prava.

⁷⁸ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 49-50.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 47.

Da bi pojedinac mogao postići što želi po svojem vlastitom nađenju i po svojoj slobodnoj volji, potrebno je, prema liberalnom učenju i načinu razumijevanja političke zajednice da se država što manje upliće u djelovanje njezinih pripadnika. Prema tome »liberalni je ideal ograničena, jeftina i odgovorna vlast. Ona se treba što manje miješati u život društva. Ograničenje vlasti provodi se smanjivanjem njezinih ovlasti, ponajprije uspostavljanjem sfere u kojoj ona ne može intervenirati te horizontalnom i vertikalnom podjelom vlasti: diobom vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudbenu, te podjelom vlasti između središnjih i lokalnih tijela.«⁸⁰ U liberalnom učenju o ideji melioracije i samoga napretka političke zajednice u prvi plan ispred svega prednost se daje slobodi djelovanja pojedinaca, ali svakako po zakonskim okvirima koji su usuglašeni i uspostavljeni u dotičnoj političkoj zajednici. Potrebno je istaknuti posljednju potkategoriju koja je također značajka samoga koncepta liberalizma kao filozofsko-političkog učenja, dakle radi se o konstitucionalizmu. Prema tome »liberalizam je usko povezan s idejom konstitucionalizma. U liberalnim demokracijama ne vlada narod, nego ustav. Liberalna država je pravna država, tj. država vladavine prava.«⁸¹ Demokracija kao poredak neke političke zajednice povezana je sa idejom i učenjem liberalizma, odnosno sa ustavom kao primarnim, ključnim ali i temeljnim zakonskim činom koji uređuje, opisuje, karakterizira i na koncu etablira određenu političku zajednicu kao posebnu.

U liberalnom učenju zastupljena je ideja vladavine prava, koja se konstitucionalno artikulira. Djelovanje pojedinaca nije određeno ničim drugim do li granicama do kuda njihovo djelovanje može ići, a koje u zakonskoj formi definiraju što znači nanositi štetu drugim pojedincima odnosno ne ispunjavati obveze zajedničkog života. Stoga je cilj »zakona kao općih i apstraktnih normi uspostava pravne sigurnosti i autonomije građanskoga društva. Zakoni se ne donose za pojedinačne slučajeve, nego se odnose na neodređen broj budućih slučajeva.«⁸² Zakon u liberalizmu kao filozofsko-političkom konceptu ima ulogu regulatora političke zajednice, naime zakon se u apstraktnom smislu odnosi na svakoga pojedinca neke političke zajednice i nitko nije izuzet od vladavine zakona.

Naposljetku valja istaknuti kako su upravo spomenute četiri značajke liberalizma ujedno i temelji liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta. Potrebno je također ustanoviti da se te značajke međusobno nadopunjuju i vezuju jedna na drugu, i u stanovitom smislu nadograđuju kao posebni principi koji omogućuju slobodno djelovanje i napredak pojedinaca

⁸⁰ S. Ravlić, *Svjetovi ideologije*, str. 47-48.

⁸¹ *Ibid.*, str. 48.

⁸² *Ibid.*, str. 49.

unutar određene političke zajednice koja poštuje te osobitosti liberalizma kao filozofsko-političkog učenja.

S druge strane republikanizam je kao filozofsko politički koncept nastao u antičkoj Grčkoj, no u rimskoj je republici republikanizam zadobio potpunu cjelinu. Republikanizam je također nastao kao odgovor na monarhizam i tiraniju te je u prvi plan postavio državne poslove kao zajedničku i javnu stvar (*res publica*), ne jednog pojedinca nego čitave političke zajednice.⁸³ Načelo slobode i vrlina čine okosnicu republikanizma jer javna stvar od pojedinaca iziskuje predano sudjelovanje u brizi za opće dobro. Vrlina predstavlja »patriotizam i duh zajedništva, junačku spremnost da se opće dobro postavi iznad vlastitih ili obiteljskih interesa.«⁸⁴ No, valja istaknuti i tri varijante republikanizma, a to je klasični rimski, renesansni i moderni republikanizam. Klasični rimski republikanizam u prvi plan postavlja načelo slobode i vrlinu koja ima kardinalnu ulogu u oblikovanju republikanizma. Renesansni republikanizam nastojao je obnoviti antički ideal rimske republike upućivanjem na patriotizam i opće dobro političke zajednice. Na koncu moderni republikanizam koji afirmira Rousseau ističe važnost vrlina, ali i suverenost političke zajednice koja opće interese utjelovljuje u općoj volji. Stoga će se u idućem poglavlju istaknuti povijesni čimbenici koji su dali povod ponovnom oživljavanju učenja republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta u novim okolnostima. Filozofija politike Jean-Jacquesa Rousseaua na tom je planu predstavila ključni doprinos.

1. 4. Povijesni kontekst nastanka novovjekovnog i modernog republikanizma

Francuskom je državom krajem sedamnaestoga stoljeća upravljao Luj XIV. poznatiji u francuskom narodu kao Bogomdani ili Kralj-Sunce. Luj XIV. je zadobio pravo kraljevanja kao maloljetnik, pa je umjesto njega u ime kralja kao regent vladala majka Luja XIV., Ana Austrijska, koja je gotovo potpuno izvršne ovlasti kraljevanja predala u ruke kardinala Julesa Mazarina.⁸⁵ U vrijeme regentstva kardinala Mazarina pojavile su se brojne buntovničke ideje i struje prisutne u misli francuskih velikaša i plemića protiv apsolutističkog vladanja namjesnika Luja XIV., kardinala Mazarina. Ukratko, uzrok netrpeljivosti vladara i političke zajednice bio je izazvan Mazarinijevom »stalnom potrebom da se domogne novca na sve

⁸³ Usp. Donald M. Borchert (ur.) i dr., *Encyclopedia of Philosophy*, sv. 8, Thomson Gale, SAD 2006., str. 434-435.

⁸⁴ David Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, Demetra, Zagreb 2003., str. 544.

⁸⁵ Dostupno na: usp. <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39626>. Pristupljeno 17. listopada 2016.

načine: posudbama, otvaranjem novih javnih službi, djelomičnim ukidanjem plemićkih renti, ponovnim uvođenjem zastarjelih poreza.«⁸⁶ Sukobi i borbe između vladara i pobunjenika, kasnije prozvanih frondaša, naišle su na opće prihvaćanje i odobravanje u francuskoj političkoj zajednici. Prema tome pojam fronda dolazi od »francuskog *fronde* (praćka), termin je kojim se obilježavaju ustanci koji su potresli Francusku između 1648. i 1653. godine. Ustanci su prouzročeni nezadovoljstvom koje se proširilo na sve društvene slojeve zbog povećanog fiskalnog pritiska, koje je bilo nužno zbog sudjelovanja Francuske u Tridesetogodišnjem ratu.«⁸⁷ Osim navedenih uzroka, kao opći uzrok građanskih nereda i nemira može se istaknuti sveopće nezadovoljstvo građana što su bili pod centralizmom i apsolutizmom kraljevske vlasti. Nezadovoljstvo građana također se dodatno povećavalo jer je vladala neimaština i kralju se davala visoka tlaka. Stoga je pobuna, fronda započela najprije u prvoj fazi u ljeto 1648. godine »zahtjevima pariškog parlamenta, najvišeg sudskog tijela u Francuskoj, da se opozovu intendanti, umanje porezi i on pretvori u suvereno tijelo sa pravom nadzora nad ministrima i financijama.«⁸⁸ Na koncu prvi je parlamentarni ustanak frondaša završio njihovim porazom i pobjedom regentkinje Ane Austrijske i kardinala Mazarina, kao njenog prvog ministra.

Druga faza fronde tako zvana prinčevska fronda bila je 1649. godine uzrokovana tvrdokornom i centralističkom vladavinom kardinala Mazarinija i nastojanjem francuskog vojskovođe Louisa II. de Condea, poznatijeg kao Veliki Conde, da zaustavi apsolutizam kardinala Mazarina. Naime »opijen svojim pobjedama nad Španjolcima i Parižanima, Conde želi istisnuti toga Talijana kojeg mrzi i prezire. Ali Ana i Mazarin daju ga zatvoriti, a isto tako i njegova brata Contija i šurjaka Longuevillea te uspijevaju osujetiti pobunu koju su vojvotkinja de Longueville i prijatelji prinčeva pripremali u pokrajini (siječanj-prosinac 1650.).«⁸⁹ Zatvaranje Velikog Condea izazvalo je opću pobunu parlamentaraca i naroda, ponovno protiv kardinala Mazarina i kraljice Ane. Prema tome »parlamentarci ponovno izlaze sa svojim programom iz 1648., udružuju se sa svim nezadovoljnicima, zahtijevaju puštanje na slobodu prinčeva i odlazaka Mazarina.«⁹⁰ Naposljetku francuskog vojskovođu, Louisa II. de Condea, kardinal Mazarin je 1651. godine oslobodio i pustio na slobodu pa je time započela posljednja faza građanskog rata, fronde, ali i ujedno posljednja narodna pobuna prije velike

⁸⁶ Jean Carpentier; Francois Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, Barbat, Zagreb 1999., str. 146.

⁸⁷ E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 120.

⁸⁸ Dragoljub R. Živojinović, *Uspon Evrope (1450-1789)*, Matica srpska, Novi Sad 1985., str. 263.

⁸⁹ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 147.

⁹⁰ Ibid., str. 147.

Francuske revolucije. Dakle opći narodni ustanak u Francuskoj, poznatiji kao fronda, imao je svoju konačnu i završnu fazu koja je bila »najduža, najanarhičnija i najteža za kraljevstvo zbog uporabe vojske i štete koje je ona počinila: to je Condeova fronda koja je trajala od rujna 1651. do kolovoza 1653. Conde stupa u vezu sa Španjolskom iz Bordeauxa i pokušava pobuniti jugozapadni dio zemlje.«⁹¹ Condeova je namjera bila spriječiti centralizam i apsolutizam kardinala Mazarina koji je vladao u Francuskoj te je Veliki Conde odlučio vojno osvojiti Paris. Stoga »odlučujuća bitka odigrala se 2. srpnja 1652. pred zidinama Pariza, u predgrađu Saint-Antoine.«⁹²

Posljednja faza fronde odvijala se ispred zidina i utvrde Bastille, u predgrađu Pariza, gdje će 1789. godine izbiti slavna Francuska revolucija. Condeov pohod na prijestolnicu Francuske je završio neuspješno te je na koncu bio primoran skloniti se u španjolsku Nizozemsku, u Flandriju, odnosno vratio se Španjolcima sa kojima je stupio u kontakt već 1651. godine i time je bio proglašen francuskim veleizdajnikom. Francuski kralj Luj XIV. vraća se sa majkom kraljicom Anom Austrijskom u Pariz u listopadu 1652. godine, a kardinal Mazarin u veljači 1653. godine, te je također 1653. godine »kraljevska vojska zauzela Bordeaux, posljednja žarišta pobune bila su potpuno ugušena.«⁹³ Povratkom Luja XIV. i njegove majke Ane Austrijske, ali i njenog glavnog savjetnika i ministra kardinala Mazarina, ujedno se označava i kao kraj narodne pobune. Stoga je fronda završila »definitivnim političkim porazom visokog plemstva, smanjivanjem moći parlamentarnog sloja i potvrđivanjem monarhije kao jedinog jamca reda i političke stabilnosti.«⁹⁴

Nakon neprestanih petogodišnjih pobuna, fronda protiv centralizma i apsolutizma vlasti, građanstvo je ostalo i dalje potlačeno od tvrdokornog upravljanja francuskog dvora, budući da su se ideje i principi apsolutizma i kraljevske vlasti u potpunosti učvrstile sve do Francuske revolucije koja je buknuła 1789. godine. Nakon Mazarinove smrti 1661. godine na vlast je stupio Kralj Sunce Luj XIV. Kraljevsko vladanje i držanje Luja XIV. može se opisati kako njegovu »sklonost 'kraljevskom poslu', samoprijegor u radu i veliku inteligenciju na žalost kvvari ponos kojemu uzrok i opravdanje leže u teoriji u monarhiji božanskog prava, koja će se s godinama samo učvršćivati.«⁹⁵ Apsolutnom i samodopadnom vladavinom Luj XIV. je nastavio politiku vlasti kakvu je i provodio njegov regent Mazarin i majka kraljica Ana

⁹¹ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 147.

⁹² Ibid., str. 147.

⁹³ E. Cravetto (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, str. 121.

⁹⁴ Ibid., str. 121.

⁹⁵ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 154.

Austrijska. Stoga se Luj XIV. »okružio sposobnim suradnicima, od kojih su neki bili građanskog podrijetla. Merkantilist J.-B. Colbert uredio je financije, razvijao industriju i trgovinu, izgradio trgovačku i ratnu flotu, osnovao kolonije; F. M. Le Tellier Louvois organizirao je vojsku, a Hugues de Lionne diplomatsku službu.«⁹⁶ Luj XIV. je nastavio provoditi centralističku i apsolutističku vlast po uzoru na Mazrina, te se isključivo okružio savjetnicima od visokog povjerenja. No, iako »je Luj XIV. volio da o sebi govori, kako je on sam svoj prvi ministar, državne poslove je stvarno vodio Colbert. Colbert je mnogo učinio, da se u Francuskoj proširila manufaktura, štiteći na sve načine interese industrije i trgovine, te je bio jedan od najdosljednijih predstavnika politike merkantilizma.«⁹⁷ Jean-Baptiste Colbert je u vrijeme Luja XIV. bio ministar financija i držao je pod svojim nadzorom čitavu francusku državnu riznicu te je ujedno upravljao i francuskim državnim financijama. Colbert je bio izraziti zastupnik merkantilizma odnosno teorije i prakse koja polazi »od stajališta da se ekonomski napredak vlastite zemlje može osigurati jedino na račun drugih zemalja, pa su dopuštena sva sredstva konkurencije – od carinske zaštite domaće proizvodnje do osvajanja novih teritorija, ratova i drugih vrsta neprijateljstava prema drugim narodima. Ideal je države gospodarska samodovoljnost, a vanjska trgovina ima zadaću opskrbljivati zemlju proizvodima koji se nikako ne mogu proizvesti u zemlji te da zemlji koja nema vlastitih rudnika zlata i srebra osigura što veću količinu plemenitih kovina, koje se smatralo univerzalnim novcem i bitnim oblikom nacionalnog bogatstva i moći.«⁹⁸ Prema tome Colbert je doktrinom merkantilizma naveliko uspijevao, u razdoblju gotovog mira od 1660. do 1672. godine, uspostaviti Francusku kao financijski stabilnu državu. Ipak smrt »Filipa IV. Španjolskog 1665. godine bila je povod Luju XIV. da u ime Marije Terezije zatraži jedan dio španjolskog nasljedstva.«⁹⁹ Bio je to ujedno i prvi rat Luja XIV. poznatiji kao devolucijski rat koji je trajao od 1667. do 1668. godine. Svoje zahtjeve Luj XIV. »obrazlagao je devolucijskim pravom (prvenstvo pri nasljeđivanju djece, pa i kćeri iz prvog braka, nad onima iz drugog) što ga je njegova žena Marija Terezija, kći Filipa IV., imala po brabantškome pravu na imovinu svojega pokojnog oca. Bez objave rata osvojio je Luj XIV. iznenadnim naletom Charleroi, Tournai, Douai, Oudenaarde, Kortrijk, Lille, a poslije Franche-Comté.«¹⁰⁰

⁹⁶ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37459>. Pristupljeno 19. listopada 2016.

⁹⁷ Vladimir Petrovič Potemkin (ur.) i dr., *Historija diplomacije*, sv. 1, Matica hrvatska, Zagreb 1951., str. 183.

⁹⁸ Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40216>. Pristupljeno 19. listopada 2016.

⁹⁹ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 159.

¹⁰⁰ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14885>. Pristupljeno 19. listopada 2016.

Luj XIV. nije uspio zadržati sve anektirane pokrajine primjerice Franche-Comté, te je na koncu potpisao mir sa Španjolcima 1668. godine u Aachenu. Međutim već 1672. godine Luj XIV. započinje rat s Nizozemskom i koji traje do 1679. godine. Dakle »rat koji je Luj XIV. poveo 1672. godine u Nizozemskoj pokazao se mnogo dužim, mnogo težim i mnogo skupljim za kraljevstvo nego što su kralj i njegov ministar u početku računali.«¹⁰¹ Na koncu Luj XIV. ipak nije uspio osvojiti Nizozemsku iako je imao vojnu nadmoć. Naime »Francuzima zamalo što nije pošlo za rukom da zauzmu Amsterdam, ali su Holanđani porušili nasipe i preplavili zemlju, a njihova je mornarica porazila sjedinjenu anglo-francusku mornaricu.«¹⁰² Iako Luj XIV. Kralj Sunce nije uspio pokoriti Nizozemsku i dalje je imao osvajačke težnje. Naime Luj XIV. se već »u jeku mira upušta u opasnu politiku aneksija (1683. anektirao je Strasbourg) i provokacija svake vrste koje će za manje od deset godina dovesti do nove koalicije. Najmoćnijim njemačkim vladarima i caru, koji su se 1686. udružili u obrambeni savez, tzv. 'Augsburšku ligu', priključit će se Španjolska, Švedska, Nizozemska i Engleska, nakon revolucije 1688.-1689. poslije koje je Villim Oranski postao engleskim kraljem.«¹⁰³ Sveukupno treći rat, a prije je Luj XIV. vodio devolucijski rat i rat za Nizozemsku, za Luja je na koncu završio neuspješno. Stoga »godine 1697. mir u Ryswicku, kojim je Francuska sačuvala svoje granice 1679., zatim mir u Strasbourgu, označili su prvi zastoj u osvajačkoj politici Kralja Sunca, no to je bilo samo primirje.«¹⁰⁴

Nakon smrti 1700. godine Karla II., španjolskog vladara, koji je umro bez potomaka, ali je u oporuci ipak predložio za nasljednika unuka Luja XIV. Filipa od Anjoua, u borbu za španjolsku baštinu osim Luja XIV. uključile su se i ostale europske velesile. Uskoro i »Francuska i Austrija zahtijevaju za sebe svu španjolsku baštinu uključivši Nizozemsku i kolonije dok se Vilim III. zastupajući pomorske sile, trudi da se španjolski posjedi razdijele jer bi se inače bila sasvim poremetila labilna ravnoteža europske politike.«¹⁰⁵ Na koncu je i izbio rat za španjolsko nasljedstvo (1701.-1714. godine) koji je uvelike materijalno oslabio Francusku, ali i vladavinu Luja XIV.

Osim što je vodio neuspješnu vanjsku politiku, a koja se svodila na ratovanje Luj XIV., je također provodio represiju i unutar svojega francuskog naroda, kako na upravnom području političke zajednice tako i na religijskom području. Ukratko apsolutizam Luja XIV.

¹⁰¹ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 159.

¹⁰² V. P. Potemkin (ur.) i dr., *Historija diplomacije*, sv. 1, str. 184.

¹⁰³ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 160.

¹⁰⁴ Ibid., str. 160.

¹⁰⁵ G. D. R. van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 12, str. 5390.

»dolazio je do izražaja na svim područjima: ukinuo je samoupravu općina i pokrajina, sudove je podložio svojoj kontroli, jansenizam je likvidirao, a hugenote oštro progonio (*dragonade*), tako da se 200 000 hugenota iselilo iz Francuske u susjedne zemlje. Katoličku crkvu stavio je pod svoju kontrolu te uspostavio Galikansku crkvu (1682), zbog čega je došao u sukob s Vatikanom.«¹⁰⁶ Vladavina Luja XIV. bila je obilježena kraljevim raskalašenim načinom života, apsolutističkom i centralističkom vladavinom te na koncu brojnim neuspješnim ratnim pohodima u kojim je nastala još veća pauperizacija francuskog društva.

Na tragu principa apsolutističke vladavine, nakon smrti Luja XIV. godine 1715., njegov praunuk Luj XV. još je više bio zaokupljen raskošima i povlasticama dvora, nego ulogom monarha i vladavinom nad francuskom državom. Nakon smrti Kralja Sunca njegov praunuk »kojemu je tada pet godina, postaje Luj XV. Predvidjevši tu mogućnost, pokojni je kralj u svojoj oporuci odredio da njegov nećak, vojvoda Filip Orleanski, bude regent, u čemu će mu pomagati namjesničko vijeće kojemu će on biti na čelu, ali u kojemu će glavnu riječ imati vojvoda od Mainea, pozakonjeni princ, legitime.«¹⁰⁷ Luj XV. je kao i Bogomdani kralj također zadobio pravo na vlast u maloljetnoj dobi, ali je umjesto njega do punoljetnosti vladao regent.

Kralj Sunce je svome nasljedniku Luju XV. ostavio kraljevstvo u veoma neurednom stanju, te mu je ostavio i visoki državni dug. Najprije je trebalo »rješavati unutrašnje probleme: deficit državnih financija, do koga je došlo zbog neprestanih ratova, i usklađivanje pojedinačnih sila koje su nakon smrti Luja XIV. sve jače istupale. Kraljevski apsolutizam dosada ih je potiskivao, jednako jansenističke raspre koje su se sada sve više širile kao i borbe pariškog parlamenta za pravo remonstrancije protiv kraljevih odredbi. Parlament je uspio da godine 1715. regent prizna to pravo.«¹⁰⁸ Ipak najveća teškoća s kojom se regent Filip Orleanski trebao suočiti bio je golemi državni javni dug koji je naslijedio još od Luja XIV. Naime kada »klasične metode više nisu davale rezultata regent je odlučio poslušati ponudu Škota Johna Lawa.«¹⁰⁹ John Law je bio zastupnik teorije merkantilizma i učenja kako novac ima najvišu vrijednost te da ekonomske, gospodarske i financijske aktivnost treba usmjeriti i prema inozemstvu. John Law je »prema engleskom uzoru 1716. godine osnovao banku, a 1717. i Compagnie d' Occident (Društvo Mississippi) radi gospodarskog iskorištavanja

¹⁰⁶ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37459>. Pristupljeno 21. listopada 2016.

¹⁰⁷ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 174.

¹⁰⁸ Gerard Du Ry van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 13, Otokar Keršovani, Rijeka 1977., str. 5812.

¹⁰⁹ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 175.

područja Mississippi u Sjevernoj Americi i njegovih bogatih nalazišta srebra. Da bi se povisili državni prihodi, u opticaj su stavljeni papirnati novac i akcije Društva Mississippi.«¹¹⁰ Ideja Johna Lawa je ispočetka djelovala obećavajuće i davalo veliku nadu u smanjenje francuskog javnog duga. Na koncu prijedlog reforme Johna Lawa doveo je francusku vladu u neprilike zbog velikog optičaja papirnatog novca i time je došlo također do velike inflacije.¹¹¹

Godine 1723. Luj XV. postaje punoljetan, a također krajem 1723. godine umire i Filip Orleanski. Nedugo nakon stupanja na vlast Luj XV. 1726. godine za svog je prvog ministra odabrao svojeg negdašnjeg odgojitelja Hercula Fleurya. Kardinal Fleury je »gotovo dvadeset godina upravljao poslovima kraljevstva razborito i umjereno, prema dokazanim metodama kolbertizma, brinući se da održi mir sa susjedima, red i napredak u kraljevstvu. On podupire Orryja, generalnog kontrolora financija, koji uspijeva uravnotežiti proračun i potiče ekonomske aktivnosti, tada u punom zamahu.«¹¹² Rat za austrijsko nasljedstvo (1741.-1748.) svakako je bio za Luja XV. i kardinala Fleuryja veliki udarac, iako je sam kardinal isprva mladog kralja Luja XV. savjetovao da ne podlegnu protuaustrijskoj težnji. Naime »pod utjecajem protuaustrijske struje i usprkos savjetima kardinala Fleuryja, Luj XV. odlučuje stati na stranu pruskog kralja, tj. protiv Marije Terezije koja ima podršku Engleza.«¹¹³ Ubrzo je Luj XV. nakon stupanja na stranu pruskog kralja nailazio na vojne neuspjehe na bojišnicama Njemačke. Kardinal Fleury umire 1743. godine, a Luj XV. »koji tada ima trideset tri godine, objavljuje svoju namjeru da vlada sam bez prvog ministra. On je inteligentan i senzibilan, ali sramežljiv i indolentan, i samo se povremeno zanima za svoj posao kralja.«¹¹⁴

Svojom neodlučnošću Luj XV. se istaknuo kao veoma kolebljivi monarh koji je *de facto* podržavao apsolutizam, ali ga se nije usudio u potpunosti provoditi. Na koncu posljedice Rata za austrijsku baštinu bile su da je Luj XV. »morao hrvatsko-ugarskoj kraljici i rimsko-njemačkoj carici Mariji Tereziji priznati pravo na cijelu Austriju.«¹¹⁵ Luj XV. se iako je doživio brojne vojne slomove, nije dao u tom pogledu obeshrabriti pa je tako sudjelovao i u Sedmogodišnjem ratu. Dakle u »Sedmogodišnjem ratu (1756–63), kao saveznik Austrije protiv Pruske i Velike Britanije, bio je pobijeđen, pa je Pariškim mirovnim ugovorom 1763. izgubio posjede u Sjevernoj Americi i Istočnu Indiju u korist Velike Britanije, ali je i

¹¹⁰ G. D. R. van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 13, str. 5812.

¹¹¹ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35671>. Pristupljeno 22. listopada 2016.

¹¹² J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 176.

¹¹³ Ibid., str. 177.

¹¹⁴ Ibid., str. 177.

¹¹⁵ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37460>. Pristupljeno 22. listopada 2016.

financijski zadužio Francusku (državni dug narastao je na 4 mlrd. livara).¹¹⁶ Nakon Sedmogodišnjeg rata Luj XV. je imao stalne sukobe i napetosti sa svojim prvim ministrima koji su bili neuspješni da pronađu rješenje u problemima koje je zadavao francuski parlament.

Vladavina Luja XV. obilježena je mnogim političkim prevratima, a koje su ponajprije proizlazile iz njegove svojevolsnosti i nestabilne osobnosti. U prilog tome Luj XV. je »tako malo vjerovao svojoj okolini, bojeći se, da će utjecati na njegovu volju, i toliko je prezirao svoje ministre, da je osnovao naročit tajni kabinet, kome je od 1743. bio na čelu princ Conti. Bila je to neke vrste zavjera kralja protiv svojih vlastitih ministara. Kralj je, pored svojih službenih poslanika, imao u drugim državama vlastite tajne agente, s kojima se dopisivao iza leđa svojih ministara.«¹¹⁷ Vladajući veoma proizvoljno i hirovito i pri tome zanemarujući potrebe široke narodne mase, Luj XV. umire 1774. godine.

Nasljednik Luja XV. ubrzo je postao njegov unuk Luj XVI. neposredno nakon djedove smrti 1774. godine dakle u dobi od dvadeset godina. Luj XVI. se iskazuje kao »nespretn i sramežljiv, on posjeduje određene kvalitete, ali vrlo rano pokazuje slab i neodlučan karakter prema svojoj razjedinjenoj i prevrtljivoj okolini.«¹¹⁸ Vladajući veoma nezgrapno i nesigurno Luj XVI. je naslijedio od svojih prethodnika najprije nezadovoljan i veoma osiromašen narod, budući da su porezi bilo veoma visoki, a gotovo sav urod se trebao davati kraljevom dvoru, plemstvu i svećenstvu. Stoga financijskoj »bijedi i socijalnopravnim proturječnostima pridružuje se i predrevolucionarnoj Francuskoj politička nejednakost izražena u zastarjelom političkom sustavu. Plemstvo protestira što mu apsolutno kraljevstvo oduzima političku moć, građanstvo se buni protiv povlastica plemstva, a seljaštvo protiv političke i pravne neslobode.«¹¹⁹ Osim općeg nezadovoljstva prisutnog u francuskoj državi Luj XVI. je također bio primoran suočiti se velikim financijskim deficitom i javnim dugom koji su mu njegovi prethodnici ostavili zbog iracionalne unutarnje politike, ali i neuspješnih ratova koje su njegovi prethodnici vodili nastojeći uspostaviti političku prevlast i dominantnost na europskom kontinentu. Francuski narod se buni »protiv toga što kralj nekontrolirano povisuje poreze, a kralja na to sile sve veći državni tereti. Međutim, kralj nije uspio provesti temeljitu reformu jer bi se time moralo ukinuti oslobođenje od poreza, kupovanje službi, iznajmljivanje ubiranja poreza i carina, a i feudalno sudstvo, čemu se suprotstavlja bogato i utjecajno

¹¹⁶ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37460>. Pristupljeno 22. listopada 2016.

¹¹⁷ V. P. Potemkin (ur.) i dr., *Historija diplomacije*, sv. 1, str. 223-224.

¹¹⁸ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 179.

¹¹⁹ G. D. R. van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 13, str. 5898.

parlamentarno plemstvo.«¹²⁰ Da bi suzbio i umirio opće nezadovoljstvo francuske političke zajednice Luj XVI. je pokušao uz pomoć generalnih kontrolora financija zaustaviti nezadovoljstvo u narodu.

Godine 1774. Luj XVI. stupa na vlast i poziva tada A. R. J. Turgota, francuskog ekonomista da bi uredio i stabilizirao financijsko stanje. U službi ministra financija Turgot je nastojao »mnogobrojnim reformama na štetu povlaštenih staleža, odnosno ograničenjem feudalnih povlastica spasiti Francusku od financijskoga bankrota (slobodna trgovina žitom, smanjenje poreza na uvoz namirnica u gradove, oporezivanje svih staleža, ukidanje tlake te cehovskih i trgovačkih korporacija te oslobađanje od ograničenja gotovo sve manufakturno-trgovačke djelatnosti itd.).«¹²¹ Ipak Turgotove mjere financijske reforme nisu naišle na sveopće odobravanje i podršku na kraljevom dvoru i u samoj francuskoj političkoj zajednici. Naime »te mjere trebale su biti prvi korak k temeljitoj reformi državne uprave (uvođenje izbornoga prava za sve zemljoposjednike, reforma školstva, uvođenje državne potpore najsiromašnijima itd.), no zbog protivljenja prvog i drugoga staleža kralj ga je u svibnju 1776. smijenio te ukinuo sve njegove reforme, čime je ubrzao razvoj događaja koji su nakon desetak godina doveli do revolucije.«¹²² Bitno je istaknuti da je Francuska u vrijeme Luja XVI. sudjelovala i u Američkom ratu za neovisnost na strani naseljenika. Prema tome Francuska »službeno staje na stranu engleskih naseljenika u Americi, koji su se pobunili protiv svoje metropole, priznaje Sjedinjene Države i nudi im svoju pomoć.«¹²³

Intervencijom u sjevernoj Americi Luj XVI. zapada u još veće dugove i troškove. Godine 1777. Turgota je na mjestu i službi ministra financija naslijedio francuski bankar Jacques Necker, a koji se na kraju prikazao kao kritičar rasipnog vladanja Luja XVI. Na tragu zagovaranja racionalne financijske politike Necker je 1781. godine »objavio *Izvešće kralju (Compte rendu au Roi)*, u kojem je iznio financijsko stanje zemlje i rasipništvo dvora, morao je napustiti položaj.«¹²⁴ Godine 1783. Neckera u službi ministra financija, zamjenjuje C. A. de Calonne francuski državnik koji je također nastojao pronaći rješenje za smirivanje tada već uzburkanog francuskog društva. Kralj Luj XVI. radi neuspjelog prijedloga reforme u smirivanju krize koja je gotovo već kulminirala, naposljetku smjenjuje Calonnea i postavlja četvrtog za redom ministra financija Lomeniea de Briennea. Novi »ministar É. Ch. Loménie

¹²⁰ G. D. R. van Beest Holle (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 13, str. 5898.

¹²¹ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62750>. Pristupljeno 24. listopada 2016.

¹²² Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62750>. Pristupljeno 24. listopada 2016.

¹²³ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 180.

¹²⁴ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43204>. Pristupljeno 24. listopada 2016.

de Brienne zahtijevao je od pariškoga parlamenta registraciju edikta o reformi oporezivanja, no ovaj je to odbio uz izliku da takvu odluku mogu donijeti samo Generalni staleži (*États généraux*), koji nisu bili sazivani od 1614. Budući da je kralj nepokorni parlament prognao iz Pariza, otpor protiv dvora proširio se na cijelu zemlju, pa je kralj bio prisiljen vratiti parlament u Pariz.«¹²⁵ Pod velikim pritiskom i stalnim zahtjevima svih triju staleža dakle svećenstva, plemstva i građanstva kako bi se što uspješnije riješila beznadna politička i ekonomska situacija koja je zadesila francusko društvo, kralj Luj XVI. je odlučio nakon više od stoljeća i po sazvati Generalne staleže. Stoga »u ljetu 1788. kralj je pod pritiskom pristao na saziv Generalnih staleža, nakon čega je prestao zajednički nastup plemstva i građanstva.«¹²⁶ Međutim te iste 1788. godine francusku političku zajednicu je pogodio i loš urod žetve, ali i oštra zima. Francuski »narod je zbog nestašice kruha (slaba žetva 1788. i iznimno oštra zima 1788./89.) počeo napadati transporte žita i pekarnice, a u prvoj polovici 1789. podigao mnoge lokalne pobune u kojima je tražio 'kruh i slobodu' i otvoreno kritizirao vladu.«¹²⁷

Zahuktana atmosfera protiv Luja XVI. i njegovog principa vladanja ali i zbog velike materijalne neimaštine francuskoga naroda, nezadovoljstvo je bilo na vrhuncu. Na poticaj Luja XVI., budući da je kralj bio pod velikim pritiskom smirivanja političke krize i svojeg ministra »5. svibnja 1789., generalni staleži okupljaju se u Versaillesu: ono što će se ubrzo nazivati starim državnim poretком (*ancien regime*) proživljava svoje posljednje dane.«¹²⁸ Ukratko, 14. srpnja 1789. godine slijedio je napad na Bastillu, što ujedno označava i početak Francuske revolucije, te treći stalež, a kojemu se prethodno djelomično pridružio i prvi stalež proglašava se neposredno pred Revoluciju, Narodnom skupštinom (*Assemblée nationale*), i u kolovozu 1789. godine donosi prosvjetiteljski nadahnutu Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina. Deklaracija ima veliku važnost i bitnost budući da »označava potpuni raskid sa uvjerenjem da kralj uživa vlast po božjoj volji i da je država sveta ustanova. U njoj odzvanjaju ideje prosvjećenosti i formulacije Jeffersonove Deklaracije nezavisnosti. 'Ljudi su rođeni slobodni i ostaju slobodni i jednaki u svojim pravima.' Država mora jamčiti neotuđiva prava – slobodu mišljenja, vjere, zaštitu od samovoljnog dovođenja i nametanja poreza; zakon predstavlja izraz zajedničke volje, a izvorište suvereniteta nalazi se u narodu.«¹²⁹ Bitno je istaknuti da je nedugo nakon početnog perioda Francuske revolucije uslijedila diktatura

¹²⁵ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20397>. Pristupljeno 24. listopada 2016.

¹²⁶ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20397>. Pristupljeno 25. listopada 2016.

¹²⁷ Dostupno na: <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20397>. Pristupljeno 25. listopada 2016.

¹²⁸ J. Carpentier; F. Lebrun i dr., *Povijest Francuske*, str. 182.

¹²⁹ D. R. Živojinović, *Uspon Evrope (1450-1789)*, str. 516.

jakobinaca, giljotiniranje Luja XVI. 1793. godine, i na koncu uspon Napoleona na vlast 1799. godine, a čime je ujedno i završila Francuska revolucija.

U tom uzburkanom i nemirnom razdoblju francuske povijesti jedan od vodećih francuskih prosvjetitelja, ali i kao kritičar prosvjetiteljstva Jean-Jacques Rousseau, nastojao je kao filozof i utjecati na javno mnijenje, napose svojim djelima *Raspravom o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* te *Društvenim ugovorom*. Na pragu prethodno navedenih povijesnih okolnosti koje su uzrokovale rušenje *ancien regimea*, temeljna je preokupacija sljedećeg poglavlja ukazati na diskurs koji je omogućio nastajanje republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta.

1. 5. Republikanizam kao filozofsko-politička koncepcija

Republikanizam kao filozofsko-politička koncepcija pojavio se još u antičkom Rimu kao učenje prema kojemu je i utemeljena Rimska Republika. Prije same pojave republikanizma kao filozofsko-političkog učenja i koncepta koji ujedno postaje društveni i politički poredak političke zajednice, prevladavali su koncepti monarhijskog, autokratskog, apsolutističkog i imperatorskog oblika etabliranja političke zajednice. Premda je »monarhija bila norma veći dio povijesti, republikanske su se ideje isticale u europskoj političkoj misli od samih njezinih početaka u gradovima-državama stare Grčke. Međutim, tek je u Rimu republika postala središte ideologije.«¹³⁰ Nastankom Rimske Republike pojavila se i ideja vladavine naroda odnosno oblika vlasti u kojemu će do izražaja doći glas naroda, puka odnosno pojedinaca koji će biti reprezentirani u rimskom Senatu, dakle skupštini koja postaje *vox populi*. Potrebno je također ukratko istaknuti da se termin republikanizam »definira kao suprotnost monarhiji. Dok tradicionalni kralj uživa osobni autoritet nad svojim podanicima i vlada kraljevstvom kao osobnim posjedom, vladavina je u republici u načelu zajednička stvar (*res publica*) građana, kojom upravljaju sa svrhom općeg dobra.«¹³¹

U samom učenju republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta u prvome je planu opće dobro političke zajednice odnosno svih njezinih pojedinaca i pripadnika. Radi se o tome da zajedničko, opće dobro prethodi privatnom, i partikularnom dobru odnosno osobnom interesu. Smisao je da se u republikanizmu pretpostavi dobro koje će političku zajednicu održavati i omogućiti joj napredak prema što boljem životnom standardu svih pripadnika neke

¹³⁰ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 544.

¹³¹ Ibid., str. 544.

političke zajednice. Prema tome »najozbiljnija prijetnja republikanizmu jest pretpostavljanje privatnih interesa ili interesa jednog dijela društva naspram onih općih.«¹³² Politička zajednica koja počiva na koncepciji i temeljima republikanizma kao filozofsko-političkog učenja zahtijeva i potpunu svjesnost svih građana, pojedinaca te zajednice da svoje političko i privatno djelovanje uvrste u opće dobro, odnosno u oblik zajedničkog dobra koje će svakome pojedincu moći pružiti siguran i nesmetan život. Stoga pojedinci i kao građani političke zajednice, a koja je utemeljena na učenju republikanizma »moraju staviti opće dobro ispred osobnih interesa, osobito težnje za bogatstvom; moraju se suzdržati od stranačkih razmirica; moraju biti spremni osobno se boriti za svoju domovinu, a ne prepustiti njezinu obranu unajmljenim plaćenicima.«¹³³ U republikanski koncipiranoj političkoj zajednici ističe se minornost privatnih interesa u odnosu na zajedničko i opće dobro kao osnovni uvjet napretka i stabilnosti same političke zajednice.

Prisutnost osjećaja privrženosti prema domovini dakle osjećaj patriotizma, domoljublja pretpostavlja postajanje nekih oblika građanskih vrlina prisutnih u pojedincima kao osnovni uvjet za prepoznavanje općeg dobra u odnosu na pojedinačna dobra. Nadalje u republikanskom konceptu političke vlasti također postoji princip ograničene vlasti, ali i same diobe vlasti. Stoga »osim sustava provjera i ravnoteže kojim se pokušava spriječiti zloraba vlasti, republikanizam se oslanja i na izgradnju građanskih vrlina kao što su domoljublje, stavljanje općih iznad privatnih interesa i dr.«¹³⁴ Na tragu da se poštuje opće dobro kao glavni motiv djelovanja svih pojedinaca u političkoj zajednici vrlina postaje primarno načelo djelovanja, a privatni interesi ostaju podređeni javnim odnosno općim interesima i dobrima.

Bitno je istaknuti da u sedamnaestom i osamnaestom stoljeću »republikanci revolucionarnog doba međusobno su se razlikovali po relativnom naglasku koji su stavljali na 'vrlinu' ili na institucionalno uređenje u očuvanju slobode.«¹³⁵ Vrlina prema tome postaje temeljni ključ djelovanja pripadnika političke zajednice u svrhu da bi se postigao smisao i cilj općeg dobra. Stoga težnja prema općem dobru ujedno postaje ideal upravljanja onom političkom zajednicom koja svoje temelje i korijene ima u republikanizmu.

Da bi pripadnik, a time i pojedinac neke političke zajednice mogao utjecati na stvarna politička i društvena zbivanja unutar političke zajednice potrebno je utvrditi i predstavnike u državnim tijelima u kojima se reprezentira volja i glas naroda. Prema Viroliu »republikanizam

¹³² S. Kutleša (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, str. 983.

¹³³ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 545.

¹³⁴ S. Kutleša (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, str. 983.

¹³⁵ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 546.

nije teorija izravnog sudjelovanja u demokraciji već je republikanizam reprezentacija autonomne vladavine sa određenim ustavnim ograničenjima.«¹³⁶ Vladavina se u republikanskom konceptu raspodjeljuje i prestaje biti apsolutna kao što je značajno za apsolutizam i monarhijskih oblik vlasti. Prema tome Viroli nadalje tvrdi kako su: »klasični republikanski autori smatrali da biti slobodan označava ne biti pod nekom dominantnom vlasti, drugim riječima smatrali su da biti neovisan označava ne biti pod arbitrarnom vlasti drugih pojedinaca. Prema tome izvor takvog razumijevanja o političkoj slobodi bio je ujedno i princip djelovanja rimskog prava koji je već definirao da je slobodan čovjek onaj koji nije pod arbitrarnom vlasti drugog čovjeka, kao što je rob koji upravo ovisi o volji drugog čovjeka.«¹³⁷ U republikanskom konceptu uređenja državne zajednice posebno se ističe da je borba i težnja za dominacijom u svakom slučaju nepoželjna i nepovoljna jer se na taj način ukidaju prava pojedinaca, a posebno njegovo prirodno i temeljno pravo na slobodu i samoopredjeljenje vlastitoga života. Stoga Viroli također zaključuje da je zbilja »individua slobodna ukoliko posjeduje zakonita politička prava, jednako kao što i neki narod ili grad jest slobodan ako je pod vladavinom vlastitih zakona.«¹³⁸ Slobodno djelovanje pojedinaca u republikanskoj političkoj zajednici jest primarno načelo po kojemu se takva zajednica održava, i na koncu napreduje bez interferiranja drugih pojedinaca u živote svakoga čovjeka.

Vodeći princip očuvanja ali i održavanja političke zajednice prema konceptu republikanizma postaje opća volja kao ujednačeni i usuglašeni način po kojemu se čitava politička zajednica ophodi i stoga poštuje onaj napredak koji vodi prema općem dobru odnosno prema onim zahtjevima koji su prikazani u obliku opće volje unutar te zajednice. Biti slobodan u republikanski uređenoj političkoj zajednici označava izuzetost i oslobođenje od raznih oblika prisile koji bi ugrozili slobodu za djelovanje prema krajnjem cilju prisutnog u obliku opće volje. Prema tome »biti slobodan znači biti pod vlašću onih zakona i ustavnih odredbi koje će ovladati neobuzdanost i razne oblike razuzdanosti ljudi.«¹³⁹ U republikanskom konceptu uređenja političke zajednice prevladava težnja da se pojedinac može ostvariti po djelovanju vlastite slobodne volje i svog slobodnog nahođenja. Po svojoj biti »republikanska sloboda je oblik negativne slobode koje individue uživaju kada su slobodne od dominacije, te kada nisu subjekt arbitrarne volje nekog pojedinca ili neke skupine

¹³⁶ Maurizio Viroli, *Republicanism*, Hill and Wang, New York 2002., str. 6.

¹³⁷ Ibid., str. 8.

¹³⁸ Ibid., str. 8.

¹³⁹ Ibid., str. 9.

ljudi.«¹⁴⁰ Filozofsko-političkom konceptu republikanizma svojstveno je da se pojedinac odmakne i nepodvrgne nekoj tuđoj volji koja bi ga odvratila od temeljnog interesa zajednice, a koja je projektirana u općoj volji.

Težnja za dominacijom odnosno nekim oblikom prevlasti nad pripadnicima političke zajednice od strane vladara odvojeno je od koncepta republikanizma jer sva vlast zahtijeva služenje općem dobru. U ideji republikanizma prisutan je princip da se primjerenim odgojem u samim pojedincima pobudi potreba i težnja za građanskim vrlinama koje mogu biti ostvarene jedino u slobodnoj političkoj zajednici.¹⁴¹ Opće dobro političke zajednice uvelike ovisi o prisutnosti vrlina njezinih građana. Viroli smatra kako mislioci republikanizma »tvrde da se istinska politička sloboda ne sastoji samo u odsustvu uplitanja (odnosno u onim mogućnostima djelovanja i samom djelovanju pojedinaca) u živote drugih pojedinaca ili institucija, kao što bi liberalni mislioci smatrali, već i u odsustvu dominacije (ili ovisnosti), koji se podrazumijeva kao onaj uvjet prema pojedincima kako ne bi ovisili o tuđoj volji drugih pojedinaca ili institucija koje bi ih mogle ugnjetavati ili pak osloboditi od neke kazne.«¹⁴² Neovisnost od tuđe volje nekih drugih pojedinaca ili arbitara ključno je za koncept republikanizma kao filozofsko-političkog učenja koje ističe autonomnost djelovanja pojedinaca, ali dakako u okvirima onih norma koje upućuju na opće dobro čitave političke zajednice.

Republikanizam ne opravdava različite oblike dominantnosti odnosno utjecaja i prevladavanja nekih interesnih skupina ili pak onih samovoljnih pojedinaca koji bi nastojali nametnuti svoje ideje i utjecaje nauštrb općeg dobra čitave političke zajednice. Republikanizam kao filozofsko-politički koncept u sebi sadrži načelo prema kojem se »moć neke političke zajednice izražava u izglasavanju zakona – bilo u izravnom ili predstavničkom obliku – i to se pokazalo kao mnogo učinkovitije za samu zajednicu jer time ono označava slobodu, i to u smislu da pojedinci nisu puki subjekti koji su podređeni arbitrarnoj vlasti i volji drugih pojedinaca.«¹⁴³ Sloboda u republikanizmu zauzima temeljnu ulogu jer u njeno ime pojedinci rade sve što je za opće dobro političke zajednice te je stoga sloboda simbol autonomije i suverenosti političke zajednice. Prema tome ideja slobode u republikanizmu zadobiva formu kao »odsutnost prepreka ali i odsutnost dominantnosti (budući da postoji stalna mogućnost uplitanja) pa takva ideja slobode prihvaća demokratske zahtjeve

¹⁴⁰ M. Viroli, *Republicanism*, str. 11.

¹⁴¹ Usp. *ibid.*, str. 12.

¹⁴² *Ibid.*, str. 35.

¹⁴³ *Ibid.*, str. 42.

samoodređenja kao sredstvo za dobivanje slobode, ali ne identificira autonomiju s političkom slobodom konzistentnu republici.«¹⁴⁴ Stoga je svojstvo slobode u republikanizmu kao filozofsko-političkom konceptu višeznačno budući da ona najprije označava slobodu od dominacije odnosno različitih oblika utjecaja ili nadvladanja, zatim odsutnost arbitrarne ili intervencionističke vlasti nad subjektima političke zajednice i na kraju je svojstvo slobode u republikanizmu da označava pravo na autonomiju i samoopredjeljenje političke zajednice.

Viroli također podsjeća i na korijen riječi republike koja dolazi od latinske sintagme *res publica* i time označava jednu zajednicu građana u kojoj nitko nije prisiljen služiti ili pak nikome nije dozvoljeno dominirati i imati prevlast nad drugim članovima političke zajednice.¹⁴⁵ Republikanizam prema tome pretpostavlja opće dobro same zajednice kao posebni oblik principa ograničene vlasti unutar takve političke zajednice. U samom konceptu republikanizma najprije se ističe jednakost subjekata koji čine tu političku zajednicu, zatim djelovanje tih pojedinaca za opće materijalno dobro političke zajednice odnosno usmjerenost pojedinaca prema onom temeljnom načelu na kojemu počiva republikanska politička zajednica.

Osim brige za opće dobro koncept republikanizma pretpostavlja i ideju autonomije vlasti te suverenosti političke zajednice u obliku unutarnjeg i vanjskog samoopredjeljenja. U samom učenju republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta opće dobro se ne »razumije kao materijalno dobro ili neki interes pojedinaca koji bi transcendirao privatni interes, već se razumije kao ono dobro koje građanima želi omogućiti slobodni i neovisni život bez nekih oblika dominacije nad njima.«¹⁴⁶ U osnovi ideje općeg dobra političke zajednice jest jednakost, sloboda, autonomija pojedinaca i na kraju samoopredjeljenje političke zajednice. Ipak ključni dio poimanja općeg »jest pravda, zato što jedino u republici pojedinci nisu sluge tuđoj volji već žive posve slobodno.«¹⁴⁷ Pravednost kao vrlina u republikanski uređenoj političkoj zajednici postoji radi općeg dobra odnosno radi samog održanja i napretka političke zajednice. Ukratko politička zajednica koja je utemeljena na konceptu republikanizma i u kojoj vlada pravednost stvara građansko prijateljstvo i solidarnost. Ukoliko pak prevladavaju partikularni interesi tada zajednica neće biti usmjerena prema općem dobru i poštivati svakoga pojedinca i izgubiti će se smisao republikanstva.¹⁴⁸ Slogan same francuske revolucije

¹⁴⁴ M. Viroli, *Republicanism*, str. 43.

¹⁴⁵ Usp., *ibid.*, str. 54.

¹⁴⁶ *Ibid.*, str. 54.

¹⁴⁷ *Ibid.*, str. 65.

¹⁴⁸ *Ibid.*, str. 65-66.

iz 1789. koji glasi: jednakost, sloboda i bratstvo, u ideji republikanizma zadobiva potpuni smisao i time postaje temeljna deviza djelovanja republikanaca. Jedna od bitnih karakteristika republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta je odbijati bilo kakav oblik sluganstva i samodostatnosti pojedinaca već je primarno prema konceptu republikanizma da se svakome pojedincu istakne poštovanje i solidarnost.¹⁴⁹

Prijeko je potrebno prema republikanizmu kroz opće dobro inzistirati i težiti na jedinstvu pripadnika političke zajednice. Klasični mislioci republikanizma »smatrali su da je participiranje u životu same republike veoma važno iz dva razloga da se očuva sloboda i da se time pruži građanska poduka svim građanima čime bi ih se dodatno ohrabrilo u tom nastojanju. Međutim to ipak nije ključni zadatak same republike, već je glavna uloga i vrijednost republikanizma u očuvanju slobode i odabiranju najboljih građana za odgovorne pozicije. Ustaljeno je i bitnije imati dobre vladare nego samu participaciju građana u svim odlukama. Bitno je istaknuti da oni koji vladaju žele služiti općem dobru.«¹⁵⁰

Sama bit koncepcije republikanizma počiva u temeljnoj i polazišnoj vrijednosti koja se sastoji u služenju za opće dobro, a ne za partikularne interese pojedinaca ili za interese posebnih interesnih skupina. Ideja jednakosti u republikanizmu sačinjena »isključivo od jednakosti građanskih i političkih prava; također uključuje i osigurava svim građanima socijalne, ekonomske i kulturne uvjete kako bi im se omogućio dostojanstveni život i samopoštovanje.«¹⁵¹ Dostojanstvo i samopoštovanje su ključne vrline u republikanizmu jer upućuju na moralno uvažavanje i zajedništvo.

Viroli ističe Machiavellia i Rousseaua kao začetnike modernog poimanja republikanizma i kao mislioce koji su istaknuli važnost socijalne jednakosti. Naime, Machiavelli ističe kako je prema ideji republikanizma potrebno da u političkoj zajednici građani budu kreposni. S druge strane Rousseau teži za ograničenjem socijalnih nejednakosti te smatra da u samom konceptu republikanizma razlike u vlasništvu ne smiju biti prevelike, na način da pojedinci ne smiju neograničeno akumulirati svoje vlasništvo dok drugi pojedinci žive u neimaštini.¹⁵² Republikanizam u žarište svoga djelovanja postavlja građansku vrlinu i slobodu te opće dobro kao cilj kojemu teže pripadnici političke zajednice. Stoga su »kroz stoljeća, republikanski politički pisci smatrali da glavna strast koja daje moć građanskoj vrlini

¹⁴⁹ Usp. M. Viroli, *Republicanism*, str. 62.

¹⁵⁰ Ibid., str. 66.

¹⁵¹ Ibid., str. 66.

¹⁵² Usp. ibid., str. 66-67.

jest ljubav prema domovini«¹⁵³, vrlina domoljublja je temeljni princip po kojemu se pojedinci ravnaju.

Dragovoljno davanje prednosti općem dobru političke zajednice pred privatnim dobrom postaje krajnji smisao i cilj svih pojedinaca. Za filozofe i »političke pisce osamnaestoga stoljeća, ljubav prema domovini nije bio neki prirodni sentimentalni već umjetni osjećaj koji se gaji zakonima, još bolje dobrom vladavinom i participacijom u javnome životu.«¹⁵⁴ Idejom o vladavini zakona, zatim idejom o stabilnoj vlasti te na koncu javnim sudjelovanjem pojedinaca u političkom životu odnosno izglasavanjem političkih odluka koje se odnose na opće dobro same političke zajednice odlika je republikanizma kao filozofsko-političkog koncepta. Sama »ideja dobre vladavine i participacije u javnom životu temelj je istinskog patriotizma koji se prirodno razvio iz ideje da je istinski patriotizam nastao i razvio se u lokalnoj samoupravi.«¹⁵⁵ Ideja patriotizma pobuđuje i stvara osjećaj privrženosti i pripadnosti nekoj političkoj zajednici koja se istaknula u načelu dosljednosti vlastite samouprave pa i svoga samoočuvanja.

Posebno zauzimanje za opće dobro svih pojedinaca neke političke zajednice odnosno zauzimanje za vitalne interese poradi opstanka zajednice, zatim održavanja i napredovanja same političke zajednice u pojedincima stvara i pobuđuje princip samoopredjeljenja prema kojemu pojedinci djeluju radi dobrobit same političke zajednice. Očuvanje kvalitete života svakog čovjeka i njegovo pravo na slobodno samoopredjeljenje jest temeljna norma republikanskog koncepta stvaranja političke zajednice. Stoga sama tradicija i »republikanska mudrost uči, namjesto, da se samo održava građanski način života, i politički poredak u kojemu se zakoni poštuju, da je i velika ozbiljnost potrebna u kažnjavanju onih građana koji su optuženi u ozbiljnim kriminalnim radnjama, posebno onih koji su utjecajni i time poznati kao moćni građani.«¹⁵⁶ Priznavati i poštivati usuglašene zakone koji se odnose na stabilnost same političke zajednice, i pri tome kazniti prijestupnike koji su prekršili zakone, a time i naštetili općem dobru dotične političke zajednice, upućuje na prvotnost općeg dobra kao temeljnog načela iz kojega se konstituira sama politička zajednica.

Da bi na republikanskom konceptu bila stabilno utemeljena neka politička zajednica u svakom slučaju potrebno je stvoriti plodno tlo odnosno stvoriti uvjete za takav oblik vlasti. Najprije je potrebno omogućiti svakome pojedincu slobodu djelovanja i to u odsustvu svih

¹⁵³ M. Viroli, *Republicanism*, str. 79.

¹⁵⁴ Ibid., str. 82.

¹⁵⁵ Ibid., str., 83.

¹⁵⁶ Ibid., str. 98.

oblika uplitanja, utjecaja i raznih formi socijalno uvjetovanih dominantnosti. Prema Philipu Pettitu »odsutnost dominacije može označavati i odsutnost dominacije među samim ljudima: steći ugled koji biva povezan sa oblikom života drugih ljudi, odnosno onih koji ne dominiraju nad drugima. Ili pak može označavati nenavezanost na druge ljude odnosno u tom smislu živjeti udaljen od zajednice. Nedominantnost se prema tome u samoj republikanskoj tradiciji, može tumačiti kao odsutnost dominantnosti nad drugim ljudima, a ne kao odsutnost dominacije zadobivene samom izolacijom.«¹⁵⁷ Valja istaknuti da je u samom konceptu republikanizma bit položena u poštivanju svakog pojedinca i pri tome služiti drugim pojedincima u svrhu općeg dobra političke zajednice. Da se sama prevlast jednih nad drugima u republikanskom konceptu ne bi izokrenula u sluganstvo i samovoljnost pojedinaca nad drugim pojedincima potrebno je prihvatiti ideju jednakosti te otpuštanja arbitrarnog uplitanja nad životima drugih pojedinca.¹⁵⁸ Ključno je istaknuti da se u samom učenju republikanizma ističe vrlina, načelo jednakosti svih pripadnika političke zajednice, sloboda i doprinos općem dobru te unapređenje političke zajednice.

1. 6. Karakteristike republikanizma u novovjekovnoj filozofsko-političkoj misli

Filozofsko-politički koncept republikanizma razvijao se kroz mnoga stoljeća počevši od antičkih vremena pa sve do suvremenog doba. U novovjekovnoj filozofiji politike učenje o republikanizmu zadobilo je u okviru prosvjetiteljske filozofije svoj moderni izraz. Ideja republikanizma nastoji vrednote klasičnog poimanja političke zajednice zasnovanog na vrlini povezati s modernim svijetom interesne određenosti čovjeka. Prema samom nazivu republikanizma, koji svoje korijene duguje starim Latinima, riječ *res publica* označava javnu stvar. Dakle kao onaj oblik javne stvari u kojemu dolazi briga za opće dobro neke političke zajednice. Ipak »najozbiljnija prijetnja republikanizmu jest pretpostavljanje privatnih interesa ili interesa jednog dijela društva naspram onih općih.«¹⁵⁹ U republikanskom učenju privatni interesi su sekundarni, a opći interesi su primarni. Sam koncept republikanizma proizlazi iz dviju ključnih teza »prva kaže da je osnovni cilj svake političke zajednice da promovira opće dobro; druga da je temeljni uvjet ostvarenja općeg dobra stabilnost individualnih djelovanja (participacije) ljudi u njihovim javnim [op. P. J. građanskim]

¹⁵⁷ Philip Pettit, *Republicanism*, Clarendon Press, Oxford 2002., str. 66.

¹⁵⁸ Usp. *ibid.*, str. 69.

¹⁵⁹ S. Kutleša (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, str. 983.

vrlinama.«¹⁶⁰ Djelovanje pojedinaca koje je čvrsto i jasno usmjereno na stvaranje i očuvanje općeg dobra, najprije pretpostavlja krijeposti pripadnika političke zajednice kako bi na koncu vlastitim vrlim sudjelovanjem uspjeli očuvati opće dobro političke zajednice. Ipak da bi pojedinci uspjeli pridonijeti općem dobru valja imati i uravnoteženu vlast u samoj političkoj zajednici kako ne bi primat postali privatni interesi već samo ono dobro i oni interesi koji se odnose na čitavu političku zajednicu. Stoga za »republikanizam je karakteristično da nastoji odgojiti građanina republike za svoju varijantu općega dobra nastojeći suzbiti ljudske egoističke porive koji kao trajno prirodno stanje neotklonivo prate svaki institucionalizirani poredak života u ljudskoj zajednici. Odgoj građanskih etičkih vrlina u službi je dobra života u republici. Zastupnici republikanskih ideja nastoje moralno odgojiti čovjeka prema institucionalnom modelu općega dobra. Odgoj moralnih vrlina u funkciji je prilagođivanja građana unaprijed danoj ideji općega dobra. Pozitivna je strana republikanskih ideja kontrola vlasti kako ne bi odstupale od ideje općega dobra.«¹⁶¹

Uravnoteženim načinom vladanja, temeljna interesna preokupacija svih pripadnika političke zajednice jest moralni i ekonomski napredak samog društva. Republikanizam kao filozofsko-političko učenje »s kraja 18. stoljeća moglo je, međutim, poprimiti i buržujiskije i instrumentalnije oblike, ublažavajući nužnost herojskog patriotizma i nadovezujući se na staru tradiciju institucionalne kontrole i protuteže (checks and balances).«¹⁶² Princip ograničene vlasti je prisutan i u republikanskom konceptu uređenja političke zajednice i osnovna je nakana uravnotežene vladavine čvrsto poštivati i vrednovati ustanovljeni politički poredak kako bi se očuvao ideal općeg dobra u političkoj zajednici.

Koncept republikanizma kao filozofsko-političkog učenja pretpostavlja uspostavljanje i konstituiranje političke zajednice, čija načela utječu na moderno razumijevanje toga što politička zajednica treba biti. Prema Z. Posavcu »u razvoju moderne države može se razlikovati tri faze. Svaka faza formirala se u suočenju s jednim dominantnim problemom, koji je onda proizveo odlučno ustavno rješenje. U prvoj je fazi odlučni problem bio uspostava mira nasuprot religijskim ratovima. U pojmu suverenosti pronađena je ona odlučna točka kojom se ratno stanje može prevladati. Druga faza razvoja države označena je problemom ograničenja suverene vlasti da bi se sačuvala sloboda pojedinca. Svemoć države morala se

¹⁶⁰ Milan Podunavac, »Republikanizam i politička teorija«, *Politička misao* god. 49 sv. 4, 2012., str. 27-44, str. 28.

¹⁶¹ Davor Rodin, »Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije«, *Politička misao* god. 44 sv. 4, 2007., str. 3-16, str. 12.

¹⁶² D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 546.

ograničiti, a da bi se ona ograničila, bilo je potrebno sputati državu. Znači da se država u svojem odnosu prema pojedincu morala vezati određenim pravilima. I to je bilo mjesto rođenja ustavne ili pravne države koja štiti slobodu pojedinca nasuprot svemoći države. Treća faza obilježena je problemom socijalne raspodjele društvenog bogatstva, koja u socijalnoj državi nalazi odgovor na rastuće probleme društvene pravednosti.«¹⁶³

Ključna je uravnoteženost vlasti odnosno podjela vlasti kako bi pojedinci unutar političke zajednice dali svoj posebni doprinos kao individue participacijom u javnom političkom život i na taj način težili očuvanju općeg dobra. Na koncu za uspostavu same moderne političke zajednice koja počiva na temeljima republikanizma bitno je istaknuti postojanost građanskih vrlina u samim pojedincima, a koje se *eo ipso* odnose na političku zajednicu i njene pripadnike te na poštivanje bitnih konstitutivnih elemenata republikanizma: opće dobro, slobodu, jednakost te na participaciju individua. Prema Pettitu valja utvrditi da »sloboda kao ne-dominacija zahtijeva umanjivanje svojstva arbitrarnog interferiranja kojoj je pojedinac izložen, a dok sloboda kao ne-interferiranje zahtijeva od nas umanjivanje osobnih očekivanja u samoj interferenciji. Stoga to označava da ideal ne-dominacije iziskuje visoke uvjete, a ideal ne-interferencije je na velikom gubitku po tom pitanju.«¹⁶⁴ Da bi ideja o vrlinama zadobila i svoj konačni oblik prijeko je potrebno da pojedinac u republikanskom konceptu postane posve osviješten kako je princip slobodnog djelovanja jedini koji omogućuje brigu za opće dobro čitave političke zajednice. Sloboda u republikanizmu proizlazi iz pretpostavke autonomnosti pojedinaca odnosno iz prirodnog prava pojedinaca na samoopredjeljenje.

Prema Richardu Daggeru u autonomnosti pojedinaca postoje osnovna prava i posebna prava pojedinaca. Naime »ako je autonomija fundamentalno pravo, onda svako drugo pravo proistječe iz nje same ili je u nekom obliku njegova manifestacija čovjekovog prava na autonomnost. Pravo na autonomnost mora nužno biti formalno i apstraktno, drugim riječima, sa posebnim i općim pravim koja tvore njen sadržaj. Posebna prava, iznova, su ona koja su stvorena od posebnih sveza između zasebnih individua, sa njihovim obećanjima i ugovorima koji omogućuju uvriježene primjere takve povezanosti. Posebna prava manifestiraju se u pravu na autonomiju u smislu da su stvorena pomoću upotrebe fundamentalnih prava.«¹⁶⁵

Posebna i opća prava se u republikanskom konceptu nadopunjuju i pri tome stvaraju

¹⁶³ Z. Posavec, *Sloboda i politika*, str. 53.

¹⁶⁴ P. Pettit, *Republicanism*, str. 85.

¹⁶⁵ Richard Dagger, *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*, Oxford University Press, New York 1997., str. 31.

svezu koja pojedincu omogućuje da unutar svog autonomnog djelovanja kao polazišnog i temeljnog prava i kao subjekt političke zajednice povjeri svoju djelatnost za opće dobro političke zajednice. Sama politička zajednica na najbolji način će »promicati opće dobro ukoliko služi kao posrednik između službenih dužnosti vlasti i privatnih poslova pojedinaca.«¹⁶⁶ U uskoj svezi između općih i privatnih interesa pojedinaca koji su tvorbeni i sastavni subjekti političke zajednice opće dobro se manifestira kao javna stvar odnosno *res publica* te na taj način svi pojedinci političke zajednice participiraju u vlasti. Prema Daggeru politička zajednica, utemeljena na konceptu republikanizma, odnosno samo »građansko društvo mora se razumijevati upravo kao građansko i to u dva oblika. Prvi je da mora unaprijediti građanstvo u smislu prihvaćenih pogleda u pravima i interesima drugih, uključujući i njihovo pravo na autonomnost interesa. Drugi je oblik, da građansko društvo mora unaprijediti smisao građanske odgovornosti samih građana kako bi zajedno surađivali za svoje opće dobro. U oba oblika građansko društvo podučava o građanskim vrlinama.«¹⁶⁷ U dužnosti koje potpadaju u domenu građanskog društva koje je postupno preraslo u stabilnu konstituiranu političku zajednicu posebno se gaji građanska vrлина. Riječ je o tome da svi pojedinci unutar političke zajednice imaju obvezu poštivati svoje interese, tuđe interese, ali i interes za opće dobro same političke zajednice. Da bi pojedinac uspio očuvati svoju autonomiju i time pravo na svoj izbor unutar republikanski uređene političke zajednice ključ je u tome da pojedinac umije podrediti svoje osobne interese sveopćem interesu općeg dobra same političke zajednice. Za republikanski koncept bitna je osviještenost pojedinaca i to prije svega u potrebi njegovanja vrlog građanskog života te političkih vrlina koje su u bitnome usmjerene na političku participaciju pojedinaca. Ideja o jednakosti pojedinaca, u republikanizmu polučuje temeljno pravo na participaciju u javnom životu pojedinaca koji pod normom slobodnog djelovanja sukreiraju društveni i politički poredak svoje političke zajednice.

U prvoj cjelini doktorskog rada istaknute su povijesne okolnosti koje su neizravno utjecale na stvaranje filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacquesa Rousseaua. Osim toga u prethodnom dijelu doktorskog rada prikazala su se filozofsko-politička učenja liberalizma i republikanizma. U idućem dijelu rada nastojat ću kritičkom rekonstrukcijom, najprije prikazati Lockeovo razumijevanje političke zajednice, a zatim i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice.

¹⁶⁶ R. Dagger, *Civic virtue*, str. 199.

¹⁶⁷ Ibid., str. 200.

2. LOCKEOVO RAZUMIJEVANJE POLITIČKE ZAJEDNICE

2. 1. John Locke i historijska previranja sedamnaestoga stoljeća

Sedamnaesto stoljeće je u engleskoj i u europskoj povijesti razvoja političkih zajednica ostavilo duboki trag jer je ono pobudilo nastajanje novih filozofsko-političkih učenja koja su bila posve suprotna i različita od onodobnih monarhijskih i apsolutističkih uređenja političke zajednice. Radi htijenja za slobodom koje izvire iz interesne određenosti mlade građanske klase, ojačalih snaga parlamenta, protestantskih velikaša koji zaziru od katoličkih utjecaja i odupiranja kraljevskoj samovolji u pojedincima se započela buditi svijest o njihovoj ulozi. Radi nepriznavanja političkih prava engleskom puku i dijelu velikaša, nastala su brojna djela, točnije politički pamfleti protiv monarhijskog apsolutizma. Suprotstavljena strana kraljevih pristaša nastojala je također s filozofsko-političkim djelima ideologijski opravdati svoje političko stajalište. Mnogi engleski prosvjetitelji su »zastupali ideju da se sloboda vlade može osigurati tako da jedan njezin dio kontrolira i predstavlja protutežu drugome. Kralj, Gornji i Donji dom Parlamenta, kao tri staleža društva, smatrani su predstavnicima različitih načela (monarhijskog, oligarhijskog i demokratskog), čija kombinacija može očuvati ravnotežu ustava i slobode podanika.«¹⁶⁸

Ustanoviti oblik vlasti koja će poštivati prirodna prava svih pripadnika političke zajednice i njihovo pravo na samoopredjeljenje zadobilo je svoje uporište u principu ograničene vlasti. Osim toga »običajno pravo i ideja prirodne pravednosti također su smatrani sredstvima ograničenja neobuzdane izvršne vlasti.«¹⁶⁹ Ideju diobe vlasti kao način da se ograniči kraljev apsolutizam, prvi je u engleskom razdoblju prosvjetiteljstva, razvio engleski filozof John Locke. Kao što je već ukratko bilo utvrđeno u prvoj cjelini ovoga rada, John Locke je suprotstavio svoje teze o diobi vlasti u poznatom djelu *Dvije rasprave o vlasti*¹⁷⁰ protiv Roberta Filmera i njegovih teza o božanskom porijeklu prava monarha na vlast, a koje je sir Filmer zastupao u djelu *Patriarcha*. Lockeova *Prva rasprava o vlasti* temeljito pobija tvrdnje sir Filmera također argumentima iz Biblije, a Lockeova *Druga rasprava o vlasti* je njegov originalan doprinos novovjekovnoj filozofiji politike i veliki prilog ideji podjele vlasti i stvaranju protoliberalne političke doktrine. Svojevrsni oblik promjene vlasti koji se dogodio

¹⁶⁸ David Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, Demetra, Zagreb 2003., str. 309.

¹⁶⁹ Ibid., str. 309.

¹⁷⁰ Više o samom postanku i nastanku djela *Dvije rasprave o vlasti* vidi u: Richard Ashcraft, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, Princeton University Press, Princeton 1986., str. 75-127.

u Engleskoj krajem sedamnaestog stoljeća, 1688. godine, u Slavnoj revoluciji jest faktički povijesni događaj koji je samo potvrdio neuspješnost i bešćutnost apsolutističkog monarhizma u odnosu na težnje i potrebe koje je engleski puk tražio.

John Locke je u svojoj *Drugoj raspravi o vlasti* prihvatio kontraktualističku metodu opravdanja političkog autoriteta kroz koju oblikuje svoje protoliberalno stajalište. Riječ je o nakani prema kojoj legitimna vlast može počivati samo na racionalnom pristanku pojedinaca i zastupničkom opunomoćenju. Prva sekvenca društvenog ugovora kao metodičkog postupka kojim se legitimira politički autoritet i politička obveza započinje idejom prirodnog stanja kao zamišljenog stanja i vrsti moralne relacije prije stvaranja političkog autoriteta. Locke započinje razmatranje prirodnog stanja u njegovim prednostima, ali i njegovim nedostacima koji proizlaze zbog odsustva političkog autoriteta koji bi presuđivao u sporovima među pojedincima. Takvo prirodno stanje kao stanje ljudske prirode u fingiranoj filozofiji povijesti odgovara stanju prije postojanja političkog autoriteta odnosno stanju u kojem politički autoritet nema utjecaja. Stoga »predugovornom ili prirodnom stanju, sustavno odgovara privatna i društvena sfera individualne egzistencije, dok poslijeugovornom stanju odgovara politička sfera egzistencije.«¹⁷¹ Također valja istaknuti da je Lockeova ideja prirodnog stanja svojevrsni misaoni eksperiment u kojemu vlada prirodni zakon koji nalaže samoočuvanje osobe i ne povrjeđivanje drugih ljudi u njihovoj težnji za samoočuvanjem. Prirodni zakon uspijeva regulirati samo početno razdoblje prirodnog stanja, jer, ljudi, pokazuje to ideologijski Locke, uspijevaju naći načina da zaobiđu odrednice prirodnog zakona koje se tiču ograničenog prisvajanja prirodnih dobara odnosno vlasničkog potvrđivanja. Time nastaje pravo na neograničeno vlasničko zgrtanje što dovodi do sukoba i nesigurnosti života. Prema tome, ugroženi su pojedinci nastojali očuvati svoje pogodnosti koje imaju po prirodnom pravu, a to je pravo na život, slobodu i vlasništvo te dragovoljnim pristankom napuštaju nepovoljno prirodno stanje i stupaju u sigurniju politički utemeljenu zajednicu. Potrebno je istaknuti da je čovjek za Lockeja »individualni i racionalni moralni subjekt obdaren jednakim prirodnim pravom na vlasništvo, koje uključuje primarno vlasništvo nad vlastitom osobom i jednaku prirodnu slobodu potvrđivanja u sekundarnom vlasništvu ili prisvajanju izvanjskih dobara.«¹⁷²

Razmatrajući pojedince kao samosvjesne i autonomne, a na koncu i slobodne osobe, Locke samog čovjeka sagledava u smislu ostvarivanja svojih prirodnih prava koja je zadobio

¹⁷¹ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 17.

¹⁷² Ibid., str. 17.

samim rođenjem. Dakle osim što pojedinci nastoje ostvariti svoju osobnost radom i stjecanjem vlasništva, bitna je i značajnost koju Locke također pripisuje svakoj osobi, a ona se odnosi na njen vrhunaravni smisao postojanja odnosno na moralnu obvezu pojedinaca prema drugim pojedincima. Stoga »moralni subjektivitet pojedinaca oličen u njihovim prirodnim pravima, u Lockeovu se postavu iskazuje u dva odlikovana odnosa: u odnosu prema prirodi iskazuje se u individualnom prisvajanju ili radu, koji prvotno dovodi do samopotvrđivanja u sekundarnom vlasništvu; a u odnosu prema drugom čovjeku iskazuje se u racionalnom i dragovoljnom kreiranju zajedničke budućnosti ili pristanku.«¹⁷³

Locke kao začetnik protoliberalizma, a što će biti više prikazano u drugom poglavlju ove cjeline, polazi od temeljne teze kako svi pojedinci imaju jednaka prava na rad i vlasništvo te time i na autonomno, slobodno određenje vlastitoga života. Može se na koncizan način istaknuti kako »početna točka Lockeove političke filozofije jest da su ljudska bića po prirodi jednaka i stoga ništa ne može podvrgnuti nijedno od njih vlasti drugoga osim njegove vlastite suglasnosti.«¹⁷⁴ Budući da je razdoblje sedamnaestog stoljeća u Engleskoj bilo veoma užareno i da se kralj nikako nije uspijevaio dogovoriti sa parlamentom i pronaći rješenje na obostrano zadovoljstvo, Locke je upravo iz tog razloga nastojao opravdati meritokratsko načelo pravo glasa, prema kojemu samo oni dokazani u vlasništvu imaju pravo glasovanja i političkog utjecaja.

Locke je u *Drugoj raspravi o vlasti*, svoju filozofiju politike započeo od ideje prirodnog stanja. Locke »koristi ideju prirodnog stanja – to jest ideju o ljudima koji žive zajedno, bez zajedničkog nadređenog na zemlji, podložni jedino nalogima prirodnog zakona, sve dok ne pređu dobrovoljno u političko društvo. Prirodno pravo prema Lockeu uspostavlja i štiti prava na život, slobodu i vlasništvo; ono od ljudi zahtijeva da poštuju obećanja i da čine sve što je u njihovim mogućnostima kako bi osigurali dobrobit drugih; isto tako, ono ih ovlašćuje da kažnjavaju prijestupnike.«¹⁷⁵ Da bi na što zorniji i jasniji način prikazao prirodno stanje kao vrstu moralnog odnosa Locke se u *Drugoj raspravi* poslužio metodom misaonog eksperimenta.

John Locke je uvidjevši da će doći do revolucionarnog pokreta, koji je kasnije prozvani Slavnom revolucijom, idejom protoliberalizma kao svojevrsnog novog filozofsko-političkog koncepta ustanovio kako je potrebno proširiti i uravnotežiti politička prava pripadnika političke zajednice te institucionalno zajamčiti svakome pojedincu pravo na

¹⁷³ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 17.

¹⁷⁴ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, str. 345.

¹⁷⁵ Ibid., str. 345.

stjecanje vlasništva. Stoga je Locke zastupao »mišljenje da je prisvajanje prirodnih resursa radom i kultiviranjem dovoljno da uspostavi isključiva prava pojedinca te da ona u pogledu svoje isključivosti nisu ovisna o suglasnosti drugih ljudi.«¹⁷⁶

Prirodno stanje je ideja i slika primarnog i prvotnog oblika funkcioniranja pojedinaca koji se nalaze u pretpolitičkom stanju, drugim riječima, Locke izvodi misaoni eksperiment da ukaže na sve nepovoljnosti prirodnog stanja. Ideja prirodnog stanja poslužila je Lockeju da engleskoj političkoj zajednici, koja je bila pod samovoljnom vladom i stegom engleskoga kralja, prikaže i istakne esencijalnu vrijednost pojedinca, a koja se očituje u slobodnom i autonomnom djelovanju samih pojedinaca kao ključno osviještenih subjekata koji tvore političku zajednicu. Stoga »pomak od prirodnog stanja do političkog društva smatra se odgovorom na probleme gramzivosti, sukoba i etičke neizvjesnosti koje izaziva razvoj novca i porast nejednakosti.«¹⁷⁷ Prešutni pristanak na novac zbiva se već u prirodnom stanju. No, upravo je novac omogućio gomilanje vlasništva, velike socijalne razlike i sukobe te bio razlog da se potraži politički autoritet koji će u sukobima arbitrirati. Sama »uporaba novca, naime, omogućila je opću razmjenjivost i stvorila tržišno apstraktne veze, čime su anulirane zauzdavajuće odredbe prirodnog zakona, a koje se tiču prisvajanja.«¹⁷⁸ Radi stvaranja stabilnije i sigurnije političke zajednice Locke navodi kako pojedinac radi ugroženosti vlastitog života napušta prirodno stanje i ulazi u političku zajednicu. Prema tome »ugovor i suglasnost u Lockeovom prikazu imaju tri faze: kao prvo, ljudi se moraju jednodušno složiti da će se udružiti u zajednicu i udružiti svoje prirodne snage tako da mogu djelovati zajedno u svrhu uzajamnog podržavanja prava; kao drugo, pripadnici te zajednice moraju većinskim izborom odlučiti o tome da uspostave zakonodavne i druge institucije; kao treće, vlasnici imovine u društvu moraju se složiti, bilo osobno, bilo putem svojih zastupnika, oko poreza koji će se nametnuti narodu. Na toj osnovi Locke razrađuje svoju normativnu teoriju politike.«¹⁷⁹

Na temeljima dogovornog sklapanja političke zajednice te udruživanja pojedinaca u samu političku zajednicu Locke je upravo kroz tri istaknute faze ukorijenio nužne točke kao norme koje čine značajnost svake političke zajednice i time začetak udruživanja pojedinaca u konsolidirano političko tijelo i samu političku zajednicu. Dakle u »društvenoj sferi, koju Locke poima kao proširenje i potenciju privatne sfere, pojedinci potvrđuju svoj vlasnički

¹⁷⁶ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, str. 346.

¹⁷⁷ Ibid., str. 346.

¹⁷⁸ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 19.

¹⁷⁹ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, str. 346.

subjektivitet tako što, zbog potreba, rada i razmjene, saobraćaju s drugim pojedincima. Odnos prema pojedincu je motiviran koristoljubivom racionalnošću i iskazan u dragovoljnom pristanku.«¹⁸⁰ Pojedinci koji su slobodno napustili prirodno stanje zauzvrat dobivaju sigurnost u očuvanju vlastitog života i vlasništva koju su stekli.

Jednom etablirana vlada u političkoj zajednici »budući da je vlada uspostavljena zato da bi štitila vlasništvo i druga prava, a ne da bi ih kršila, vlada ne može oduzeti niti preraspodijeliti imovinu bez suglasnosti. Zadaća ljudskih zakona nije da nadomjesti prirodni zakon i prirodna prava, već da im daju preciznost, jasnoću i nepristranu provedivost koja nedostaje u prirodnom stanju. Prirodna prava ostaju na svome mjestu i obavezuju sve ljude, 'zakonodavce kao i druge'. [usp. J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 130, str. 265-266. i § 135, str. 269-271. op. P. J.]«¹⁸¹ Politička zajednica počiva na vladavini pozitivnih i dogovorenih zakona koji u svojoj biti nadopunjuju temeljni prirodni zakon prisutan u samom prirodnom stanju, a koji se odnosi na očuvanje života svakog pojedinca. Nadalje ako »dužnosnici nisu podložni zakonu, kaže Locke, ljudi ostaju u prirodnom stanju zajedno sa svojim vladarima; apsolutna monarhija je oblik rata, a ne vladavine. [usp. J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 94, str. 239-240. op. P. J.]«¹⁸² Apsolutna monarhija je obilježila englesko razdoblje sedamnaestoga stoljeća pa se Locke kao zastupnik filozofsko-političkog učenja liberalizma nastojao oduprijeti i stvoriti suprotni politički poredak i time ujedno filozofiju politike koja će se moći suprotstaviti apsolutizmu engleskih kraljeva. U apsolutističkoj engleskoj stvari su se zbivale kroz sukobe torijevaca i vigovaca, rojalista i liberala, naime jedino ukidanjem apsolutističkog oblika vlasti može se na koncu ukorijeniti princip vladavine zakona i ograničenog oblika vlasti. Ključno je za pojedince unutar političke zajednice poštivati vladavinu zakona, pravo na rad i imovinu. Prema tome valja zaključiti kako prema Lockeu »naša obaveza da poštujemo zakone zemlje u kojoj živimo potječe od izričitog zavjeta poslušnosti ili pak onoga što Locke naziva 'prešutnom suglasnošću'. Ovo posljednje se uvijek odnosi na društvo u kojemu pojedinac uživa u nekoj imovini ili se njome služi pod jurisdikcijom i zaštitom zakona te zemlje, bez obzira uključuje li to vlasništvo nad zemljom ili pak 'samo slobodno putovanje cestom'. [usp. J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 119, str. 259-260. op. P. J.]«¹⁸³

¹⁸⁰ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 20.

¹⁸¹ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, str. 346.

¹⁸² Ibid., str. 347.

¹⁸³ Ibid., str. 347.

Poštivati zakone neke zemlje odnosno uspostavljene i etablirane političke zajednice koja počiva na svojem državotvornom političkom poretku presudno je u Lockeovoj filozofiji politike koja u prvi plan ipak postavlja samu vladavinu prava i zakona. Ukoliko se pokaže da vlast ne poštuje opseg svog djelovanja odnosno ako politička zajednica utvrdi da su vladari započeli vladati samovoljno i isključivo vladati u svoju korist i pri tome zanemarili svoju primarnu ulogu koja se odnosi na očuvanje i stabilnost političke zajednice, sami pojedinci unutar političke zajednice smiju pružiti otpor takvom obliku vlasti. Dakle Lockeova »je teorija prije svega teorija otpora. U njoj se dužnosnici koji prekorače granice svoje vlasti i zakonodavci koji krše prirodna prava tretiraju kao puki kradljivci ili otimači; oni su se doveli u stanje rata protiv onih koji su im nominalno podložni i stoga je dopušteno suprotstaviti im se, pa i silom ako je potrebno. Na prigovor da će to dovesti od anarhije i kaosa Locke odgovara na dva načina: kao prvo, činjenica je da se vlast tiranina neće dovesti u pitanje ako njegova zloupotreba nije pogodila veliki broj ljudi; kao drugo, ako dođe do otpora, krivica leži na tiraninu koji ga je prouzročio, a ne na podaniku koji djeluje s ciljem zaštite svog života i svojih sloboda.«¹⁸⁴ Stoga suprotstaviti se apsolutizmu ili tiranskoj vlasti jest primordijalna i ključna točka Lockeove filozofije politike na samom putu političke zajednice prema zbiljskom poštivanju svih prava koja svaka individua prema Lockeju ima, a to je pravo na život, slobodu i vlasništvo. Bitno je također istaknuti da »oni koji se suprotstave tiraniji moraju se pozvati na nebesko opravdanje i odgovorni su Bogu za zakonitost svoje odluke.«¹⁸⁵ Apelacija Bogu je prema Lockeju opravdana kada svoje interese pojedinci ne mogu provesti na pravni način ili kada vladar radi poslove protivno političke zajednice. Protiv apsolutne tiranske vladavine koja niječe podanicima politička prava pojedinci se smiju pozvati na svoje vlastito vrhunaravno i prirodno pravo postojanja.¹⁸⁶

Ukoliko se utvrdi da je vlada započela zlorabiti svoju vlast i na taj način donosila zakone koji nisu sukladni prirodnom pravu, kao što je obilježje svakog apsolutističkog monarhizma, pripadnici određene političke zajednice imaju tada slobodno prirodno pravo da stanu u obranu vlastitih života i svoga postojanja te time povrate prirodno stanje budući da im je politička zajednica donijela više neprilika, štete i nedaća nego li samo prirodno stanje sa svim pravima koja su u njemu prisutna.

¹⁸⁴ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, str. 347.

¹⁸⁵ Ibid., str. 347.

¹⁸⁶ Više o apelu Bogu vidi u: J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 241, str. 349, i § 242, str. 349-350.

Locke se istaknuo u praktičnom djelovanju u borbi za veća politička prava engleskog naroda u odnosu na apsolutizam kralja koji je sam po sebi širio vladarsku samovolju i pri tome zanemarivao temeljne probleme i otvorena pitanja svakog pojedinca unutar političke zajednice. Locke se također uključio u politički život kao pripadnik vigovaca, ponajviše zbog utjecaja lorda Shaftesburya, njegovog zaštitnika i prijatelja, pa je prema tome u svom djelu *Dvije rasprave o vlasti* naveliko opovrgavao apsolutizam i u prvi plan postavio je princip podjele i ograničene vlasti, kao i pravo na život, slobodu, i vlasništvo. Prema Raulu Rauniću Locke »pristupa pitanjima filozofije politike i političke teorije kroz dvostruku prizmu. S jedne strane, polazište u Lockeovu misaonu razvoju, je akademski konzervativizam, koji načela filozofije politike izvodi iz teoloških premisa: dobrohotni Bog pružio je čovjeku pravila i naputke za oblikovanje vlastitog života, ali je posrnulj i grešnoj ljudskoj prirodi, zbog njezine spoznajne slabosti i slabosti volje, potreban, samo Božjim zakonom ograničeni, politički autoritet, koji učinkovitim sankcijama obuzdava štetne sklonosti čovjeka. Drugo izvorište Lockeova filozofsko-političkog rezoniranja je refleksija onodobnih političkih borbi.«¹⁸⁷ Dakle pod utjecajem kasno skolastičkog učenja o razumijevanju čovjeka kao Božje slike te nadalje pod utjecajem političkih neprilika i previranja Engleske sedamnaestoga stoljeća Locke gradi svojevrsni filozofsko-politički koncept liberalizma kao reakciju na kraljev apsolutizam. Godine 1688. Slavnom revolucijom kralj Jakov II. je bio svrgnut sa vlasti što je ujedno označilo i pobjedu Lockeovih filozofsko-političkih uvjerenja koja je kao vigovac, a veliki zagovaratelj ograničene vlasti i prirodnih prava, prikazao u svojem djelu *Dvije rasprave o vlasti*.¹⁸⁸

Lockeovo djelo *Dvije rasprave o vlasti* postale su na svoj način revolucionarne jer su primarno utemeljene na tvrdnjama o pravu na otpor prema neopravdanom i nepravednom autoritetu i konačnom pravu političke zajednice na pobunu protiv neodgovornih vladara.¹⁸⁹ Sam diskurs *Dviju rasprava o vlasti* jest napisani u obliku pamfleta koji opovrgava onodobni kraljev apsolutizam. *Dvije rasprave* izlaze 1689. godine anonimno objavljeno¹⁹⁰ jer u njima Locke objašnjava svoj filozofsko-politički koncept uređenja političke zajednice i koristi ideju kontraktualizma te porijekla nastanka političke zajednice.

¹⁸⁷ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 26

¹⁸⁸ Usp. R. Ashcraft, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, str. 87.

¹⁸⁹ Usp. John Dunn, *Locke: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2003., str. 34.

¹⁹⁰ Usp. više o nastanku Lockeovog djela *Dvije rasprave o vlasti* vidu u: R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 32-33.

Prema tome u Lockeua sam »kontraktualizam ili teorija društvenog ugovora je hipotetička konstrukcija kojom se postulira da je politički autoritet umjetna tvorevina nastala na temelju svjesnog i dragovoljnog pristanka pojedinaca kojima se vlada. Individualni pristanak sviju iskazuje se u obliku društvenog ugovora, koji implicira metodičku razdiobu povijesti na političko i pretpolitičko ili prirodno stanje. Kontraktualizam je metodička ideja uma, koja pruža Lockeua dovoljno logičkih mogućnosti da u analizi političkog autoriteta i političke obveze razvije načela liberalne političke moralnosti. Tu je riječ o: teoriji individualnih prirodnih prava, pristanku pojedinaca kao temelju ograničenja vlasti i legitimnosti političkog autoriteta i političke obveze, pravu na otpor i revoluciju protiv svojevolutnog i tiranskog vladara, koji je iznevjerio društveni ugovor i zato samog sebe postavio u prirodno stanje.«¹⁹¹ Iz navedenog citata može se ukratko i na koncizan način iščitati srž Lockeove filozofije politike, drugim riječima, može se uvidjeti smisao ideje prirodnog stanja kao i same ideje kontraktualizma. Lockeova filozofija politike u svojem konceptu sadrži osnovne elemente filozofsko-političkog koncepta protoliberalizma koji u svojem rudimentarnom obliku polazi od principa slobode pojedinca. Prema Rauniću »Lockeova protoliberalna pozicija pred sobom ima problem delegitimiranja apsolutističkog i božanskog prava monarha.«¹⁹²

Primarna nakana je u ovom poglavlju bila ukazati na djelotvornost Johna Lockeua unutar brojnih povijesnih previranja koja su obilježila sedamnaesto stoljeće engleske političke zajednice. Također se nastojalo ukazati na utjecaj engleskog kraljevskog apsolutizma u stvaranju Lockeovog pamfleta *Dvije rasprave o vlasti* budući da je osnovna misaona vodilja toga djela istaknuti diobu vlasti u odnosu na neograničenu kraljevu vlast. U idućem je poglavlju tematika Lockeov koncept protoliberalizma odnosno prikaz rudimentarnog oblika liberalizma kao filozofsko-političkog učenja.

2. 2. Lockeova protoliberalna filozofija politike

Lockeova filozofija politike uspostavila je temelje za doktrinu ograničene vlasti i priznavanja individualnih prava pojedinaca koja je kasnije nazvana liberalizmom. Lockeovo stajalište, slijedeći literaturu, nazivam protoliberalnim. To stoga što Locke u politički život ne uključuje žene i vlasnički nepotvrđene pojedince. Kasniji razvoj doktrine, čije je osnovne principe

¹⁹¹ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeua*, str. 56-57.

¹⁹² R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, str. 115.

zasnovao Locke, primjerice u djelima J. S. Milla koji liberalne ideje povezuje s idejom demokracije kao teorije institucija, to svakako čini slijed u razvoju liberalizma, pa tek nakon Milla možemo govoriti o liberalizmu u punom smislu riječi. Lockeov koncept protoliberalizma »fokusan je na ideju ograničene vlasti, na održavanju vladavine prava, izbjegavanju arbitrarne i diskrecijske moći, nepovredivosti privatnog vlasništva i slobodnog sklapanja ugovora, i odgovornost pojedinaca za svoje vlastite sudbine.«¹⁹³ Prema tome Lockeova *Druga rasprava o vlasti* je ključna u razumijevanju njegove protoliberalne filozofije politike budući da čitava rasprava sadrži principe i naputke kako bi neka politička zajednica trebala biti konstituirana i etablirana, a da poštuje načelo ograničene vlasti nasuprot brojnim učenjima o apsolutizmu koji u sebi ima koncentriranu svu vlast neke političke zajednice. Stoga Locke »u *Drugoj raspravi* razvija dvije stožerne teze na kojima će graditi protoliberalnu političku moralnost. To su teorija suverenosti, koja započinje demokratskom retorikom, ali završava vlasničkim ili dioničarskim suverenitetom. Na temelju toga slijedi i Lockeova teza o pravu političkog predstavljanja. Druga bitna novina *Druge rasprave* je dovršavanje političkog subjektiviranja pojedinca i to time što se moralno legitimira pravo na otpor i revoluciju, a protiv samovoljnog vladara.«¹⁹⁴

Lockeova protoliberalna filozofija politike počiva na ključnoj osnovi koja proizlazi iz rada odnosno radom stečenog vlasništva koje pojedincu omogućuje participaciju u političkom životu svoje političke zajednice jer tek kada neki pojedinac postane vlasnički potvrđeni, tada zadobiva i pravo sudjelovanja u političkom životu. Ernest Barker smatra da je »Lockeova politička teorija utjecala naveliko na same nacije. Nije utjecala samo na Englesku. Probila se i u Francusku i kroz Rousseaua ušla u Francusku revoluciju nadalje također je prodrijetila i u sjevernoameričke kolonije i kroz misao Samuela Adamsa i Thomasa Jeffersona ušla u Američku deklaraciju o neovisnosti. Općenito smo skloni misliti o Lockeju kao predstavniku društvenog ugovora. Ima se mnogo više misliti za njega kao za predstavnika suvereniteta prirodnog zakona.«¹⁹⁵

Bitno je istaknuti i da su se Lockeove *Dvije rasprave o vlasti* pojavile kao reakcija na apsolutistički monarhizam. Lockeov zadatak u pisanju *Dviju rasprava o vlasti* nije samo »opovrgnuti Filmerovu teoriju prirodnog podčinjavanja već i preraditi tradiciju prirodne

¹⁹³ Alan Ryan, »Liberalism«, u: Robert E. Goodin (ur.); Philip Pettit (ur.); Thomas Pogge (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, sv. 1, Blackwell Publishing, Malden; Oxford; Carlton, Victoria 2007., str. 362.

¹⁹⁴ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 34.

¹⁹⁵ Ernest Barker, *Social Contract: Essays by Locke, Hume and Rousseau*, Oxford University Press, New York 1963. str., u predgovoru str. XVI.

slobode u formi koja istodobno pruža odgovor na Filmerove kritike i opravdava ustavnu vlast te revoluciju nasuprot prevladavajućih teorija prirodne slobode u apsolutizmu.«¹⁹⁶ Da bi se moglo pristupiti Lockeovoj protoliberalnoj filozofiji politike valja najprije započeti od ideje samoga vlasništva, kao prirodnog prava, jer jedino pojedinci koji posjeduju vlasništvo mogu svojim političkim odlukama graditi i unapređivati političku zajednicu te sudjelovati u političkom životu zajednice koja prije svega pretpostavlja jednakost mogućnosti za svakog pojedinca da ostvari svoj životni interes po vlastitom nahođenju.

David Wootton smatra kako je temeljni »argument *Druge rasprave* da su svi ljudi jednaki i imaju pravo na jednaku reprezentaciju kada se konstituiraju njihova vlast.«¹⁹⁷ Stoga dok je riječ o vlasništvu Locke se često poziva na biblijske odlomke napose na starozavjetne spise.¹⁹⁸ U sljedećem navodu se može iščitati prisutnost transcendentnosti u Lockeovom konceptu protoliberalizma odnosno u samom poimanju vlasništva: »Bog, koji je dao svijet ljudima kao zajedničko dobro, također im je dao um kako bi ga upotrebljavali najkorisnije moguće za život i udobnost. Zemlja i sve na njoj podareni su ljudima zbog očuvanja i udobnosti njihovog bića.«¹⁹⁹ Ako u svijetu postoji sveopće dobro uživanja zajedničkog posjeda svih dijelova prirode i živih bića uopće Locke nastoji opravdati prisvajanje tih dijelova iz zajedničkog dobra, u privatno dobro. Potkrjepljujući navedenu tvrdnju Locke navodi primjer Indijanaca²⁰⁰: »Plodovi ili divljač, koji hrane divljeg Indijanca, koji ne zna za obradu i još uvijek živi u zajednici, moraju biti njegovi, to jest dio njega, tako da netko drugi ne može polagati pravo na te plodove ili divljač dok god su od neke koristi za održanje njegova života.«²⁰¹ Ovdje se može iščitati kako Lockeova ideja zajedničkoga dobra zaista opravdava pravo na jednaki oblik uživanja zajedničkog dobra, ali onaj pojedinac koji se radom potrudio nešto za sebe prisvojiti ipak posjeduje prvenstvo onoga dobra koje je sam stekao svojim radom. Naime Locke smatra iako »su zemlja i sva niža stvorenja zajednička imovina svih ljudi, ipak svaki čovjek posjeduje svoju vlastitu osobu; osim njega, na to nitko drugi nema pravo. Možemo reći kako su rad njegova tijela i djelo njegovih ruku s pravom njegovi. Dakle što god uzme iz stanja koje je pružila i ostavila priroda, tome je dodao svoj rad

¹⁹⁶ James Tully, *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*, Cambridge University Press, New York; Oakleigh, Victoria 1993., str. 18.

¹⁹⁷ David Wootton (ur.), *Political Writings of John Locke*, Penguin Books, Harmondsworth 1993., str. 115.

¹⁹⁸ Usp. John Locke, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb 2013., II, § 25, str. 190-191.

¹⁹⁹ Ibid., II, § 26, str. 191.

²⁰⁰ Usp. ibid., II, str. 190., bilješka 29.

²⁰¹ Ibid., II, § 26, str. 192.

i dodao nešto svoje vlastito, čime je to učinio svojim vlasništvom.«²⁰² Svaki pojedinac prema zasluži i uloženom naporu stječe privatno vlasništvo.

Bitno je istaknuti kako je »rad nesumnjivo vlasništvo onoga tko radi, nijedan čovjek osim njega ne može imati pravo na ono što je jednom pridruženo, bar ne tamo gdje drugima preostaje dovoljno i jednako valjano.«²⁰³ Zahvaljujući svojoj marljivosti pojedinac postaje isključivi vlasnik zarađene te pri tome i izdvojene imovine iz zajedničke sveopće imovine odnosno same prirode. No da bi pojedinac mogao steći svoje vlasništvo potrebna mu je ponajprije sloboda djelovanja, svjesnost vlastite osobnosti te sam rad koji postiže tjelesnom aktivnošću. Također Locke navodi primjer pojedinca koji može sakupiti žirove pod hrastom i tada on miješa svoj rad sa prirodom pa žirovi postaju njegovi. Upravo je »rad napravio razliku između njih i zajedničkog dobra, i dodao im nešto više od onoga što je priroda, zajednička majka svega, učinila; i tako su postali njegovo prirodno pravo.«²⁰⁴

Da bi se pojedinac održao potrebno mu je izbjegavati konflikte i stoga Locke uvodi kategoriju rada kao pravo onoga pojedinca koji je svojim trudom prisvojio neku tvar na koju se namjerio. Ipak i stjecanje vlasništva nad nekom imovinom ima svoje granice. Locke smatra da je bitno očuvati onoliko »koliko netko može upotrijebiti zbog neke životne koristi prije nego što se pokvari – u toj mjeri može svojim radom uspostaviti vlasništvo nad nečim. Sve što je preko te količine, veće je od njegova udjela i pripada drugima.«²⁰⁵ Među Latinima poznato mjerilo *tantum-qauntum* Locke aktualizira i dovodi do zaokruženog smisla jer onoliko koliko se pojedinac naumi na neki rad toliko će i dobiti. Nadalje Locke upućuje da je zemlja »u onoj mjeri čovjekova koliko je on obrađuje, zasađuje, unapređuje, kultivira i koliko može koristiti njezine plodove. On je, takoreći, svojim radom izdvaja iz zajedničke utrine.«²⁰⁶

Ključno je istaknuti da Locke najveću pažnju pridaje upravo radu i stjecanju vlasništva vlastitim radom kao načinu ispunjenja dužnosti samoočuvanja, a što je izraz Božje volje i naloga prirodnog zakona. Locke upućuje slijedeće »kako onaj tko je svojim radom prisvajao zemlju nije smanjivao, već je uvećavao zajedničku zalihu ljudi. Jer zalihe hrane za održavanje ljudskog života, koje su proizvedene na jednom jutru ograđene i obrađene zemlje – da se izrazimo u granicama umjerenosti – deset su puta veći od ubranih na jutru zemlje jednake plodnosti, ali neobrađene i prepuštene zajedničkoj uporabi.«²⁰⁷ Dakle radi se o važnosti

²⁰² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 27, str. 192.

²⁰³ Ibid., II, § 27, str. 192.

²⁰⁴ Ibid., II, § 28, str. 192.

²⁰⁵ Ibid., II, § 31, str. 194.

²⁰⁶ Ibid., II, § 32, str. 195.

²⁰⁷ Ibid., II, § 37, str. 199.

iskorištavanja prirodnih potencijala nekoga određenoga zemljišnoga područja, kako za sebe tako i za čitavu zajednicu.

Locke neprestano ističe važnost i vrijednost rada za pojedinca i stoga tvrdi da »rad donosi najveći dio vrijednosti zemlje, bez kojega bi ona jedva nešto vrijedila; radu dugujemo najveći dio svih zemljinih korisnih proizvoda; jer sve ono zbog čega slama, mekinje i kruh s tog jutra pšenice više vrijede nego prinos s jednog jutra jednako tako dobre, ali neobrađene zemlje, predstavlja produkt rada.«²⁰⁸ Čovjek kao vladar nad svojom osobnošću odnosno u antropološkoj duhovno-tjelesnoj svezi upravo svojim radom zadobiva pravo korištenja vlasništva kojega je tim radom stekao. Iz navedene elaboracije Lockeovog poimanja samoga vlasništva započinje se u rudimentarnim oblicima formirati prvotni oblik protoliberalizma kao filozofsko-političkog koncepta koji svoj konačni pojmovni oblik zadobiva pod nazivom liberalizam. Prema Rauniću »Lockeova protoliberalna filozofija politike računa s time da neće svi pojedinci ostvariti svoje ljudske potencijale i zato ugrađuje institucionalne brane pred štetama, koje posrnuli pojedinci mogu nanijeti drugima.«²⁰⁹

Učenjem o pravu na rad i time o pravu na stjecanje vlasništva u Lockeovoj se filozofiji politike naziru čvrsti temelji idućih oblika učenja liberalizma kao filozofsko-političkog koncepta. Lockeova filozofija politike polazi od individue koja po svom moralnom principu gradi vlastiti životni svjetonazor i time dolazi do više dimenzije svojeg egzistiranja koju pretvara u rad. Osnovna »određenja Lockeova protoliberalnog razumijevanja ljudskog subjektiviteta su: a) individualizam; b) pojedinčeva volja i instrumentalna racionalnost; c) prirodna sloboda i jednakost pojedinaca; d) samoodređenje u izboru i individualna odgovornost. Lockeov protoliberalizam, kao i sva liberalna politička filozofija, počivaju na moralnom individualizmu.«²¹⁰ Pojedinaac u svezi svih datosti po kojima ostvaruje svoj interes najprije uvidom u vlastito stvarno stanje stvari odnosno mogućnostima koje ga okružuju unutar određene političke zajednice gradi i stječe svoje vlasništvo.

Lockeova je filozofija politike značajna kao protoliberalna budući da polazi od ideje prava na stjecanje imovine vlastitim individualnim radom nekog pojedinca i time rad, pojedincima koji su vlasnički potvrđeni, daje pravo glasa u javnome političkome životu. Bitno je istaknuti da »Lockeov individualizam je moralni stav, utoliko što drži da su interesi pojedinca jedini relevantni u prosudbi legitimnosti političkih institucija.«²¹¹ U Lockeovoj

²⁰⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 43, str. 203.

²⁰⁹ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Locke*, str. 120.

²¹⁰ *Ibid.*, str. 73.

²¹¹ *Ibid.*, str. 73.

protoliberalnoj filozofiji politike interesi pojedinca postaju prvotni principi po kojima se stvara život unutar političke zajednice jer na koncu u protoliberalnoj konstituiranoj i konsolidiranoj političkoj zajednici političke i društvene institucije bivaju oformljene radi očuvanja imovine i vlasništva pojedinaca te slobode djelovanja po vlastitom nahođenju. Jedna od bitnih novina koja se pojavljuje u protoliberalizmu, a nalazi se u Lockeovoj *Drugoj raspravi o vlasti* jest omogućiti svakome pojedincu slobodno djelovanje i prema tome rad u političkoj zajednici. Odlika je Lockeovog protoliberalizma sljedeća tvrdnja: »I zato onaj tko nastoji drugog čovjeka dovesti pod svoju apsolutnu vlast, stavlja sebe u stanje rata s tim čovjekom, budući da se to treba shvatiti kao objava namjere da se posegne za njegovim životom.«²¹² Sloboda od vanjske prisile i ujedno sloboda od porobljavanja na način da se očuva ili ustanovi ropstvo, postaje bitna značajka protoliberalizma koja u prvome redu zagovara pravo na stjecanje vlasništva radom svakog pojedinca. Nadalje je bitno utvrditi kako Locke filozofsko-politički koncept liberalizma potkrjepljuje i sljedećim riječima jer za pojedinca »koji bi u prirodnom stanju oduzeo slobodu koja nekome pripada u takvom stanju, nužno se mora pretpostaviti kako mu ima namjeru i sve drugo oduzeti, budući da je sloboda osnova svega ostalog; budući da za onoga koji bi u društvenom stanju oduzeo slobodu, koja pripada onima koji su u tom društvu ili državi, mora biti pretpostavljeno kako im ima namjeru sve drugo oduzeti, stoga se na to gleda kao na ratno stanje.«²¹³ Polazeći od ideje slobode, a koju Locke nalazi u samom prirodnom stanju Locke nadalje pretpostavlja i važnost prisutnosti načela slobodnog djelovanja pojedinaca i u političkoj zajednici.

Ugrozom osobne slobode pojedinaca odnosno samog podjarmljivanja pojedinaca pod vlast nekog drugog porobljivača, u pitanje dovodi i cjelokupni koncept poimanja slobode te se udruženi pojedinci u tom slučaju budući da ih netko želi podvrgnuti pod vlast smiju oduprijeti. Nadovezujući se upravo na tu misao Locke smatra da »prirodna sloboda čovjeka znači biti slobodan od bilo kakve više vlasti na zemlji i ne biti pod voljom ili zakonodavnom vlašću čovjeka već priznavati samo prirodni zakon kao pravilo. Sloboda čovjeka u društvu znači ne biti pod nekom drugom zakonodavnom vlašću osim one koja je u državi utemeljena suglasnošću, ni pod gospodstvom neke volje ili ograničenja nekog zakona, osim onoga donesenog od zakonodavca u skladu s danim mu ovlastima.«²¹⁴ Locke samom konceptu i razumijevanju liberalizma pristupa iz osnovnih prirodnih načela čovjeka, a koja su utemeljena u tvorbi protoliberalizma i stožernoj ideji slobode.

²¹² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 17, str. 184.

²¹³ Ibid., II, § 17, str. 184.

²¹⁴ Ibid., II, § 22, str. 188.

Suprotstavljajući se apsolutističkim tezama sir Roberta Filmera Locke zaključuje da »sloboda ljudi pod vladom znači imati postojano pravilo prema kome se živi, zajedničko svima u tom društvu i donijeto od zakonodavne vlasti utemeljene u njemu; dakle sloboda za postupanje prema vlastitom mišljenju u svim situacijama gdje pravilo ne postoji i za ne bivanje podanikom nestalnoj, nedvojbenoj, nepoznatoj arbitrarnoj volji drugog čovjeka, jednako kao što prirodna sloboda znači ne biti pod drugim ograničenjem osim prirodnog zakona.«²¹⁵

Osnovna je nit vodilja u Lockeovom konceptu protoliberalizma da svaki pojedinac prema svom poimanju dobra stvara svoje vlasništvo i djeluje po svom slobodno odabranom svjetonazoru. Ipak u Lockeovoj filozofiji protoliberalizma čovjek nema »vlast nad svojim životom, ne može ugovorom ili suglasnošću sebe učiniti nečijim robom, niti sebe staviti pod apsolutnu arbitrarnu vlast drugoga da bi mu on oduzeo život kada mu je volja.«²¹⁶ Valja uvidjeti da Locke zaista pokušava opravdati slobodu pojedinca i čvrsto nastoji opovrgnuti ideju robovlasničkog odnosno neslobodnog društva. Locke to međutim čini samo za potrebe unutarnje politike odnosno u okviru vigovske oporbene politike poziva na afirmaciju principa slobode i osuđuje ropstvo, dok u vanjskim odnosima dopušta legitimnost ropstva putem tzv. teorije proigranih ili izgubljenih prava onih koji su poraženi u opravdanom ratu. U tom duhu Locke nadalje tvrdi i upućuje da nitko »ne može podariti više vlasti nego što je sam ima; i onaj tko ne može oduzeti vlastiti život, ne može drugome dati vlasti nad njim.«²¹⁷ Protoliberalna filozofija politike odbacuje one oblike uređenja nekog društva i političke zajednice koje se korijenski i posve suprotno razlikuju od samog učenja o ideji slobode i prava na rad odnosno prava na stjecanje privatnog vlasništva.

Opisujući i razmatrajući pojavu ropstva, koja je upravo protuprimjer utemeljenja političke zajednice po načelima protoliberalizma i koja pri tome ukida slobodu pojedinca, Locke je zaključio da ropstvo »nije ništa drugo nego produženo ratno stanje između zakonitog osvajača i zarobljenika.«²¹⁸ Lockeova protoliberalna filozofija politike polazi od ideje slobode kao presudnog načela iz kojega se stvara politička zajednica i u kojoj će se poštivati slobodno samoopredjeljenje i samopotvrđivanje pojedinaca. Nadalje prema Raulu Rauniću Locke u »aspektu izvoda jednake prirodne slobode ljudi (svi smo mi jednako slabi pred Bogom, da bi prirodna nejednakost bila opravdana), tako i u aspektu vlasničkog subjektiviranja ili

²¹⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 22, str. 188-189.

²¹⁶ Ibid., II, § 23, str. 189.

²¹⁷ Ibid., II, § 23, str. 189.

²¹⁸ Ibid., II, § 24, str. 189.

posjedničkog individualizma (Bog je svijet ostavio 'radišnima i sposobnima') umnogome rabi teološke pojmove i argumentacijske nizove u svojoj legitimaciji protoliberalnog stajališta.«²¹⁹ Dioničarski ili vlasnički potvrđeni pojedinci koji su se istaknuli imovinskim udjelom u političkoj zajednici zadobivaju suverenitet i slobodno sudjelovanje u političkim događajima i zbivanjima.

U Lockeovoj protoliberalnoj filozofiji politike pojavljuje se čak štoviše opravdano pravo na otpor vladaru koji vlada protiv opće volje i na štetu čitave političke zajednice mimo legitimnih zakona i koji takvom vladavinom ugrožava utvrđeni politički poredak. Locke izvodi sljedeći zaključak u kojemu smatra da ono »što stvara zajednicu i izvodi ljude iz slobodnog prirodnog stanja je jedno političko društvo, to je sporazum koji svatko ima s drugima da se sjedine i djeluju kao jedno tijelo i da time postanu jedna posebna država.«²²⁰ Radi se o svojevrsnom društvenom ugovoru, a koji će kasnije svoj oblik zadobiti u Rousseauovoj koncepciji stvaranja političke zajednice. U tom smislu Lockeova »protoliberalna paradigma, naime, također delegitimira, odnosno legitimira političko djelovanje na temelju racionalnih metodičkih konstrukcija novovjekog prirodnog prava i društvenog ugovora ili preciznije političkog ugovora.«²²¹

Locke na originalan način nastoji prikazati razloge stvaranja političke zajednice, a oni su u tome što se jamči život, sloboda i vlasništvo. Dovoljan razlog da se dovede u pitanje opstojnost neke političke zajednice jest miješanje tuđe sile u ustanovljenu političku vlast. U Lockeua je zakonodavno tijelo svojevrsni oblik suverena u državi, ono je »duša koja državi daje oblik, život i jedinstvo; na toj osnovi pojedini pripadnici imaju uzajamni utjecaj, simpatiju i povezanost; i zbog toga, kada se zakonodavno tijelo razbije ili raspusti, dolazi do raspada i smrti.«²²² Upravo je zakonodavno tijelo izraz zajedničke volje svih članova političkog tijela. Kako bi se uspješno očuvala politička zajednica vladaru nije dopušteno samovoljno vladati i u svoju vlastitu korist, već mu je osnovna zadaća držati se legitimnih zakona, a pomoću kojih upravlja samom političkom zajednicom.

Ustav je temeljni dokument i jamstvo pružanja trajnog jedinstva s pojedincima u političkoj zajednici. Ukoliko neki vladar vlada svojevóljno i donosi zakone koji su za njega koristoljubivi pa time obezvređuje usuglašenost političke zajednice da će kao vladar brinuti za opće dobro, takva osoba na vlasti *eo ipso* ruši vlast i unosi nelegitimni politički poredak u

²¹⁹ R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, str. 66-67.

²²⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 211, str. 324.

²²¹ R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, str. 164.

²²² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 212, str. 325.

dotičnoj političkoj zajednici. Riječ je o tome da ukoliko netko uzurpira pravo vladanja u smislu da se samovoljno opredjeljuje i odlučuje o novom drugačijem obliku vlasti takav pojedinac tada ne koristi legitimno pravo vladanja, pa mu se politička zajednica opravdano smije oduprijeti odnosno pružiti otpor. Vladar »onaj koji oduzima slobodu ili sprječava djelovanje zakonodavnog tijela u za to odgovarajuće vrijeme, zapravo ruši zakonodavno tijelo i uništava vladu.«²²³ Postoji i drugačiji način rušenja uspostavljene vlasti koji sam po sebi iz neopravdanih razloga postaje samovoljan čin. Naime »ako drugi ljudi, a ne oni koje je društvo ovladalo, doista biraju ili se to čini na način drugačiji od onoga koji je društvo potpisalo, onda oni koji su izabrani ne predstavljaju zakonodavno tijelo koje je narod uspostavio.«²²⁴ U tom slučaju riječ je o promjeni zakonodavnog tijela koje se zbilo po samovolji vladara dakle bez pristanaka političke zajednice za tu novinu. Nadalje je »još jedan način na koji se vlada može raspasti, a to je kad onaj koji raspolaže vrhovnom vlašću zapostavi i napusti to upravljanje, tako da se već doneseni zakoni više ne mogu provoditi.«²²⁵ U tom slučaju dolazi do bezvlašća i svojevrsne anarhije jer se izabrani zakoni ne mogu u stvarnosti provesti, štoviše kada se ne djeluje i ne gospodari po slovu zakona tada prestaju i sva načela sklopljena prema sporazumnom ugovoru. Takvo pravilo je istovrijedno i jednako se odnosi na sve pojedince bili oni na vlasti kao vladari ili pak kao običan narod.

Ukoliko u političkoj zajednici vladari djeluju samovoljno i ugrožavaju etabliranu državu kao instrument očuvanja vlasništva, tada uzrokuju otpor političke zajednice. Naime onaj »narod s kojim se postupa po svemu loše i suprotno pravu, bit će spreman sebi olakšati breme koje ga teško pritišće. Željeti će i tražiti prigodu, koja u promjeni, slabosti ili u ljudskim nesrećama rijetko dugo oklijeva da se ponudi.«²²⁶ Politička zajednica koja je podvrgnuta samovolji vladara u svakoj će prigodi nastojati oslobodite se tlačiteljske vlasti.

Ključ za opravdani otpor kojim se uspostavlja sloboda počiva na sljedećoj Lockeovoj tvrdnji: »Jer kada su ljudi, stupajući u društvo, isključili silu i uveli zakone radi očuvanja imovine, mira i jedinstva između sebe, oni koji opet uvode silu nasuprot zakonima zaista podižu bunu, odnosno ponovno uvode stanje rata i u pravom su smislu pobunjenici.«²²⁷ Radi se o tome da ako se pojedinci koji su postavljeni na čelo političke zajednice radi osiguranja i očuvanja vlasništva i slobode svih pripadnika političkih zajednice, oglušše, previde ili

²²³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 215, str. 327.

²²⁴ Ibid., II, § 216, str. 327.

²²⁵ Ibid., II, § 219, str. 329.

²²⁶ Ibid., II, § 224, str. 333.

²²⁷ Ibid., II, § 226, str. 334-335.

zanemare svoju primarnu ulogu ne poštujući usuglašene zakone, tada ti pojedinci postaju odmetnici u načelnom i stvarnom smislu nepriznavanja zakona. Drugim riječima takvi pojedinci postaju buntovnici protiv uspostavljene političke zajednice koja uživa ustanovljenu sigurnost te usuglašeni i utemeljeni mir nastao upravo na temeljima društvenog sporazuma.

Na koncu, prije prijelaza na iduće poglavlja potrebno je ukratko utvrditi kako je »Lockeova politička filozofija uvjerenje da svaki pojedinac posjeduje pravo na život, slobodu i vlasništvo, i prema tome ta prava definiraju granice djelokruga u kojima svaki pojedinac smije raditi što želi. Za Lockeja to su prirodna, ili prirodnog stanja prava koja postoje neovisno o bilo kojoj vrsti društvenog ugovora ili autoriteta vlasti.«²²⁸ Istaknuta općenita obilježja Lockeove filozofije politike osnovne su odrednice Lockeovog protoliberalizma i Lockeovog razumijevanja političke zajednice. U idućem poglavlju razmatram o Lockeovom poimanju prirodnog stanja u odnosu na političko stanje i konstituciju političkog poretka.

2.3. Prirodno i političko stanje u filozofiji politike Johna Lockeja

Prirodno stanje je imaginarno pretpolitičko stanje koje nastoji pojasniti smisaonost političkog stanja odnosno svrsishodnost konstituiranja i konsolidiranja političke zajednice. John Dunn smatra kako prirodno stanje ne obilježava ni stanje rata, a ni stanje prikladnog političkog okruženja, također u prirodnom stanju prema Dunnu nema direktnih ugroza niti pak eksplicitnog recipročnog i normativnog razumijevanja karakterističnog za političke zajednice.²²⁹ Ipak da bi što jasnije i prezentnije objasnio nastanak legitimnosti političke zajednice i društvene odnose unutar same političke zajednice Locke se poslužio misaonim eksperimentom ideje prirodnog stanja. Na temelju hipotetičkog utvrđenog prirodnog stanja Locke iznosi tvrdnju u kojoj ističe kako »bismo pravilno razumjeli političku vlast i izveli joj podrijetlo iz njezinih izvora, moramo razmotriti i kakvo je stanje svih ljudi po prirodi – to je stanje savršene slobode u određivanju svojih radnji i raspolaganju svojim posjedima i osobnostima kako drže pogodnim u granicama prirodnog zakona, bez traženja dopuštenja od nekog drugog čovjeka ili ovisnosti o njegovoj volji.«²³⁰

Prirodno stanje je stanje apsolutne slobode jer u tom stanju nad pojedincem nema više instance te pojedinac zadržava sva prirodna prava i bez pozitivnih zakona uređuje svoj život.

²²⁸ Vidi u predgovoru monografije: Eric Mack, *John Locke*, Continuum, New York; London 2009., str. IX.

²²⁹ Usp. John Dunn, *The Political Thought of John Locke*, Cambridge University Press, Cambridge 1969., str. 111.

²³⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 4, str. 173.

Prirodno stanje je za Lockeja stanje potpune slobode, ali »ipak nije stanje samovolje; i mada čovjek u takvom stanju ima nekontroliranu slobodu raspolagati svojom osobom ili posjedima, ipak nema slobodu uništiti sebe ili bilo koje stvorenje u svojem posjedu, osim kad neka uzvišenija korist od pukog očuvanja tog stvorenja to zahtijeva.«²³¹ U prirodnom stanju vlada sloboda pojedinaca da stvore život te imaju jednako pravo na mogućnosti u stvaranju svoga vlasništva odnosno njihov život postaje polje jednakih mogućnosti u kojemu svatko na svoj izvorni način stvara svoje vlasništvo. U prirodnom stanju vlada jednakost mogućnosti i slobodnog djelovanja pojedinaca kako bi ostvarili svoje privatno vlasništvo, a da pri tome imaju pravo i na sankcioniranje mogućih prijestupnika samog prirodnog zakona. Poradi tog nesigurnog i neizvjesnog prirodnog stanja Locke nastoji legitimirati te opravdati nastajanje same političke zajednice prema pristanku pojedinaca koji će se na koncu nastojati prilagoditi i ustanoviti vlast te zakone po vlastitom interesu.²³² U prirodnom stanju pojedinci su dužni ophoditi se po prirodnom zakonu da ne bi zavlдалo kaotično stanje i bezvlašće. Samim »prirodnim stanjem upravlja prirodni zakon koji obvezuje svakoga; a um, koji predstavlja taj zakon, poučava sve ljude koji ga pitaju za savjet kako, budući da su svi jednaki i nezavisni, nitko ne treba nanositi zlo tuđem životu, zdravlju, slobodi ili posjedu. Jer svi su ljudi djelo svemogućeg, beskrajno mudrog Stvoritelja; budući da su svi sluge jednog suverenog gospodara, upućeni u svijet njegovom zapovijedi i za njegovu svrhu, vlasništvo su onoga čije su djelo, stvoreni da traju dok postoji njegova, a ne nečija druga volja.«²³³

Prirodni zakon u prirodnom stanju upućuje na očuvanje života svih pojedinaca osim u slučaju kada se radi o potrebi obrane vlastitog života pred neposrednim napadačem. Prema Rauniću »prirodni zakon je, dakle, za Lockeja istodobno očitovanje Božje volje iskazane u Objavi, ali i diktat ljudskog uma. Prirodni zakon je diktat ljudskog uma zbog dva razloga: umno je pretpostaviti da su svrhe Stvoritelja svega što jest normativne za sva njegova stvorenja, i drugo; racionalno je zaključiti da svemogući Bog, koji 'nas vidi u tami', pokazuje potpuno izvjesnu prijetnju vječnom kaznom za sve one koji ne žive po Božjoj providnosti iskazanoj u prirodnom zakonu. Osnovna norma prirodnog zakona je samoodržanje.«²³⁴ Metafizičko pozivanje na transcendentnost pojedinaca u Lockeja upućuje na dublji i sadržajni smisao postojanja samoga čovjeka, a koji svoj konačni cilj ostvaruje i posjeduje u stvaranju

²³¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 6, str. 175.

²³² Usp. Anthony Quinton, »Conservatism«, u: R. Goodin, P. Pettit, T. Pogge (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, sv. 1, str. 290.

²³³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 6, str. 175-176.

²³⁴ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 36.

vlasništva. Sam je Bog »prema Lockeovom shvaćanju tvorac svijeta i poretka prirode, ali Bog ne daje ljudima gotova rješenja kako treba živjeti, nego se oni moraju uzdati u moć refleksije koja im, uz Objavu, jedino može pomoći u nalaženju kreposnih oblika života koji vode najvećoj sreći. Takvo je stajalište u osnovi deističko.«²³⁵ Dok je riječ o stvaranju i očuvanju samoga vlasništva pojedinac je radi moralne posrnutosti drugih pojedinaca često izložen i njihovim nasrtajima odnosno posezanjem za tuđom imovinom.

John Rawls u svojem djelu *Predavanja o historiji političke filozofije* smatra kako u Lockeova gotovo sva prirodna prava imaju svoju derivaciju te da najprije proizlaze iz ljudske jednakosti te iz činjenice Božjeg autoriteta nad čovjekom.²³⁶ Bitno je istaknuti, smatra Locke, kako ne bi došlo do nepravednog uplitanja drugih pojedinaca u tuđu imovinu da se sam pojedinac ophodi i drži prirodnog zakona koji je predstavljen umom. U tom smislu ističe Locke »kako bi svi ljudi bili spriječeni u posezanju za tuđim pravima i nanošenju štete drugima, a prirodni zakon poštovan – što zahtijeva očuvanje svih ljudi, provođenje prirodnog zakona je predano u ruke svakog čovjeka, što znači da svatko ima pravo kazniti prekršitelje tog zakona u mjeri kojom bi se spriječilo daljnje kršenje.«²³⁷ Ukoliko se pojedinac u prirodnom stanju ne drži i ne poštuje prirodni zakon često se pojedinac tada bez prava upliće u život drugih pojedinaca te time ugrožava druge pojedince, a pojedinci koji su žrtve imaju pravo oduprijeti se narušavateljima i ugrožavateljima njihovog prirodnog stanja. Odštetu oštećeni pojedinac zadobiva po adekvatnoj mjeri kojom je bio oštećen i bespravno imovinski otuđen. U tom slučaju je smatra Locke bitno da pojedinac ne djeluje »prema svojoj raspaljenoj jarosti ili beskrajnoj raspuštenosti volje postupa sa zločincem koji mu je dospio u šake, već samo da mu uzvrati u mjeri koju spokojan um i savjest nalažu, razmjerno prekršaju, što znači toliko koliko je dovoljno za odštetu i obuzdavanje. To su jedini razlozi zbog kojih jedan čovjek može zakonito nanijeti štetu drugome, a što nazivamo kažnjavanjem.«²³⁸ Pojedinci koji se ne drže prirodnog zakona i ne poštuju prirodno pravo na nesmetani život su razarači prvotnog prirodnog poretka prema kojemu svaki pojedinac ima pravo na život i rad. Leo Strauss smatra »da bi prirodno stanje bilo stanje mira i dobre volje ako bi čovjek u prirodnom stanju bio pod prirodnim zakonom.«²³⁹

²³⁵ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeova*, str. 37.

²³⁶ Usp. John Rawls, *Lectures on the History of Political Philosophy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge; Massachusetts 2007., str. 119.

²³⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 7, str. 176.

²³⁸ Ibid., II, § 8, str. 177.

²³⁹ Leo Strauss, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, Chicago; London 1965., str. 225.

Da bi pojedinac poštivao prirodni zakon u prirodnom stanju i da pri tome ne bi ugrožavao druge pojedince, tada ne bi trebao ni pristupati u političku zajednicu već bi ostao u samom prirodnom stanju. Međutim iz tog razloga što nerazumni pojedinci, nakon što je prešutnim pristankom uveden novac, a time i omogućeno gomilanje vlasništva olako krše prirodni zakon i nasrću na život, imetak i slobodu drugih, razboriti pojedinci traže zaštitu i pristupaju stvaranju političke zajednice u kojoj politički autoritet kažnjava i sankcionira nanesene štetu nekom drugom pojedincu. O vrsti nadoknade štete od prekršitelja prirodnog zakona odnosno o načinu kažnjavanja Locke smatra da »svaki prekršaj može biti kažnjen do onog stupnja i s onolikom strogošću koliko će biti dovoljno da učini debljim krajem za prekršitelja, dovoljno da mu pruži pomoć u pokajanju i da zastraši druge od počinjenja istoga.«²⁴⁰ Kazniti prekršitelja prirodnog zakona je prirodno pravo oštećenog pojedinca kako bi povratio i zadobio svoju zadovoljštinu ovisno o mjeri u kojoj je oštećen. Locke ističe kako postoji opasnost za pojedince koje traže odštetu i zadovoljštinu te »da bi ih pokvarena priroda, strast ili osveta mogla odvesti previše daleko u kažnjavanju drugih. A iz toga ne može proizaći ništa drugo osim pomutnje i nereda i zbog toga je Bog nedvojbeno ustanovio vladu kako bi ograničio pristranost i nasilje ljudi.«²⁴¹ Najbolji lijek je prema Lockeu za očuvanje života i imovine pojedinaca stvoriti političku zajednicu u kojoj će zadobiti zaštitu od neprestanih nasrtaja i uplitanja drugih pojedinaca.

Politička zajednica za razliku od prirodnog stanja pojedincima omogućava jednaku zaštitu prava. Prema tome Locke smatra kako je »građanska vlada odgovarajuće rješenje za neugodnosti prirodnog stanja koje, u svakom slučaju, moraju biti velike kada čovjek ima mogućnost biti sudac u svojem vlastitom slučaju; budući da je lako zamisliti kako će onaj tko je bio toliko nepravedan i naškodio vlastitom bratu, s teškom mukom biti toliko pravedan da osudi samoga sebe.«²⁴² Politička zajednica pojedincu pruža najbolju sigurnost od nepravednih nasrtaja i otuđivanja imovine od drugih pojedinaca te prekršitelje prirodnog zakona sankcionira pozitivnim zakonima kako bi se postigla pravedna i poštena odšteta izuzeta od osvetničkih nakana. Američki filozof Gerald F. Gaus smatra kako »Lockeova prirodna sloboda implicira da je svatko slobodan djelovati po svojoj volji sve dok se ne pruži neko opravdanje koje će ograničiti njegovu slobodu. Nitko nije prirodno podvrgnut volji drugog; ukoliko se ne pruži određeno opravdanje za uplitanje, djelovanja osobe pokazuju njegove

²⁴⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 12, str. 180.

²⁴¹ Ibid., II, § 13, str. 181.

²⁴² Ibid., II, § 13, str. 181.

vlastite svrhe ili vrijednosti.«²⁴³ Sporazumom pojedinci napuštaju prirodno stanje i daju svoju suglasnost za stvaranje političke zajednice. Postoji različita vrsta ugovora, dogovora i obećanja među pojedincima pa stoga Locke smatra da »nije svaki ugovor onaj koji okončava prirodno stanje među ljudima, već samo onaj kojim se postiže uzajamna suglasnost za stupanje u jednu zajednicu i stvaranje jednog političkog tijela; druga obećanja i ugovore ljudi mogu sklapati jedni s drugima, a da ne izađu iz prirodnog stanja.«²⁴⁴

Ideja društvenog ugovora u Lockeja predstavlja konstituiranje političke zajednice koja proistječe iz dragovoljnog i slobodnog pristanka pojedinaca. Valja utvrditi kako Locke smatra da postoji »prirodni moralni poredak – moralni poredak koji nije stvoren prema volji suverena. Taj zakon omogućava ophođenje pojedinaca u prirodnom stanju, ograničava autoritet vlasti stvorene od pojedinaca, i konačno pruža osnove otpora protiv vlasti koja prekoračuje granice uspostavljenog autoriteta.«²⁴⁵ U Lockeovoj filozofiji politike *vis a vis* konstituiranja i konsolidiranja političke zajednice posebno mjesto zauzima i pitanje društva. Već na početku svoje *Druge rasprave o vlasti* Locke smatra da pod »političkom vlašću; vlast upravitelja nad podanikom može se razlikovati od vlasti oca nad svojom djecom, gazde nad slugom, muža nad ženom i gospodara nad robom.«²⁴⁶

Kao prvotni i primarni oblik zajednice jest obitelj budući da u njoj čovjek najprije nastaje, sazrijeva i zadobiva odgoj. Bitno je istaknuti da »društvenu sferu života Locke određuje metodički negativno, kao nepolitičku sferu nastalu zbog zadovoljavanja materijalnih potreba, a njezina je svrha da 'potiče radinost' odnosno da bude potencija privatne sfere. ... Društvena sfera života obuhvaća ugovorno stvorene nepolitičke veze i autoritete među pojedincima: brak, obitelj i gospodarstvo, nastale iz htijenja za učinkovitijim zadovoljavanjem materijalnih potreba.«²⁴⁷ Na tragu pitanja što je obitelj i u čemu se očituje njena neophodnost i uloga u društvu prema Lockeju proizlazi iz prirodne jednakosti samoga čovjeka sa drugim čovjekom. Međutim u obiteljskoj zajednici, kao osnovnoj stanici i ćeliji nekog društva, Locke ističe da »roditelji imaju jednu vrstu vlade i pravosudne vlasti nad njima kada dođu na svijet i neko vrijeme poslije toga, ali to je samo privremeno. Spone ove pokornosti su kao pelene; omotani su njima i to im pomaže u slabosti ranog djetinjstva. Kako odrastaju, godine i um olabavljaju spone, dok s vremenom sasvim ne otpuste i ostave čovjeka slobodnog

²⁴³ Gerald F. Gaus, *Value and Justification: The Foundations of Liberal Theory*, Cambridge University Press, Cambridge; New York; Melbourne 1990., str. 381-382.

²⁴⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 14, str. 182.

²⁴⁵ E. Mack, *John Locke*, str. 24.

²⁴⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 2, str. 172.

²⁴⁷ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 63.

odlučivati.«²⁴⁸ Unutar obitelji roditelji koji su stvorili svoju djecu imaju veliku ulogu i odgovornost, a koja se može očitati i uvidjeti u njihovoj brizi za svoju djecu da im pruže nesmetani rast i razvoj do punoljetnosti odnosno prema Lockeu do ukinuća onih spona koje su djecu držale i nisu ih puštale u slobodno aktiviranje i angažiranje u društveni život.

Vlast koju »roditelji imaju nad svojom djecom proistječe iz dužnosti koja im je nametnuta – da brinu o svojem potomstvu za vrijeme nesavršenog stanja djetinjstva; da pouče duh i upravljaju radnjama svojih, još nesvjesnih maloljetnika, dok um ne zauzme svoje mjesto i olakša im brigu – to je ono što su roditelji obvezni, a djeci nedostaje.«²⁴⁹ Djeci je potreban određeni period sazrijevanja kako bi postali punoljetni i odgovorni članovi neke političke zajednice, a dotle pod paskom roditelja djeca imaju prirodno pravo na odgoj i zbrinutost životne egzistencije. Prema Rauniću »Lockeova analiza obiteljske udruge, odnosno društvene veze roditelja i djece, i njoj pripadajućeg autoriteta ima dvostruku zadaću. Ona treba, s jedne strane, pokazati neupitan značaj roditeljskog ili stvarateljskog autoriteta u oblikovanju moralnog subjektiviteta pojedinca, a s druge strane, pokazati neodrživost pokušaja da se roditeljski autoritet učini moralnim temeljem legitimacije patrijarhalne političke vlasti.«²⁵⁰ Svaki pojedinac u procesu i dobi intelektualnog i umnog sazrijevanja postaje svjestan svog vlastitog postojanja i na taj način se ostvaruje i postaje zrela osoba budući da je shvatio i uvidio važnost zakona uma. Zakon uma, prema Lockeu, »u svojem istinskom značenju, nije toliko ograničavanje koliko usmjeravanje slobodnog i inteligentnog izvršitelja prema njemu odgovarajućem interesu, i ne propisuje ništa drugo osim onoga što je za opće dobro onih pod zakonom.«²⁵¹ Um u Lockeja predstavlja prirodni zakon prema kojemu se zreli pojedinci ophode i drže kako bi obavili svoju temeljnu prirodnu dužnost i zadaću koja se odnosi na očuvanje svih ljudi i prema tome nastojanje za opće dobro. Nadalje Erick Mack smatra da prema Lockeu u prirodnom stanju postoji »objektivna moralna norma koja obvezuje svakog pojedinca da dopusti drugima da raspolažu sami po svom izboru.«²⁵² Svaki pojedinac u prirodnom stanju prema prirodnom zakonu ima slobodu i jednake mogućnosti da ostvari svoj život prema vlastitom nahođenju i svojoj slobodnoj volji.

Stupanj osviještenosti pojedinaca odnosi se i na sam odgoj djece budući da roditelji svu pažnju usmjeruju na podizanje svoje djece. Konačni je cilj odgoja unutar same obiteljske

²⁴⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 55, str. 210.

²⁴⁹ Ibid., II, § 58, str. 212.

²⁵⁰ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 99.

²⁵¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 57, str. 211.

²⁵² E. Mack, *John Locke*, str. 27.

zajednice, među ostalim i *habitus* zrelog pojedinca, da se djetetu da »sloboda da prema vlastitom mišljenju raspolaže i upravlja osobom, djelovanjem i posjedima i sveukupnim vlasništvom u okviru ovlasti onih zakona kojima je podvrgnut, i da pri tome ne bude podvrgnut arbitrarnoj volji drugoga, već da slobodno slijedu svoju vlastitu.«²⁵³ Tek kada pojedinac postane zrela osoba svjesna svoje prirodne uloge i zadaće te odgovornosti koja dolazi sa autonomnošću može se ustanoviti kako je takav pojedinac kao zreli subjekt društva, a na koncu i čitave političke zajednice. Postoji i razlika u Lockeovom poimanju punoljetnosti odnosno mentalne zrelosti i potpune zorne osviještenosti pojedinaca. Na tom tragu Locke ističe da u samom procesu sazrijevanja i razvoja pojedinaca odnosno »uslijed samih slabosti do kojih može doći u uobičajenom tijeku prirode, ne dostigne takav razvoj uma da se za njega može pretpostaviti kako je sposoban shvatiti zakon i živjeti prema njegovim pravilima, onda taj nikada neće moći biti slobodnim čovjekom i nikada mu neće biti dopušteno raspolagati vlastitom voljom – jer ne poznaje njezine granice, ne razumije njenog pravog vođu – već ostaje i dalje pod skrbništvom i vladom drugih, sve dok njegov vlastiti razum nije sposoban za takvu odgovornost. I zato luđaci i idioti nikada nisu oslobođeni vlasti svojih roditelja.«²⁵⁴ Pojedinac koji nije dostigao određeni stupanj zrelosti već je u njegovom procesu sazrijevanja došlo do određenih prirodnih poteškoća smatra se da je neuračunljivi član društva i na koncu čitave političke zajednice jer i dalje ostaje pod nadzorom svojih roditelja. Prema Lockeu sama »sloboda čovjeka, i sloboda djelovanja prema vlastitoj volji, zasnovana je na posjedovanju uma koji ga je kadar uputiti u onaj zakon kojim treba upravljati sobom i upoznati ga s mjerom u kojoj je prepušten slobodi svoje volje.«²⁵⁵ Prirodni zakon koji se najjasnije očituje u slobodi i podizanju djece upućuje da je za svakog pojedinca potrebno gajiti te osjećaje i upravo svoje djelovanje usmjeriti prema umnome ponašanju pojedinaca kako bi postali neovisni i odgovorni članovi društva te same političke zajednice.

Locke također ističe da svaki pojedinac koji stekne od svojih roditelja dobar odgoj za sudjelovanje svojim doprinosom i radom u političkoj zajednici tada ima prirodno pravo napustiti svoje roditelje i uključiti se u poželjne i određene aktivnosti društva. Nadalje Locke ističe da nakon što roditelji svoju djecu podignu i pruže im dostojan odgoj ipak »dođe vrijeme kada dijete postaje slobodno od podčinjenosti volji i vlasti svoga oca, kao što je i otac slobodan od podčinjenosti prema nekome drugom, pa ni dijete ni otac nisu ni pod kakvim drugim ograničenjem, osim onoga koje im je zajedničko, bilo da se radi o prirodnom zakonu

²⁵³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 57, str. 212.

²⁵⁴ *Ibid.*, II, § 60, str. 214.

²⁵⁵ *Ibid.*, II, § 63, str. 216.

ili unutarnjem zakonu njihove zemlje, ipak ta sloboda ne pošteđuje sina od onog poštovanja koje po Božjem i prirodnom zakonu mora ukazivati svojim roditeljima.«²⁵⁶ Pojedinci koji su zadobili te usvojili odgoj i dalje su dužni pružati i davati poštovanje svojim roditeljima odnosno samim odgojiteljima te prema tome njihova uloga se u društvu ne umanjuje već zadobiva drugačiju formu ponašanja. U tom smislu Locke smatra kako je prema roditeljima bitno iskazati da je »poštovanje i potpora, sve ono što zahvalnost nalaže kako bi se uzvratilo za sva dobra koja su im dali, predstavljaju neizbježnu dužnost djeteta i odgovarajuću privilegiju roditelja. Ovo je namijenjeno roditeljskoj blagodati, kao što je ono drugo bilo namijenjeno djetetovoj; premda se čini kako odgoj, roditeljska dužnost, sadrži više vlasti, budući da neznanje i nemoć djetinjstva traže obuzdavanje i ispravke, koji su izraziti oblici obnašanja vlasti i jedna vrsta gospodarenja.«²⁵⁷ Odužiti se roditeljima za odgoj koji su djeca od njih dobila i preuzela iskaz je njihovog samopoštovanja prema samim roditeljima i ujedno zahvalnost za stečeni odgoj.

Locke je iznio suprotno stajalište u odnosu na Filmerov paternalizam te istaknuo kako svaki pojedinac budući da je rođen kao slobodan čovjek u političkoj zajednici zadržava svoju slobodu.²⁵⁸ Stoga je uloga roditelja podići i odgojiti svoju djecu te im pružiti svu materijalnu i egzistencijalnu zbrinutost do njihove punoljetne dobi. Locke »ističe značaj podučavanja djece za jednakost, kako bi mogli zauzeti svoje mjesto u zajednici jednakih.«²⁵⁹ Riječ je o tome da svaki pojedinac u političkoj zajednici ima jednake mogućnosti za svoj vlastiti napredak, rad i održanje. Prema tome roditeljska vlast odnosno njihova »moć zapovijedanja okončava se s prestankom maloljetnosti; i mada se i poslije toga poštovanje i uvažavanje, potpora i obrana, i sve drugo na što zahvalnost može obvezati čovjeka zbog najvećih blagodati za koje je sposoban, uvijek očekuju od sina u odnosu na roditelje, sve to ipak ne stavlja žezlo u očeve ruke, kao ni suverenu moć zapovijedanja.«²⁶⁰ Roditelji zauzvrat od svoje djece zadobivaju svo poštovanje i dužno priznavanje njihovog rada te su sama djeca nakon što postanu punoljetna i dalje dužna svojim roditeljima iskazivati svu čast i brigu za njihovo dobro.

Postanak zajednice i stvaranje samih društvenih odnosa unutar političke zajednice prvotno je utemeljeno »između čovjeka i žene, iz čega je započelo društvo između roditelja i

²⁵⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 66, str. 218.

²⁵⁷ Ibid., II, § 68, str. 219-220.

²⁵⁸ Vidi o tome šire u: John Marshall, *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*, Cambridge University Press, Cambridge 1994., str. 206.

²⁵⁹ Jeremy Waldron, *God, Locke and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 2002., str. 114.

²⁶⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 69, str. 221.

djece; s vremenom se tome pridružilo društvo između gospodara i sluga. I premda su svi oni obično živjeli zajedno i činili jednu obitelj u kojoj su gospodar ili gospodarica imali neku vrstu vlasti koja odgovara obitelji; svatko od njih ili svi zajedno uskoro su došli do političkog društva, kao što ćemo vidjeti ako razmotrimo različite svrhe, spona i granice svakog od ovih društava.«²⁶¹ Društveni odnosi u Lockeovoj filozofiji politike najprije su nastali između muškarca i žene odnosno stvaranjem obiteljske zajednice kao intimnog odnosa u kojemu pojedinci vlastitim radom stvaraju svoje vlasništvo i imovinu. Locke ističe da upravo »bračno društvo se stvara dobrovoljnim ugovorom između muškarca i žene; i mada se ono poglavito sastoji od takve zajednice i obostranog prava jednoga na tijelo drugoga, što je i nužno za njegovu glavnu svrhu, rađanje, ipak ono za sobom povlači i uzajamnu potporu, pomoć i zajednicu interesa, koje su nužne ne samo kako bi ujedinile njihove brige i ljubav, već su i prijeko potrebne za njihovo zajedničko potomstvo, koje ima pravo na njihov odgoj i uzdržavanje dok ne bude u stanju brinuti se o sebi.«²⁶² Iz tog primarnog i čovjeku prirodno naklonjenog odnosa Locke iznosi svoju tezu kako čovjek najprije u obitelji postaje članom društva, a onda kasnije i čitave političke zajednice. Obiteljskoj zajednici Locke daje za pravo kao uopće prvotnom obliku stvaranja neke društvene zajednice u kojoj postoje određena prava i obveze, ali koje se nikako ne isključuju već se muškarac i žena u takvoj zajednici međusobno nadopunjuju. Budući da postoje određene obveze i zadaće unutar svakog oblika zajedništva, pa tako i zajednice obitelji Locke smatra kako »svrha veze između muškarca i žene nije puko rađanje, već produženje vrste, ta veza treba trajati i poslije rađanja djece, onoliko koliko je nužno za odgajanje i pružanje pomoći djeci – koju trebaju uzdržavati oni koji su ih dobili, dok ne budu u stanju otići i brinuti se o sebi.«²⁶³

U zajednici obitelji nastaju prvi oblici obveza i odgovornosti prema drugim pojedincima, a što se prema Locke u očituje u samom odgoju i podizanju djece do njihove punoljetnosti odnosno do one zrele dobi kada će moći postati punopravni i odgovorni članovi ne samo društva u kojemu žive već i čitave političke zajednice. Locke ističe i razlikuje kako su nazivi »gospodar i sluga su nazivi stari koliko i povijest, ali su dani onima koji su u sasvim različitom položaju; jer slobodan čovjek stavlja sebe u položaj sluga u odnosu na drugoga prodajući mu na određeno vrijeme službu za koju se obvezuje da će je obavljati u zamjenu za nadnice koje treba primati. I mada ga ovo obično uvodi u obitelj njegovog gospodara daje samo privremenu vlast nad njim, koja nije veća od onoga što je sadržano u ugovoru između

²⁶¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 77, str. 227.

²⁶² Ibid., II, § 78, str. 227.

²⁶³ Ibid., II, § 79, str. 227.

njih.«²⁶⁴ Radnik koji želi steći imovinu treba dati sebe odnosno svoj rad uložiti u stvaranje svoga vlasništva i po načelu meritokracije moći će zaslužiti svoju imovinu prema ugovoru koji je sklopio sa svojim gospodarom to jest poslodavcem. Osim određenih odnosa između samoga radnika i poslodavca Locke govori i o robovlasničkom društvenom odnosu kojemu je ponajviše uzrok ratno stanje. U tom slučaju Locke tretira robove kao one koji »su zarobljeni u pravednom ratu, podređeni apsolutnom gospodstvu i arbitrarnoj vlasti svojih gospodara. Budući da su ... ti ljudi izgubili pravo na život i s tim sve svoje slobode te da su ostali bez imovine, i kako u stanju ropstva nisu podobni za bilo kakvo vlasništvo, u takvom se stanju ne mogu smatrati nekim dijelom građanskog društva, čija je glavna svrha očuvanje vlasništva.«²⁶⁵ Robovlasnički društveni odnos nastao je kao posljedica rata, u kojemu se robove sagledava i tretira kao obespravljene pojedince u samom društvu, a na koncu i u čitavoj političkoj zajednici. Nadalje nastanak političke zajednice i njena prvotna značajka koja je tumači jest da oni pojedinci koji »imaju zajednički utvrđen zakon na koji se pozivaju i sudstvo s ovlastima da rješava sporove između njih i kažnjava prekršitelje, jesu u političkom društvu jedni s drugima; ali oni koji nemaju takvo zajedničko pravo apelacije, mislim na zemlji, još su u prirodnom stanju, a gdje nema suca, svatko je sudac za sebe i izvršitelj, što predstavlja ... savršeno prirodno stanje.«²⁶⁶ Politička zajednica počiva na institucijama javne ili političke vlasti, koje presuđuju u sporovima.

Valja istaknuti kako su prve institucije političke zajednice upravo arbitri kao ovlašteni pojedinci u ulozi sudaca koji mirnim putem rješavaju sve sporove unutar samog društva. U tom smislu ključna je razlika što u političkoj zajednici postoji viša instanca koja sporove među pojedincima rješava mirnim putem, dok u prirodnom stanju takvi subjekti ne postoje već pojedinci po vlastitom slobodnom nahođenju interpretiraju i provode odredbe prirodnog zakona i određuju visinu odštete koju će dobiti onaj koji je pretrpio štetu. Lockeovo »prirodno ili moralno nulto stanje javne moralnosti je pozicija jednakosti prava, odnosno mogućnosti pojedinaca koji nisu posegnuli za svjesnim i dragovoljnim vezama vlasti, a nalaze se u svijetu koji je normativno ispražnjen od svega, osim prirodnog zakona čiji je osnovni propis samoodržanje.«²⁶⁷ Stoga prije nego pojedinci napuste prirodno stanje i stvore političku zajednicu pojedinci se nalaze u pretpolitičkom stanju, odnosno u stanju u kojemu ne postoje pozitivni zakoni već jedino vlada prirodno pravo i prirodni zakon. Locke navodi kako u

²⁶⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 85, str. 231.

²⁶⁵ Ibid., II, § 85, str. 231.

²⁶⁶ Ibid., II, § 87, str. 233.

²⁶⁷ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 62.

prirodnom stanju pojedinac ima dvije vlasti. Prvi oblik vlasti »je činiti što god smatra prigodnim za očuvanje sebe i drugih u okvirima dopuštenja prirodnog zakona, na osnovi kojeg, zajedničkog svima njima, on i svi ostali ljudi predstavljaju jednu zajednicu, tvore jedno društvo drugačije od svih drugih stvorenja. ... Druga vlast koju čovjek ima u prirodnom stanju je vlast kažnjavanja zločina koji su učinjeni protiv tog zakona.«²⁶⁸ Obje vrste vlasti u prirodnom stanju odnose se na očuvanje života, ali i na uzurpatore privatnog vlasništva. Stoga »Locke zadržava samo retoriku tomističkog prirodnog zakona, a faktički instrumentalizira politički autoritet i bezostatno ga temelji na individualnim voljama pojedinačnih vlasnika.«²⁶⁹ Prirodno stanje je za pojedinca prema tome veoma nesigurno za nesmetani i spokojni rad kojim čovjek stvara svoju imovinu.

Onaj pojedinac koji želi napustiti prirodno stanje i ući u političku zajednicu »obje ove vlasti predaje kada stupa u privatno ... ili u određeno političko društvo i kada se pripaja nekoj državi, izdvojenoj od ostalih ljudi.«²⁷⁰ Nadalje, postanak i utemeljenje političke zajednice započinje usuglašavanjem odnosno tek kada pojedinci dragovoljno napuste prirodno stanje i pristupe u političku zajednicu. Prema W. M. Spellmanu »pojedinci se u prirodnom stanju kondicionalno slažu da prenesu pravo o sudske sporove na zajedničko zakonodavstvo i sudstvo, a dok je pravo na izvršenje zakona predano zajedničkoj izvršnoj vlasti.«²⁷¹ Tek uspostavom određene i opće prihvaćene vlasti unutar političke zajednice oko rješavanja svih oblika parničnih sporova, konstituiraju se državni aparat koji će regulirati odnose među pojedincima. Politička zajednica po vlasti koja joj je dana »određuje vrste odgovarajućih kazni za pojedine prekršaje među članovima tog društva – što predstavlja vlast donošenja zakona – kao što ima vlast kazniti svaku povredu koju je bilo kome od njezinih članova nanio netko tko joj ne pripada – što predstavlja vlast rata i mira; i sve to zbog očuvanja, koliko god je moguće, imovine svih pripadnika tog društva.«²⁷² Dakle najprije se stvara politička zajednica kao jedinstveno političko tijelo, a onda se u odnosu povjerenja tako stvorena politička moć povjerava vlasti. Riječ je o tome da se onaj pojedinac koji je »stupio u građansko društvo i postao članom neke države, time odrekao vlasti da sam kažnjava povrede prirodnog zakona putem provođenja vlastite privatne presude, ipak je, time što je presuđivanje prekršaja predao zakonodavcu u svim slučajevima u kojima se može obratiti vladaru, državi

²⁶⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 128, str. 264.

²⁶⁹ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockea*, str. 49.

²⁷⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 128, str. 264.

²⁷¹ W. M. Spellman, *John Locke*, Macmillan Education, New York 1997., str. 113.

²⁷² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 88, str. 233.

dao pravo da upotrijebi njegovu silu zbog izvršenja državne presude kad god ga država zbog toga pozove; jer to su doista njegove presude, bez obzira je li ih donio on sam ili njegov predstavnik.«²⁷³ Za razliku od prirodnog stanja politička se zajednica upravo razlikuje u toj osnovnoj biti što će se sva moć izvršavanja naloga prirodnog zakona prepustiti državnim organima koji će umjesto oštećenih i tada osvetnički nastrojjenih pojedinaca pomoću institucija rješavati sporove među pojedincima. Ključna je i razlika između prirodnog stanja i stanja građanske, političke zajednice što su stvorena institucionalna jamstva koja snagom čitave političke zajednice zaštićuju život, slobodu i vlasništvo njezinih građana.

Na mjesto nepreciznih odredbi prirodnog zakona koje svatko može tumačiti na svoj način i shodno tome izvršavati odredbe prirodnog zakona, nastupa u političkoj zajednici, uspostavom zakonodavnog i izvršnog tijela, institucionalno ovlašteno i nepristrano provođenje pozitivnih zakona koji preciziraju odredbe prirodnog zakona. Politička zajednica predstavlja »izvor zakonodavne i izvršne vlasti građanskog društva, koja na osnovi važećih zakona treba presuditi kaznu kojom trebaju biti kažnjeni prekršaji počinjeni u okviru države; odrediti, primjerenim presudama zasnovanim na postojećim činjeničnim okolnostima, u kojoj mjeri vanjske povrede trebaju biti kažnjene, a u oba slučaja uporabiti silu svih pripadnika kad za to nastane potreba.«²⁷⁴ U ovom prvotnom rudimentarnom obliku i obrisu stvaranja političke zajednice, prikazano je prema Lockeu, da se moć iz prirodnog stanja prenosi i transformira u političkoj zajednici kao institucionalna vlast, stvorena pristankom pojedinaca, te sposobna obaviti svoju dužnost očuvanja pojedinaca od potencijalnih ugrožavatelja njihovog vlasništva. D. A. Lloyd Thomas ističe da je prirodni zakon normativni iskaz odnosno zakon koji se odnosi na ono što pojedinac treba činiti, a ne kao zakon koji bi opisivao događaj stvari.²⁷⁵ Stvaranje političke zajednice započinje radi privatnih i pragmatičnih razloga, a u kojima se nagovještava ustanovljenje institucija koje će brinuti za dobro svih pripadnika političke zajednice. Na način gdje je »određen broj ljudi ujedinjen u jedno društvo na način da se svatko odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, tu i samo tu je riječ o političkom ili građanskom društvu. I to je učinjeno gdje god je određen broj ljudi u prirodnom stanju stupio u društvo kako bi stvorio jedan narod, jedno političko tijelo pod jednom vrhovnom vladom, ili pak kada se netko pridružio i pripojio već stvorenoj vladi; jer time ovlašćuje društvo ili, što je potpuno isto, njegovo zakonodavno tijelo da za njega donosi zakone u skladu s onim što javno dobro zahtijeva, čije je izvršenje dužan

²⁷³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 88, str. 233-234.

²⁷⁴ Ibid., II, § 88, str. 234.

²⁷⁵ Usp. D. A. Lloyd Thomas, *Locke on Government*, Routledge, London; New York 1995, str. 20-21.

potpomoći, jednako kao i svoje vlastite odluke.«²⁷⁶ Pojedinci koji stvaraju političku zajednicu te svu ovlast i moć koju su posjedovali u pretpolitičkom stanju predaju u političku zajednicu u koju pristupaju.

Pokoravajući se političkom autoritetu u političkoj zajednici pojedinci prvenstveno brinu za svoj interes, ali posljedično i za javni, opći interes jer su kao članovi političke zajednice dužni prihvatiti političke obveze. Početak stvaranja političke zajednice započinje izričitim pristankom pojedinaca i stvaranjem zakonodavne vlasti jer pojedinci se poradi brojnih teškoća na koje nailaze u prirodnom stanju okreću političkoj zajednici kao novom načinu samostvorene konstitucije zajedničkog života. Zbog takvih nepovoljnih uvjeta života u prirodnom stanju, a ponajviše zbog neprestanih imovinskih ugroza od drugih pojedinaca, takav oblik nedaći »izvodi ljude iz prirodnog stanja i uvodi ih u stanje države preko postavljanja suca na zemlji s ovlastima u rješavanju sporova i pružanju zadovoljštine za štete koje mogu biti nanesene nekom pripadniku države; a taj sudac je zakonodavac, ili suci imenovani od države. I gdje god postoje ljudi koji nemaju takvu odlučujuću vlast kojoj bi se mogli obratiti, oni su još u prirodnom stanju.«²⁷⁷ Pravosudna vlast političke zajednice te sama izvršna vlast koja je također u političkoj zajednici institucionalizirana kao viša državna instanca ima ulogu da mirnim putem rješava sve sporove među pojedincima, pa je stoga ujedno prvotna značajka političke zajednice sudsko posredovanje u sporovima među pojedincima. Konačna je svrha prema Lockeu političke zajednice »izbjeći i ispraviti nepogodnosti prirodnog stanja – koje se nužno događaju kad je čovjek sudac u vlastitom slučaju – preko uspostavljanja poznate vlasti, kojoj se svaki pripadnik tog društva može obratiti zbog neke štete koja mu je nanesena ili spora koji se pojavio, i kojoj se svaki član tog društva treba pokoravati.«²⁷⁸ Prijeko je potrebno ustanoviti u političkoj zajednici objektivne suce kao ovlaštene arbitre koji će moći pravedno presuditi u sporovima koji se mogu dogoditi među pojedincima. Naime u prirodnom stanju takvi subjekti ne postoje pa je to i nedostatak prirodnog stanja i jednako tako na taj način ukazuje na nepovoljni položaj pojedinaca u prirodnom stanju budući da su oštećeni pojedinci prepušteni samima sebi da zbrinu nepravdu koja im je nanesena od drugih pojedinaca. Osnovna je uloga vlade očuvati vlasništvo svih njenih članova unutar same političke zajednice kako bi pojedinci i njihovo vlasništvo bilo zaštićeno i sigurno od mogućih ugroza drugih pojedinaca.²⁷⁹ U političkoj zajednici pojedinac

²⁷⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 89, str. 234.

²⁷⁷ Ibid., II, § 89, str. 234.

²⁷⁸ Ibid., II, § 90, str. 235.

²⁷⁹ Usp. *ibid.*, II, § 94, str. 239.

zadobiva institucionalnu sigurnost očuvanja svoga vlasništva i time dobiva jamstvo da će nesmetano svojim radom moći povećavati svoju imovinu. Nakana je u ovome poglavlju bila da se prikaže i rastumači Lockeovo razumijevanje prirodnog stanja te da se prikaže nastanak političke zajednice nasuprot prirodnog stanja. U slijedećem potpoglavlju bit će riječi o uvjetima i načinu provedbe prirodnog prava vlasništva.

2. 3. 1. Lockeovo poimanje vlasništva i ostvarivanje prava vlasništva u prirodnom stanju

Locke poima vlasništvo polazeći od prirodnog prava, radi održanja vlastitog života, i svih životnih potreba. Lockeova intencija razumijevanja vlasništva unutar političke zajednice je sljedeća: »No, nastojat ću pokazati kako bi ljudi mogli doći do vlasništva na pojedinim dijelovima onoga što je Bog dao ljudima na zajedničku uporabu, i to bez izričitog sporazuma svih sudionika u toj zajedničkoj uporabi.«²⁸⁰ Polazeći od općeg i zajedničkog prava na posjedovanje čitavog svijeta, Locke je čovjeku priznavao pozivajući se na Boga, pravo na posjedovanje i pripadanje određenog dijela imovine. Gerald F. Gaus na tragu Lockeove misli ističe kako je »jedan od argumenata za vlasništvo taj da je Bog stvorio čovjeka kako bi se razvijao, a to znači da čovjek treba privatno vlasništvo za živjeti.«²⁸¹

Čovjek ima metafizički zajamčeno pravo da svojim radom stječe privatno vlasništvo kako bi čuvao svoj život i time ostvario svoje privatne, ali i Božje naume. Nadalje u tom smislu Locke smatra da »Bog, koji je dao svijet ljudima kao zajedničko dobro, također im je dao um kako bi ga upotrebljavali najkorisnije moguće za život i udobnost. Zemlja i sve na njoj podareni su ljudima zbog očuvanja i udobnosti njihovog bića.«²⁸² Iz navedenog odlomka valja utvrditi kako Locke smatra da je Bog čovjeku podario um i razum kako bi se njima poslužio i stvorio život na Zemlji onako kako sam smatra da mu najbolje odgovara. Ipak Locke ograničava pravo prisvajanja i kultiviranja, na način da se i drugima omogući stvaranje i proširivanje vlasništva.²⁸³ Svaki pojedinac ima prirodno pravo svojim radom stvoriti i uvećati vlastitu imovinu. Prirodna bogatstva i »svi plodovi koje zemlja po prirodi proizvodi i zvijeri koje hrani pripadaju ljudima kao zajedničko dobro, budući da ih je spontano proizvela ruka prirode; i premda nitko izvorno nema isključivo privatno gospodstvo, koje isključuje

²⁸⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 25, str. 191.

²⁸¹ Gerald F. Gaus, *Value and Justification: The Foundations of Liberal Theory*, str. 418.

²⁸² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 26, str. 191.

²⁸³ Usp. Barbara Arneil, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*, Clarendon Press, Oxford 1998., str. 103-104.

ostale ljude, nad nekim od tih proizvoda ili zvijeri, budući da su oni tu u svom prirodnom stanju; ipak, kad su već podareni ljudima za uporabu, nužno moraju postojati sredstva njihova prisvajanja – na ovaj ili onaj način – prije nego što mogu biti od koristi ili uopće blagotvorni za nekog pojedinačnog čovjeka.«²⁸⁴ Polazeći od pretpostavke da čovjek ne može opstati da se ne prehrani odnosno da ne prisvoji sebi za život neophodnu hranu Locke upravo zaključuje da su sva prirodna bogatstva i plodovi stvoreni da se čovjek prehrani, da opstane, a na koncu i da prisvoji prirodne resurse za vitalne potrebe. Locke nadalje smatra da »iako su zemlja i sva niža stvorenja zajednička imovina svih ljudi, ipak čovjek posjeduje svoju vlastitu osobu; osim njega, na to nitko drugi nema pravo. Možemo reći kako su rad njegova tijela i djelo njegovih ruku s pravom njegovi. Dakle što god uzme iz stanja koje je pružila i ostavila priroda, tome je dodao svoj rad i dodao nešto svoje vlastito, čime je to učinio svojim vlasništvom.«²⁸⁵ Svojim vlastitim radom čovjek izuzima onaj dio zajedničkog dobra i postavlja ga pod svoje okrilje, pod vlastitu skrb i time stvara svoje vlasništvo. Gopal Sreenivasan smatra da »Lockeovo opravdanje vlasništva započinje iz prirodnog prava čovjeka na imovinu iz zajedničkog vlasništva.«²⁸⁶ Čovjek stapanjem svoga vlastitoga tijela, a koje je njegovo prvotno i prirodno vlasništvo, u samo prirodno bogatstvo i plodove prirode nastoji svojim trudom i radom sebi pribaviti i prisvojiti imovinu te stvoriti svoje vlasništvo koje je radom zaradio.

Barbara Arneil ističe da je »vlasništvo srce Lockeovih *Dviju rasprava o vlasti*. Stvaranje vlasništva i njegovog očuvanja konstituira osnove prirodnog stanja i građanskog društva.«²⁸⁷ Rad je karakteristika koja je svojstvena samo čovjeku i radom pojedinac prisvaja i stvara vlastitu imovinu iz zajedničkog dobra. Pojedinac svoje vlasništvo stvara iz »zajedničkog stanja u koje ga je stavila priroda, tome je na osnovi spomenutog rada nešto dodano što sada isključuje zajedničko pravo drugih ljudi.«²⁸⁸ Ustrajnim i marljivim radom u stvaranju svoje imovine i vlasništva pojedinac izdvaja iz općeg i zajedničkog dobra te svojim radom stvara udio koji postaje isključivo njegovo vlasništvo. James Tully tvrdi da se »Lockeovo zajedničko dobro razlikuje u dva pogleda. To je opće pravo korištenja, a ne pravo na zajedničku upotrebu; i ne na sve stvari, već stvari potrebne za očuvanje.«²⁸⁹ U tom smislu Locke sagledava opće dobro kao dobro kojim se pojedinac smije služiti radi očuvanja svoga

²⁸⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 26, str. 191-192.

²⁸⁵ Ibid., II, § 27, str. 192.

²⁸⁶ Gopal Sreenivasan, *The Limits of Lockean Rights in Property*, Oxford University Press, Oxford; New York 1995., str. 41.

²⁸⁷ B. Arneil, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*, str. 132.

²⁸⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 27, str. 192.

²⁸⁹ James Tully, *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries*, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 97.

života. Locke slijedećim riječima navodi primjer opisa stvaranja vlasništva: »Onaj tko se hrani žirom sakupljenim pod hrastom ili jabukama ubranim s drveća u šumi, nesumnjivo ih je prisvojio. Nitko ne može osporiti kako je hrana njegova.«²⁹⁰ Prikupljanjem i akumulacijom nekih dijelova prirode ili samih prirodnih plodova pojedinac već ulaže svoj rad i sjedinjuje se sa poslom odnosno radom kojim je prisvojio neko prirodno dobro. Sam »rad je napravio razliku između njih i zajedničkog dobra, i dodao im nešto više od onoga što je priroda, zajednička majka svega, učinila; i tako su postali njegovo prirodno pravo.«²⁹¹

Pojedinac svoje vlasništvo stvara radom i trudom te nakon što je pojedinac stapanjem svoje tjelesnosti u određeni posao na koncu stekao imovinu, on time zadobiva prirodno pravo na nesmetano posjedovanje i uživanje u plodovima svoga rada. Nadalje Locke navodi kako je ona »trava koju je moj konj popasao, busenje koje je moj sluga pokosio i ruda koju sam iskopao na nekom mjestu gdje na njih imam pravo kao i bilo tko drugi – postaju moje vlasništvo bez nečijeg prijenosa vlasništva ili suglasnosti. Rad koji je bio moj, ustanovio je moje vlasništvo nad istima, izuzimajući ih iz zajedničkog stanja u kojem su se nalazili.«²⁹² Uloženim radom i trudom u sam udio prirodnih dobara pojedinac postaje vlasnik tog dobra, izdvaja ga iz zajedničkog dobra te ga prisvaja kao svoje vlasništvo. Locke ističe sam primjer vode kao prirodni resurs na koji svaki čovjek ima pravo međutim nadalje tvrdi da »iako voda koja teče iz izvora pripada svima, tko može posumnjati da voda u vrču pripada samo onome tko ju je zahvatio? Njegov ju je rad uzeo iz ruku prirode, gdje je bila zajednička i jednako pripada svoj njezinoj djeci, i time ju je prisvojio za sebe.«²⁹³ Primjer zajedničkog dobra Locke upravo opisuje pomoću same vode, na koju svaki pojedinac ima pravo, ali kada neki pojedinac vrčem zagrabi vodu tada taj vrč sa vodom postaje isključivo njegovo privatno vlasništvo. Prema Baruzziu »rad (labour) mojeg tijela i djelo (work) mojih ruku u pravom su smislu moj posjed. Ovdje se ono odlučno odmah može iščitati iz samog pojma. Kod rada se naglašava napor, teret, trud. Rad se naziva labour of my body. Tijelo postaje djelatnim tako što se trudi. To je rad.«²⁹⁴

Stjecanje vlasništva, prema Lockeovom poimanju same ideje vlasništva, moguće je nekom pojedincu steći samo vlastitim radom odnosno ulaganjem vlastitih ruku u neko djelo kojim pojedinac prisvaja svoje vlasništvo iz zajedničkog dobra i time zadobiva prirodno pravo

²⁹⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 28, str. 192.

²⁹¹ Ibid., II, § 28, str. 192.

²⁹² Ibid., II, § 28, str. 193.

²⁹³ Ibid., II, § 29, str. 193.

²⁹⁴ Arno Baruzzi, *Uvod u političku filozofiju novog vijeka*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994., str. 87.

na uživanje tog radom stečenog vlasništva. Prema Lee Wardu upravo u prirodnom stanju Locke uspostavlja filozofske osnove individualnih prava pojedinaca, kao što je pravo na imovinu, zatim pravo na otpor protiv nepravedne vlasti te je koncept prirodnog stanja ključan za razumijevanje Lockeove političke filozofije.²⁹⁵ Stvaranje vlasništva prema Lockeu spada u sferu same prirodnosti i zakonitosti uma, pa jednom stečeno vlasništvo postaje za pojedinca i potvrda tog prirodnog prava na vlasništvo. Sam po sebi »zakon uma predaje jelena u ruke onog Indijanca koji ga je ubio; dopušteno je da postane dobro onoga tko je uložio svoj rad u njega, iako je prije toga predstavljao zajedničko pravo svakoga.«²⁹⁶ Upravo radom pojedinac stvara vlasništvo, jer jedino radom pojedinac stvara svoj udio i izdvaja ga iz općeg dobra te na koncu taj radom stečeni udio postaje i njegovo vlasništvo.

Valja istaknuti i sljedeću Lockeovu tvrdnju kojom ističe kako je nužno zaraditi svoje vlasništvo, te je potkrjepljuje sljedećim primjerom: »I među nama se čak smatra kako zec što ga svatko može loviti, pripada onome tko ga u lovu progoni; jer budući da za zvijer, koja se još uvijek smatra zajedničkim i ničijim privatnim vlasništvom, netko uloži toliko rada da je pronađe i progoni, time ju je izdvojio iz prirodnog stanja u kojem je bila zajednička i uspostavio vlasništvo.«²⁹⁷ Locke je na brojnim mjestima prikazao kako pojedinac jedino svojim vlastitim radom može i uspijeva steći svoju imovinu i to ponajprije pojedinac svoje vlasništvo gradi i postiže jedino izdvajajući i stvarajući radom svoj udio iz zajedničkog dobra. Da pojedinac ne bi prisvojio sebi više nego što može svojim radom obraditi i na koncu uživati Locke iznosi tezu prema kojoj ograničava prisvajanje tako što ističe »onoliko koliko netko može upotrijebiti zbog neke životne koristi prije nego što se pokvari – u toj mjeri može svojim radom uspostaviti vlasništvo nad nečim. Sve što je preko te količine, veće je od njegova udjela i pripada drugima. Bog ništa nije stvorio da čovjek pokvari ili uništi.«²⁹⁸

Pouzdaajući se u prirodni zakon uma Locke smatra kako je bitno da svaki čovjek racionalno uvidi koliko mu je potrebno opskrbiti se imovinom i održavati svoje privatno vlasništvo kako si ne bi prisvojio više iz prirodnog zajedničkog dobra te time onemogućio i uništio drugim pojedincima priliku stvaranja vlasništva. Matthew H. Kramer smatra da je Lockeova slika prirodnog stanja prikaz pojedinaca koji su blagoslovljeni jednakošću i

²⁹⁵ Usp. više o Wardovom sagledavanju Lockeove koncepcije prirodnog stanja vidi u: Lee Ward, *John Locke and Modern Life*, Cambridge University Press, New York 2010., str. 65-67.

²⁹⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 30, str. 194.

²⁹⁷ Ibid., II, § 30, str. 194.

²⁹⁸ Ibid., II, § 31, str. 194.

slobodom kako bi iskoristili pravo na rad po svom nahodađu.²⁹⁹ Nadalje nadovezujući se na samo razumijevanje, stvaranje i poimanje vlasništva kako u prirodnom stanju tako i u političkoj zajednici, Locke ističe jednaku metodu stvaranja privatnog vlasništva, a koju također primjenjuje služeći se primjerom obrađivanja neke zemlje odnosno samih polja. Na tom tragu Locke ističe »zemlja je u onoj mjeri čovjekova koliko je on obrađuje, zasađuje, unapređuje, kultivira i koliko može koristiti njezine plodove. On je, takoreći, svojim radom izdvaja iz zajedničke utrine.«³⁰⁰ Očuvati radom zasluženu i stečenu imovinu ključno je u Lockeovom poimanju vlasništva jer čovjekov rad u sebi sadrži metafizičku dimenziju budući da stapanjem svojeg tijela u neko materijalno dobro čovjek postaje vlasnik nad tim radom i prema tome zasluženom privatnom stečevinom.

Pozivajući se na Božji autoritet u pogledu na sam rad Locke smatra da onda »kada je Bog dao svijet svim ljudima kao zajedničko dobro, također je zapovjedio čovjeku da radi, a oskudica je to zahtijevala od njega. Bog i njegov um su mu zapovjedili da vlada zemljom, to jest da je unaprijedi radi koristi za život i da tako uloži u nju nešto vlastito, svoj rad. Onaj tko se, pokoravajući se ovoj Božjoj zapovijedi, podčinio, obrađivao i zasijavao neki njezin dio, pridružio joj je time nešto što je bilo njegovo vlasništvo, na što drugi nema pravo, niti bi mu to mogao oduzeti bez nanošenja štete.«³⁰¹ Svaki pojedinac po prirodnom i Božjem pravu ima slobodu i pravo na stvaranje privatnog vlasništva na način da svojim trudom i uložnim radom u prirodu stvara privatnu imovinu. Naime »Bog je vlasnik čovjeka jer ... Bog je stvorio čovjeka. S druge strane, za čovjeka se kaže da je vlasnik dviju stvari. On ima vlasništvo nad, ili vlasnik je svoje osobe kao što je i vlasnik djela svoje osobe. Ta dva isključiva prava pružaju ključnu poveznicu između teorijski uključujućih prava čovjeka i isključujućih prava čovjeka koja na koncu ima nad posebnim stvarima, a što je rezultat njegova praktičnog djelovanja.«³⁰² Stoga obrađivanjem onog dijela zemlje koja se smatra zajedničkim dobrom, pojedinac stvara svoj udio koji postaje njegovim. Pozivanjem na Božji dar rada Locke upućuje na samu transcendentnost prava obrađivanja i odgovornog rada te ističe kako je Bog »dao svijet ljudima na zajedničko korištenje; no kako im ga je dao zbog njihove koristi i za najveće udobnosti života koje su bile kadri izvući iz njega, ne može se pretpostaviti kako je podrazumijevao da svijet treba uvijek ostati neobrađen i zajedničko

²⁹⁹ Usp. Matthew H. Kramer, *John Locke and the Origins of Private Property*, Cambridge University Press, Cambridge 2004., str. 141.

³⁰⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 32, str. 195.

³⁰¹ Ibid., II, § 32, str. 195.

³⁰² J. Tully, *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries*, str. 105.

dobro. Dao ga je marljivom i racionalnom na korištenje – i rad je trebao niti njegovo pravo – a ne hiru ili gramzivosti svadljivog i ratobornog.«³⁰³ Sam rad je prema Lockeu vrlina kojom se pojedinac potvrđuje i poziva osim na transcendentnu suradnju budući da je od Boga rad potekao, već i na suradnju sa ostalim pojedincima. Locke stoga smatra da je sam pojedinac vlasnik svog djelovanja i rada odnosno svoje osobnosti.³⁰⁴ Prirodno pravo na stjecanje vlasništva radom je ključna karakteristika koja čovjeka izdvaja od drugih bića i zadaje mu metafizički smisao po kojemu sam čovjek sebe ostvaruje u vlasništvu.

Prirodni zakon je temeljni zakon te ujedno i prirodno pravo po kojemu čovjek sebe prikazuje drugim pripadnicima zajednice, a rad je prvobitni način dolaženja do vlasništva. Izdvajanje nekog materijalnog dobra iz zajedničkog dobra pojedinac time stvara svoje privatno vlasništvo. Valja istaknuti Lockeovo sagledavanje, pristupanje i razumijevanje samoga prava na rad i privatno vlasništvo naime »zakon pod kojim je čovjek nekad bio, imao je za predmet prisvajanje. Bog je zapovjedio, a čovjeka je nedaća tjerala na rad. To je bilo njegovo vlasništvo koje mu nitko nije mogao oduzeti, gdje god da ga je upotrijebio. Stoga vidimo da su ukroćivanje ili obrađivanje zemlje i posjedovanje gospodstva združeni zajedno. Jedno daje pravo na drugo. Tako je Bog zapovjediš ukroćivanje dao i pravo prisvajanja. I takvo stanje ljudskog života koje zahtijeva rad i materijale potrebne za rad, nužno dovodi do privatnih posjeda.«³⁰⁵ Da bi čovjek kao individualni subjekt egzistirao potrebno mu je raditi i zaraditi svoje privatno vlasništvo, kako bi si omogućio stabilan i siguran život. Locke ističe kako onaj pojedinac koji radi i stvara svoje vlasništvo ujedno i obogaćuje zajedničko materijalno dobro čitave političke zajednice. Locke smatra »kako onaj tko je svojim radom prisvajao zemlju nije smanjivao, već je uvećavao zajedničku zalihi ljudi. Jer zalihe hrane za održavanje ljudskog života, koje su proizvedene na jednom jutru ograđene i obrađene zemlje – da se izrazimo u granicama umjerenosti – deset su puta veće od ubranih na jutru zemlje jednake plodnosti, ali neobrađene i prepuštene zajedničkoj uporabi.«³⁰⁶ Oni pojedinci unutar neke političke zajednice koji marljivo i predano rade kako bi stekli svoju imovinu ujedno postaju na prešutni način korisni čitavoj političkoj zajednici. Nadalje Locke tvrdi da »se za onoga tko obrađuje zemlju i ima više sredstava za život s deset jutara nego što bi mogao imati sa stotinom prepuštenih prirodi, doista može reći kako je ljudima dao dvadeset jutara. Jer,

³⁰³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 34, str. 196.

³⁰⁴ Usp. J. Tully, *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries*, str. 108.

³⁰⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 35, str. 197.

³⁰⁶ *Ibid.*, II, § 37, str. 199.

zahvaljujući svojem radu, on sada dobiva s deset jutara onoliko proizvoda koliko bi dobio sa stotine jutara prepuštenih zajedničkoj uporabi.«³⁰⁷

Ključno je istaknuti kako Locke u radu vidi napredak pojedinca, jer radom pojedinac najprije stječe svoje vlasništvo. Prema Lockeovom poimanju vlasništva prijeko je potrebno da pojedinac radi i ostvari privatno vlasništvo jer će na taj način pojedinac doprinijeti boljitku same političke zajednice, a uloga pojedinca se tada pojačava te on postaje svrsishodan i vlasnički potvrđeni pripadnik neke političke zajednice. U tom smislu Locke je »ustvrdio da čovjek jest tijelo i u tome istome rad, a rad mojeg tijela stvara djelo mojih ruku.«³⁰⁸

Pojedinac se radom u političkoj zajednici vlasnički potvrđuje te pojedinac u političkoj zajednici zadobiva i institucionalnu sigurnost očuvanja svoga vlasništva. Bitno je istaknuti kako svaki pojedinac »ima pravo na odgovarajuće dijelove vanjskog svijeta ako ostavi 'dovoljno i dobro' za ostale.«³⁰⁹ Ako pojedinac ne mari za stečena materijalna dobra i ona »propadnu u njegovom vlasništvu prije nego što budu na odgovarajući način upotrijebljeni, ako plodovi istrunu ili se meso divljači pokvari prije nego što ih je stigao potrošiti, onda je povrijedio opći prirodni zakon i podložan je kažnjavanju; posegnuo je za dijelom koji pripada njegovu susjedu, jer nije imao nikakvo veće pravo nego što njegova potreba zahtijeva za neku od ovih namirnica, a trebale su biti iskorištene za ugodnosti njegova života.«³¹⁰ Na pojedincu je odgovornost da ne rasipa odnosno da ne prisvaja više nego se može iskoristiti te da ostavi drugima isto i jednako tako dobro. Ovdje valja istaknuti pravo na samoodređenje pojedinaca prema kojemu pojedinci kao individualni moralni i slobodni subjekti po vlastitoj prosudbi i nahođenju određuju što je za njih dobro.³¹¹

Privatno vlasništvo stečeno radom zadobiva veću vrijednost od zajedničkih dobara koje je samo po sebi neefikasno ukoliko se na njemu ne radi i ne stekne vlastiti udio odnosno samo privatno vlasništvo. Zajedničko dobro prirode koje se ne koristi za život pojedinaca i za same potrebe rada, a koje je samo po sebi najveća vrijednost, takvo zajedničko dobro ostaje zapušteno i gubi svoju primarnu vrijednost. Na toj misaonoj niti Locke smatra da »vlasništvo stečeno radom treba imati prvenstvo u odnosu na zajedničko korištenje zemlje. Jer rad doista utiskuje različitost vrijednosti u svaku stvar; i neka se razmotri kolika je razlika između jutra zemlje zasađene duhanom ili šećernom trskom, zasijane pšenicom ili ječmom i jutra iste

³⁰⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 37, str. 199.

³⁰⁸ A. Baruzzi, *Uvod u političku filozofiju novog vijeka*, str. 125.

³⁰⁹ Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Oxford University Press, New York 2002., str. 113.

³¹⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 37, str. 200.

³¹¹ Usp. R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 70.

zemlje prepuštene zajedničkoj uporabi bez ikakvog privređivanja na njoj pa će se vidjeti kako unaprijeđenost radom stvara daleko veću vrijednost.«³¹² Jedino rad pojedinca postaje mjerilo uspješnosti i napretka kako njega samoga tako i čitave političke zajednice. Locke ideju o uspješnosti pojedinaca koji daju važnost i smisaonost radu potkrepljuje sljedećim riječima: »Mislim da neću pretjerati ako kažem kako od proizvoda zemlje koje čovjek koristi za život devet desetina otpada na učinak rada; štoviše, ako proizvode točno procijenimo onako kako dopijevaju do nas i zbrojimo pojedine izdatke oko njih, što se kod njih duguje samo prirodi, a što radu, onda ćemo kod većine njih pronaći kako devedeset i devet postotaka otpada na učinak rada.«³¹³ Ako se prirodno zajedničko dobro zapostavi i ne radi na njemu ono će za pojedinca i političku zajednicu propasti jer joj nedostaje čovjekov rad odnosno njegov doprinos. I u tom slučaju Locke potvrđuje kako »nema jasnijeg dokaza od pojedinih američkih naroda koji su bogati zemljom, a siromašni u svim udobnostima života; koje je priroda tako darežljivo, kao i svaki drugi narod, i obilno darivala, to jest podarila plodnu zemlju pogodnu za obilnu proizvodnju onoga što se može poslužiti za hranu, odjeću i uživanje, a oni ipak zato što je ne unaprjeđuju nemaju ni stoti dio ugodnosti u kojima mi uživamo. I kralj se tog plodnog teritorija hrani, stanuje i odijeva lošije nego nadničar u Engleskoj.«³¹⁴ Radom pojedinac preoblikuje i pretvara prirodno dobro u materijalno dobro kojim se pojedinac i politička zajednica služi. Prema Lockeu »rad donosi najveći dio vrijednosti zemlje, bez kojega bi ona jedva nešto vrijedila; radu dugujemo najveći dio svih zemljinih korisnih proizvoda; jer sve ono zbog čega slama, mekinje i kruh s tog jutra pšenice više vrijede nego prinos s jednog jutra jednako tako dobre, ali neobrađene zemlje, predstavlja produkt rada.«³¹⁵

Valja istaknuti da prema Lockeu pojedinci zarađuju privatno vlasništvo vlastitim tijelom, trudom i radom tako što izdvajaju prirodno dobro. Budući da su prema Lockeu »stvari prirode podarene na zajedničku uporabu, kako je ipak čovjek (budući da je svoj čovjek i gospodar vlastite ličnosti i svoje djelatnosti ili rada) još uvijek u sebi imao veliku osnovu vlasništva; i kako je to što je stvorilo velik dio onoga što je upotrijebio za održanje i udobnost svog bića, kada su se izumom i vještinom unaprijedila sredstva za život, savršeno njegovo vlasništvo i nije zajednički pripadalo drugima.«³¹⁶ Na temelju svoje karakterističnosti čovjek

³¹² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 40, str. 201.

³¹³ Ibid., II, § 40, str. 202.

³¹⁴ Ibid., II, § 41, str. 202.

³¹⁵ Ibid., II, § 43, str. 203.

³¹⁶ Ibid., II, § 44, str. 204.

kao subjekt sa svim svojim značajnim atributima kao što su vlasništvo nad svojom osobnošću i vlastitim radom kao prvotnom i prirodnom procesu najveću važnost pridaje stvaranju svoga vlasništva. U svakoj namjeri da pojedinac stekne vlasništvo jedino mu je »rad davao pravo vlasništva kad god je netko bio voljan upotrijebiti ga na onome što je bilo zajedničko.«³¹⁷

Izdvajanjem imovine, radom, iz zajedničkog udjela, u privatno vlasništvo, pojedinac zadobiva pravo na uživanje plodova svojeg rada. Na one »dobre stvari, koje je priroda odredila za zajedničku uporabu, svatko ima pravo (kao što je rečeno); na onoliko koliko može upotrijebiti i ima vlasništvo nad svime na što je utjecao svojim radom; sve što je njegova radinost mogla dosegnuti i čemu je mogla izmijeniti stanje u kojemu ga je ostavila priroda, sve je to bilo njegovo.«³¹⁸ Čovjekov kontakt i dodir u samu prirodu najbolje se očituje u samom utjecaju njegovog rada pri stjecanju privatnog vlasništva jer se samim time događa preraspodjela zajedničkih dobara i mijenja se prvotni prirodni poredak budući da pojedinci radom stvaraju i izuzimaju svoje vlasništvo iz prirodnog zajedničkog dobra. Bitno je istaknuti da kada »Locke govori o posjedu ne samo izvanjskih dobara, već i života i slobode, tada se u tome čovjeka mora vidjeti pri njegovu radu, a time što se Locke uvijek poziva na ljudsko tijelo, pravo na život i na slobodu predstavlja u biti pravo na tijelo.«³¹⁹ Vlasništvo koje pojedinac stekne svojim radom dužan je održavati ga jer u suprotnom takvo vlasništvo i sama imovina postane beskorisna i propadljiva. U biti od pojedinca »prekoračenje granica njegovog pravednog vlasništva ne pokazuje se u veličini njegova posjeda, već u beskorisnom propadanju stvari u tom posjedu.«³²⁰ U interesu je vlasnički potvrđenog pojedinca da očuva i uveća svoje vlasništvo, kako ono samo ne bi propalo već se dalje razvijalo. Stoga je prešutni pristanak na novac način na koji Locke omogućava da pojedinac prisvoji više ili akumulira vlasništvo u odnosu na ono što može potrošiti, a da se prisvojeno ne pokvari i time ne rasipaju Božja dobra. U tom slučaju ističe Locke »došlo je do toga da se kao novac rabi neka trajna stvar koju ljudi mogu sačuvati bez opasnosti od propadanja i koju, na osnovi uzajamne suglasnosti, mogu uzeti u zamjenu za doista korisna, ali kvarenju sklona sredstva za život.«³²¹ Prema tome novac omogućava akumulaciju, gomilanje vlasništva i ubrzavanje razmjene materijalnih dobara. U tom slučaju Macpherson ističe kako »Locke naglašava da je novac roba; on ima vrijednost jer je to roba koja se može razmjenjivati s drugim robama. Ali,

³¹⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 45, str. 204.

³¹⁸ Ibid., II, § 46, str. 205.

³¹⁹ A. Baruzzi, *Uvod u političku filozofiju novog vijeka*, str. 167.

³²⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 46, str. 206.

³²¹ Ibid., II, § 47, str. 206.

njegova svrha nije samo da ubrza razmjenu proizvoda koji se upotrebljavaju za potrošnju, nego i da iznad opsega trampe proširi razmjenu između proizvođača dobara namijenjenih potrošnji. Karakteristična svrha novca jest da služi kao kapital. Locke i samu zemlju vidi samo kao oblik kapitala.«³²² Novac je stalno prisutno sredstvo razmjene koje omogućuje akumulaciju vlasništva, a da se pri tome nužno ne uvećava prirodno dobro. U sigurnoj i etabliranoj političkoj zajednici te njihovim stabilnim »vladama zakoni reguliraju pravo vlasništva, a posjedovanje zemlje je određeno pozitivnim zakonima.«³²³ Politička zajednica ima ulogu očuvanja vlasništva pojedinaca pa pojedinac unutar zajednice ima pravo na stjecanje novog vlasništva. Lockeova ideja akumuliranja privatnog vlasništva počiva u prirodnom pravu na stjecanju vlasništva te na koncu postaje i temelj stvaranja političke vlasti.³²⁴ Pojedinac ulaskom u političku zajednicu zauzvrat zadobiva jamstvo očuvanja svoje imovine te zadržava svoje prirodno pravo na rad i imanje. Stoga će upravo u idućem poglavlju biti više riječi o tome što je za Lockeja politička zajednica, kako nastaje politička zajednica te koje ideje Locke zastupa u poimanju političke zajednice.

2. 4. Politička zajednica u Lockeovoj filozofiji politike

Nastajanje i stvaranje političke zajednice prema Lockeovom razumijevanju započinje radi nesigurnog prirodnog stanja. Prema Rauniću Lockeova »politička sfera obuhvaća racionalno motivirane i dragovoljnim pristankom ustanovljene odnose i ustrojstva, svrha kojih je zaštita posjeda, slobode i života svih članova državne zajednice.«³²⁵ Bitno je podsjetiti da je u prirodnom stanju pojedinac neprestano u stanju moguće ugroze svog vlastitog života jer nema osiguranu nikakvu izvanjsku zaštitu svog života i vlasništva. Iz tih razloga pojedinac je »voljan napustiti prirodno stanje koje je, koliko god da je slobodno, puno strahota i neprestanih opasnosti; i nije bez razloga što teži i što je voljan stupiti u društvo s drugima koji su već ujedinjeni ili se imaju namjeru ujediniti zbog uzajamnog očuvanja života, sloboda i imanja, koje općim imenom nazivamo vlasništvom.«³²⁶

Radi očuvanja svog života i vlasništva pojedinac napušta prirodno stanje koje je samo po sebi imaginarno i apstraktno stanje kojim se Locke služi kako bi protumačio status

³²² C. B. Macpherson, *Politička teorija posjedničkog individualizma*, CDD SSOH, Zagreb 1981., str. 178.

³²³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 50, str. 208.

³²⁴ Usp. B. Arneil, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*, str. 132.

³²⁵ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 64.

³²⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 123, str. 262.

pojedince prije stvaranja same političke zajednice. Rainer Forst smatra da Locke »koristi termin 'građansko društvo' naizmjenično sa 'političkom zajednicom' ... Građansko društvo je 'civiliziranija' forma političkog poretka koji je u suprotnosti sa barbarskom slobodom prirodnog stanja, ali je također i zajednica koja štiti društveni život i vlasništvo njezinih pripadnika protiv despotskih pokušaja uzurpiranja društvene moći.«³²⁷ Prirodno stanje je konstrukcija pretpolitičkog stanja čovjeka, a koja služi kao svojevrsna odskočna daska za legitimaciju političke zajednice. Locke smatra kako »velika i glavna svrha udruživanja ljudi u države i njihovo stavljanje pod vladu jest očuvanje njihovog vlasništva.«³²⁸ Nadalje Locke ističe kako u samom prirodnom stanju nedostaju tri uvjeta za očuvanje vlasništva i imovine samog pojedinca. Radi se o sljedećim uvjetima koje Locke ističe kao ključne i poradi kojih pojedinac napušta prirodno stanje te ulazi u političku zajednicu. Kao »prvo, nedostaje utvrđeni, ustaljeni, poznati zakon; primljen i odobren općom suglasnošću, koji bi bio mjera pravednog i nepravednog i opće mjerilo koje bi rješavalo sve sporove između ljudi.«³²⁹ Iako u prirodnom stanju postoji prirodni zakon, a koji se odnosi na očuvanje svakog čovjeka, ipak nedostaje pozitivni zakon koji bi se kao normativni i napisani zakon odnosio za svakog pojedinca. Druga teškoća koja se pojavljuje u prirodnom stanju jest »da nedostaje poznati i nepristrani sudac s ovlastima u rješavanju svih razmirica prema utvrđenom zakonu. Budući da je svatko u tom prirodnom stanju i sudac i izvršitelj prirodnog zakona.«³³⁰

Nepostojanje objektivnog i neutralnog arbitra sa autoritetom i legitimacijom u prirodnom stanju jedan je od ključnih uzroka radi kojeg pojedinci konstituiraju političku zajednicu. Tada problem nasrtljivih pojedinaca koji posežu za tuđim životom, slobodom i vlasništvom biva institucionalno posredovan. Konačno posljednji i treći nedostatak u prirodnom stanju je što »u prirodnom stanju ne postoji vlast koja bi podržala i potpomogla presudu kad je pravedna i kojoj bi omogućila dužnu provedbu.«³³¹ Sva tri navedena uzroka prisutna u pretpolitičkom i isključivo prirodnom stanju u kojemu je vrijedio jedino prirodni zakon i prirodno pravo, pojedinca navodi da stvori političku zajednicu, u kojoj će se nedostaci prirodnog stanja otkloniti i nadomjestiti političkim institucionalnim uređenjem.

Osnovni je razlog radi kojega ljudi napuštaju i izlaze iz prirodnog stanja »nepogodnosti kojima su u njemu izloženi, zbog neredovnog i nesigurnog provođenja vlasti,

³²⁷ Rainer Forst, »Civil Society«, u: R. Goodin, P. Pettit, T. Pogge (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, sv. 1, str. 454.

³²⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 124, str. 263.

³²⁹ Ibid., II, § 124, str. 263.

³³⁰ Ibid., II, § 125, str. 263.

³³¹ Ibid., II, § 126, str. 263.

koju svaki čovjek ima za kažnjavanje prekršaja drugih, navode ih na pronalazak utočišta pod ustanovljenim zakonima vlade i da u njima potraže očuvanje svoga vlasništva.«³³² Politička zajednica je prema tome instrument očuvanja života pojedinaca i njihovog vlasništva, u njoj pojedinci imaju svu potrebnu zaštitu i sigurnost, a koju u prethodnom stanju nisu uživali. Pojedinci kada »stupe u društvo predaju, jednakost, slobodu i izvršnu vlast koju su imali u prirodnom stanju, u ruke društva kako bi njima raspolagalo zakonodavno tijelo u onoj mjeri u kojoj dobro društva to zahtijeva; ipak, budući da je to svatko učinio kako bi bolje očuvao sebe, svoju slobodu i vlasništvo – jer se ni za jedno racionalno stvorenje ne može pretpostaviti da mijenja svoj položaj kako bi mu bilo gore – onda se za vlast društva ili zakonodavno tijelo, koje su ustanovili, nikako ne može pretpostaviti da doseže dalje od općeg dobra; ali je obvezno osigurati svačije vlasništvo, braneći ga od ona tri gore spomenuta nedostatka, koja su prirodno stanje učinila tako nesigurnim i mučnim.«³³³

Politička zajednica pruža na taj način jamstvo sigurnosti i stabilnosti pojedincima, jer u političkoj zajednici svojstva značajna za prirodno stanje dolaze do izražaja drugim riječima prirodni zakon biva preoblikovan, ali i zadržan, u pozitivni zakon, dok prirodna vlast i pravo na kažnjavanje prekršitelja prirodnog zakona prelazi u ruke institucionalne vlasti u obliku zakonodavnog tijela, koje na koncu zadaje pozitivne zakone koji reguliraju čitavu političku zajednicu. Prema Ericu Macku pojedinci pristankom i dragovoljnim ulaskom u političku zajednicu i dalje zadržavaju svoje prirodno pravo na život, slobodu i vlasništvo te je prema tome svrha političke zajednice očuvanje prirodnih prava pojedinaca.³³⁴ U ulozi očuvanja općeg dobra politička zajednica kao primarnu funkciju zadobiva očuvanje vlasništva i imovine svih građana. Nastajanje političke zajednice Locke opisuje sljedećim riječima: »Budući da su ljudi ... po prirodi svi slobodni, jednaki i neovisni, nitko ne može biti lišen svoje imovine i podčinjen političkoj vlasti drugoga bez vlastite suglasnosti. Jedini način na koji netko lišava sebe prirodne slobode i stavlja okove građanskog društva je usuglašavanje s drugim ljudima u združivanju i ujedinjenju u zajednicu, kako bi ugodno, zaštićeno i miroljubivo živjeli zajedno i sa sigurnošću uživali vlastitu imovinu te imali veću zaštitu od napada onih koji toj zajednici ne pripadaju.«³³⁵ Temeljna svrha i smisao političke zajednice počiva u načelu udruživanja ljudi radi očuvanja svoje imovine i vlasništva od mogućih ugroza u prirodnom stanju.

³³² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 127, str. 264.

³³³ Ibid., II, § 131, str. 265.

³³⁴ Usp. E. Mack, *John Locke*, str. 78.

³³⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 95, str. 240-241.

Konstituiranje političke zajednice započinje kada se nekolicina ljudi »usuglasi i stvori jednu zajednicu ili vladu, time se odmah sjedinjuju i postaju jedno političko tijelo u kojemu većina ima pravo djelovati i odlučivati za ostale.«³³⁶ Participativni oblik vlasti prema Lockeu predstavlja prirodni oblik uređenja političke zajednice. Naime »kada se određeni broj ljudi pojedinačno usuglasi sa stvaranjem zajednice, time su od nje učinili tijelo s vlašću koje djeluje kao jedno tijelo, jedino voljom i određenjem većine ... onda je nužno da ovo tijelo ide onim putem kojim ga vodi veća sila, koju predstavlja suglasnost većine.«³³⁷ Načelo vladanja većinskim principom temeljna je misao vodilja u Lockeovoj koncepciji političke zajednice jer, jednom kad je politička zajednica ustanovljena, većina izražava volju političke zajednice. Većinski princip je potreban da bi se provodila jedinstvena državna politika. U suprotnom za političku zajednicu »inače ne bi bilo moguće da ono djeluje ili da i dalje ostane jedno tijelo, jedna zajednica, što je pristankom svakog pojedinca koji se sjedinio u njoj usuglašeno da treba biti; i tako je svatko vezan suglasnošću koju daje većina. I stoga zapažamo kako se u skupinama koje su ovlaštene djelovati na osnovi pozitivnih zakona, gdje nikakav broj nije utvrđen tim pozitivnim zakonom koji ih ovlašćuje, akt većine smatra aktom cjeline i, naravno, odlučujući je, budući da prema zakonu prirode i uma sadrži vlast cjeline.«³³⁸ Politička se većina prema Lockeu smatra presudnom političkom odlukom koja ujedno postaje temelj izgradnje zajedničke državne politike neke političke zajednice. Locke smatra kako »svaki čovjek, usuglasivši se s drugima u stvaranju jednog političkog tijela pod jednom vladom, preuzima na sebe obvezu, koju prihvaća i svatko drugi u tom društvu, podčiniti se odluci većine i shvatiti je kao konačnu; uostalom, ovaj izvorni ugovor, kojim se s drugima sjedinio u jedno društvo, ne bi značio ništa i ne bi bio nikakav ugovor ako bi on ostao slobodan i ni pod kakvim drugačijim obvezama od onih pod kojima je bio u prirodnom stanju.«³³⁹

Stvaranje političke zajednice u sebi sadrži određeni princip odgovornosti prema kojemu svaki pojedinac nakon što da svoj pristanak da želi postati članom neke političke zajednice u tom slučaju snosi određenu političku odgovornost za očuvanje i napredak same političke zajednice u koju je svojim osobnim pristankom pristupio. Za one pojedince »koji su se iz prirodnog stanja sjedinili u zajednicu, mora pretpostaviti kako su svu vlast, nužnu za ciljeve zbog kojih su se sjedinili u društvo, predali većini zajednice, osim ako se nisu izričito usuglasili u nekom broju koji je veći od većine. I ovo je učinjeno jednostavnim

³³⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 95, str. 240.

³³⁷ *Ibid.*, II, § 96, str. 241.

³³⁸ *Ibid.*, II, § 96, str. 241.

³³⁹ *Ibid.*, II, § 97, str. 241-242.

usuglašavanjem da se ujedine u jedno političko društvo, što je jedini ugovor koji jest, ili treba biti, između pojedinaca koji su stupili u državu ili su je stvorili. I stoga ono što započinje i stvarno uspostavlja neko političko društvo nije ništa drugo nego suglasnost određenog broja slobodnih ljudi, pogodnih za stvaranje većine, da se ujedine i utjelove u takvo društvo. I to je ono, jedino, što je osiguralo ili može osigurati početak u nekoj zakonitoj vladi u svijetu.«³⁴⁰ Ujedinjenjem pojedinaca te napuštanjem prirodnog stanja pojedinci se s izričitim pristankom u društvenom ugovoru ujedinjaju u političku zajednicu. Prema Johnu Dunnu »prava vlasništva utemeljena izravno pomoću rada ... nisu zahtijevale regulaciju od vlasti, a niti se dopuštalo mnogo modifikacija od vlasti.«³⁴¹ U tom smislu rad je isključivo pravo pojedinaca da svojim zaslugama i trudom stvore svoju imovinu. Locke prirodno stanje naziva zlatnim dobom te se Locke poslužio tom imaginarnom i apstraktnom konstrukcijom kako bi pojasnio uzrok stvaranja političke zajednice. Prirodno stanje je prema Lockeu zlatno doba³⁴² jer je opisivalo zajednicu kojoj nije bila potrebna politička vlada i politička zajednica već su svi pojedinci živjeli po odredbama prirodnog zakona.

Pojedinac je prešutnim pristankom na novac omogućio stjecanje i gomilanje vlasništva te time uvećao svoju imovinu da bi je očuvao od neprestanih napada i ugroza pristranih te zavidnih pojedinaca, odlučio je stvoriti instrument očuvanja svoga vlasništva u obliku političkog autoriteta. Locke slijedećim riječima opisuje početak i povod stvaranja političke zajednice: »Ipak, kada su u kasnijim vremenima ambicija i uživanje zadržali i uvećali vlast bez obavljanja dužnosti zbog koje je vlast bila dana, i kada su laskanjem naveli vladare da imaju posebne i odvojene interese od svog naroda, ljudi su otkrili kako je nužno pažljivije istražiti podrijetlo i prava vlade, pa su pronašli načine kako ograničiti prijestupe i spriječiti zlorababe one vlasti za koju su, budući da su je povjerali drugima samog zbog vlastitog dobra, utvrdili kako se koristi da bi im se nanosila šteta.«³⁴³ Gerald F. Gaus smatra da je prema Lockeu osnovna uloga vlasti u političkoj zajednici očuvati građanske interese pojedinaca kao što su život, sloboda, zdravlje, kuća, imovina i slično.³⁴⁴ Prve političke zajednice nastaju izričitim pristankom, a kasniji naraštaji na temelju prešutnog pristanka i uživanja pogodnosti političke zajednice legitimiraju politički autoritet i potvrđuju sebe kao

³⁴⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 99, str. 243.

³⁴¹ J. Dunn, *Locke: A Very Short Introduction*, str. 46.

³⁴² Usp. više o ideji i metodološkom misaonom eksperimentu zlatnog doba vidjeti u: J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 111, str. 253-254.

³⁴³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 111, str. 254.

³⁴⁴ Usp. Gerald F. Gaus, *Justificatory Liberalism: An Essay on Epistemology and Political Theory*, Oxford University Press, New York 1996., str. 172.

članove te zajednice. Nadalje u političkoj zajednici pojedinac postaje pripadnikom ukoliko ima »neki posjed ili uživa neki dio gospodstva neke vlade, time doista daje svoju prešutnu suglasnost, i utoliko je obvezan na poslušnost zakonima te vlade za vrijeme takvog uživanja – bez obzira o kojoj se vladi radi; bez obzira je li taj posjed na zemlji koju on i njegovi nasljednici zauvijek imaju, ili samo za tjedan dana stanovanja, ili samo slobodno putuju glavnom cestom; zapravo, to doseže dokle i samo bivanje nekoga u okviru teritorija te vlade.«³⁴⁵ Pojedinci koji već imaju svoje vlasništvo u nekoj političkoj zajednici pod nekom vladom oni prešutnim pristankom, a na što ih je obvezala sama imovina u toj zajednici, postaju ujedno i članovi te političke zajednice.

Locke ističe da onaj pojedinac koji ulazi u neku političku zajednicu također tada i toj zajednici predaje rad svoga tijela odnosno svoje osobnosti. Prema tome »istim aktom kojim netko pripaja svoju osobu, koja je prethodno bila slobodna, nekoj državi – istim aktom joj također pripaja svoje posjede, koji su ranije bili slobodni; i oni postaju, kako osoba tako i posjed, podanici vlade i gospodstva te države dokle god ona postoji.«³⁴⁶ Pojedinac koji pristupa u političku zajednicu toj političkoj zajednici pridaje pravo reguliranja vlasničkih odnosa shodno odredbama prirodnog zakona koju je radom stekao i zaslužio odnosno pojedinac prema principu meritokracije radom uvećava svoje vlasništvo unutar same političke zajednice i postaje podložan svim pozitivnim i prirodnim zakonima te zajednice. U tom smislu smatra Locke »tko god ... na osnovi nasljeđa, kupovine, dopuštenja ili nečeg drugog uživa neki dio zemlje, koji je na ovaj način priključen i pod vladom te države, taj ga je morao uzeti pod uvjetom pod kojim je bio – pod uvjetom da se podredi vladi države pod čijom je pravosudnom vlašću, kao i svaki drugi njezin podanik.«³⁴⁷ Pojedinac koji je pristupio u neku političku zajednicu ujedno se i podvrgava zakonima i vladi te političke zajednice. Premda Locke smatra kako »podčinjavanje zakonima neke zemlje, mirno življenje i uživanje povlastica i zaštite pod tim zakonima, ne čini čovjeka članom tog društva; to je samo lokalna zaštita od i poštovanje prema vladi, što ih duguju svi oni koji, budući da nisu u stanju ratu, dođu na teritorij neke vlade na kojemu se prostire sila njezinih zakona. No, ovo ne čini ništa više čovjekom članom tog društva, stalnim pripadnikom te države, nego što bi čovjeka učinilo podanikom drugoga u čijoj je obitelji našao ugodnim stanovati neko vrijeme, mada bi dok je bio u njoj, bio obvezan pokoriti se zakonima i podčiniti vladi koju je tu našao.«³⁴⁸ Pojedinci

³⁴⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 119, str. 260.

³⁴⁶ *Ibid.*, II, § 120, str. 260.

³⁴⁷ *Ibid.*, II, § 120, str. 260.

³⁴⁸ *Ibid.*, II, § 122, str. 261.

koji djeluju u nekoj političkoj zajednici ujedno u toj zajednici obnašaju sve dužnosti koje kao punopravni članovi na temelju izričitog pristanka posjeduju. Međutim, pojedinci koji žele uživati pogodnosti društvene suradnje i političke zaštite te za strance na proputovanju vrijedi pravilo da se jasno izjasne o ulasku u neku političku zajednicu kako bi postali priznatim građanima i punopravnim članovima te zajednice. U tom slučaju »ništa čovjeka ne može učiniti takvim osim njegovog stvarnog stupanja u državu na osnovi pozitivne obveze i izričitog obećanja i ugovora. To je ono što ja mislim o početku političkih društava i o onoj suglasnosti koja nekoga čini članom neke države.«³⁴⁹ Tek kada pojedinac jasno istakne svoju odluku o pristupanju u neku političku zajednicu onda se njegova odluka može prihvatiti kao konstitutivna odluka kojom se politička zajednica povećava i u kojoj pojedinac može slobodno i nesmetano stvarati svoje vlasništvo i na koncu uživati u plodovima svoga rada. Dok je riječ o oblicima konstituiranja same političke zajednice smatra Locke da »nakon prvobitnog udruživanja ljudi u društvo većina po prirodi ima ... sveukupnu vlast – većina može rabiti svu tu vlast kako bi s vremena na vrijeme, donosila zakone za zajednicu i provodila te zakone preko službenika koje je imenovala: i tada je oblik vlade savršena demokracija; ili pak može vlast donošenja zakona predati u ruke nekolicini izabраниh ljudi i njihovih nasljednika ili sljedbenika: onda je to oligarhija; ili pak u ruke jednog čovjeka: to je monarhija; ili njemu i njegovim nasljednicima: to je nasljedna monarhija; ako njemu samo za života, dok se poslije njegove smrti većini vraća vlast da imenuje nasljednika: to je izborna monarhija – prema ovome zajednica može stvarati složene i mješovite oblike vlade, kako većina smatra pogodnim.«³⁵⁰

Prema različitim oblicima uređenja političke zajednice Locke kategorizira tipove političkih poredaka. Locke smatra kako »oblik vlade ovisi o uređenju vrhovne vlasti, koja je zakonodavna – budući da je nezamislivo da niža vlast naređuje višoj ili da neka druga, osim vrhovne, donosi zakone – prema tome kako je uređena vlast donošenja zakona, takav je i oblik države.«³⁵¹ Politička zajednica je uređena prema obliku zakonodavnog tijela i načinu izglasavanja nekog oblika zakona. Locke navodi kako je konačni cilj radi kojeg »ljudi stupaju u društvo uživanje vlastite imovine u miru i sigurnosti, i budući da su značajan instrument i sredstvo za to zakoni utvrđeni u tom društvu, prvi i osnovni pozitivni zakon svih država je ustanovljavanje zakonodavne vlasti; budući da je prvi i osnovni zakon koji treba vladati čak i

³⁴⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 122, str. 262.

³⁵⁰ *Ibid.*, II, § 132, str. 266.

³⁵¹ *Ibid.*, II, § 132, str. 266-267.

samim zakonodavnim tijelom očuvanje društva i ... svakog pojedinca u njemu.«³⁵² Temeljna je uloga političke zajednice stvoriti uvjete koji će omogućiti nesmetano uživanje vlasništva, ali jednako tako i nesmetano akumuliranje vlasništva. Ustanoviti zakonodavno tijelo je primarno polazište i prvotni princip po kojemu se čitava politička zajednica etablira.

Zakonodavna vlast smatra Locke »nije samo najviša vlast države, već je i sveta i nezamjenjiva u rukama u koje ju je zajednica jednom predala; niti bilo koja naredba nekog drugoga može, u bilo kojem obliku izražena ili bilo kakvom vlašću podržava, imati snagu i obvezatnost zakona koji ima potvrdu od onog zakonodavnog tijela koje je zajednica izabrala i postavila. Jer bez ovoga zakon ne bi mogao imati ono što je apsolutno nužno kako bi bio zakon – suglasnost društva nad kojim nitko ne može imati vlast donošenja zakona osim na osnovi suglasnosti njegovih pripadnika i ovlaštenja dobivenog od njih.«³⁵³ Zakonodavno tijelo je vrhovni princip vlasti prema kojemu se neka politička zajednica oblikuje i prema tome zakonodavni oblik vlasti određuje kakav će ujedno biti politički poredak. Zakone unutar političke zajednice donosi zakonodavno tijelo te su izglasani i potvrđeni zakoni opći i jednaki za sve pripadnike političke zajednice. Sama »vladavina zakona je sredstvo, a očuvanje zajednice i vlasništva je svrha udruživanja u političku zajednicu.«³⁵⁴ Metoda i instrument odnosno sam način izglasavanja pozitivnih zakona unutar političke zajednice ovisi jedino o obliku zakonodavnog tijela te političke zajednice. Zakonodavna vlast u političkoj zajednici ipak nije apsolutna već ima ograničeni princip djelovanja. Kao prvi princip djelovanja same zakonodavne vlasti jest da ona nije »niti može biti apsolutno arbitrarna nad životima i imovinom drugih ljudi. Jer kako je to samo združena vlast svakog pripadnika društva koja je predana toj osobi ili skupštini, koja je zakonodavac, ne može biti ništa više od onoga što su ti ljudi imali u prirodnom stanju prije nego što su stupili u društvo i predali je zajednici.«³⁵⁵ Ni u prirodnom stanju nije postojao nikakav oblik apsolutne vlasti nad životima drugih pojedinaca, pa prema tome u političkoj zajednici upravo iz istaknutog razloga pojedinci zadržavaju sva svoja prirodna prava i nadopunjuju ih pozitivnim zakonima radi što boljeg i stabilnijeg očuvanja svoje imovine. Sva »pravila koja zakonodavci donose za djelatnosti ostalih ljudi moraju, kao i njihove vlastite djelatnosti, biti u skladu s prirodnim zakonom, odnosno Božjom

³⁵² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 134, str. 267-268.

³⁵³ Ibid., II, § 134, str. 268-269.

³⁵⁴ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 143.

³⁵⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 135, str. 269.

voljom čije proglašenje on predstavlja; a kako je osnovni prirodni zakon očuvanje svih ljudi, nikakav ljudski zakon ne može biti pravilan ili pravomoćan ako je suprotan njemu.«³⁵⁶

Pozitivni zakon koji je izglasan od zakonodavnog tijela treba u sebi sadržavati temeljne pretpostavke i načela prirodnog zakona, a one se ne smiju kositi s primarnim principom očuvanja života svakoga pojedinca. U opseg djelovanja zakonodavnog tijela ulazi i načelo da »vrhovna vlast ne može za sebe prisvojiti vlast upravljanja na osnovi improviziranih dekreta, već je dužna dijeliti pravdu i odlučivati o pravima podanika na osnovi objavljenih važećih zakona i preko poznatih ovlaštenih sudaca.«³⁵⁷ Zakonodavno tijelo je dužno donositi i utvrđivati zakone koji se odnose na očuvanje vlasništva i života pojedinca te svi izglasani pozitivni zakoni trebaju biti instrumenti u službi dobra političke zajednice i njezinih građana. Bitno je istaknuti da u »Lockeovu načelu diobe vlasti nema mjesta za neovisnu sudbenu vlast. Legislativa dijelom objedinjuje zakonodavnu i sudbenu vlast. Locke povezuje tradicionalne, srednjovjekovne ideje o parlamentu, kao ponajprije sudištu u kojem se odlučuje o različitim zahtjevima članova političke zajednice, s druge strane, modernim idejama o parlamentu kao predstavniku zajednice.«³⁵⁸ Locke smatra da pozitivni zakoni odnosno zakoni koji se odnose na regulaciju života pojedinaca unutar političke zajednice imaju primarnu ulogu zaštititi čovjeka od svih nedaća i ugroza kojima je pojedinac bio izložen u prirodnom stanju. Da bi pojedinac osigurao svoje vlasništvo i na koncu svoj život te da bi izbjegao »neugodnosti, koje narušavaju vlasništvo u prirodnom stanju, ljudi se ujedinjuju u društva kako bi sjedinili snagu cijeloga društva zbog zaštite i obrane svojeg vlasništva i uspostavljanja važećih pravila koja ga trebaju ograničiti kako bi svatko mogao znati što je njegovo. Zbog toga ljudi predaju svu svoju prirodnu vlast društvu u koje stupaju, a zajednica prenosi zakonodavnu vlast u one ruke koje smatra dostojnima, s ovlaštenjem da njima vlada na osnovi objavljenih zakona, ili će, u suprotnom, njihov mir, spokoj i vlasništvo još biti jednako nesigurno kao što je bilo u prirodnom stanju.«³⁵⁹ Prirodno stanje je moguće stanje ugroze privatnog vlasništva i radom stečene imovine jer se u njemu pojavljuje neprestana opasnost od narušavanja života pojedinaca i njihovog vlasništva stoga oni pojedinci koji se ne drže načela prirodnog zakona mogu nanijeti štetu ostalim pojedincima. Vlada kao temeljni čimbenik i jamac sigurnosti pojedince povezuje u političku zajednicu u kojoj im osigurava zaštitu i stabilnost od svih

³⁵⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 135, str. 270-271.

³⁵⁷ Ibid., II, § 136, str. 271.

³⁵⁸ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 140.

³⁵⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 136, str. 271-272.

mogućih nasrtaja kojima je pojedinac bio izložen u prirodnom stanju od nevaljalih ponašanja drugih pojedinaca.

Osnovna je zadaća zakonodavnog tijela da očuva vlasništvo pojedinaca koji su stupili u dotičnu političku zajednicu, ali i da ne otuđuje njihovu imovinu bez njihovog znanja. Nadalje Locke smatra »da vrhovna vlast ne može uzeti čovjeku bilo koji dio njegova vlasništva bez njegove suglasnosti. Budući da je očuvanje vlasništva svrha vlade i razlog zbog kojega ljudi stupaju u društvo, to nužno pretpostavlja i zahtijeva da ljudi imaju vlasništvo.«³⁶⁰ Smisao je političke zajednice očuvanje života, slobode i vlasništva pojedinaca unutar same političke zajednice pod jednom usuglašenom i izabranom vladom upravo radi očuvanja vlasništva. Naime, Dunn, razmatra dvije vrste pristanka koja je načinio Locke o ulasku u političku zajednicu, a to je izravni i prešutni pristanak. Najprije je izravni pristanak učinio pojedince doživotnima članovima neke političke zajednice, sa svim pravima i dužnostima koje ujedno slijede iz dragovoljnog ulaska u tu političku zajednicu; dok je prešutnim pristankom pojedinac podložan zakonima političke zajednice, ali ne zadobiva sva prava kao punopravni i dragovoljni član političke zajednice.³⁶¹

Ulaskom u političku zajednicu pojedinci zadržavaju pravo na svoju imovinu i uživanje u plodovima rada svojih ruku pa prema tome konačni je cilj političke zajednice omogućiti i očuvati pojedincima sva prava na vlasništvo. Riječ o tome da oni pojedinci koji stupaju u političku zajednicu »imaju i pravo na ona dobra koja su po zakonu zajednice njihova, i nitko im nema pravo oduzeti imovinu ili neki njezin dio bez njihove vlastite suglasnosti; bez toga oni uopće nemaju nikakvo vlasništvo. Jer ja doista nemam nikakvo vlasništvo nad onime što drugi može po pravu uzeti od mene kad god želi i bez moje suglasnosti.«³⁶² Ukoliko se dogodi da vlada ne poštuje i ne priznaje vlasništvo pojedinaca tada smisao gubi i čitava politička zajednica, a kojoj je temeljna uloga očuvanje života, slobode i vlasništva svih pojedinaca koji su pristupili u političku zajednicu. Za održanje političke zajednice potrebno je i da pojedinci unutar političke zajednice sudjeluju svojim poreznim davanjima čime će ujedno i uzdržavati samu političku zajednicu. Na toj misaonoj vodilji Locke smatra »kako se vlade ne mogu održati bez velikog troška i kako je pogodno da svatko tko uživa svoj dio zaštite i plati od vlastitog imetka svoj udio za njezino održanje. Ali to se mora odobriti njegovom vlastitom suglasnošću, odnosno suglasnošću većine, koju daje ili ona sama ili predstavnici što ih je

³⁶⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 138, str. 273.

³⁶¹ J. Dunn, *Locke: A Very Short Introduction*, str. 56.

³⁶² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 138, str. 273.

izabrala.«³⁶³ Za samo održavanje vlade od vlasnički potvrđenih pojedinaca se iziskuje da doprinose svojim materijalnim sudjelovanjem za sam boljitak svoje političke zajednice i njezin politički opstanak. Kao posljednji četvrti značaj zakonodavne vlasti je da »zakonodavno tijelo ne može prenijeti vlast donošenja zakona u neke druge ruke. Jer, budući da je to tijelo samo delegirana vlast naroda, oni koji je imaju ne mogu je predati drugima. Jedino narod može odrediti oblik države, a to čini uspostavljanjem zakonodavne vlasti i određivanjem u čijim rukama će ona biti.«³⁶⁴ Jednom uspostavljeno zakonodavno tijelo i njegov politički ustroj jest ujedno i princip oblika vlasti koji će vladati određenom političkom zajednicom. Zakonodavno tijelo je politički agregat volje pripadnika političke zajednice koji su ga uspostavili kao onaj oblik vlasti koji je adekvatan za očuvanje njihovih života, slobode i samoga vlasništva. Prema Lockeu zakonodavno tijelo konstituira sama politička zajednica i »vlast zakonodavnog tijela potječe od naroda na osnovi pozitivnog dobrovoljnog odobrenja i ustanovljenja, ona ne može biti ništa drugo osim onoga što je pozitivnim odobrenjem preneseno, a to obuhvaća samo donošenje zakona, ne i određivanje zakonodavaca. Stoga zakonodavno tijelo ne može imati vlast za prenošenje ovlasti donošenja zakona i predavanje istih u tuđe ruke.«³⁶⁵ Prethodnom tvrdnjom Locke izričito i jasno čini distinkciju u određivanju uloge zakonodavnog tijela. Osnovna je uloga tog tijela donositi i izglasavati zakone, a dok će zakone provoditi drugo državno tijelo odnosno izvršna vlast kako bi samo zakonodavno tijelo ostalo nepristrano i donosilo zakone koji su vitalni za očuvanje sigurnosti i stabilnosti same političke zajednice.

Smisao je zakonodavne vlasti da »ima pravo određivati kako će biti uporabljena sila države poradi očuvanja zajednice i njezinih pripadnika. No, budući da se oni zakoni koji se trebaju stalno provoditi, i koji uvijek trebaju biti na snazi, mogu donijeti u kratkom vremenu, nema potrebe da zakonodavno tijelo stalno postoji, budući da nema uvijek posla koji bi obavljalo.«³⁶⁶ Zakonodavno tijelo ključno je za stabilnost političke zajednice jer ima funkciju izglasavanja zakona u svrhu općeg dobra. Bitno je, smatra Locke, da »zakonodavna vlast bude predana u ruke različitih ljudi koji, sazvani u pravo vrijeme, imaju vlast sami ili s drugima donositi zakone; a kad to učine, budući da se opet razdvoje, sami postaju podčinjeni zakonima koje su donijeli, što je za njih nova i neposredna obveza da pripaze i donesu ih

³⁶³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 140, str. 275.

³⁶⁴ *Ibid.*, II, § 141, str. 276.

³⁶⁵ *Ibid.*, II, § 141, str. 276.

³⁶⁶ *Ibid.*, II, § 143, str. 277.

poradi zajedničkog dobra.«³⁶⁷ Zakonodavna vlast je nosivi stup utemeljene političke zajednice i ta vlast, prema Lockeu, treba biti objektivna kako bi očuvala svoju prvotnu funkciju, a ta je da zakonodavna vlast treba izglasavati one zakone koji će biti utemeljeni za opće dobro političke zajednice i na taj način ojačati instrumentalnu funkciju političke zajednice u svrhu očuvanja života pojedinaca, njihove slobode i njihovog vlasništva.

Osim toga u političkoj zajednici prema Lockeu treba postojati izvršna vlast odnosno onaj oblik vlasti koji će provoditi ustanovljene zakone. Utvrđeni zakoni »imaju stalnu i trajnu snagu i zahtijevaju neprestanu provedbu i spremnost, nužna je vlast koja uvijek postoji, koja treba nadgledati provođenje donesenih zakona, i koja ostaje na snazi. I zato se često događa da su zakonodavna i izvršna vlast odvojene.«³⁶⁸ Izvršna vlast za razliku od zakonodavne vlasti, je vlast koja ima ulogu dosljedno provoditi zakone unutar političke zajednice. Locke nadalje u svojem elaboriranju političke zajednice i pri diobi vlasti uspostavlja i federativnu vlast odnosno vlast koja »obuhvaća vlast rata i mira, lige i saveze i sve poslove s osobama i zajednicama bez države, i može se nazvati federativnom.«³⁶⁹ Svojim razumijevanjem političke zajednice i vršenjem diobe vlasti odnosno raspodjelom vlasti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu vlast Locke je doprinio delegitimiranju apsolutizma i afirmaciji principa ograničene vlasti.

Federativna vlast se prema tome »nužno mora prepustiti razboritosti i mudrosti onih u čijim je rukama da je provode za dobro zajednice.«³⁷⁰ Federativna vlast je bitna za sve vrste dogovora i poslova koji se tiču međudržavnih pitanja. Da bi sama federativna vlast bila učinkovita Locke preporuča da se ona ne odvaja od izvršne vlasti. Riječ je o tome, smatra Locke, kako izvršna i federativna vlast »zahtijevaju silu društva za svoju provedbu, načelno je nepraktično silu države predavati u različite i nepodčinjene ruke, ili izvršnu i federativnu vlast predati osobama koje bi mogle djelovati odvojeno, čime bi sila zajednice bila pod različitim zapovijedima, što bi jednog dana moglo dovesti do nereda i propasti.«³⁷¹ Federativna vlast, prema Lockeu pripada u domenu izvršne vlasti jer je usmjerena na provođenje i uspostavljanje vanjskih poslova sa svim političkim zajednicama. U tom slučaju po opsegu i sadržaju djelovanja izvršna i federativna vlast su veoma bliske jedna drugoj, osim što izvršna vlast djeluje prema usuglašenim zakonima unutar političke zajednice, a dok federativna vlast

³⁶⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 143, str. 277.

³⁶⁸ Ibid., II, § 144, str. 278.

³⁶⁹ Ibid., II, § 146, str. 278.

³⁷⁰ Ibid., II, § 147, str. 279.

³⁷¹ Ibid., II, § 148, str. 279.

djeluje prema van odnosno ona je usmjerena na vanjske poslove i ovisna je o sposobnostima i vještinama svojih dužnosnika. Ukratko prema Johnu Dunnu »zaštiti ljudska prava svrha je vlasti. Vlast, dakle, postoji da bi svim ljudima osigurala njihov život, njihovu slobodu i njihovo materijalno vlasništvo.«³⁷²

U ovome su se poglavlju istaknule bitne karakteristike Lockeovog razumijevanja političke zajednice, pri čemu se također utvrdila i Lockeova dioba vlasti. U idućem potpoglavlju osnovna je nakana razjasniti što je za Lockeja politička zajednica te kako na koncu Locke razumije političku zajednicu u kontekstu dragovoljnog ulaska pojedinaca i participiranja pojedinaca u političkom životu same političke zajednice.

2. 4. 1. Lockeov koncept konstituiranja političke zajednice

U prirodnom stanju nedostaje mogućnost nadoknade nastale štete uzrokovane radi nepoštivanja prirodnog zakona. Prema Gerald F. Gausu dragovoljni pristanak pojedinaca u političku zajednicu temelji se na prihvaćanju uvjeta koje postavlja politička zajednica kako bi izbjegli nepovoljno prirodno stanje.³⁷³ Ponajviše se taj nedostatak pojavljuje zato što ne postoje pozitivni zakoni i suci koji posjeduju autoritet, već je sve u rukama oštećenih pojedinaca da se sami obračunavaju sa pojedincima koji su neovlašteno pribavili sebi tuđe vlasništvo. Lockeovo razumijevanje političke zajednice prije svega pretpostavlja usuglašene pojedince koji će izabrati ovlaštene arbitre i povjeriti im održavanje političkog mira. Međutim ako dođe do pojave da su suci ili neki drugi arbitri bili pristrani i time iskoristili povjereni autoritet u svoju korist te počinili štetu pojedincima i da pri tome nisu poštivali sam zakon tada takvim oštećenim pojedincima preostaje »budući da se na zemlji nemaju kome obratiti za svoja prava, ostaje pribjeći jedinom rješenju u takvom slučaju – obratiti se Bogu.«³⁷⁴ Radi iznevjerenog povjerenja Locke se služi teorijom opravdanog otpora prema kojoj se pojedinci utječu Bogu kao onome koji će pobjedu dosuditi strani koja je u pravu. Ipak, da bi sama politička zajednica bila stabilna i mogla očuvati život, slobodu i vlasništvo pojedinaca potrebno je ustanoviti državna tijela. Locke navodi da: »kada postoji autoritet, vlast na zemlji,

³⁷² J. Dunn, *Locke: A Very Short Introduction*, str. 47.

³⁷³ Usp. Gerald F. Gaus, *Political Concepts And Political Theories*, Westview Press, Colorado; Oxford 2000., str. 92.

³⁷⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 20, str. 187.

od koje se preko apelacije može zadobiti zadovoljština, onda je postojanje rata isključeno, a spor se rješava preko te vlasti.«³⁷⁵

U biti Lockeovog razumijevanja političke zajednice prisutan je krucijalni i temeljni princip, a to je princip ograničene vlasti, koji kao svojevrsni ugaoni kamen Lockeu služi da ustanovi ograničenu političku vlast određene političke zajednice. Naime na veoma sličan način Locke opisuje, te ograničuje, odnos gospodara i sluga: »Gospodar i sluga su nazivi stari koliko i povijest, ali su dani onima koji su u sasvim različitom položaju; jer slobodan čovjek stavlja sebe u položaj sluga u odnosu na drugoga prodajući mu na određeno vrijeme službu za koju se obvezuje da će je obavljati u zamjenu za nadnice koje treba primati.«³⁷⁶ Pojedinaac koji se odluči za neki rad predaje svoju osobnost za taj rad kako bi obavio posao koji je naumio. Smisao je političke zajednice očuvanje privatnog vlasništva te prema Lockeu »politička vlast ne postoji zbog distribucije dobara, nego zbog toga da svakom državljaninu – nositelju prava i vlasniku u širem smislu riječi, zajamči sigurnost od prijevara i nasilja drugih pojedinaca, kao i od same vlasti, što se smatra sukusom pravednosti. Država je instrument i jamac održavanja vlasničkog subjektiviranja pojedinaca, a što je za liberalizam temeljni moralni i socijalni odnos.«³⁷⁷ U političkoj zajednici stjecanje i očuvanje vlasništva je regulirano pozitivnim zakonima koji stjecanje vlasništva čine podnošljivim. Ukratko »nikakvo političko društvo ne može postojati niti opstati ako nema vlast kako bi se očuvalo vlasništvo i kako bi se kaznili svi prekršaji pripadnika tog društva, političko društvo i postoji jedino tamo gdje se svaki član društva odrekao ove prirodne vlasti i predao je u ruke zajednice u svim slučajevima kad se može zbog zaštite obratiti zakonu koji je ta zajednica donijela.«³⁷⁸ Ukoliko se članovi političke zajednice drže zakona i pri tome ne krše temeljne postavke same političke zajednice tada i oni sami postaju lojalni članovi te zajednice. W. M. Spellman smatra da su »za Lockeja sve vlasti konsenzusne, ljudski stvorene institucije, čija je instrumentalna i minimalistička zadaća precizno određena.«³⁷⁹

Lockeova koncepcija političke zajednice je instrumentalne uloge i konačni je smisao političke zajednice očuvati vlasništvo pojedinaca. Prema tome »gdje god je, dakle, određen broj ljudi ujedinjen u jedno društvo na način da se svatko odriče svoje izvršne vlasti prirodnog zakona i predaje je zajednici, tu i samo je riječ o političkom ili građanskom društvu.«³⁸⁰ U

³⁷⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 21, str. 187.

³⁷⁶ *Ibid.*, II, § 85, str. 231.

³⁷⁷ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 136.

³⁷⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 87, str. 232-233.

³⁷⁹ W. M. Spellman, *John Locke*, str. 110.

³⁸⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 89, str. 234.

tom smislu može se uvidjeti i Lockeov filozofsko-politički koncept suprotstavljanja apsolutizmu i samoj neograničenoj vlasti. Budući da Lockeova ideja počiva na tvrdnji da su svi ljudi po prirodi »slobodni, jednaki i neovisni, nitko ne može biti lišen svoje imovine i podčinjen političkoj vlasti drugoga bez vlastite suglasnosti.«³⁸¹ Nadalje radi se o tome da ljudi stvaraju političku zajednicu kako bi nesmetano i zaštićeno uživali u toj samoj političkoj zajednici. Tek kada »se određeni broj ljudi pojedinačno usuglasi sa stvaranjem zajednice, time su od nje učinili tijelo s vlašću koje djeluje kao jedno tijelo, jedino voljom i određenjem većine.«³⁸² Ono što čini političku zajednicu je suglasnost pojedinaca unutar zajednice za prihvaćanjem određenih principa djelovanja u smislu stvaranja jednog predstavničkog tijela, a koje izabiru vlasnički potvrđeni subjekti.

Pojedinci koji pristanu na određene uvjete političke zajednice tada prihvaćaju i političke odluke vlasnički potvrđenih pojedinaca. Lockeovim riječima to bi glasilo ovako: »I stoga ono što započinje i stvarno uspostavlja neko političko društvo nije ništa drugo nego suglasnost određenoga broja slobodnih ljudi, pogodnih za stvaranje većine, da se ujedine i utjelove u takvo društvo. I to je ono, jedino, što je osiguralo ili može osigurati početak nekoj zakonitoj vladi u svijetu.«³⁸³ Locke se u više navrata poziva na povijesno i antropološko propitivanje nekih drevnih civilizacija (primjerice naroda Južne Amerike) te ustanovljuje kako su te civilizacije na samom svom začetku uglavnom bile patrijarhalno uređene. Valja istaknuti prema Rawlsu kako je za Lockeja »politička moć oblik legitimnog autoriteta koja je prikladno povezana sa stanjem jednakih sloboda i koja je ograničena temeljnim zakonom prirode.«³⁸⁴ Locke se pored svoje kontraktualističke metode koristio i metodom političke antropologije i ustanovio da su prvi vladari bili očevi obitelji budući da su živjeli u uvjetima jednostavnosti i siromaštava života. Stoga tvrdi da je najprije na »početku, očeva vlada nad djetinjstvom onih koji su potekli od njega, naviknula iste na vladu jednog čovjeka i naučila ih kako je tamo gdje je obnašana s pozornošću i vještinom, s nježnošću i ljubavlju barem prema onima koji su bili pod njom, bila dovoljna za pribavljanje i očuvanje političke sreće kojoj u društvu teže.«³⁸⁵ Tipično je za drevne narode bilo postaviti na čelo zajednice pojedinca koji se istaknuo kao najsnažniji, najmoćniji te na koncu kao najbrižniji pojedinac odnosno postaviti vladara očinskog *habitusa*. Osnovni je »cilj ljudi koji stupaju u društvo uživanje vlastite

³⁸¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 95, str. 240.

³⁸² *Ibid.*, II, § 96, str. 241.

³⁸³ *Ibid.*, II, § 99, str. 243.

³⁸⁴ J. Rawls, *Lectures on the History of Political Philosophy*, str. 125.

³⁸⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 107, str. 249.

imovine u miru i sigurnosti, i budući da su značajan instrument i sredstvo za to zakoni utvrđeni u tom društvu, prvi i osnovni pozitivni zakon svih država je ustanovljavanje zakonodavne vlasti, budući da je prvi i osnovni zakon koji treba vladati čak i samim zakonodavnim tijelom očuvanje društva i (u mjeri u kojoj je to u skladu s općim dobrom) svakog pojedinca u njemu.«³⁸⁶ Lockeova ideja ulaska pojedinaca u političku zajednicu, a kao što je i prethodno naznačeno, započinje radi očuvanja života, slobode i vlasništva pojedinaca te uspostavljanja pravednog arbitra koji rješava sporove ukoliko do njih dođe.

Prema Johnu Marshallu »pojedinci su uspostavili političku zajednicu u svrhu očuvanja svoga vlasništva (svoj život, slobodu i imovinu). Politička zajednica je regulirala vlasništvo, ali se vlasništvo nije predalo, a potom djelomično vratilo. Za Lockeja, je vlast uspostavljena upravo da zaštiti vlasništvo u značajno različitim razinama posjeda, kao također i vlasništvo nad životom i slobodom.«³⁸⁷ Temeljna je zadaća političke zajednice zaštita vlasništva pojedinaca kako vlasništva u užem smislu tako i vlasništva u širem smislu. Slobodnim pristupanjem u političku zajednicu pojedinac stvara političko tijelo i izabire politički poredak koji će najbolje očuvati njegovo vlasništvo. U tom smislu pojedinci »predaju svu svoju prirodnu vlast društvu u koje stupaju, a zajednica prenosi zakonodavnu vlast u one ruke koje smatra dostojnima, s ovlaštenjem da njima vlada na osnovi objavljenih zakona, ili će, u suprotnom, njihov mir, spokoj, vlasništvo još biti jednako nesigurno kao što je bilo u prirodnom stanju.«³⁸⁸ Ključno je da jednom ustanovljena vlast štiti privatno vlasništvo i vlada po osnovi objavljenih te uopće prihvaćenih zakona, i da se ne povodi za nejasnim odlukama koje nisu samoj političkoj zajednici objavljene, a niti poznate.

Prema Lockeovom tumačenju zakonodavne vlasti u samoj političkoj zajednici bitno je da zakonodavna vlast bude »ona vlast koja ima pravo određivati kako će biti uporabljena sila države poradi očuvanja zajednice i njezinih pripadnika.«³⁸⁹ Uloga je zakonodavne vlasti donositi zakone koji će se provoditi po načelu očuvanja političke zajednice. Zakone je potrebno provoditi i ostvariti ih pa Locke spominje izvršnu vlast kao oblik vlasti koji će doista biti spreman ostvariti provođenje zakona. Prema tome »kako zakoni, donijeti odmah i u kratkom vremenu, imaju stalnu i trajnu snagu i zahtijevaju neprestanu provedbu i spremnost, nužna je vlast koja uvijek postoji, koja treba nadgledati provođenje donesenih zakona, i koja

³⁸⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 134, str. 267-268.

³⁸⁷ J. Marshall, *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*, str. 269.

³⁸⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 136, str. 272.

³⁸⁹ *Ibid.*, II, § 143, str. 277.

ostaje na snazi. I zato se često događa da su zakonodavna i izvršna vlast odvojene.«³⁹⁰ Ipak Locke o podjeli i ograničenju vlasti ne staje na zakonodavnoj i izvršnoj vlasti već čini korak naprijed te vlast u političkoj zajednici ograničava tako što vanjske poslove prepušta relativno samostalnoj federativnoj vlasti.

Dok jednom uspostavljena vlada započne djelovati i odnositi se prema pripadnicima političke zajednice u suprotnosti sa izvornim ciljem radi kojega je ona postavljena tada politička zajednica ima pravo pružiti otpor samovoljnoj vladavini. Stoga »zajednica neprestano zadržava vrhovnu vlast kako bi očuvala sebe od napada i zlih namjera sviju, čak i svojih zakonodavaca, kad god su tako lakoumni i zli da imaju ili provode loše namjere protiv sloboda i vlasništva podanika.«³⁹¹ Sve dok vlada funkcionira po načelu osiguranja vlasništva pojedinaca u obliku očuvanja života, u obliku očuvanja same imovine tada vlada zadržava pravo vladanja nad političkom zajednicom u smislu principa ograničene vlasti. No dok se pojave oblici loše vladavine u državi, primjerice korupcija vlastodržaca, tada politička zajednica ima pravo interveniranja u političke događaje budući da njoj pripada u tom slučaju vrhovna vlast stvaranja novoga oblika državnog uređenja baš kao i na početku stvaranja onoga početnog oblika vlasti. Prema Davidu Heldu, a na tragu Lockeove koncepcije političke zajednice, »država postoji kako bi zajamčila prava i slobode građana koji su, naposljetku, najbolji prosuditelji svojih vlastitih interesa; država je breme što ga pojedinci moraju snositi kako bi osigurali svoje vlastite ciljeve, te mora biti omeđena u svom dosegu i ograničena u svojoj praksi da bi svakom pojedincu pružila maksimum moguće slobode.«³⁹² Otpor neučinkovitoj vlasti politička zajednica ima pravo pružiti ukoliko se krši zakon i stavlja se vlastita volja na mjesto zakona jer se time gubi instrumentalna uloga očuvanja vlasništva. Bitno je ukazati i na Lockeovo poimanje opsega djelovanja vrhovne vlasti: »U svim slučajevima dok vlada postoji, zakonodavno tijelo je vrhovna vlast. Jer ono što može dati zakone drugome mora biti više od njega; a kako zakonodavno tijelo nije na drugi način zakonodavno tijelo društva osim po pravu koje ima za donošenje zakona za sve dijelove i za svakog pripadnika društva, propisujući pravila njihovog djelovanja i dajući vlast provedbe tamo gdje su prekršena, zakonodavno tijelo doista mora biti vrhovno i sve druge vlasti nekih pripadnika ili dijelova društva potječu od njega i njemu su podčinjene.«³⁹³

³⁹⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 144, str. 278.

³⁹¹ *Ibid.*, II, § 149, str. 280.

³⁹² D. Held, *Modeli demokracije*, str. 272-273.

³⁹³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 150, str. 280.

Kada se jednom ustanovi stabilno zakonodavno tijelo ono ujedno preuzima vrhovnu vlast koju je prethodno zadobila od političke zajednice. Richard Ashcraft ističe kako Locke smatra da postoji povezanost između pojedinaca i njihove vlade, a koja se uspijeva održavati kroz medije izbora pomoću kojih pojedinci daju svoj pristanak zakonu koji biva donesen putem reprezentativnih tijela.³⁹⁴ Dok politička zajednica jednom odluči o predstavnicima i o obliku zakonodavnoga tijela, a koji doista odgovara samom političkom poretku političke zajednice, tada to postaje i konačna odluka te zajednice. U političkim zajednicama bitno je poticati razboritost odluka odnosno onoga djelovanja koje će izvršnu vlast učiniti puno učinkovitijom. Prema Lockeu »kako zakonodavci nisu u stanju predvidjeti i putem zakona se pobrinuti za sve što bi moglo biti korisno za zajednicu, izvršitelj zakona, budući da ima vlast u svojim rukama, na osnovi općeg prirodnog zakona ima je pravo rabiti za dobro društva u mnogim slučajevima gdje domaći zakon ne daje nikakve upute, dok se zakonodavno tijelo na pravilan način ne sazove kako bi se pobrinulo za to.«³⁹⁵

Prisutnost razboritih odluka u izvršnom djelu vlasti neophodno je za sam napredak i stabilnost političke zajednice. Locke smatra da »vlast razboritog djelovanja zbog općeg dobra, bez zakonskog propisa, a ponekad i protiv njega, predstavlja ono što se naziva prerogativa.«³⁹⁶ Potrebno je prepoznati da prerogativa u vladi služi za očuvanje dobra same političke zajednice, ako se uvidi da vladari koriste prerogativu u svoje privatne interese tada je potrebno ograničiti i samu prerogativu. Sama povlastica izvršne vlasti, prerogativa, može biti zloupotrijebljena, ali ipak politička zajednica prema ustanovljenome pozitivnome zakonu zadržava pravo odlučivanja procjene prerogativnog djelovanja na samu političku zajednicu. U odnosu na osnovni prirodni zakon prema Rawlsu pojedinci »moraju opravdati svaku moć i slobodu, sva prava ili dužnosti, u svojim političkim odnosima referirajući se na taj zakon, zajedno s principom vjernosti.«³⁹⁷ Stoga Lockeova apelacija prema Bogu označava oružani opravdani otpor prema vladaru koji je kao nositelj prerogative zloupotrijebio vlast te iznevjerio povjerenje. Dakle narod je ipak »na osnovi zakona koji prethodi svim pozitivnim zakonima ljudi i koji je za njih vrhovni, zadržao to konačno određenje za sebe, koje pripada svim ljudima koji nemaju nikakvu mogućnost apelacije na zemlji – naime, da presudi ima li pravednog razloga za upućivanje svoje žalbe Bogu.«³⁹⁸ Valja istaknuti da Locke apelaciju

³⁹⁴ Usp. Richard Ashcraft, »Locke's political philosophy«, u: Vere Chappell (ur.), *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge University Press, Cambridge 1994., str. 232.

³⁹⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 159, str. 289.

³⁹⁶ Ibid., II, § 160, str. 289.

³⁹⁷ J. Rawls, *Lectures on the History of Political Philosophy* str. 126-127.

³⁹⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 168, str. 294.

prema Bogu iznosi pod vidom da su pojedinci vlasnici svoje osobnosti, slobode, i vlasništva te u tom smislu odlučuju o opravdanom otporu. Navedenu pretpostavku Locke ustanovljuje sljedećim riječima kako »Bog i priroda nikad ne dopuštaju čovjeku vlastito predavanje na način kojim zanemaruje svoje održanje; i kao što ne može oduzeti vlastiti život, ne može ni drugome dati vlast da mu ga oduzme.«³⁹⁹

Pozivajući se na prirodno pravo postojanja samog subjekta u političkoj zajednici, apelaciju Bogu pojedinci pretpostavljaju u slučaju zloupotrebe prerogative te svakog iznevjeravanja zakona i svrhe političke zajednice. Prema Lockeu politička vlast je »ona vlast koju je svaki čovjek, imajući je u prirodnom stanju, predao u ruke društva; a u društvu vladarima koje je ono postavilo iznad sebe, izričitim ili prešutnim ovlaštenjem – da je trebaju koristiti zbog dobrobiti ljudi i očuvanja njihovog vlasništva.«⁴⁰⁰ Takva vrsta vlasti koju pojedinac ima u prvobitnom prirodnom stanju iako ne još posve uobličenu, pojedinac odlučuje predati najprije političkoj zajednici u kojoj se nalazi, a zatim radi vlastitog očuvanja i napredovanja onim vladarima koji će moći osigurati očuvanje njegovog vlasništva, slobode i života. Ipak, više o opravdanom otporu razmatram u potpoglavlju koje glasi: *O pravu na otpor u Lockeovom shvaćanju političke zajednice*. Nadalje dok navodi različite oblike vlasti *nota bene* Locke ističe i despotski način vladanja odnosno onaj oblik vlasti u kojemu vladar uzima sebi za pravo na polaganje na tuđi život subjekata. Takva vlast u Lockeovom razumijevanju političke zajednice nije nikako prirodna, a ni svojstvena čovjeku, jer ni jedan pojedinac ne može imati apsolutnu vlast nad tuđim životom, budući da ni on sam nije stvorio svoj vlastiti život. Sljedećim riječima Locke potvrđuje besmisao despotskog oblika vladanja: »To je vlast koju ni priroda ne daje – jer nije napravila takvu razliku između jednog čovjeka i drugog – niti je ugovor može predati, jer kako čovjek nema takvu arbitrarnu vlast nad vlastitim životom, nije u mogućnosti drugom čovjeku predati takvu vlast nad sobom; to je samo posljedica zločina, kojoj napadač izlaže svoj život kada se stavi u stanje rata s drugim.«⁴⁰¹ Despotski oblik vlasti poprima oblik samovoljnog i neodgovornog tipa vlasti te se u samoj vladavini koristi nasilničkim metodama i pri tome ugrožava živote i vlasništvo pripadnika političke zajednice. Bitno je istaknuti da Locke u razumijevanju političke zajednice pretpostavlja roditeljsku vlast kao svojevrsnu skrbnu vlast koja ima ulogu maloljetnike odgojiti u zrele i punoljetne članove zajednice koji će moći dati svoj doprinos za samu političku zajednicu.

³⁹⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 168, str. 295.

⁴⁰⁰ Ibid., II, § 171, str. 296.

⁴⁰¹ Ibid., II, § 172, str. 297.

Stoga je uloga roditeljske vlasti u samoj političkoj zajednici, poučiti i pripremiti odgojenike na ozbiljnost razumijevanja i poimanja užeg i šireg vlasništva odnosno pripremiti odgojenike na očuvanje vlastitog života i stjecanja imovine samim radom. Roditeljska vlast kao prvotni oblik vlasti priprema temelje za daljnje i složenije oblike vladavine i vlasti. Opravdanim i usuglašenim povjeravanjem vlasti vladarima od strane pripadnika političke zajednice, politička vladavina zadobiva obvezu očuvanja imovine, slobode i života svih pripadnika političke zajednice. Prema kriteriju vlasništva Locke ustanovljuje stoga razliku između roditeljske, političke i despotske vlasti: »Očinska vlast postoji – samo tamo gdje maloljetnost čini dijete nesposobnim da upravlja svojim vlasništvom; politička vlast je tamo gdje ljudi sami raspolažu svojim vlasništvom; a despotska vlast je uspostavljena nad onima koji uopće nemaju nikakvo vlasništvo.«⁴⁰² Jednom ustanovljena politička zajednica drži se uz pomoću vlasti svoje uloge očuvanja privatnog vlasništva, pa je prije svega najprije bitno i neophodno poštivati konstituirani politički poredak uspostavljen društvenim ugovorom. Arsen Bačić u svom znanstvenom radu ističe da »izvornim ugovorom (original compact) pojedinac se s drugima sjedinjuje u društvo, kojim se činom uspostavlja njihova vlastita suverenost. Budući sada suvereni, ljudi mogu sklopiti drugi ugovor (pactum subjectionis) s vladom koja im osigurava izvjesna prava.«⁴⁰³ Pojedinci će prema tome konstituirati političku zajednicu koja će ih očuvati od uzurpiranja, a jamčiti očuvanje i zaštitu vlasništva. Na koncu i sam princip ograničene vlasti u osnovnom je obliku vidljiv i u obiteljskoj zajednici jer roditelji polažu pravo na svoje dijete do njegove punoljetnosti, odnosno mentalne zrelosti.

U slijedećem potpoglavlju bit će riječi o pravu pojedinaca na participaciju u vlasti odnosno o nužnosti posjedovanja privatnog vlasništva radi samog sudjelovanja u političkom životu zajednice. Naposljetku jasnije će se prikazati dioba vlasti i prerogativno djelovanje odnosno utjecaj vlasnički potvrđenih pojedinaca na politički život zajednice.

⁴⁰² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 174, str. 299.

⁴⁰³ Arsen Bačić, »John Locke i njegov doprinos učenju o podjeli vlasti«, *Politička misao* god. 24. sv. 4, 1987., str. 98-106, str. 101.

2. 4. 2. Načelo ograničene vlasti i ideja dioničarskog suvereniteta u Lockeovom poimanju političke zajednice

Prema Lockeovom konceptu političke zajednice jedino vlasnički potvrđeni pojedinci mogu participirati u vlasti. Locke zastupa ideju dioničarskog suvereniteta te vlasnički potvrđenim pojedincima odnosno onim pojedincima koji su se dokazali u vlasništvu pridaje status političkih subjekata. Macpherson, prema Lockeu, ističe da ljudi »imaju pravo na očuvanje svog života i da je čovjekov rad njegovo vlasništvo, Locke opravdava individualno prisvajanje proizvoda zemlje, koja je prvobitno bila dana svim ljudima kao zajedničko dobro.«⁴⁰⁴ Na koncu stečeno vlasništvo daje pojedincu politički subjektivitet i odgovornost u političkoj zajednici.

Riječ je o tome da se oni pojedinci koji su vlasnički potvrđeni mogu angažirati i biti birani u nekom političkom tijelu ili pak birati druge predstavnike koji će zastupati njihove interese. Pojedinci koji nisu vlasnički potvrđeni ne mogu sudjelovati u političkim odlukama, političkim tijelima i političkom životu.⁴⁰⁵ U etabliranoj političkoj zajednici vlast uspostavljaju jedino vlasnički potvrđeni pojedinci. Pojedinci koji su vlasnički potvrđeni i koji imaju pravo na participaciju u vlasti tada čine zajednicu koja »zadržava vrhovnu vlast, kako bi očuvala sebe od napada i zlih namjera sviju, čak i svojih zakonodavaca, kad god su tako lakoumni i zli da imaju ili provode loše namjere protiv sloboda i vlasništva podanika.«⁴⁰⁶ Vlasnički potvrđeni pojedinci se u političkoj zajednici mogu oduprijeti onoj vlasti koja je usmjerena protiv njihovog prvotnog političkog poretka. Zakonodavno tijelo nosi svu političku odgovornost neke političke zajednice i njemu pripada sva politička vlast i političke mogućnosti koje će doprinositi stabilnosti i napretku same političke zajednice. Da bi se zakoni koje donosi zakonodavno tijelo mogli provoditi unutar političke zajednice mora postojati i vlast koja će ih izvršavati. Locke imajući na umu tradicionalni engleski politički sustav »kralja u parlamentu« tvrdi da »izvršna vlast, koja nije predana nikome nego osobi koja također ima udjela u zakonodavstvu, očito je podređena zakonodavnom tijelu i po volji se može promijeniti i premjestiti, tako da vrhovna izvršna vlast nije izuzeta od podređenosti; ali vrhovna izvršna vlast koja je predana jednome koji, imajući udjela u zakonodavstvu, nema posebnog zakonodavnog tijela kojemu bi bio podčinjen i odgovoran, izvan onoga o čemu će

⁴⁰⁴ C. B. Macpherson, *Politička teorija posjedničkog individualizma*, str. 173.

⁴⁰⁵ Usp. više o nastanku vlasništva i o pravu na stjecanje vlasništva te o sudjelovanju pojedinaca u političkome životu zajednice vidi u: R. Raunić, *Filozofija politike Johna Locke*, str. 19-21.

⁴⁰⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 149, str. 280.

se sam pridružiti i odobriti, tako da je on podčinjen onoliko koliko smatra da mu dolikuje, a svakako se može zaključiti kako je to vrlo malo.«⁴⁰⁷

Izvršna vlast ima ulogu provođenja državne politike koju predstavlja zakonodavno tijelo koje su odabrali vlasnički potvrđeni pojedinci, dok uloga primjenjivanja te materijalizacije zakona i politike zakonodavnog tijela spada u domenu izvršne vlasti. Nadalje Locke programski utvrđuje: »što se dogodi ako izvršna vlast, budući da raspolaže silom države, uporabi ovu vlast kako bi onemogućila sastajanje i rad zakonodavnog tijela kada izvorni ustav ili opće potrebe to zahtijevaju? Odgovaram: onaj tko uporabi silu prema narodu bez punomoći i suprotno ovlaštenju koje ima, nalazi se u stanju rata s narodom, koji ima pravo ponovno uspostaviti svoje zakonodavno tijelo u provedbi svoje vlasti.«⁴⁰⁸ Onaj pojedinac koji ima izvršnu vlast da bi vladao političkom zajednicom i koji je iznevjerio povjerenje političke zajednice te podbacio u izvršenju svoje primarne dužnosti postaje neprijateljem političke zajednice jer je prekršio svoja prvotna obećanja i postavio se u stanje rata sa političkom zajednicom.

Ključni i temeljni čin konstituiranja neke zajednice jest, prema Locke, postojanje ustava budući da je »ustav zakonodavnog tijela izvorni i vrhovni akt društva, koji prethodi svim njegovim pozitivnim zakonima, i koji u potpunosti ovisi o narodu, nikakva ga niža vlast ne može promijeniti ... budući da narod, kad je zakonodavno tijelo jednom ustanovljeno, nema u takvoj vladi, kao što smo govorili, nikakvu vlast djelovanja dok vlada postoji.«⁴⁰⁹ Ustav kao princip i načelo uspostavljanja političke zajednice je temeljni čin prema kojemu politička zajednica utemeljuje svoju državnu politiku. Dok prema Heldu »suverena vlast, to jest suverenitet, ostaje u krajnjoj liniji u narodu. Zakonodavno tijelo kao agent naroda donosi propise u skladu s prirodnim zakonom, a izvršna vlast (uz koju Locke također vezuje i sudsku) provodi zakonski sustav.«⁴¹⁰

Zakonodavno tijelo je predstavničko tijelo političke zajednice koje ima vrhovnu vlast nad samom političkom zajednicom jer brine za pozitivne zakone koji će donijeti prosperitet i stabilnost političke zajednice. Kao dokaz jamstva i sigurnosti unutar političke zajednice pokazuje »da je interes i želja naroda imati pravednog i jednakog predstavnika, svatko tko ga tome čim više približi nesumnjivo mu je prijatelj i osiguravatelj vlade, pa mora dobiti

⁴⁰⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 152, str. 281-282.

⁴⁰⁸ Ibid., II, § 155, str. 283-284.

⁴⁰⁹ Ibid., II, § 157, str. 286.

⁴¹⁰ D. Held, *Modeli demokracije*, str. 64.

suglasnost i pristanak zajednice.«⁴¹¹ Ključno je da predstavnici, prema Lockeu, koji zastupaju interese pojedinaca budu odgovorni pojedinci koji mare za samo opće dobro političke zajednice. U pitanjima koja se dotiču općeg dobra Locke daje vladarima pravo na posebnu ovlast odnosno na prerogativno djelovanje koje vladarima daje diskrecijsko pravo da se nastupi protiv zakona, a zbog općeg dobra u slučajevima nepredviđenih i izvanrednih okolnosti. U tom slučaju, smatra Locke, »prerogativ nije ništa drugo nego vlast u rukama vladara za brigu o zajedničkom dobru u slučajevima koje, budući da ovise o nepredviđenim i nesigurnim događajima, ne mogu pouzdano regulirati utvrđeni i nepromjenjivi zakoni; što god očigledno bude učinjeno za dobro naroda i uspostavljanje vlade na njezinim istinskim temeljima, to jest i uvijek će biti pravedni prerogativ.«⁴¹² Samo prerogativno djelovanje je povlastica na koju vladar ima pravo pozvati se kako bi mimo pozitivnih zakona spriječio nedaće koje mogu zadesiti političku zajednicu.

Prije je potrebno smatra Locke da politička zajednica prizna i uvažava političko tijelo odnosno samo zakonodavno tijelo koje predstavlja interese pojedinaca. Konačni smisao političke zajednice je, kao što je i u nekoliko navrata utvrđeno, očuvati vlasništvo koji su u nju pristupili i pomoću zakonodavnog tijela odjelotvoriti te provesti interese pojedinaca. Riječ je o tome da »kada god narod izabere svoje predstavnike na osnovi pravednih i neosporno jednakih mjerila, koja odgovaraju izvornom poretku vlade, ne može se sumnjati kako je to volja i akt društva, bez obzira tko mu je dopustio ili ga naveo da tako postupi.«⁴¹³ Politički poredak koji je ustanovljen prema izvornoj ideji i načinu konstituiranja političke zajednice jest legitimni i obvezujući za sve pripadnike političke zajednice jer jednom ustanovljeno zakonodavno tijelo predstavlja interes političke zajednice.

Locke preporuča da se u političkoj zajednici u kojoj vlada zakonodavno tijelo omogućiti izvršnoj vlasti povlašteno i izvanredno djelovanje koje bi bilo usmjereno na opće dobro same političke zajednice. U tom slučaju, smatra Locke da »postoje mnoge stvari za koje se zakon nikakvim sredstvima ne može pobrinuti, pa se one nužno moraju prepustiti razboritosti onoga tko ima izvršnu vlast u svojim rukama da bi ih uredio onako kako to opće dobro i korist zahtijevaju; štoviše, bilo bi primjereno da sami zakoni u nekim slučajevima ustupe mjesto izvršnoj vlasti, ili prije ovom osnovnom zakonu prirode i vlade, kako bi se, što je više moguće, svi članovi društva sačuvali.«⁴¹⁴ Djelovanje za opće dobro političke zajednice

⁴¹¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 158, str. 287.

⁴¹² Ibid., II, § 158, str. 287.

⁴¹³ Ibid., II, § 158, str. 288.

⁴¹⁴ Ibid., II, § 159, str. 289.

odnosno za opću korist i očuvanje političke zajednice, a mimo objavljenih i izglasanih zakona Locke opravdava radi izvanrednosti situacije i prijetnji pogibelji. Vlast djelovanja bez zakonske platforme odnosno djelovanje izvršne vlasti bez pozitivnih i objavljenih zakona koje nije usvojilo zakonodavno tijelo, a da je djelovanje usmjereno na očuvanje političke zajednice jesu posebne ovlasti izvršnog tijela radi očuvanja same političke zajednice. Takav oblik vlasti prema Lockeu je »razboritog djelovanja zbog općeg dobra, bez zakonskog propisa, a ponekad i protiv njega, predstavlja ono što se naziva prerogativ.«⁴¹⁵ Prerogativno djelovanje je pravo na povlašteno djelovanje izvršne vlasti u slučaju da zakonodavno tijelo nije odobrilo pozitivne zakone kojima bi izvršna vlast u potrebnom trenutku djelovanja imalo moć i mogućnost djelovati. Stoga se prerogativno djelovanje »rabi za dobro zajednice i u skladu s ovlastima i ciljevima vlade, nesumnjivo je prerogativ i nikada se ne dovodi u pitanje. Jer narod je rijetko, ili nikad, previše sumnjičav ili oprezan u ovoj stvari; daleko je od preispitivanja prerogativa dok se u podnošljivoj mjeri koristi za ono za što je namijenjena, za dobrobit naroda, a ne otvoreno protiv njega.«⁴¹⁶ Prerogativno djelovanje je isključivo namijenjeno za opće dobro političke zajednice te je njen konačni smisao i cilj mariti za boljitak pojedinaca. Djelovanje prema prerogativi zahtijeva i moralnu odgovornost. Naime, ako se prerogativnim djelovanjem izvršna vlast koristi radi ostvarenja privatnih interesa, a ne opće korisnih interesa tada je potrebno da politička zajednica ograniči prerogativno djelovanje izvršnoj vlasti jer se ona nije povodila za dobrobit političke zajednice već za vlastite interese.⁴¹⁷ Da bi prerogativna vlast bila usmjerena isključivo za opće dobro političke zajednice ona se mora povoditi načelom očuvanja općih interesa same političke zajednice i prije svih interesa kao primarni interes postaviti očuvanje političke zajednice. Prerogativno djelovanje nije, smatra Locke »ništa drugo do narodnog dopuštenja vladarima da čine nekolicinu stvari po vlastitom slobodnom izboru, tamo gdje je zakon ostao nedorečen, a ponekad i protiv samog slova zakona kad je to zbog općeg dobra; kao i prešutno narodno suglašavanje kad se na taj način postupilo.«⁴¹⁸

Djelovati za očuvanje i opće dobro unutar same političke zajednice prema usuglašenim i pozitivnim zakonima temeljna je uloga izvršne vlasti, a prerogativno djelovanje je dopušteno izvršnoj vlasti ukoliko se ukaže potreba da je nužno hitro djelovati za političku zajednicu kako bi se ona očuvala od moguće ugroze općeg dobra. Prema Lockeu povlašteno djelovanje izvršne vlasti odnosno »prerogativ nije ništa drugo nego vlast činjenja općeg dobra bez

⁴¹⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 160, str. 289.

⁴¹⁶ Ibid., II, § 161, str. 290.

⁴¹⁷ Usp. ibid., II, § 162, str. 290.

⁴¹⁸ Ibid., II, § 164, str. 292.

pravila.«⁴¹⁹ Izvan okvira pozitivnih i izglasanih zakona prerogativa je beneficija izvršne vlasti da svo znanje i vještine koje u sebi sadrži usmjeri samo na opće dobro ukoliko se ukaže da je potrebno takvo djelovanje. Da se ne bi prerogativna vlast koristila u privatne svrhe Locke smatra da politička zajednica ima pravo na opravdani otpor, ukoliko ne postoje subjekti odnosno arbitri koji bi u svojstvu suca donijeli pravorijek glede mogućih prekoračenja prerogativnog djelovanja. Sama politička zajednica, smatra Locke »ne može biti takav sudac da po ustavu određenog društva ima neku višu vlast odlučivanja i izricanja djelotvorne presude u tom slučaju; ipak je, na osnovi zakona koji prethodi svim pozitivnim zakonima ljudi i koji je za njih vrhovni, zadržao to konačno određenje za sebe, koje pripada svim ljudima koji nemaju nikakvu mogućnost apelacije na zemlji – naime, da presudi ima li pravednog razloga za upućivanje svoje žalbe Bogu.«⁴²⁰ Ukoliko politička zajednica osjeti da je oštećena u prerogativnom djelovanju i ako ne postoji instanca suda tada je političkoj zajednici potrebno pružiti otpor odnosno djelovati prema prirodnom pravu i zakonu kako bi očuvala svoju egzistenciju. Ipak kako navodi Arsen Bačić »izvor trajne i najviše vlasti leži pak u samome narodu, pa su zato sve imenovane vlasti samo povjerene vlasti (fiduciary powers) jer potječu od naroda na osnovu pozitivnog odobrenja učinjenog dobrovoljno prilikom ustanovljenja države.«⁴²¹ Ukoliko se pojave posebni oblici ugroze same političke zajednice politička zajednica tada ima konačnu ulogu i odredbu u određivanju političkog poretka, koji će vladati među pojedincima unutar same zajednice kako bi se očuvao njezin integritet i stabilnost. Ideja dioničarskog suvereniteta u Lockeja najbolje se očituje upravo u nejednakoj participaciji u vlasti koja je pokazatelj dioničarskog suvereniteta jer oni bez vlasništva nemaju ni politička prava. Prerogativno djelovanje je povlastica i povjerenje dano vlasti od vlasnički potvrđenih pojedinaca radi općeg dobra same političke zajednice. U slijedećem potpoglavlju govorit će se o pravu na opravdani otpor političke zajednice prema nepravednim i samovoljnim vladarima.

2. 4. 3. O pravu na otpor u Lockeovom shvaćanju političke zajednice

Pravo na otpor prema pobunjenom vladaru započinje od strane političkih subjekata dok sam vladar koji je na vlasti ne poštuje izglasane zakone koje je donijela sama politička zajednica. Locke razlikuje dvije vrste uzurpacija stranu i domaću uzurpaciju, odnosno dva tipa nezakonitog prisvajanja vlasti. Drugim riječima Locke smatra da se »osvajanjem može

⁴¹⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 166, str. 293.

⁴²⁰ Ibid., II, § 168, str. 294.

⁴²¹ A. Bačić, »John Locke i njegov doprinos učenju o podjeli vlasti«, str. 103.

nazvati strana uzurpacija, tako da je uzurpacija jedan oblik domaćeg osvajanja, s razlikom što uzurpator nikad ne može imati pravo na svojoj strani, budući da je uzurpacija samo kada jedan dođe u posjed onoga na što drugi ima pravo.«⁴²² Uzurpacija je prema tome nelegitimno i nelegalno preuzimanje vlasti u odnosu na ustanovljenu vlast koja obavlja svoju ulogu za dobrobit same političke zajednice. Prema tome jednom ustanovljena politička zajednica sama određuje politički poredak koji će u njoj vladati i također autonomno na temelju zakonodavnog tijela izglasava političke zakone. Ako se netko »domogne obnašanja nekog dijela vlasti na načine drugačije od onih što su ih propisali zakoni, taj nema nikakvo pravo na pokoravanje – iako je oblik države još uvijek očuvan – budući da nije osoba koju su zakoni odredili i, prema tome, nije osoba za koju je narod dao suglasnost. Niti takav uzurpator može, ili netko tko od njega potječe, ikada imati pravo; sve dok narod nema slobodu usuglasiti se i dok se doista ne usuglasi u dopuštenju i ne potvrdi vlast koju on ima u rukama, a koja je dotad bila uzurpirana.«⁴²³ Onaj pojedinac ili skupina pojedinaca koji nastoje mimo zakona preuzeti vlast u političkoj zajednici nemaju, prema Lockeu, nikakvo pravo prisvajanja vlasti i preuzimanja vlasti od jednom uspostavljene i ustanovljene vlasti unutar same političke zajednice. Na tom tragu Locke razlikuje uzurpiranje vlasti od same tiranije vlasti u kojoj vladar ne vlada radi dobra same političke zajednice, već radi svoje koristi. Prema tome Locke zaključuje kako je »uzurpacija obnašanje vlasti na koju drugi ima pravo, tako je tiranija obnašanje vlasti izvan prava, na što nitko ne može imati pravo. A to je korištenje vlasti, koju netko ima u svojim rukama, ne poradi dobra onih koji su pod njom, nego zbog svoje vlastite privatne i odvojene koristi – kada vladar, bilo kako da je ovlašten, pravilom čini ne zakon već svoju volju, a zapovijedi i radnje mu nisu usmjerene na očuvanje vlasništva njegovog naroda, već na zadovoljenje vlastitog samoljublja, osvete, gramzivosti ili neke druge nedolične strasti.«⁴²⁴

Vladar koji se služi tiranskim metodama održanja vlasti, prema Lockeu, vlada isključivo u svoju korist. Osim navedenog samovoljnog principa vlasti tiranin vlada, prema Lockeu, i pomoću intriga i negativnih strasti i to sve kako bi održao vlast i moć nad političkom zajednicom. Bitno je i istaknuti ključnu razliku u vladanju između legitimnog kralja i kralja koji je započeo svoju tiransku i samovoljnu vladu. Locke smatra kako je ključna razlika između kralja i tiranski nastrojenog vladara u tome što »prvi donosi zakone koji ograničavaju njegovu vlast i koji su za dobrobit zajednice, koja je svrha njegove vlade; a

⁴²² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 197, str. 314.

⁴²³ Ibid., II, § 198, str. 315.

⁴²⁴ Ibid., II, § 199, str. 315-316.

drugi sve žrtvuje vlastitoj volji i prohtjevima.«⁴²⁵ Pravedni i istinski vladar će sav svoj trud uložiti u dobro svoje političke zajednice nad kojom ima vlast, a tiranin će manipulirati političkom zajednicom radi svoje koristi i jedino radi vlastitog interesa kako bi ojačao svoju moć na uštrb drugih članova političke zajednice.

U političkoj zajednici u kojoj je vlast »predana u nečije ruke zbog upravljanja narodom i očuvanja njegova vlasništva, primjenjivana zbog drugih svrha i upotrijebljena kako bi ga osiromašila, mučila i podčinila arbitrarnim i nepravilnim zapovijedima onih koji je imaju, tu odmah nastaje tiranija; bez obzira je to pojedinac ili mnogi koji predstavljaju one što je na takav način rabe.«⁴²⁶ Ukoliko se izopačuju pozitivni zakoni same političke zajednice i izokreću se u vlastitu korist radi privatnog dobitka kako bi vladar za sebe stekao materijalnu korist tada je to loši i manipulativni oblik vlasti jer takav vladar vlada mimo pozitivnih zakona svoje političke zajednice. U tom slučaju Locke ističe da »gdje god zakon prestaje, tiranija nastaje, ukoliko je zakon prekršen na tuđu štetu. I tko god u nadležnosti prekorači vlast koja mu je zakonom dana i uporabi silu koju ima pod vlastitim zapovjedništvom, u stvari koju zakon ne dopušta, taj prestaje biti vladarom u tome; i budući da djeluje bez ovlaštenja, može mu se usprotiviti kao i svakom drugom čovjeku koji na osnovi sile zadire u pravo drugoga.«⁴²⁷ Svako upotrebljavanje i iskorištavanje snage i moći državnih aparata i organa same političke zajednice dovodi tiranina, uzurpatora, u veoma nezgodni položaj. Quentin Skinner smatra kako je autoritet svrgavanja nepravednog vladara s vlasti na kraju u rukama čitave političke zajednice.⁴²⁸ Drugim riječima Locke utvrđuje pravo oružanog otpora prema vladaru koji je iznevjerio povjerenje građana odnosno, o vladaru koji se pobunio i stavio svoju volju na mjesto zakona. Stoga svaki pojedinac ili čitava zajednica ima prirodno pravo suprotstaviti se takvom vladaru koji se služi tiranskim metodama vladanja i pri tome krši pozitivne zakone političke zajednice.

Bitno je istaknuti da Locke čini distinkciju u ideji korištenja sile kako bi se dospjelo do konačnog cilja, a to je svrgavanje s vlasti tiranina odnosno uzurpatora političke moći i vlasti. Prema Lockeu »se sila ne treba suprotstaviti ničemu drugom osim nepravednoj i nezakonitoj sili; tko se god suprotstavi u nekom drugom slučaju, na sebe navlači pravednu osudu i Boga i čovjeka.«⁴²⁹ Radi se o tome da ukoliko postoji pozitivni zakon koji može

⁴²⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 200, str. 317.

⁴²⁶ *Ibid.*, II, § 201, str. 317.

⁴²⁷ *Ibid.*, II, § 202, str. 318.

⁴²⁸ Usp. Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation*, sv. 2., Cambridge University Press, Cambridge 1978., str. 122.

⁴²⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 204, str. 319.

otkloniti nezakonito postupanje vladara tada nije potrebno ni koristiti se silom kako bi se suzbila tiranija, već se čitava politička zajednica treba pozvati na pozitivne zakone i bez upotrebe sile spriječiti ili svrgnuti tiranijsku metodu vladanja. John Dunn u svojem djelu *The Political Thought of John Locke* smatra da je »zakon razuma i pravičnost sveza koju je Bog dao ljudima da bi ih osigurao od povreda i nasilja.«⁴³⁰ Na tragu prethodne tvrdnje i o pravu na otpor prema nepravednom i sebičnom vladaru, Locke ističe kako je na svakome pojedincu odgovornost da razumno presudi radi li se o uzurpaciji vlasti. U tom smislu Locke smatra da »ako netko želi jasno govoriti o raspadu vlade, prije svega treba učiniti razliku između raspada društva i raspada vlade.«⁴³¹ Politička zajednica ima instrumentalnu ulogu očuvanja vlasništva pojedinaca koji su u nju pristupili. Dok se raspad vlasti u političkoj zajednici zbiva, prema Rauniću, »na dva temeljna načina. Prvi je, ako djeluju suprotno uvjetnom opunomoćenju, s kojim im je politička zajednica povjerila političku moć, a drugi je, ako nelegitimno mijenjaju zakonodavno tijelo. U oba slučaja, i to u prvom implicitno, a u drugom eksplicitno, pravi cilj Lockeove kritike je vladareva ili kraljevska figura.«⁴³²

U odnosu na pretpolitičko stanje u kojemu ne postoji usuglašeno jamstvo u obliku institucionalnog očuvanja vlasništva svih pojedinaca u političkoj zajednici postoje pozitivni zakoni izglasani od zakonodavnog tijela koji upravo brinu za očuvanje imovine te koji na koncu pridonose očuvanju političke zajednice. Razmatrajući vanjski uzrok pada i uništenja neke političke zajednice Locke smatra kako »uobičajeni i gotovo jedini razlog zbog kojega se to jedinstvo raspada je upad strane sile koja ga osvaja. Jer u tom slučaju (budući da nije u stanju i dalje postojati i održavati sebe kao jedno potpuno i nezavisno tijelo) jedinstvo, osobito tom tijelu, nužno se mora urušiti, i time se svatko vraća u stanje u kojem je ranije bio, slobodan u nekom drugom društvu sam se probijati i brinuti o svojoj sigurnosti kako smatra pogodnim.«⁴³³ Urušavanjem svih političkih temelja na osnovi kojeg je nastala politička zajednica ujedno i dolazi do raspada vlade, odnosno čitavog političkog i društvenog poretka. Pojedinaac se nakon raspada političke zajednice može jedino osloniti na vlastite snage, moći i sposobnosti te tražiti svoje mjesto i ulogu u nekoj drugoj političkoj ili pretpolitičkoj zajednici. Kada se raspadne politička zajednica, prema Locke, »sigurno je kako vlada tog društva ne može i dalje postojati.«⁴³⁴ Od agresora ili drugog oblika osvajača političke zajednice dolazi do

⁴³⁰ John Dunn, *The Political Thought of John Locke*, str. 169.

⁴³¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 211, str. 323-324.

⁴³² R. Raunić, *Filozofija politike Johna Locke*, str. 152.

⁴³³ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 211, str. 324.

⁴³⁴ *Ibid.*, II, § 211, str. 324.

čitavog raspada jednom konstituirane i etablirane političke zajednice, ali zbog agresora dolazi i do raspada samog političkog poretka i vlade unutar političke zajednice.

Locke također navodi i uzroke rušenja vlade iznutra i pri tome navodi dva uzroka pada vlade te na koncu same političke zajednice. Prvi je uzrok pada vlade promjena zakonodavnog tijela. Zakonodavno tijelo je »duša koja državi daje oblik, život i jedinstvo; na toj osnovi pojedini pripadnici imaju uzajamni utjecaj, simpatiju i povezanost; i zbog toga, kada se zakonodavno tijelo razbije ili raspusti, dolazi do raspada i smrti.«⁴³⁵ Rušenjem zakonodavnog tijela, ili težnjom za prisilnom promjenom zakonodavnog tijela koje ima ulogu reprezentiranja pojedinaca u političkom život, ujedno pada i čitavi politički poredak. Nadalje Locke tumači kako se »bit i jedinstvo društva sastoje u posjedovanju jedne volje, zakonodavno tijelo, kada ga većina jednom ustanovi, bavi se objavljivanjem i takoreći čuvanjem te volje. Ustav zakonodavnog tijela je prvi i osnovni akt društva, na čijoj se osnovi osigurava daljnje trajanje njegova jedinstva pod upravom osoba i obvezama zakona koje su, uz suglasnost i sporazum naroda, donijele ovlaštene osobe, a bez kojega ni jedan čovjek ili više ljudi ne mogu imati vlast donošenja zakona koji će biti obvezujući za ostale.«⁴³⁶

Kao glavni i ujedno kamen temeljac političke zajednice jest zakonodavno tijelo koje upravlja političkim i društvenim životom političke zajednice. Richard Ashcraft razmatra kako je ideja otpora u Lockeja formirana kao otpor moralne zajednice, a ne kao svojevrsna organizirana profilirana politička moć.⁴³⁷ Ustav kao temeljni sporazum u konstituiranju i etabliranju same političke zajednice formira oblik i način političkog uređenja same političke zajednice. U tom slučaju rušenje odnosno pad vlade započinje »kada netko ili više njih uzmu na sebe donošenje zakona, a narod ih nije odredio da to čine, onda oni donose zakone bez ovlaštenja, pa zbog toga narod nije obvezan pokoravati im se; što znači da su ponovno izvan podčinjenosti i da mogu sami uspostaviti zakonodavno tijelo kako misle da je najbolje, budući da imaju punu slobodu oduprijeti se sili onih koji bi im bez njihovog ovlaštenja nešto nametnuli.«⁴³⁸ Sama uzurpacija vlasti može poteći i od pojedinaca koji neovlašteno prisvajaju sebi za pravo vlast u donošenju odluka koje se tiču života same političke zajednice i na taj način služe se tiranijskim metodama vladanja. Locke smatra da u slučajevima rušenja vlade i zakonodavnog tijela svaki pojedinac tada »raspoláže svojom voljom kada oni, koji su se na

⁴³⁵ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 212, str. 325.

⁴³⁶ *Ibid.*, II, § 212, str. 325.

⁴³⁷ Usp. R. Ashcraft, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, str. 310., također o pravu na otpor i utjecaju Lorda Shaftesburya na Lockeja vidi više u istoj knjizi na str. 286-337.

⁴³⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 212, str. 325.

osnovi delegacije društva bavili objavljivanjem zajedničke volje, budu spriječeni u tome, a drugi koji nemaju takvo ovlaštenje ili delegaciju uzurpiraju to mjesto.«⁴³⁹

Ukoliko dođe do pada političkog poretka u samoj političkoj zajednici tada ponovno nastupa stanje slobode u kojemu pojedinac odlučuje o novoj državnoj politici ili pak na koncu napušta dotičnu političku zajednicu. Drugi oblik raspada vlade jest »kad onaj koji raspolaže vrhovnom izvršnom vlašću zapostavi i napusti to upravljanje, tako da se već doneseni zakoni više ne mogu provoditi. Time se na otvoreni način dovodi do anarhije i stoga do potpunoga raspada vlade.«⁴⁴⁰ Ako se pojavi političko stanje u samoj političkoj zajednici u kojoj se obeskrjepljuju zakoni tada i pada vlada. Poradi zakona politička zajednica zadobiva svoj potpuni puni smisao jer tek pomoću zakona politička zajednica može vršiti svoju prvotnu instrumentalnu ulogu očuvanja privatnog vlasništva pojedinaca. U političkoj zajednici prema Lockeu »zakoni nisu donijeti zbog zakona, već kako bi provođenjem bili spona društva, kako bi održavali svaki dio političkog tijela na odgovarajućem mjestu i u odgovarajućoj funkciji, kada to zataji, vlada primjetno prestaje, a narod postaje zbrkana gomila bez poretka ili povezanosti.«⁴⁴¹ Vladavina zakona neophodna je za prirodno funkcioniranje same političke zajednice jer pomoću zakona vlast dobiva svoju opravdanost.

U političkoj zajednici u kojoj se ne poštuje zakonodavna vlast, a ujedno i sami zakoni javlja se bezakonje. Stoga »u ovakvim i sličnim slučajevima, kada se vlada raspadne, narod ima slobodu pobrinuti se za sebe uspostavljanjem novog zakonodavnog tijela, koje se od prethodnog razlikuje promjenom osoba ili oblika vlade, ili i jednog i drugog, kako već smatra najpogodnijim za svoju sigurnost i dobrobit.«⁴⁴² Pojedinci koji pripadaju nekoj političkoj zajednici imaju veliku ulogu i odgovornost da nakon što vlada iznevjeri njihovo povjerenje odluče kojim će oblikom ustanoviti novu vladu odnosno politički poredak kojim će ojačati položaj političke zajednice. Prema tome pojedinci u tom stanju i u toj političkoj zajednici imaju mogućnost da »aktiviraju zaleđeno pravo i odupiru se pobunjenom vladaru.«⁴⁴³ Ukoliko se pojavi bezakonje odnosno ne poštivanje utvrđenih i izglasanih zakona u političkoj zajednici, ono postaje uzrokom raspada vlade. Izvor takvog raspada vlade krije se u nepravednom radu zakonodavnog tijela. Naime riječ je o tome ukoliko »zakonodavno tijelo radi suprotno ovlaštenju koje mu je dano kada pokuša posegnuti za imovinom podanika i

⁴³⁹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 212, str. 325-326.

⁴⁴⁰ Ibid., II, § 219, str. 329.

⁴⁴¹ Ibid., II, § 219, str. 329.

⁴⁴² Ibid., II, § 220, str. 329.

⁴⁴³ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 106.

učiniti sebe ili neki dio zajednice gospodarom ili arbitrarnim upravljačem nad životima, slobodama i imetkom naroda.«⁴⁴⁴ Izokretanje temeljne dužnosti i uloge samog zakonodavnog tijela odnosno ako se dogodi da zakonodavno tijelo započne vladati jedino po svom vlastitom nahodjenju i radi vlastite koristi, a ne radi pružanja sigurnosti i očuvanja vlasništva i života pripadnika političke zajednice, tada je to prva klica raspada vlade. Naime valja ustanoviti da »Lockeova protoliberalna filozofija politike podrazumijeva, dakle, pravo na obranu individualnih sloboda od nelegitimnih posezanja čuvara slobode. Locke je time prvi, s kontraktualističkim filozofsko-političkom i etičkom argumentacijom, moralno opravdao pravo na revoluciju protiv pobunjenog vladara, koji je izigrao političko povjerenje političke zajednice.«⁴⁴⁵

Osnovna je uloga zakonodavnog tijela upravo očuvanje imovine i vlasništva pripadnika političke zajednice te izglasavati i donositi zakone koji će omogućiti upravo primordijalnu ulogu zakonodavnog tijela. Prvotni razlog »zbog kojeg ljudi stupaju u društvo je očuvanje njihovog vlasništva; a svrha zbog koje biraju i ovlašćuju zakonodavno tijelo je mogućnost postojanja donesenih zakona i ustanovljenih pravila kao čuvara i bedema vlasništva svih članova društva, koji bi ograničili vlast i gospodarstvo svakog pripadnika i dijela društva.«⁴⁴⁶ Da bi politička zajednica očuvala svoju stabilnost potrebno je da zakonodavno tijelo donosi zakone koji će brinuti za očuvanje imovine i svih dobra za pojedince čitave političke zajednice. Ako zakonodavno tijelo iznevjeri povjerenje koje je zadobilo od svih pristupnika koji su stvarni subjekti političke zajednice te koji su se vlasnički potvrdili, i započne samovoljno vladati tada politička zajednica ima pravo na pružanje otpora i konstituiranje novog političkog poretka.

Ukoliko zakonodavno tijelo nastoji »bilo zbog slavljublja, straha, ludosti ili pokvarenosti – za sebe ugrabiti ili predati u bilo čije ruke apsolutnu vlast nad životima, slobodama i imovinom naroda, tim prekoračenjem ovlasti ono gubi vlast koju je narod predao u njegove ruke zbog potpuno suprotnih ciljeva, koja se tada prenosi na narod koji ima pravo povratiti svoju izvornu slobodu i ustanovljavanjem novog zakonodavnog tijela (kakvo smatra pogodnim) pobrinuti se za vlastitu sigurnost i zaštitu, što je svrha zbog koje i jest u društvu.«⁴⁴⁷ Pojedinci u političkoj zajednici koja se nalazi na pragu raspada vlastitog političkog poretka, imaju svo prirodno pravo ustanoviti novi oblik vlasti koji će se držati svoje

⁴⁴⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 221, str. 330.

⁴⁴⁵ R. Raunić, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, str. 206.

⁴⁴⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 222, str. 330.

⁴⁴⁷ Ibid., II, § 222, str. 331.

prvotne uloge, a to je očuvanje vlasništva i pružanje sigurnog načina života svih pripadnika političke zajednice.

Bitno je da zakonodavno tijelo ispuni očekivanja pripadnika političke zajednice i vlada u korist pojedinaca same političke zajednice. Valja istaknuti kako Locke smatra da »ni jedna vlada neće biti u stanju dugo se održati ako narod može uspostaviti novo zakonodavno tijelo kad god je nezadovoljan starim.«⁴⁴⁸ U interesu je zakonodavnog tijela da se očuva na vlasti i učini što efikasnijom svoju vladavinu, kako ne bi iznevjerila pripadnike političke zajednice i na koncu radi svoje samovolje bila svrgnuta sa vlasti. Pojedinci su u samoj političkoj zajednici spremni podnositi teškoće koje se ukažu neophodnima u kriznim i teškim okolnostima radi samog napretka političke zajednice. Međutim pojedinci u samoj političkoj zajednici nikako neće dopustiti iskvarenost zakonodavnog tijela. Naime ako se od strane zakonodavnog tijela događa »dugi niz zloporaba, okolišanja i smicalica, usmjerenih na isto, postane vidljiv za narod, a on ne može ne osjetiti čemu je izložen i ne vidjeti kuda to vodi, onda se ne treba čuditi ako se probudi i pokuša vladu predati u ruke koje mu mogu osigurati svrhu zbog koje je vlada i bila prvotno uspostavljena i bez koje su stari nazivi i varljivi oblici daleko od njega, već su puno gori od prirodnog stanja ili čiste anarhije – budući da su sve neugodnosti tako velike i bliske, a rješenje daleko i teže.«⁴⁴⁹ Pojedinci u samoj političkoj zajednici mogu biti zapostavljeni ukoliko vladari ne vladaju po zakonima već ih zanemaruju.

Nepoštivanje općeg javnog interesa političke zajednice prema zakonitoj vladavini dovodi vladu u nezgodan položaj jer je vlada izigrala povjerenje i svoj autoritet koji je zadobila od političke zajednice i dovela samu sebe takvim principom u stanje pobune protiv vladavine prava i vladavine zakona. Riječ je tome da onda kada su pojedinci »stupajući u društvo, isključili silu i uveli zakone radi očuvanja svoje imovine, mira i jedinstva između sebe, oni koji opet uvode silu nasuprot zakonima podižu bunu, odnosno uvode stanje rata i u pravom su smislu pobunjenici; što oni koji su na vlasti – uz izgovor ovlaštenja i zbog iskušenja koje je sila u njihovim rukama i laskanja onih koji oko njih – najvjerojatnije čine; najpogodniji način za sprječavanje zla jest ukazivanje na opasnost i nepravde koje od njega potječu, i to onima koji su u najvećem iskušenju srljali u njega.«⁴⁵⁰ Pojedinci koji su na vlasti i ne drže se domene svojih prava već prelaze granice svojih ovlasti i uzurpiraju politički poredak same političke zajednice postavljaju sami sebe u svojevrsno stanje rata protiv pripadnika političke zajednice.

⁴⁴⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 223, str. 332.

⁴⁴⁹ Ibid., II, § 225, str. 334.

⁴⁵⁰ Ibid., II, § 226, str. 334-335.

Stabilno i sigurno zakonodavno tijelo koje poštuje zakone i vladavinu prava jamstvo je da će se moći kao takvo tijelo očuvati i održati. Prema Lockeu je također uzurpacija poistovjećivanje nekih pojedinaca sa zakonodavnim tijelom uspostavljene vlasti. Držeći se Lockeove tvrdnje »ukoliko su pobunjenici oni koji silom oduzimaju zakonodavno tijelo; i sami zakonodavci, kao što je bilo pokazano, mogu ništa manje biti ocijenjeni na jednak način – kad oni, koji su bili postavljeni radi zaštite i očuvanja naroda, njegovih sloboda i imovine, silom okrnje sve navedeno i pokušaju to oduzeti; i zato, budući da su sebe stavili u stanje rata s onima koji su ih učinili zaštitnicima i čuvarima svoga mira, u pravom su smislu i s najvećom otegotnom okolnošću pobunjenici, buntovnici.«⁴⁵¹

Temeljna je uloga zakonodavnog tijela očuvati postojeći politički poredak i imovinu pojedinaca. Zaštita vlasništva i života primarna je zadaća zakonodavnog tijela u samoj političkoj zajednici kako bi se suzbili svi oblici ugrožavanja koji su ometali život pojedinaca u prirodnom stanju. Na političkoj zajednici stoji odgovornost da prosudi je li njihovo uspostavljeno zakonodavno tijelo ili oblik vlasti koji su usuglasili usmjeren na dobro svih pojedinaca unutar političke zajednice. Ukoliko se uspostavi da vlast nije za političku zajednicu, u tom slučaju »narod će biti sudac; jer tko bi sudio o tome radi li njegov povjerenik ili poslanik pravilno ili u skladu s ovlaštenjem – ako ne onaj tko ga je izabrao i koji mora, budući da ga je izabrao, još raspolagati vlašću da ga odbaci kada prekorači svoje ovlaštenje.«⁴⁵² Politička zajednica ima svoju konačnu riječ i odluku jer odlučuje hoće li uspostaviti novu vlast ukoliko se pojavila iskvarenost vlasti koja ne služi političkoj zajednici već vlada radi sebe same i svoje koristi.

Prema Rauniću »Lockeovo opravdanje revolucije, na pretpostavkama njegove koncepcije individualnih prirodnih prava i ograničenja u prijenosu tih prava, počiva na četiri ključna pojma. To su: prvo, distinkcija između političke zajednice i vlasti; drugo, moralna ideja raspada vlasti; treće pravo naroda i pojedinaca da prosuđuju je li vlast raspadnuta, odnosno iznevjereno političko povjerenje, koje je uvjetno dano obnašateljima vlasti; i konačno četvrto, metodička i moralna razlika između pobune i otpora.«⁴⁵³ Politička zajednica ima na sebi odgovornost da neizravno nadzire vlast koja njom vlada kako bi na koncu prosudila da li vlast vlada na dobro pojedinaca.

Kod Lockeja je ključno razlikovati pojmove otpor i pobunu. Naime pobuna je »moralno neopravdano kršenje zakona ili povjerenja, bilo koje od ugovornih strana političkog

⁴⁵¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 227, str. 335-336.

⁴⁵² Ibid., II, § 241, str. 349.

⁴⁵³ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 148-149.

ugovora i političkog povjerenja.«⁴⁵⁴ Ako se pojedinci, uključujući i vladara koji su sudionici društvenog sporazuma, a radi kojeg su pristupili u političku zajednicu, ne drže izglasanih zakona i iznevjeravaju povjerenje političke zajednice u obnašanju izvršene vlasti te nasilno provode svoju samovolju tada se radi o pobuni protiv samog koncepta političke zajednice. S druge strane »nasuprot pobuni, koja je moralno nedopustivo suprotstavljanje svrhama političkog udruživanja i bespravno posezanje za silom, otpor je moralno dopustivo suprotstavljanje silom, kao odgovor ili reakcija na nezakonito postupanje i samopostavljanje druge strane u ratno stanje. Pobuna je suprotstavljanje autoritetu, a otpor je suprotstavljanje privatnoj osobi, koja je prethodno proigrala politički autoritet i sama sebe dovela u ratno stanje s drugima.«⁴⁵⁵ Pobuna je posezanje za silom bez prava, a otpor je opravdano posezanje za silom prema pobunjenom vladaru. Riječ je o tome da »ako se pojavi spor između vladara i nekog pripadnika naroda, zapravo kada zakon štiti ili je u nedoumici, a stvar je od velikog značaja, smatram kako bi u takvom slučaju odgovarajući sudac trebao biti zajednica naroda. ... No, ako vladar ili bilo tko drugi iz uprave odbaci takav način presuđivanja, onda nema mogućnosti apelacije osim kod Boga; budući da sila između jednih i drugih, koji više nikoga nemaju na zemlji, ili koja ne dopušta nikakvu apelaciju sucu na zemlji, u pravom smislu predstavlja stanje rata u kojemu je mogućnost apelacije samo kod Boga.«⁴⁵⁶ Valja izdvojiti da u Lockeja motiv apelacija Bogu označava uzimanje oružja u ruke, a Bog će presuditi i dati pobjedu onome tko ima pravi razlog. Politička zajednica usuglašava svoje interese te ukoliko se ustanovi da se vlast oglašuje na zahtjeve političke zajednice tada sama politička zajednica ima pravo kao sudac prosuditi je li uspostavljena vlast dobra za političku zajednicu.

Proces raspada vlasti predstavlja »normativnu situaciju u kojoj pojedinci, kao politička zajednica ili jedno političko tijelo, legitimno mogu aktivirati svoje zaleđeno prirodno pravo da djeluju prvi u obrani svojih prava. Pristankom na političku zajednicu, pojedinci su pristali da pravo prvenstva u djelovanju, koje vodi obrani njihovih povrijeđenih prava, prepuste političkoj zajednici, a politička zajednica kao jedno tijelo, tako stvorenu političku moć i pravo da se djeluje prvi u obrani individualnih prava, povjerava obnašateljima vlasti. Dekonstruktivski red političkih odnosa započinje s moralnom idejom raspada vlasti, čime se političkoj zajednici vraća pravo da presuđuje i provodi zakon u slučajevima povrede prava pojedinaca.«⁴⁵⁷ Ukoliko zakonodavno tijelo odbija zahtjeve političke zajednice, i pripadnici

⁴⁵⁴ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 160.

⁴⁵⁵ Ibid., str. 161.

⁴⁵⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 242, str. 349-350.

⁴⁵⁷ R. Raunić, *Filozofija politike Johna Lockeja*, str. 151-152.

političke zajednice ustanove kako je izigrano njihovo povjerenje tada *de facto* započinje proces raspada vlasti. U sukobu vladara i političke zajednice, a riječ je o sukobu u kojemu više nema suca na zemlji tada narod postaje sudac, smatra Locke, i time postavlja pravo na revoluciju.⁴⁵⁸ Naime kada se konstituira i etablira politička zajednica tada ona egzistira sve dok postoji stabilna vlast koja će pojedincima omogućiti očuvanje njihovog vlasništva.

Pojedinci dragovoljno ulaze u političku zajednicu kako bi očuvali svoje živote i vlasništvo od nedaći i nepovoljnih uvjeta prirodnog stanja. Ukoliko je politička zajednica dala vlast »u ruke neke osobe ili skupštine samo privremeno, ili kad je pak zbog pogrešaka onih na vlasti ona izgubljena, onda se nakon ovog gubitka ili poslije utvrđenog vremena vlast vraća društvu, i narod ima vlast djelovati kao vrhovno tijelo i zadržati zakonodavnu vlast u svojim rukama, ili uspostaviti novi oblik vlade, ili je pod starim oblikom predati u nove ruke onako kako smatra da je pravilno.«⁴⁵⁹ Uloga je uspostavljene vlasti da pojedincima u političkoj zajednici pruži zaštitu i sigurnost od potencijalnih prijetnji kojima su pojedinci izloženi u prirodnom stanju. John Dunn smatra kako su prema Lockeovom legitimi oni političari koji su prepoznali potrebe političke zajednice dok sve ostale vlade rade nauštrb same političke zajednice.⁴⁶⁰

U idućem poglavlju bit će riječi o Lockeovom konceptu opravdanog rata kojim Locke nastoji opravdati kolonijalna osvajanja, ali će također biti riječi i o prirodnom pravu političke zajednice na obranu od nepravednog agresora koji ugrožava samu političku zajednicu.

2. 4. 4. Koncept opravdanog rata u Lockeovom sagledavanju političke zajednice u *Drugoj raspravi o vlasti*

Locke u svojoj *Drugoj raspravi* zastupa koncept opravdanog rata u kojemu se pojedinac, pa i čitava politička zajednica ima pravo obraniti od agresora, no s druge strane Locke koristi koncept opravdanog rata da bi njime opravdao kolonijalna osvajanja. Ratno stanje Locke opisuje kao »stanje neprijateljstva i razaranja. I stoga kada netko riječju ili djelom objelodani, ne strasnu ili naprasitu, već staloženu i smirenu namjeru da posegne za životom drugog čovjeka, to ga stavlja u stanje rata s onim protiv koga je objelodanio takvu namjeru. I time je svoj život izložio tuđoj sili da mu ga oduzme taj ili netko drugi tko mu se pridružio u obrani i

⁴⁵⁸ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 240, str. 348-349.

⁴⁵⁹ Ibid., II, § 243, str. 350.

⁴⁶⁰ Usp. John Dunn, *The History of Political Theory and Other Essays*, Cambridge University Press, Cambridge 1996., str. 56.

sukobu; budući da je razumno i pravedno imati pravo uništiti onoga tko mi prijeti uništenjem.«⁴⁶¹ Ratno stanje prema Lockeu započinje izravnom objavom protiv tuđeg života.

Pojedinac bilo u prirodnom ili građanskom stanju ima neotuđivo pravo na vlastito samoočuvanje i to na način za koji smatra da mu je sam po sebi prirodan. U ratnome stanju »čovjek može uništiti čovjeka koji je u ratu protiv njega ili za kojeg je otkrio da mu je neprijatelj iz istog razloga zbog kojeg može ubiti vuka ili lava, budući da takvi ljudi nisu odgovorni općem zakonu uma i ne poznaju drugog pravila osim sile i nasilja i mogu se smatrati divljim zvijerima, opasnim i štetnim stvorenjima koja će ga sigurno uništiti, ako padne pod njihovu vlast.«⁴⁶² Bitno je pružiti otpor nasilniku ili agresoru koji se namjerio na nekog pojedinca jer kako ističe Locke takav je pojedinac prestao biti čovjek i poprimio je sva obilježja divlje zvjeri, budući da je prestao poštivati u svojoj biti usađen prirodni zakon. Agresor koji »nastoji drugog čovjeka dovesti pod svoju apsolutnu vlast, stavlja sebe u stanje rata s tim čovjekom, budući da se to treba shvatiti kao objava namjera da se posegne za njegovim životom.«⁴⁶³ Bilo kakav oblik namjere podjarmljivanja i podvođenja drugog pojedinca pod svoju vlast i proizvoljnog raspolaganja njegovim životom je ulazak u sferu ratnog stanja. Locke smatra »kako bi me onaj tko bi me doveo pod svoju vlast, bez moje suglasnosti koristio kako ga je volja, a također me i uništio kada mu to padne na pamet; jer nitko me ne može imati u svojoj apsolutnoj vlasti, osim ako me na to ne prisili, što je u sukobu s mojim pravom slobode, to jest ako me učini robom.«⁴⁶⁴ Protiv prirodnog zakona i protiv prirodnog prava je onaj oblik vlasti koji nastoji porobiti drugog pojedinca, i na koncu čitavu političku zajednicu.

Locke smatra kako je ključno da svaki pojedinac ima pravo na slobodu i prema tome pojedinac je dužan čuvati svoj slobodan život. Nadalje u obranu slobode Locke navodi, »um mi nalaže da smatram neprijateljem mog očuvanja onoga tko bi uzeo tu slobodu koja je štit mog očuvanja; time onaj tko me pokušava porobiti stavlja sebe u stanje rata sa mnom.«⁴⁶⁵ U stanju rata se može biti i ukoliko se drugom pojedincu nanosi izravna šteta i time oduzima slobodno djelovanje. Na toj misaonoj osnovi Locke navodi kako je moguće izgubiti slobodu i u prirodnom i u građanskom stanju. Locke upozorava da za pojedinca »koji bi u prirodnom stanju oduzeo slobodu koja nekome pripada u takvom stanju, nužno se mora pretpostaviti

⁴⁶¹ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 16, str. 183-184.

⁴⁶² Ibid., II, § 16, str. 184.

⁴⁶³ Ibid., II, § 17, str. 184.

⁴⁶⁴ Ibid., II, § 17, str. 184.

⁴⁶⁵ Ibid., II, § 17, str. 184.

kako mu ima namjeru i sve drugo oduzeti, budući da je sloboda osnova svega ostalog; budući da za onoga koji bi u društvenom stanju oduzeo slobodu, koja pripada onima koji su u tom društvu ili državi, mora biti pretpostavljeno kako im ima namjeru sve drugo oduzeti, stoga se na to gleda kao na ratno stanje.«⁴⁶⁶ Onaj pojedinac koji ima osvajačke pretenzije preuzimanja ovlasti nad tuđim životom je ujedno i agresor jer krši osnovne prirodne zakone prema kojemu svaki pojedinac ima pravo na slobodu i život.

Locke razlikuje prirodno stanje od samog stanja rata te smatra »da kada ljudi žive u skladu s razumom, bez zajedničkog pretpostavljenog na zemlji koji ima vlast presuđivati između njih, onda je to pravo prirodno stanje. A sila ili objelodanjena namjera uporabe sile nad drugima, kada se nema zajedničkog pretpostavljenog na zemlji koga bi se prizvalo u pomoć, predstavlja stanje rata; i pomanjkanje takvog priziva čovjeku daje pravo voditi rat protiv agresora, premda je on dio društva i supodanik.«⁴⁶⁷ Spriječiti i suzbiti agresorsko držanje osvajača normativno je opravdano djelovanje svakog pojedinca koji osjeća da je ugroženi i da ga se nastoji porobiti. Prije je potrebno u građanskom stanju imati suce kojima će se pojedinac moći obratiti za pomoć ukoliko predosjeti moguću ugrozu od nekoga agresora. U suprotnom »nedostatak zajedničkog suca s autoritetom sve ljude dovodi u prirodno stanje; nasilje bez prava nad ljudskom osobom, izaziva stanje rata i gdje ima i gdje nema zajedničkog suca.«⁴⁶⁸ Poštivati tuđi život i ne dovoditi u opasnost pojedince pa i čitavu političku zajednicu prema Lockeu moguće je poštivanjem autoriteta i samog prirodnog zakona. Locke smatra kako »izbjegavanje ratnog stanja – u kojemu nema druge apelacije osim one Bogu i u kojemu se svaka i najmanja nesuglasica obično dovodi do kraja, kada nema autoriteta da odluči između suparnika – jedan je od značajnijih razloga zbog kojega su ljudi ušli u društvo i napustili prirodno stanje. Jer kada postoji autoritet, vlast na zemlji, od koje se preko apelacije može dobiti zadovoljština, onda je postojanje rata isključeno, a spor se rješava preko te vlasti.«⁴⁶⁹

U slučaju kada se ratom nastoji pojedincu nanijeti šteta ključno je u političkoj zajednici poštivati višu instancu odnosno autoritet kojim bi se ratno stanje osujetilo. Ukoliko se radi o obrambenom ratu od napadača, agresora pojedinac pa i čitava politička zajednica po svom prirodnom pravu i zakonu imaju dužnost obraniti vlastite živote i svoje postojanje. Ulaskom u političku zajednicu pojedinac napušta prirodno stanje i ulazi u stabilnu političku

⁴⁶⁶ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 17, str. 184.

⁴⁶⁷ Ibid., II, § 19, str. 185-186.

⁴⁶⁸ Ibid., II, § 19, str. 186.

⁴⁶⁹ Ibid., II, § 21, str. 187.

zajednicu u kojoj je mogućnost stanja rata uvelike umanjena budući da postoje arbitri odnosno suci kao viša instanca koja regulira odnose među pojedincima. Tek »kada je stvarno nasilje okončano, prestaje stanje rata između onih koji su u društvu i obje su strane jednako podložne poštenom određenju zakona; jer tada na raspolaganju stoji pravni lijek žalbe zbog minule štete i poradi sprječavanja buduće povrede; ali gdje ne postoji mogućnost žalbe, kao u prirodnom stanju zbog nedostatka pozitivnih zakona i sudaca sa autoritetom, kojima bi se obratilo žalbom, ratno stanje odmah započinje s pravom nevine strane da uništi onu drugu čim može, sve dok napadač ne ponudi mir i ne zatraži pomirenje pod takvim uvjetima koji će moći nadomjestiti sve nepravde što ih je već nanio i nevinom pružiti sigurnost u budućnosti.«⁴⁷⁰ Prirodno stanje je stanje bez ikakvih viših instanci koje bi bile predstavljene u ulozi nekog arbitra, pa se pojedinac u prirodnom stanju jedino oslanja na vlastitu snagu i načelo prirodnog zakona prema kojemu svaki pojedinac ima pravo na život.

Prirodno je stanje veoma nepovoljno za pojedinca jer nema stabilnu i čvrstu zaštitu za svoj život od strane neke više moći ili vlasti koja bi mu osigurala nesmetani život. Locke smatra da žrtva koja je oštećena od agresora ili nasilnika u prirodnom stanju ima pravo na svaku vrste odštete koja bi zadovoljila ili pak nadomjestila njegov materijalni gubitak. Kao pragmatično rješenje Locke pojedincima nudi ideju da stvore stabilnu i sigurnu političku zajednicu koja će imati suce odnosno arbitre kao višu instancu koja će balansirati odnose među pojedincima i na taj način izbjegavati moguće eskalacije ratnog stanja kako među pojedincima tako i unutar čitave političke zajednice.

Lockeova ideja političke zajednice osim što uključuje i predlaže dotične suce kao čuvare mira također uključuje sigurno očuvanje imovine i vlasništva pomoću pozitivnih zakona od mogućih izvanjskih ili unutarnjih ugroza od drugih pojedinaca koji se tada ne drže prirodnog, a ni pozitivnog zakona. Budući da se političke zajednice ne »zasnivaju na nečem drugom osim na suglasnosti naroda; ipak su nastajali takvi meteži, kojima je slavljublje ispunilo svijet, da je u jeku rata, koji zauzima veliki dio ljudske povijesti, ta suglasnost bila slabo zapažena; i zbog toga su mnogi zamijenili silu oružja za suglasnost naroda i osvajanje smatrali jednim od izvora vlade.«⁴⁷¹ U ljudskoj je povijesti od pamtivijeka postojala sila, moć i rat kao vrste sredstava kojima se može podjarmiti, osvojiti i nametnuti dominacija nad nekim drugim političkim zajednicama. Locke smatra kako je samo osvajanje »toliko daleko od uspostavljanja bilo kakve vlade koliko je rušenje kuće daleko od građenja nove na istom

⁴⁷⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 20, str. 186.

⁴⁷¹ *Ibid.*, II, § 175, str. 299.

mjestu. Doista, ono često otvara put za novi poredak, razarajući prethodni, ali bez suglasnosti naroda nikad ne može izgraditi novi.«⁴⁷² Suglasnost političke zajednice je neophodna kako za stanje mira tako i za stanje rata. Locke također razlikuje moralno od nemoralnog djelovanja te ističe »nepravda i zločin su jednaki, bez obzira je li počinio nositelj krune ili neki sitni lupež. Titula prekršitelja i broj njegovih sljedbenika ne čine nikakvu razliku u pogledu prekršaja, jedino ga mogu učiniti težim.«⁴⁷³ Prekršaj, otimanje ili bilo kakvi nasilni čin u pristupanju drugom pojedincu ili političkoj zajednici jest prema Lockeu nedopustivi jer takav čin *eo ipso* ne sadrži nikakvo moralno opravdanje. U tom smislu Locke tvrdi »kako osvajači u nepravdom ratu ne mogu, na osnovi toga, imati nikakvo pravo na podčinjenost i poslušnost pokorenih.«⁴⁷⁴

Pokorena i podjarmljena politička zajednica ima svo prirodno pravo na potpuno pružanje otpora ekspanzionističkoj i agresorski raspoloženoj političkoj zajednici koja nastoji nametnuti svoju dominaciju. Međutim Locke razmatra i situaciju pobjednika u zakonitom ratu s opravdanim razlogom: »pretpostavljajući kako je pobjeda naklonjena pravoj strani, razmotrimo osvajača u zakonitom ratu i pogledajmo kakvu vlast dobiva i nad kim.«⁴⁷⁵ Locke ovdje otpočinje drugu naraciju i riječ je o pobjedniku u zakonitom i opravdanom ratu, u ratu koji Locke ideologijski želi prikazati obrambenim. U tom slučaju pobjednik je onaj koji se lažno branio i ima pravo na despotsku vlast nad zarobljenicima u takvom opravdanom ratu. Zakoniti osvajač »svojim osvajanjem ne dobiva nikakvu vlast nad onima koji su osvajali s njim. Oni koji su se borili na njegovoj strani ne mogu stradati zbog osvajanja, već moraju ostati bar onoliko slobodni koliko su bili i ranije. A najčešće služe pod pogodbom i uvjetom da sa svojim vojskovođom dijele plijen i uživaju u njemu i drugim koristima koje donosi osvajački mač; ili da im se barem daruje dio pokorene zemlje.«⁴⁷⁶

Oni podanici koji su osvajali zajedno sa osvajačem i dalje zadržavaju svu slobodu i prava koja su imali prije osvajačkog ratnog pohoda pa čak i pravo na nagradu, a poražena politička zajednica zadobiva onaj politički poredak i oblik vlasti koji joj nametne sam osvajač. Locke nadalje razmatra oblik vlasti nad pokorenim narodima te proučava »kakvu vlast nad pokorenima ima zakoniti osvajač; a to je, kažem ja, potpuno despotska vlast. On ima apsolutnu vlast nad životima onih koji su ih u nepravdom ratu izgubili, ali nema nad

⁴⁷² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 175, str. 299-300.

⁴⁷³ Ibid., II, § 176, str. 300.

⁴⁷⁴ Ibid., II, § 176, str. 301.

⁴⁷⁵ Ibid., II, § 177, str. 301.

⁴⁷⁶ Ibid., II, § 177, str. 301-302.

životima i imovinom onih koji nisu stupili u rat, niti nad posjedima čak ni onih koji su stvarno ušli u rat.«⁴⁷⁷ Prethodnom pretpostavkom Locke opravdava i dopušta osvajačke ekspanzionističke kolonijalne pohode i prevlasti nad pokorenim političkom zajednicom u obliku despotske vlasti. Pretpostavljajući pravo osvajača prema pokorenoj političkoj zajednici Locke smatra kako »osvajač ne dobiva nikakvu vlast osim nad onima koji su zaista pomogli, zajedno djelovali ili se suglasili s onom nepravdom silom koja je bila uporabljena protiv njega.«⁴⁷⁸

Proces osvajanja te širenja dominacije na druge teritorije političke zajednice snosi sam osvajač, i time prisvaja osvojenu imovinu. Pojedinci u političkoj zajednici koji su se odupirali osvajaču potpadaju pod vlast ekspanzionista »budući da vlast osvajača na životima pokorenih postoji samo zato što su ti pokoreni upotrijebili silu kako bi činili i podržali nepravdu, osvajač može imati ovu vlast samo nad onima koji su zajedno djelovali tom silom.«⁴⁷⁹ Svi pojedinci, prema Locke, koji su se osvajaču u opravdanom ratu odupirali pokoreni su od osvajača i potpadaju pod njegovu despotsku vlast. Prema Lockeovoj koncepciji opravdanog rata, prikrivena svrha kojoj je bila namjera opravdati kolonijalna osvajanja, svi pojedinci koji u tom ratu nisu pružali oružani otpor su nedužni i osvajač nema vlast nad njima. U tom smislu osvajač »nema veće pravo nad narodom te zemlje, koji mu nije nanio nepravdu i time doveo do gubitka vlastitog života zbog zločina, nego što ima nad nekima drugima koji su bez ikakvih nepravdi i uvreda živjeli s njim u dobrim odnosima.«⁴⁸⁰ Pružanje otpora ili sile osvajačkoj vlasti u zakonitom ratu, koja prema Locke ima opravdani razlog, daje za pravo da takve pojedince osvajač postavi isključivo pod svoju vlast, dok prema onim pojedincima koji su bili pokorni i nisu pružali otpor osvajaču, sam osvajač ih ostavlja po strani i ujedno ih zadržava u *status quo* stanju.

Locke smatra da »vlast koju je osvajač zadobio nad onima koje je pobijedio u pravednom ratu je savršeno despotska. Apsolutnu vlast ima nad životima onih koji su, stavljajući sebe u stanje rata, izgubili sebe, ali na toj osnovi nema ovlaštenje i pravo na njihove posjede.«⁴⁸¹ U opravdanim ratovima uspostavljena vlast je prema poraženima despotska pa sam osvajač ima nad njihovim životima apsolutnu i samovoljnu vlast. Nadalje zaključuje Locke kako u »svakom ratu obično postoji isprepletenost sile i štete, i premda

⁴⁷⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 178, str. 303.

⁴⁷⁸ Ibid., II, § 179, str. 303.

⁴⁷⁹ Ibid., II, § 179, str. 303-304.

⁴⁸⁰ Ibid., II, § 179, str. 304.

⁴⁸¹ Ibid., II, § 180, str. 304.

napadač rijetko propusti nanijeti štetu imovini kada koristi silu protiv osoba onih s kojima je zaratio, ipak je samo uporaba sile ono što čovjeka stavlja u stanje rata.«⁴⁸² Fizička prisila, nasilna iznuda ili bilo koji oblik korištenja i služenja sile u svrhu postizanja što većeg imetka ili vlasništva nad ljudskim životima uzrokuje ratno stanje. Nadalje Locke potvrđuje da pojedinac koji »silom započne oštećenje ili pak tiho i podvalom nanese štetu, on odbija dati odštetu i silom to potkrjepljuje – to je ista stvar kao da je to prvobitno silom učinio – pa je to nepravедna uporaba sile koja dovodi do rata. Jer onaj tko silom provaljuje u moju kuću i nasilno me izbacuje ili, pošto je miroljubivo ušao, silom istjeruje – čini, zapravo istu stvar.«⁴⁸³ Uporaba sile oblikovana i uporabljena na bilo kakav način je začetak ratnog stanja među pojedincima i ona nužno dovodi do poremećaja međuljudskih odnosa, pa Locke preporučuje autoritet koji će moći nadvladati sve prijeteće i moguće sukobe. U tom slučaju smatra Locke ako »pretpostavimo kako smo u takvom stanju rata da nemamo nikakvog zajedničkog suca na zemlji, kojemu se mogu obratiti i kojemu smo se obojica obvezni pokoriti – jer o takvom sada govorim – onda je nepravедna uporaba sile ono što čovjeka stavlja u stanje rata s drugim, i time onaj tko je kriv za to gubi svoj život.«⁴⁸⁴ Locke objašnjava da je onaj tko je posegnuo za silom, izazvao ratno stanje i pri tome izgubio u zakonitom ratu. Naime, to se odnosi na domicilno stanovništvo koje je strana vlast pokorila, te Locke nadalje tvrdi da je ono samo krivo za to budući da je proigralo život, koji može na koncu zamijeniti za despotsku vlast odnosno ropstvo.

Ukoliko pojedinac »napustivši razum, koji je pravilo postavljeno između čovjeka i čovjeka, i upotrijebivši silu, sredstvo zvijeri, sam je odgovoran ako ga uništi onaj protiv kojega upotrebljava silu, poput svake divlje zvijeri grabljivice koja je opasna za njegovo postojanje.«⁴⁸⁵ Svaki ugroženi pojedinac ima prirodno pravo obraniti se od nasilnika i oduprijeti se nasilju jer se sam agresor oglušio na postojanje prirodnog zakona i prema Lockeu, poput divlje zvijeri nasrnuo je na život drugog čovjeka. U učenju opravdanosti rata Locke koristi princip opravdanosti rata jedino u sferi obrambenog rata i nad područjima u kojima će se uspostaviti pokrajinska despotska vlast. Locke ističe kako »pravo osvajanja doseže samo do života onih koji su stupili u rat, ne i do njihove imovine, osim zbog naknade za pretrpljenu štetu i troškove rata, a i to uz očuvanje prava nedužne žene i djece.«⁴⁸⁶ Osvajač

⁴⁸² J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 181, str. 304.

⁴⁸³ Ibid., II, § 181, str. 304-305.

⁴⁸⁴ Ibid., II, § 181, str. 305.

⁴⁸⁵ Ibid., II, § 181, str. 305.

⁴⁸⁶ Ibid., II, § 182, str. 306.

vlasništvo može jedino steći kao naknadu da podmiri dugove ratovanja i to jedino od onih pojedinaca koji su mu se suprotstavili. Prema Lockeovom razmatranju »osvajatelj, čak i u pravednom ratu, nema na osnovi svog osvajanja nikakvo pravo gospodstva nad onima koji su mu se pridružili u ratu i nad onima u pokorenoj zemlji koji mu se nisu suprotstavili, kao ni nad potomstvom čak ni onih koji su mu se suprotstavili – slobodni su od bilo kakve podčinjenosti prema njemu i, ako se njihova prijašnja vlada raspala, imaju slobodu za sebe započeti i uspostaviti novu.«⁴⁸⁷ Svi oni pojedinci koji vojskovođi nisu pružali otpor, prema Lockeovom tumačenju, ostaju i dalje posve slobodne individue i zadržavaju kao i njihovo potomstvo sva prava koja su imali prije dolaska osvajača. Jednako pravo vrijedi i za one pojedince koji se unutar same političke zajednice također nisu suprotstavljali pa imaju priliku i svu slobodu iznova konstituirati i etablirati novu vlast i vladu.

Pravedni osvajač i »vlada osvajača, koja je na osnovi sile nametnuta pokorenima protiv kojih nije imao nikakvo pravo rata ili koji nisu stupili u rat protiv njega – u kojemu je imao pravo, nikako nije obvezujuća za njih.«⁴⁸⁸ Vlast osvajač zadobiva jedino nad onim pojedincima koji su mu se oružanim metodama i silama suprotstavili. Dok nad pojedincima i političkom zajednicom koja je ostala u *status quo* stanju odnosno u statusu da nije ulazila u ratno stanje i sukobljavala se sa samim osvajačem, osvajač nad tim pojedincima ne zadobiva nikakvo pravo i nikakvu vlast. Stoga osvajač nema vlast nad potomstvom onih pojedinaca koje je pokorio osim u slučaju da se sami potomci poraženih dragovoljno ne podvrgnu pod vlast osvajača. U tomu slučaju Locke smatra kako »su djeca slobodni ljudi, bez obzira što se dogodilo njihovim očevima, a apsolutna vlast osvajača ne doseže dalje od ličnosti onih ljudi koje je pokorio, i ta vlast s njima umire; i ako će njima vladati kao robovima, podčinjenima njegovoj apsolutnoj, arbitrarnoj vlasti, nema takvo pravo gospodstva na njihovom djecom. Nikakvu vlast ne može imati nad njima, osim na osnovi njihove suglasnosti, što god ih natjerao da kažu ili čine; i nema zakonitu vlast dok ih sila, a ne izbor, prisiljava na pokornost.«⁴⁸⁹ Svaki pojedinac ima slobodu odlučiti želi li pružiti otpor vojskovođi pa ukoliko bude poražen tada potpada i pod njegovu vlast. Na toj misaonoj osnovi Locke smatra kako je svaki »čovjek rođen s dvostrukim pravom: Prvo, s pravom slobode za svoju osobu, nad kojom ni jedan drugi čovjek nema vlast, već je slobodno raspolaganje njome u njegovim vlastitim rukama. Drugo, da zajedno s braćom i s pravom, prije bilo kojeg drugog čovjeka,

⁴⁸⁷ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 185, str. 308-309.

⁴⁸⁸ Ibid., II, § 187, str. 309.

⁴⁸⁹ Ibid., II, § 189, str. 310.

naslijedi dobra svoga oca.«⁴⁹⁰ Prema tome svaki pojedinac ima pravo da u svojoj slobodi stječe vlasništvo. Prema prvom načelu poimanja slobode u prethodnom citatu »čovjek je po prirodi slobodan od podčinjenosti bilo kojoj vladi, iako je rođen pod njezinom pravosudnom vlašću. No, ako se odrekne zakonite vlade u kojoj je bio rođen, također mora napustiti pravo koje mu je pripadalo prema njezinim zakonima i posjede koji nasljeđem prelaze na njega od njegovih predaka, ukoliko se radilo o vladi stvorenoj suglasnošću tih predaka.«⁴⁹¹ Po slobodnoj volji i odabiru pojedinac se može opredijeliti odlučuje hoće li ostati pod vladom u kojoj je rođen ili pak prepustiti vlasničko pravo koje je pripadalo njegovim precima.

U poimanju drugog principa slobode koji govori o pravu slobodnog nasljeđivanja vlasništva Locke smatra kako »stanovnici neke zemlje, koji vuku podrijetlo i izvode pravo na svoja imanja onih koji su pokoreni i imaju vladu nametnutu protivno njihovoj slobodnoj suglasnosti, zadržavaju pravo na vlasništvo svojih predaka, mada nisu slobodno pristali na vladu čiji teški uvjeti su silom nametnuti vlasnicima te zemlje; jer, budući da prvi osvajač nikad nije imao pravo na zemlju te države, ljudi koji su potomci pokorenih predaka, ili polažu pravo na osnovi onih koji su bili prisiljeni podčiniti se jarmu vlade, imaju je uvijek pravo zbaciti i osloboditi se uzurpacije ili tiranije, što im ih je mač nametnuo, sve dok ih njihovi vladari ne stave pod takav poredak na koji dragovoljno i izborom pristaju.«⁴⁹² Osvajač koji širi svoju hegemoniju i vlast, ne može oduzeti imovinu od onih pojedinaca koji nisu bili prisutni u vrijeme osvajanja države njihovih predaka jer bi se takvo načelo kosilo sa prirodnim pravom i zakonom o nasljeđivanju imovine. Radi se tome da se takvi pojedinci-nasljednici najprije trebaju složiti i usuglasiti ukoliko žele prepustiti svoju imovinu vojskovođi-osvajaču.

Potomci poraženih predaka zadržavaju i dalje pravo na svoje vlasništvo »jer ni jedna vlada ne može imati pravo na poslušnost ljudi koji na to nisu slobodno pristali; što se nikada ne može pretpostaviti da su učinili, sve dok nisu stavljeni u stanje potpune slobode kako bi birali svoju vladu i vladare; ili barem dok nemaju takve važeće zakone na koje su sami, ili preko predstavnika, dali svoj slobodni pristanak; i također, dok im nije priznato njihovo zasluženno vlasništvo, što znači da su time vlasnici onoga što imaju, od čega nitko ne može oduzeti ni jedan dio bez njihove suglasnosti; bez koje ljudi pod nekom vladom nisu u stanju slobodnih ljudi, već su neposredni robovi pod silom rata.«⁴⁹³ Ukoliko osvajač pokorenima

⁴⁹⁰ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 190, str. 310.

⁴⁹¹ Ibid., II, § 191, str. 310.

⁴⁹² Ibid., II, § 192, str. 310-311.

⁴⁹³ Ibid., II, § 192, str. 311.

preda na upravljanje imovinu ona time postaje oznaka njihove slobode. Sami su nasljednici kao »osobe slobodne na osnovi urođenog prava, a vlasništvo, bilo da je veće ili manje, njihovo je vlastito i u njihovoj moći raspolaganja, a ne u njegovoj; u suprotnom, nije riječ ni o kakvom vlasništvu.«⁴⁹⁴ U korist prethodnoj Lockeovoj tvrdnji u prilog ide i princip o pravu s dvostrukom vrijednošću, najprije pravo na slobodu svoje osobnosti te zatim pravo na stjecanje i nasljeđivanje vlasništva od predaka. Iako Locke razmatra koncept opravdanog rata kao opravdanje ekspanzionizma i kolonijalizma ipak smatra kako i sami osvajači »duguju pokornost Božjim i prirodnim zakonima. Nitko, ni jedna vlast, ih ne može izuzeti od obveza tog vječnog zakona.«⁴⁹⁵

Valja istaknuti kako Locke uviđa da je prirodni zakon univerzalan te jednako vrijedi i za vladare i za podanike. Princip opravdanosti osvajanja metodom ratovanja Locke smatra i zaključuje na slijedeći način: »Ukratko, slučaj osvajanja je u ovome: Ako ima pravedan povod, osvajač ima despotsku vlast nad osobama svih onih koji su stvarno pomagali ili sudjelovali u ratu protiv njega; kao i pravo iz njihovog rada i imovine nadoknaditi štetu i troškove na način koji neće povrijediti pravo drugoga. Nema nikakvu vlast nad ostalim ljudima, ako je bilo nekih koji se nisu slagali s ratom, kao ni nad djecom zarobljenika i posjedima jednih ili drugih; tako na osnovi osvajanja ne može za sebe imati nikakvo zakonito pravo na gospodstvo nad njima, niti ga može osigurati za svoje potomstvo; već postaje agresor ako napadne njihovo vlasništvo i time se stavi u stanje rata protiv njih ... jaram prestaje čim Bog daje onima pod njihovom podčinjenošću hrabrost i mogućnost da ih zbače.«⁴⁹⁶ Prethodnim citatom Locke koncizno pojašnjava ratno stanje koristeći se induktivnom metodom u kojoj je najprije raščlanio svoje sagledavanje koncepta opravdanosti ratovanja te donio svoju konačnu tvrdnju, a kojom zaključuje kako osvajač i to samo u zakonitom ratu ima jedino pravo na vladavinu nad onim pojedincima koji su mu se u ratnim i osvajačkim pohodima oduprli i bili pokoreni. Osvajač prema tome nema nikakva prava na vladavinu nad onim pojedincima koji nisu uopće sudjelovali u ratovanju, štoviše takav agresor i kolonizator nema ni pravo na njihovo vlasništvo već jedino na imovinu poraženih sudionika koji su se suprotstavili osvajaču u osvajačkom pohodu, i to samo radi toga da podmiri troškove ratovanja. Opravdavajući kolonizatorska osvajanja Locke je iznio svojevrсну metodu opravdanja imperijalizma i time prešutno opravdao politički hegemonizam što je u očitom

⁴⁹⁴ J. Locke, *Dvije rasprave o vladi*, II, § 194, str. 312.

⁴⁹⁵ Ibid., II, § 195, str. 313.

⁴⁹⁶ Ibid., II, § 196, str. 313-314.

proturječu sa slobodarskim načelima politike unutar političke zajednice, a što predstavlja ono veliko i vrijedno u Lockeovu djelu.

U ovoj drugoj cjelini rada posebno se istaknula Lockeova *Druga rasprava o vlasti* u kojoj Locke zagovara princip ograničene vlasti i iznosi svoja temeljna filozofsko-politička stajališta. Nadalje u ovoj cjelini se nastojalo istaknuti Lockeovo razumijevanje političke zajednice i njegovi osnovni filozofsko-politički principi prema kojima Locke utemeljuje koncepciju protoliberalizma koja time postaje preteča liberalizma. Naime liberalizam je politička teorija prosvjetiteljstva koja je s Lockeovom teorijom stvorila temelje za zaštitu individualna prava pojedinaca. Takva politička konstitucija individualne slobode, zaštitila je pojedinca od apsolutne vlasti, no međutim, ubrzo je stvorila političke i moralne nejednakosti među ljudima. Rousseauova je ambicija na tom tragu da s jedne strane sačuva tekovine zaštite individualne slobode, ali da istodobno uz slobodu afirmira i vrednotu jednakosti, demokratski suverenitet te osnaži jedinstvo i stabilnost političke zajednice. U trećem i posljednjem dijelu doktorskog rada, koje započinje historijskim čimbenicima Rousseauove filozofije, kritičkom interpretacijom obrazložit će se i vrednovati Rousseauovo razumijevanje političke zajednice.

3. ROUSSEAUOVO RAZUMIJEVANJE POLITIČKE ZAJEDNICE

3. 1. Historijski čimbenici Rousseauove filozofije

U djelu *O društvenom ugovoru ili o načelima političkoga prava* Jean-Jacques Rousseau istražuje načela dobro uređene i legitimne političke zajednice u kojoj osobe mogu izravno zadobiti priznanje drugog čovjeka i razviti svoju ljudsku moralnu prirodu. Rousseau je isticao »da je moderno doba određeno s univerzalnim trijumfom interesa nad vrlinom, koristi nad moralom, agresivne sebičnosti nad harmonijskim pomirenjem. To nužno dovodi do izobličenja ljudske prirode i njezina moralnog posrnuća.«⁴⁹⁷ Stoga je Rousseau nastojao reinterpretirati prirodna prava i interese među pojedincima u određenoj političkoj zajednici, na način da sjedini te dvije polazišne točke i da pri tome stvori moralno opravdanu političku zajednicu.

⁴⁹⁷ Raul Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 5-22, str. 5.

U svojem djelu *O društvenom ugovoru* Rousseau u prvom poglavlju znakovito navodi da se čovjek »rađa slobodan, a posvuda je u okovima.«⁴⁹⁸ Drugim riječima čovjek je slobodan prema drugim ljudima, ali je ovisan o imovini i društvenim odnosima koji su nerijetko nepravedni i koruptivni. Rousseau je kao zagovornik prava na samoodređenje političke zajednice polazio upravo od ideje prema kojoj pojedincu treba dati slobodu u zakonom sređenoj političkoj zajednici. Prema Rousseauu politička zajednica počiva na određenom društvenom i političkom poretku čije pravo ne »proizlazi iz prirode, ono je, dakle, zasnovano na konvencijama.«⁴⁹⁹ Polazeći od ideje konvencije kao načina stvaranja društvenih i političkih povezanosti Rousseau koristi ideju društvenog ugovora da bi legitimirao dobro uređenu političku zajednicu. Rousseau se kao zagovornik republikanskog filozofsko-političkog koncepta postavio i kao kritičar prosvjetiteljstva⁵⁰⁰ te liberalnog filozofsko-političkog učenja u kojemu se ne priznaje jednakost svih pojedinaca u političkoj zajednici i njihovo pravo na političko djelovanje. U tom smislu Rousseau kao republikanac u prvi plan postavlja opće interese političke zajednice u odnosu na partikularne i pojedinačne interese pojedinaca u političkoj zajednici.

Rousseau ističe kako se pojedinac podređuje samo pozitivnim zakonima koje je kao pripadnik političke zajednice na taj način donio i usvojio. Prema Rousseauu čovjek se tek potvrđuje u političkoj zajednici u kojoj ostvaruje autonomiju odnosno slobodno i neovisno uključ enje u društveno-politički život same političke zajednice. Kritikom prema francuskoj prosvjetiteljskoj filozofiji Rousseau nastoji ponuditi vlastiti prikaz političke zajednice, odnosno pružiti vlastito razumijevanje konstituiranja i etabliranja političke zajednice. Bitno je istaknuti, radi zornijeg razumijevanja Rousseauovog historijskog momenta, kako je sam Rousseau svoju filozofiju politike započeo idejom o čovjekovom imaginarnom prirodnom stanju. Riječ je o tome da je Rousseau potaknut onodobnim društvenim i političkim zbivanjima i neredima u francuskoj državi osamnaestoga stoljeća koja je bila upravljana žezlom loze francuskih kraljeva, a napose u vrijeme vladavine Luja XV. kada je Francuska kao gubitnik u Sedmogodišnjem ratu (1756-1763) pala u veliki novčani i financijski dug, Rousseau nastojao svojim pisanim radovima i misaonim djelovanjem ponuditi kritiku europske civilizacije i kulture te prosvjetiteljske ideje u napredak. Ukratko prema Raulu

⁴⁹⁸ Jean-Jacques Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb 1978., str. 94.

⁴⁹⁹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 94.

⁵⁰⁰ Usp. Dragutin Lalović, »Poredak slobode: Rousseauovo shvaćanje demokratske političke zajednice«, *Politička misao* god. 16. sv. 1, 1979., str. 3-31, str. 5.

Rauniću »čitav povijesni tijek Rousseau osvještava u trostupanjskom hodu povijesne teodiceje: od nevinosti, ali i tuposti života u prirodnom stanju; kroz strahote civilizacije, koja raspiruje egoistično samoljublje i moralno korumpira čovjeka, ali ga istodobno i prisiljavaju da razvija svoje spoznajne i djelatne moći; do povijesno stvorenih pretpostavki koje omogućavaju emancipacijske projekte, a time i samopostavljanje čovjeka u slobodi.«⁵⁰¹ Svoj projekt stvaranja pravedne političke zajednice Rousseau započinje idejom da se čovjek, a koji napušta prirodno stanje i dragovoljno pod općim uvjetima društvenog ugovora ulazi u političku zajednicu. Nastojeći odstraniti moralne i političke nejednakosti apsolutističke vladavine, Rousseau konstruira načine kako je moguće etablirati političku zajednicu.

Hans Maier je ustvrdio kako je Rousseau »prvi u povijesti političke znanosti koji se principijelno suprotstavio povezivanju kvalitete vladavine sa čovjekovim fizičkim svojstvima, i to polazeći od svojeg aksioma prirodne slobode. Principijelno otuđivanje i ograničavanje slobode za njega je moguće samo ugovornim sporazumom.«⁵⁰² U tom kontekstu Rousseau je ustvrdio da je uređenje političke zajednice kao *res publica* sporazumno udruživanje pojedinaca u kojoj će se na vidjelo istaknuti opći interesi same političke zajednice. Nadalje bitno je istaknuti da prema Rousseauu »oslobađanje prirodnog čovjeka ne znači potiskivanje slobode u neobuzdanoj državnoj moći, nego u državi pojedinac treba upravo postati slobodan i doći do svoje slobode.«⁵⁰³ Stoga je krajnji smisao same političke zajednice očuvati i pružiti pojedincima slobodu u političkoj zajednici. Drugim riječima prema Rousseauu je potrebno društvenim ugovorom ustanoviti onakav politički poredak koji će pridonijeti emancipaciji pripadnika političke zajednice kako u političkom tako i u društvenom životu same zajednice. Riječ je o tome ističe Maier ako se zbroje »pojedinačne *volontes particulieres*, još se ne dobiva *volonte generale*, opća volja, nego samo *volonte de tous*, volja svih, koja je bez značenja za tvorbu državne volje. Da bi se došlo do *volonte generale*, nužno je da se *volontes particulieres* jednostavno ne zbrajaju, nego da se u postupku dijalektičkog pročišćavanja iz njih izluči ono što je opće te da se one na taj način integriraju u *volonte generale*. To se događa putem glasanja.«⁵⁰⁴

Neophodno je utvrditi radi jasnijeg razumijevanja Rousseauove filozofije politike, kako je Rousseau nastojao elaborirati pomoću društvenog ugovora slobodno stvaranje

⁵⁰¹ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 6.

⁵⁰² Hans Maier, »Rousseau«, u: Hans Maier; Heinz Rausch; Horst Denzer, *Klasici političkog mišljenja*, sv. 2, Golden marketing, Zagreb 1998., str. 100.

⁵⁰³ Ibid., str. 101.

⁵⁰⁴ Ibid., str. 103.

političke zajednice koja će imati u vidu jednakost svih ljudi i poštivanje njihovih prava, odnosno stvaranje onakve političke zajednice koja će samim subjektima potpisnicima društvenog ugovora pružati sigurnost i stabilnost te im na koncu omogućiti samoostvarenje i samozakonodavstvo u političkoj zajednici. Hans Maier također nastoji prikazati i suvremeni pristup tumačenja Rousseauove političke filozofije, naime Maier ističe »modernija je jedna druga linija, koja polazi od psiholoških razmišljanja o nužnom prosvjećivanju naroda i vodi do stvaranja političkih institucija kojima je svrha unapređivanje i učvršćivanje, pa, ako je nužno, i proizvođenje smisla za zajednicu: sredstva prosvjećivanja naroda i propagande, što pogotovo iznenađuje uzme li se u obzir da Rousseauova država pretendira na to da joj je u osnovi prosvijećeni narod.«⁵⁰⁵ Prethodno istaknuta Maierova misao utvrđuje temeljnu Rousseauovu filozofsko-političku namjeru, a na koncu i cilj stvaranja same političke zajednice, a koji je usmjereni na autonomnost subjekata u političkoj zajednici. Onaj pojedinac koji želi doprinijeti općem dobru političke zajednice prema Rousseauu treba gajiti antičke grčke i rimske vrline pa je Rousseau na taj način uzdizao vrline »poganskih gradova-država antike. Sparta i rimska republika postale su njegovi uzori, budući da se jedino u takvim malobrojnim zajednicama građani mogu odgojiti da pretpostave dobro zajednice vlastitim interesima.«⁵⁰⁶ Oslanjajući se na uzvisivanje etike vrlina i pretpostavljajući da su vrline neophodne za napredak same političke zajednice, a kasnije i za oblikovanje opće volje političke zajednice Rousseau je postavio primat moralnom životu pojedinaca koji će očuvati pravedno društvo.

Rousseaua se stoga s pravom svrstava uz bok kritičara francuskog *ancien regimea* jer uvodi novinu u dotadašnje sagledavanje političke zajednice te svu važnost u politikom odlučivanju Rousseau pridaje pripadnicima političke zajednice, a ne jednom vladaru utjelovljenom u liku monarha. Rousseau je »postavio radikalno 'demokratski' izazov političkim principima 'starog režima'. Iz njegovih principa proizlazi da je građanstvo jedini legitimni 'suveren' političke zajednice. Tako je u vrijeme kada je termin 'suveren' bio striktno rezerviran za francuskog kralja i druge nasljedne vladare Rousseau razlikovao između naroda kao 'suverena' i 'vlade' kao nosioca volje naroda (koji se može organizirati na više načina).«⁵⁰⁷ Nasuprot onodobnog političkog poretka koji je konstituiran na vladavini jedne osobe, Rousseau se suprotstavlja svojim suvremenicima i nastoji pronaći te prikazati uvjete koji bi

⁵⁰⁵ H. Maier, »Rousseau«, u: H. Maier; H. Rausch; H. Denzer, *Klasici političkog mišljenja*, sv. 2, str. 104.

⁵⁰⁶ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 568.

⁵⁰⁷ Ibid., str. 569.

omogućili stvaranje političke zajednice, a koja bi počivala na jednakopravnim temeljima za sve pripadnike političke zajednice.

Ideja samozakonodavstva i slobode je postulat za stvaranje pravedne i jednakopravne političke zajednice. Kako »bi se sam građanin pokoravao odlukama u ime društvenog interesa, a da ne postane ovisan o drugima, zakonska pravila moraju obavezivati sve bez ikakve iznimke.«⁵⁰⁸ Jednakost, sloboda i vladavina zakona ključni su i neophodni uvjeti prema Rousseauu u stvaranju političke zajednice. Na toj osnovi Rousseau je pažnju pridavao načelu slobode i jednakosti, a koja se odnosi na svakog čovjeka i zorno očituje u političkoj emancipaciji. U tom smislu »participacija u samoupravi ima intrinzičnu, a ne tek instrumentalnu vrijednost, da se jedino politički uključen i aktivan narod može smatrati slobodnim te da zastupničke institucije obeshrabruju aktivno građanstvo.«⁵⁰⁹ Jedino ona politička zajednica koja poštuje jednakost ljudi, slobodu i samozakonodavstvo svih pripadnika političke zajednice jest legitimna politička zajednica.

Nastojeći pružiti kritiku francuskog političkog režima Rousseau opovrgava uređenje političke zajednice prema načelu *ancien regimea*, i uvodi novinu u razumijevanju političke zajednice, ideju društvenog ugovora koji u svojim osnovnim postavkama prihvaća političku ravnopravnost svih pojedinaca i pravo na slobodnu participaciju u političkoj vlasti. U tom smislu »društveni ugovor tvori umjetnu osobu, državu, koja ima volju poput prirodne osobe; ono što se toj osobi čini nužnim ili poželjnim, ona to hoće, a ono što cjelina hoće jest zakon. Zakon je proizvod općenite volje. Svaki pojedinac sudjeluje u zakonodavstvu, ali zakon je općenit, a pojedinac u svojoj ulozi zakonodavca mora donositi zakone koji moraju biti primjenjivi na sve članove zajednice.«⁵¹⁰ Slobodnom participacijom u političkoj vlasti pojedinac zadobiva prava na sudjelovanje u političkom životu. Smisao je političke zajednice ujedinjenje radi opće dobrobiti kako bi svaki subjekt u njoj živio moralnu autonomiju. Rousseauov koncept društvenog ugovora u svojoj biti pretpostavlja načelo jednakosti koje je *eo ipso* neodvojivo od jednakosti pred zakonima za sve pripadnike političke zajednice. Rousseauova ideja emancipacije pojedinaca u političkoj zajednici prvotno je postavljena kao kritika na neravnopravnost pojedinaca u političkoj zajednici i oduzimanja im moralne autonomije. S druge strane Rousseau je svojim djelom *Društveni ugovor* nastojao ponuditi ideju konstituiranja političke zajednice u kojoj će subjekti biti ravnopravni i postati svoji

⁵⁰⁸ D. Miller (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, str. 569.

⁵⁰⁹ Ibid., str. 542.

⁵¹⁰ Allan Bloom, »Jean-Jacques Rousseau«, u: L. Strauss (ur.); J. Cropsey (ur.), *Povijest političke filozofije*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2006., str. 406.

samozakonodavci. U sljedećem dijelu ovoga rada nastojat će se kritičkom i hermeneutičkom metodom prikazati temeljne točke Rousseauove filozofije politike te napose u prvi plan postaviti i razraditi *Raspravu o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, *Društveni ugovor* i na koncu *Raspravu o političkoj ekonomiji*.

3. 2. Rousseauove dvije vrste nejednakosti

Prema Rousseauu čovjek napreduje i usavršava se te na tom tragu on razmatra povijest ljudskog roda kroz povijesne čimbenike i strukturne uvjete različitih institucija. Neki ljudi su se ili »usavršavali ili unazađivali, stječući različite, dobre ili loše osobine koje nisu svojstvene njihovoj prirodi, drugi su duže vremena ostajali u svom izvornom stanju.«⁵¹¹ Ono što razlikuje čovjeka od ostalih živih bića jest njegova sposobnost da se usavršava i da na koncu razvije tehniku kojom se može oduprijeti životnim teškoćama koje ga snađu. Budući da čovjek, kao i životinja posjeduje osjećaje, a osjećaji u živome biću stvaraju svojevrsnu snagu življenja, čovjeku je potrebno poštivati sve vrste živih bića, kako ih ne bi ugrožavao. U sljedećoj Rousseauovoj tvrdnji može se uvidjeti pesimistična slika čovjeka i društva, a koja je uzrokovana političkom nejednakošću, naime: »ljudsko društvo hladnim i nezainteresiranim pogledom, ono kao da nam pokazuje samo moćnika i tlačenje slabih, pa se duh buni protiv surovosti prvih ili žali zasljepljenost drugih.«⁵¹² U tom smislu Rousseau ističe te analizira izvore i načine prevladavanja moralne posrnulosti čovjeka u civilizaciji. Rousseauov pojedinac »prirodan je čovjek 'čovjek' samo potencijalno. Njegove prave ljudske sposobnosti – razum, jezik, moralna odgovornost, koje su u izolaciji prirodnog stanja suviše i tako reći uspravne [to jest, op. P. J., uspavane] – mogu se ostvariti i postati djelotvorne tek u društvu koje predstavlja teren i uvjet njihove primjene.«⁵¹³ Nadmetanje i borba oko veće moći značajna je za čovjeka, pa se u takvoj borbi za opstanak nužno porazi slaboga pojedinca.

Rousseau razlikuje dvije vrste nejednakosti prva nejednakost je »prirodna ili fizička, jer ju je uspostavila priroda, i ona se sastoji u razlici u godinama, zdravlju, snazi tijela i kakvoći duha i duše; i onu koju možemo nazvati moralnom ili političkom nejednakošću, jer ovisi o nekoj vrsti sporazuma koji se uspostavlja ili barem potvrđuje privolom ljudi. Ona se sastoji od različitih povlastica koje neki uživaju na štetu drugih, kao biti bogatiji, štovajući,

⁵¹¹ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 24-25.

⁵¹² Ibid., str. 27.

⁵¹³ Lucio Colletti, *Ideologija i društvo*, Školska knjiga, Zagreb 1982., str. 166.

moćniji od drugih, ili ih čak prisiliti na poslušnost.«⁵¹⁴ Prva nejednakost je prirodna, a druga je politička nejednakost. Prirodna nejednakost je utemeljena na čovjekovim prirodnim obilježjima, a politička nejednakost je povezana s sporazumima ljudi te počiva uglavnom u staleškim i imovinskim značajkama, primjerice odnosi između bogatih i siromašnih ili pak onih pojedinaca koji su utjecajni u odnosu na one manje utjecajnije pojedince i slabije moći.

Spekulirajući o prirodnom stanju i prvoj nejednakosti među ljudima to jest o prirodnoj nejednakosti Rousseau ističe sljedeće: »Naviknuti od djetinjstva na napor i prisiljeni da goli i bez oružja brane život i plijen od drugih zvijeri ili da im umaknu bijegom, ljudi stvaraju čvrstu i postojanu narav.«⁵¹⁵ Priznajući nužnost nagona za preživljavanjem u smislu borbe za opstanak, moćniji je onaj pojedinac u prirodnom stanju koji je spremniji i krupnije fizičke građe, pa Rousseau smatra da je upravo takav divlji čovjek primjer pojedinca u prirodnom stanju. Nadalje pojedinac je u prirodnom stanju »potaknut ljubavlju prema sebi ili je zaokupljen samoočuvanjem; stoga će nanijeti štetu drugima ukoliko vjeruje da će sebe očuvati, no neće biti zaokupljen nanošenjem štete drugima iz osobne koristi, kao što bi to učinio iz oholosti ili taštine.«⁵¹⁶ Rousseau govori o tome da čovjek u prirodnom stanju ne čini štetu i zlo drugome bez prijeko potrebe samoodržanja. Kao što prirodno okruženje životinjama omogućuje životno stanište, tako čovjek u nekoj sređenoj političkoj zajednici uživa sve pogodnosti, koje mu takva zajednica pruža za napredak. Međutim Rousseau čini i jednu distinkciju te navodi da čovjek »postavši društven i rob, postao je slab, bojažljiv, ponizan, a svojim mlitavim i mekušnim načinom života uspio je istodobno oslabiti i snagu i hrabrost.«⁵¹⁷ Radi se o tome da je pojedinac u prirodnom stanju koje je stanje mira, okretan, spretno i zdrav u odnosu na mekoputnog čovjeka društvenog stanja. Stoga Rousseauov čovjek u prirodnom stanju ili plemeniti divljak ostvaruje svoju osobnost tek u političkoj zajednici u okviru samozakonodavstva i moralne autonomije.⁵¹⁸ Naime Rousseau konceptualizira povijesni razvoj ljudskosti te uviđa da je civilizirani čovjek u tehnički naprednijem stupnju, dok je divlji čovjek primarno usredotočen na svoje fizičke mogućnosti i sposobnosti koje je stekao prilikom preživljavanja u divljini. Promatrajući čovjeka iz ontološke perspektive Rousseau zastupa kartezijansko-mehanicističku građu samoga pojedinca. Stoga Rousseau pretpostavlja sljedeće: »Primjećujem točno iste stvari u ljudskom stroju, s tom razlikom što je

⁵¹⁴ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 29.

⁵¹⁵ Ibid., str. 31-32.

⁵¹⁶ L. Strauss, *Natural Right and History*, str. 270.

⁵¹⁷ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 34.

⁵¹⁸ Usp. Jürgen Habermas, *Teorija i praksa*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd 1980., str. 105.

priroda sve sama napravila u djelovanjima životinja, dok čovjek na svoja djelanja utječe u svojstvu slobodnog pokretača.«⁵¹⁹ Životinja je determinirana i ograničena poradi instinkta i nema mogućnost biranja za razliku od čovjeka koji ima slobodu biranja i slobodu izbora.

Čovjek se za razliku od životinje može usavršavati u svojim sposobnostima i unaprijediti vještine za koje smatra da su mu neophodne u životnoj svakodnevnici. U odnosu na civiliziranog i kultiviranog pojedinca, od prirodnog čovjeka »duša, koju ništa nije uzrujavalo, predavala osjećaju trenutnog postojanja, ne misleći uopće na budućnost, koliko god ona mogla biti bliska, a planovi su mu, ograničeni kao i pogledi, dopirali jedva do kraja dana.«⁵²⁰ Dakle divlji je čovjek usmjeren gotovo slično kao i životinja samo na trenutne potrebe kako bi se očuvao na životu i pri tome udovoljio svome nagonu. No da bi se i takav čovjek koji je prepušten prirodnim nedaćama i opasnostima uspio održati na životu, potrebno mu je bilo razviti i sredstva međusobne komunikacije. Stoga »prvi čovjekov najuniverzalniji, najdojmljiviji jezik, jedini za kojim se osjećala potreba prije nego što je trebalo uvjeravati okupljene, jest krik prirode.«⁵²¹ Taj krik prirode pružao je pojedincu u prirodnom stanju osjećaj povezanosti sa ostalim pripadnicima iz toga prvotnog prirodnog stanja. Stoga divlji čovjek nije uspio ustanoviti moralno djelovanje, pa je takav čovjek u prirodnom stanju živio bez samosvijesti. Iz toga bi se moglo potvrditi kako »divljaci nisu zli upravo zato što ne znaju što znači biti dobar, jer ih ni razvoj saznanja ni prepreke zakona, već utihnuta strast i nepoznavanje poroka odvraćaju da čine zlo.«⁵²² Prema tome osim razuma svaki čovjek može sebe oplemeniti suosjećanjem koje je, smatra Rousseau, ljudima omogućilo da spoznaju krjeposni život. No »da je milosrđe prirodno osjećanje koje, ublažujući u svakom pojedincu djelovanje ljubavi prema samome sebi, pridonosi uzajamnom održanju čitavu vrste.«⁵²³ Stoga je divljem i civiliziranom čovjeku zajedničko da posjeduju suosjećanje, štoviše takvi porivi bivaju djelomično uzrokovani i radi očuvanja vlastite vrste.

O formi ponašanja i načinu djelovanja divljeg čovjeka, Rousseau tvrdi sljedeće: »Zaključimo da je, lutajući besposleno šumama, bez riječi, nastambe, rata i vezivanja, bez ikakve potrebe za sebi sličnima ali i bez ikakve želje da im naškodi, možda čak nikoga osobno i ne poznavajući, divlji čovjek, osoba s malo strasti, dovoljan samome sebi, posjedovao osjećaje i saznanja primjerena tom stanju, da je osjećao samo svoje istinske potrebe, gledao

⁵¹⁹ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 35.

⁵²⁰ Ibid., str. 37.

⁵²¹ Ibid., str. 40.

⁵²² Ibid., str. 44.

⁵²³ Ibid., str. 46.

samo ono što mu se činilo da ima interesa da vidi, i da njegova inteligencija nije napredovala mnogo više od njegove taštine.«⁵²⁴ Divlji čovjek je ograničenog svjetonazora u odnosu na civiliziranog čovjeka, njemu nisu uopće poznati ideali, divlji čovjek živi od danas do sutra, potpuno se oslanja na svoje vlastite prirodne sposobnosti i mogućnosti. Međutim taj divlji čovjek u prirodnom je stanju slobodno biće i nije rob, te se u potpunosti izgrađuje prema svojim sposobnostima.

Značajka divljeg čovjeka »bio je osjećaj da živi, prva njegova briga bila je održanje. Proizvodi zemlje opskrbljivali su ga svime što mu je bilo najnužnije, a instinkt ga je učio kako da ih iskoristi.«⁵²⁵ U prirodnom okolišu divlji se čovjek dobro snalazio, naučio je kako preživjeti u divljini i koristiti se njezinim plodovima bilo za obrađivanje oruđa i oružja ili se koristio plodovima za prehranjivanje i puko preživljavanje. Budući da je takav pojedinac postupno stjecao iskustvo u prirodnoj i neposrednoj borbi za opstanak on je svoje znanje sve više akumulirao i pretvarao ga u nadmoć u odnosu na životinje koje su ga mogle ugroziti. Štoviše »iskustvo ga je naučilo da je ljubav prema blagostanju jedini pokretač ljudskog djelovanja, pa se našao u položaju da razlikuje rijetke prilike u kojima ga je zajednički interes primoravao da računa na pomoć bližnjih od onih još rjeđih u kojima ga je konkurencija tjerala da zazire od njih.«⁵²⁶ Napredovanje je čovjeka u tehničkom smislu usavršilo i on je postao pokretniji i svestrani, međutim samo njegovo usavršavanje dovelo je do moralnih nejednakosti jer su se neki ljudi bolje usavršili i time postali napredniji dok su drugi zaostajali. Naime »prvi osjećaji srca bili su posljedica nove situacije koja je u zajedničkoj nastambi sjedinjavala muževe i žene, očeve i djecu. Navada da se živi zajedno stvorila je najnježnije među ljudima poznate osjećaje, bračnu i roditeljsku ljubav. Svaka porodica postala je malo društvo, to bolje sjedinjeno, što su im jedine veze bile uzajamna odanost i sloboda.«⁵²⁷

U počecima stvaranja obiteljskih i prvih rodbinskih veza prvi se čovjek, koji je bio prirodni čovjek počeo iz pragmatičnih razloga navikavati na zajednički život sa drugim ljudima. Ljudi »dotad rasuti po šumama, nastanivši se na jednom mjestu, polako su se približivali, ujedinjavali se u razne grupe i stvorili konačno u svakom kraju zasebnu naciju, sjedinjenu običajima i značajima, ne upravljanjem i zakonima, već istim načinom života i

⁵²⁴ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 48.

⁵²⁵ Ibid., str. 51.

⁵²⁶ Ibid., str. 52-53.

⁵²⁷ Ibid., str. 53.

prehrane, te općenitim utjecajem klime.«⁵²⁸ No da bi se takvo društvo koje je preraslo iz prirodnog stanja, i to sa postupnim prijelazima od prihvaćanja sjedilačkog načina života, do upijanja novih znanja i tehničkih vještina, nesmetano moglo održati potrebno je bilo zajedništvo. Naime »dobrota koja je odgovarala čistom prirodnom stanju više nije odgovarala društvu koje je nastajalo, da je bilo potrebno da kazne postanu strože što su prilike za uvredu postojale češće, i da je teror osveta trebalo zamjenjivati uzdama zakona.«⁵²⁹ Prirodno stanje je prema Rousseauu obilježeno dobrotom, a civilizirani čovjek korupcijom uvodi nepravdu. Dakle takvoj surovosti civilizacije je bilo potrebno stati na kraj pa Rousseau uvodi ideju zakonski sredene zajednice. No čim je pojedinac osjetio kako je potrebno stvoriti neku imovinu da bi se održao na životu prvotna jednakost u prirodnom stanju je »iščezla pojavilo se vlasništvo, rad je postao nužda i prostrane šume pretvorile su se u ljupka polja koja je trebalo zalijevati ljudskim znojem i na kojima će se uskoro vidjeti kako s ljetinama kličaju i rastu ropstvo i bijeda.«⁵³⁰ Rousseau pesimistično opisuje civilizirano društvo jer se u njemu pojavljuje korupcija pojedinaca, ali pak ne žali za prirodnim stanjem već nastoji utjecati na pozitivan razvoj civiliziranog društva. Dakle rad je »dajući pravo rataru na proizvod zemlje koju je obrađivao, dao pravo i na zemljište, barem do žetve, i tako iz godine u godinu, što se, iz trajnog posjeda, lako pretvorilo u vlasništvo.«⁵³¹ Smisao je u tome da čovjek može do svog vlasništva doći samo tako što radom, u ograničenom opsegu, kultivira neko nezauzeto dobro. Stoga Rousseau zagovara republikansko demokratsku zajednicu koja će afirmirati ideju moralne i političke jednakosti građana neovisno o bogatstvu osobe. Onaj pojedinac koji se nalazi u političkoj zajednici dužan je izvršavati obveze koje nalaže politička zajednica. Riječ je o obvezama ne ometanja tuđega posjeda prema ostalim pripadnicima političke zajednice. Stupanjem u političku zajednicu građansko je »pravo postalo zajedničko pravilo za građane, prirodnom zakonu bilo je mjesta još samo među različitim društvima, gdje je, pod imenom međunarodnog prava, bilo ublaženo nekim konvencijama, kako bi omogućilo trgovinu i nadomještalo prirodnu sućut koja je, izgubivši od društva do društva svu snagu koju je imala od čovjeka čovjeku, prebivala još samo u nekoliko kozmopolitskih duša.«⁵³²

Politička zajednica je isprva bila ustanovljena prema onim političkim načelima koja su osiguravala nesmetani suživot svih građana političke zajednice. Poradi što snažnije kohezije

⁵²⁸ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 54.

⁵²⁹ Ibid., str. 55.

⁵³⁰ Ibid., str. 56.

⁵³¹ Ibid., str. 57.

⁵³² Ibid., str. 60-61.

pojedina u političkoj zajednici neosporno je »dakle, i to je osnovno načelo svakog političkog prava, da su se narodi predali svojim vođama kako bi obranili svoju slobodu, a ne da im služe.«⁵³³ U tom smislu za političku je zajednicu prijeko potrebno da se zauzme za očuvanje slobode. No potrebno je istaknuti da je društveni ugovor »sjedinio sve svoje volje u jednu, svi članovi kojima se objašnjava ta volja postali su time osnovni zakoni koji obavezuju sve pripadnike države bez izuzetka, a jedan od njih propisuje izbor i vlast magistrata zaduženih da bdiju nad izvršavanjem drugih.«⁵³⁴ Rousseauov koncept političke zajednice prednost daje javnom dobru nad privatnim interesima podanika. Rousseau u tom smislu donosi sljedeći zaključak, »kako su u načelu glavna razlikovanja kojima se mjerimo u društvu bogatstvo, plemićka titula ili čin, te osobna moć i zaslužnost, dokazao bih da je slaganje ili sukob tih različitih silnica najsigurniji pokazatelj da li je neka država dobro ili loše utemeljena.«⁵³⁵ Nejednakost prema tome proizlazi iz različitosti društvenih uloga te iz odavanja počasti.

Suosjećanje je bitna karakteristika koju Rousseau ističe te navodi kako suosjećanje »nagoni da bez razmišljanja pritekemo u pomoć svakome koga vidimo da pati, ono u prirodnom stanju zauzima mjesto zakona ... umjesto one uzvišene izreke razumne pravde ... nadahnjuje sve ljude onom drugom izrekom prirodne dobrote ... Ostvari svoje dobro a da pri tom učiniš što je moguće manje zla drugome.«⁵³⁶ Svakome je čovjeku svojstvena prirodna potreba za suosjećanjem prema drugom čovjeku, pa Rousseau ističe da je suosjećanje upravo ta značajka koja nekog čovjeka čini jednakim sa drugim čovjekom.

Na koncu Rousseau ostavlja prostor između divljaka i civiliziranog pojedinca odnosno pojedinca koji je građanin neke političke zajednice. U tom smislu Rousseau ističe da »divlji i uljuđeni čovjek toliko se u dnu srca i sklonostima razlikuju da bi ono što bi za jednoga bilo najveća sreća drugoga bacilo u očaj. Prvi osjeća samo spokoj i slobodu, on želi samo živjeti i biti dokon ... Nasuprot njemu uvijek je djelatni građanin, znojeći se, uznemiren, mučeći se da pronađe još vrjednija zanimanja.«⁵³⁷ Rousseauova prva vrsta nejednakosti čovjeka kao čovjeka očituje se u tjelesnim različitostima. Druga vrsta nejednakosti koju Rousseau ističe jest politička nejednakost koja je društveno uvjetovana, primjerice bogataš-siromah, moćnik-nemoćnik. U tom smislu »kada Rousseau govori o jednakosti, on govori o političkoj

⁵³³ J. J. Rousseau, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima*, str. 62.

⁵³⁴ Ibid., str. 65.

⁵³⁵ Ibid., str. 68.

⁵³⁶ Ibid., str. 46.

⁵³⁷ Ibid., str. 70.

jednakosti koja je definirana zakonom, a koja neće dopustiti da ljudi zbog nejednakosti u pogledu prirodnih, ali i prirođenih nejednakosti (porijeklo, stupanj obrazovanja i slično) imaju manju moć u procesu odlučivanja. Jednakost nije u jednakom bogatstvu, nego u jednakoj moći, a ona treba biti manja od svakog nasilja i izvršavati se samo na temelju zakona.«⁵³⁸ Rousseau je u svojoj *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* prikazao ideju prirodnog stanja i nevolje civiliziranog društva. U *Društvenom ugovoru* koji je nastao sedam godina kasnije Rousseau je iznio svoj koncept legitimne političke zajednice u kojoj će se poštivati sloboda i jednakost čovjeka te opće dobro političke zajednice, a što će biti tema u poglavljima koji slijede.

3. 3. Utjecaj civilizacije na stvaranje vlasništva

U političkoj zajednici, prema Rousseauu pojedinac zadobiva uvjete za stvaranje privatnog vlasništva. Upravo društveni ugovor pojedincu omogućuje konstituiranje političke zajednice u kojoj će moći uživati svoje privatno vlasništvo. Riječ je o tome da tek u političkoj zajednici pojedinac nesmetano stvara svoje vlasništvo i na koncu uživa u plodovima svojeg rada.

Pojedinac postaje slobodan u stvaranju svoga vlasništva tek u zreloj dobi odnosno ukoliko umije racionalno raspolagati svojim materijalnim dobrima. Obitelj je prema Rousseauu utjecala na stvaranje privatnog vlasništva jer se u obitelji zadobivaju prvi oblici odgoja i obrasci ponašanja jednih pojedinaca prema drugima. Ipak zahvaljujući društvenom ugovoru i uvjetima pod kojima je društveni ugovor usuglašen nastaju dogovori o načinu stjecanja samoga vlasništva. Bitno je istaknuti Rousseauovu tvrdnju da »odreći se svoje slobode znači odreći se svojstva čovjeka, prava čovječnosti, čak i svojih dužnosti.«⁵³⁹ Sloboda je temelj kojim se najprije stvara politička zajednica, te je na taj način sloboda osnovno polazište za stvaranje samog civilizacijskog procesa i napretka pojedinca u njegovom samoostvarenju i samozakonodavstvu. Na tom tragu Rousseau ističe kako u samom društvenom sporazumu »odredbe tog ugovora toliko su određene prirodom čina da ih i najmanja promjena čini bezvrijednim i ništavim, tako da su one, premda možda nikada nisu formalno iskazane, posvuda iste posvuda prešutno odobrene i priznate, sve dok se, ako je društveni sporazum narušen, svatko ne vrati svojim pravima i ponovno ne zadobije prirodnu

⁵³⁸ Marita Brčić Kuljiš, »Koncepcija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 23-36, str. 32.

⁵³⁹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 98.

slobodu, gubeći sporazumnu slobodu zbog koje se ove odrekao.«⁵⁴⁰ Neophodno je da građani očuvaju vlastitu političku zajednicu jer u njoj mogu ostvariti civilizacijski napredak.

Društveni ugovor jest čin udruživanja koji »sadrži uzajamnu obavezu javnosti s pojedincima i da se svatko, ugovarajući tako reći sa samim sobom, obavezuje u dvostrukom odnosu, to jest kao član suverena prema pojedincima i kao član države prema suverenu.«⁵⁴¹ U političkoj zajednici subjekti mogu vlastitim radom steći svoje vlasništvo, a gomilanje vlasništva sprečava se dobrim političkim zakonima. Iako, smatra Rousseau, »svaki pojedinac kao čovjek može imati posebnu volju, suprotnu ili različitu od opće koju ima kao građanin. Njegov zasebni interes može mu nalagati nešto sasvim drugo od općeg interesa, njegovo bezuvjetno i, prirodno nezavisno, postojanje može ga prisiliti da ispita što je dužan zajedničkoj stvari kao bezrazložan doprinos, čiji će gubitak biti manje škodljiv drugima nego što će plaćanje biti tegobno njemu.«⁵⁴² Obveza je subjekata koji su pripadnici neke političke zajednice da očuvaju tu zajednicu i da doprinesu toj zajednici svojim vlastitim radom kako bi uvećali opće dobro.

U tom smislu Rousseau ističe da »prijelaz od prirodnog stanja u društveno stvorio je u čovjeku vrlo značajnu promjenu, zamjenjujući u njegovu ponašanju instinkt s pravednošću i pridajući njegovim djelanjima moralnost koja im je prije nedostajala.«⁵⁴³ U legitimnoj političkoj zajednici pojedinac kao dio zajedničkog moralnog i političkog tijela svojom voljom sudjeluje u političkom životu te se pokorava samo zakonima u čijem je donošenju i sam sudjelovao. Stoga je sam čovjek »društvenim ugovorom izgubio prirodnu slobodu i neograničeno pravo na sve što ga mami i što može očekivati, a dobio je građansku slobodu i vlasništvo nad svim što posjeduje.«⁵⁴⁴ Upravo je društveni ugovor pokretač i jamac koji pojedincu omogućuje slobodu i na koncu slobodno stvaranje svoga vlasništva. Rousseau u tom smislu ističe da »treba dobro razlikovati prirodnu slobodu, što je omeđena samo snagama pojedinca, od građanske slobode, koja je ograničena općom voljom, te posjedovanje, što se postiže samo silom ili pravom prvog posjednika, od vlasništva, koje se može zasnovati samo na pozitivnom naslovu.«⁵⁴⁵ Tek u utemeljenoj i legitimnoj političkoj zajednici koja počiva i poštuje zakonodavnu vladavinu, moguće je zadobiti i nesmetano svojim radom steći vlasništvo. Čovjek tek u političkoj zajednici u potpunosti osjeća što je princip slobode te

⁵⁴⁰ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 101.

⁵⁴¹ Ibid., str. 102.

⁵⁴² Ibid., str. 103.

⁵⁴³ Ibid., str. 104.

⁵⁴⁴ Ibid., str. 104.

⁵⁴⁵ Ibid., str. 104.

sloboda njegovog djelovanja jer je u prirodnom stanju pojedinac ipak ograničen. Rousseau tvrdi da valja »dodati kao dobitak građanskog stanja moralnu slobodu koja je čovjeka učinila istinskim gospodarom. Jer poriv prohtjeva je ropstvo, a posluš zakon koji smo sebi propisali jest sloboda.«⁵⁴⁶ Odmak iz prirodnog stanja čovjeka uvodi u političko stanje, odnosno u samu političku zajednicu jer pojedinac tada nije ograničen i opterećen svojim strastima, već njegov život i djelovanje reguliraju politički usuglašeni zakoni koji proizlaze iz principa slobode.

Riječ je o tome da je država »gospodar svih dobara svojih članova prema društvenom ugovoru koji, u tom stanju, služi kao osnova svim pravima, ali u pogledu drugih vlasti ona ima pravo prvog posjednika, koje je stekla od pojedinaca.«⁵⁴⁷ Čovjek je u političkoj zajednici, u potpunosti zaštićen jer ga štite politički zakoni same političke zajednice i stoga nije opterećen vlastitom borbom za opstanak. Tek u političkoj zajednici dolazi do afirmacije čovjeka jer državljanin tek u političkoj zajednici moralnim djelovanjem postavlja političke zakone. Prirodno stanje je po sebi veoma nesigurno stanje i pojedinci su u tom stanju izloženi mogućoj ugrozi svoga vlasništva i samoga života. Na toj misaonoj niti Rousseau ističe da se u »prirodnom pravu manje poštuje ono što pripada drugome nego ono što tebi samom ne pripada.«⁵⁴⁸ Prirodno stanje i sva prirodna prava koja su u njemu prisutna su nedovoljna u odnosu na stupanj zaštite i sigurnosti koju pojedinac zadobiva u političkoj zajednici.

Rousseau tvrdi da se ljudi uopće mogu »udruživati prije nego što išta posjeduju i da, prisvojivši zatim zemljište dovoljno za sve, uživaju ga zajednički ili ga podijele među sobom, bilo ravnopravno, bilo prema dijelovima koje utvrdi suveren. Ma na koji način se ostvarila ta tekovina, pravo koje svaki pojedinac ima po vlastitim osnovama uvijek je podređeno pravu koje zajednica ima na sve. Bez toga ne bi bilo ni čvrstoće u društvenom povezivanju ni stvarne snage u izvršavanju suverenosti.«⁵⁴⁹ Radi se o posjedovanju i poštivanju pa stoga sam koncept republikanizma u sebi sadrži ideju javnog dobra i koncept stvaranja privatnog vlasništva na ideji *res publice* odnosno o neodvojenosti privatnog vlasništva i javnog dobra.

Osnovna je odlika civilizacijskog okruženja i time same političke zajednice što se upravo društvenim ugovorom stvara jednakost pojedinaca i pravo na stjecanje vlasništva. U tom smislu Rousseau ističe kako društveni ugovor umjesto »da uništava prirodnu jednakost, osnovni sporazum, naprotiv, zamjenjuje moralnom i zakonskom jednakošću ono čime je priroda mogla stvoriti ljude fizički nejednakim i tako, premda mogu biti nejednaki po snazi i

⁵⁴⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 104.

⁵⁴⁷ Ibid., str. 105.

⁵⁴⁸ Ibid., str. 105.

⁵⁴⁹ Ibid., str. 106.

umu, oni po sporazumu i pravu postaju svi jednaki.«⁵⁵⁰ Upravo društveni ugovor, i uvjeti pod kojima je sklopljeni omogućuje pojedincima stvaranje zajedničkog interesa te potiskivanje razuzdanih pojedinačnih interesa. Stoga je »zajedničko tim različitim interesima što tvore društvenu vezu, pa ako nema nijedne točke u kojoj se svi interesi slažu, nikakvo društvo ne može postojati. A društvo se mora ravnati samo tim zajedničkim interesom.«⁵⁵¹ Bitan je čimbenik u stvaranju pravednih i jednakih uvjeta za sve pojedince u društvenom ugovoru poštivanje slobode i mogućnosti pojedinačnog slobodnog odabira.

Profiliranje i sažimanje zajedničkih interesa je prema Rousseauu neophodno za političku zajednicu te je upravo civilizacijska tekovina neophodna za pojedince da kao članovi društva i političke zajednice doprinose održanju upravo same civilizacije i političke zajednice. Judith N. Shklar smatra kako »opća volja, kao i svaka druga volja, jest sposobnost čovjeka koja ga štiti od destruktivnih pobuda i utjecaja. Opća je volja opća jer svaki građanin može čuvati sebe i svoje sugrađane od opasnosti *amour-propre*, mnijenja i institucionalne nejednakosti.«⁵⁵² Rousseau prema ideji društvenog ugovora ističe da je upravo opća volja izraz općeg interesa same političke zajednice. Kako i za sam utjecaj političke zajednice tako i u participiranju u vlasti, Rousseau ističe »da bi se opća volja očitovala, važno je, dakle, da u državi nema zasebnog društva i da svaki građanin daje svoj glas po vlastitoj volji.«⁵⁵³

U političkoj zajednici pojedinac ostvaruje svoj smisao jer se prema uvjetima društvenog ugovora reguliraju vlasništva i teži odsustvu velikih nejednakosti u bogatstvu. Rousseau nadalje ističe »da opća volja, ako zaista hoće biti to, mora u svom cilju biti isto što i u svojoj biti, da ona mora proizlaziti iz svih tako da bi se primjenjivala na sve, i da ona gubi svoju prirodnu ispravnost ako teži nekom pojedinačnom ili određenom cilju, jer prosuđujući ono što nam je strano, nemamo onda nikakva istinska načela jednakopravnosti koje bi nas vodilo.«⁵⁵⁴ Ukoliko opća volja prestane mariti za javno dobro političke zajednice te se izokrene u pojedinačne, partikularne interese tada i sam koncept društvenog ugovora gubi svoj smisao. Bitno je istaknuti da prema Rousseauu »dolazimo uvijek do istog zaključka da društveni sporazum uspostavlja među građanima takvu jednakost da se oni svi obavezuju u istim uvjetima i da svi moraju uživati ista prava.«⁵⁵⁵

⁵⁵⁰ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 106.

⁵⁵¹ Ibid., str. 107.

⁵⁵² Judith N. Shklar, *Men and Citizens: A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, London; New York 1969., str. 166.

⁵⁵³ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 110.

⁵⁵⁴ Ibid., str. 111.

⁵⁵⁵ Ibid., str. 112.

Prema Goranu Sunajku »društveni ugovor može biti legitiman jedino ako, nakon stvaranja kolektivnog tijela suverena, ta volja ostaje volja svakog pojedinca koju je imao i prije sklapanja ugovora.«⁵⁵⁶ Samim principom usuglašavanja i stvaranja uvjeta društvenog ugovora naznačuju se oblici vladanja političkom zajednicom izglasavanjem zakona.

Pojedinci koji pod određenim okolnostima društvenog ugovora pristupaju u neku političku zajednicu i sami su i podvrgnuti zakonima koje budu izglasali. Naime Rousseau ističe kako sama politička zajednica, »narod, podvrgnut zakonima, mora im biti tvorac, njemu pripadaju samo oni koji se udružuju da bi se ravnali prema uvjetima društva.«⁵⁵⁷

Neophodno je od strane građana poštivanje opće volje koja kao prvotna volja štiti sveopće interese svih državljana političke zajednice. Ipak da bi se uloga opće volje utvrdila i time ojačala Rousseau ističe kako je opća volja »uvijek u pravu, ali rasuđivanje što je vodi nije uvijek jasno. Treba joj učiniti vidljivim ciljeve takvi kakvi su, pokatkad i onakve kakvi bi trebali izgledati, pokazati joj ispravan put koji traži, očuvati je od zavodljivosti pojedinačnih volja, predočiti joj mjesto i vrijeme, uravnotežiti privlačnost postojećih i osjetnih prednosti s opasnošću udaljenih i prikrivenih zala.«⁵⁵⁸ Od općeg je interesa same političke zajednice jasno istaknuti ciljeve i namjere opće volje kako ona ne bi na koncu izgubila i svoj ontološki značaj jer opća volja u određenom smislu predstavlja i bit postojanja same političke zajednice. U ovome se poglavlju može ustanoviti kako je postojanje same političke zajednice i etabliranje opće volje ključno za postavljanje općeg interesa političke zajednice. Utjecaj je civilizacije na stvaranje vlasništva neosporan jer u političkoj zajednici pojedinac zadobiva političku sigurnost utemeljenu na zakonodavnoj vlasti. U idućem poglavlju demonstrirat ću Rousseauovo gledište kako čovjek svoje priznanje kao čovjeka, zadobiva tek u državi, budući da za Rousseaua država ima formu supstancijalnog dobra.

3. 4. Politička zajednica kao forma supstancijalnog dobra

Rousseau svoje djelo *O društvenom ugovoru ili o načelima političkoga prava* započinje idejom proučavanja političke zajednice koja bi štitila osobna prava čovjeka i omogućila mu više od slobode kakvu je imao u prirodnom stanju. U spisu *O društvenom ugovoru* Rousseau ističe kako nastoji »pronaći takav oblik udruživanja što brani i zaštićuje svim zajedničkim

⁵⁵⁶ Goran Sunajko, »Rousseauova teorija *volonté générale* kao pretpostavka radikalnog shvaćanja demokracije: povratak političkome!«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 37-54, str. 45.

⁵⁵⁷ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 116.

⁵⁵⁸ Ibid., str. 116.

snagama osobu i imanje svakog udruženog, u kojemu se svatko, ujedinjavajući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i ostaje isto tako slobodan kao i prije.«⁵⁵⁹ Drugim riječima, Rousseau je u djelu *O društvenom ugovoru* nastojao prikazati legitimnu političku zajednicu, te stvaranje pravednog političkog poretka između subjekata u političkoj zajednici. Rousseauova je polazišna točka, kako i na koji način postaviti najbolji mogući društveni ugovor među pojedincima. Naime Rousseau je kao zagovornik slobode i prava pojedinaca polazio od ideje da pojedincu treba dati slobodu u zakonito uređenoj političkoj zajednici, a da pri tome pojedinac ne ostane zapostavljen poradi hijerarhije. Rousseau je svjestan činjenice da se jedino sporazumom, odnosno društvenim ugovorom stvara i održava neka politička zajednica. Potrebno je uskladiti »osobnu autonomiju s društvenom suradnjom na temeljima univerzalnog i jednakog priznanja u zajednici, koja onda neće ugroziti slobodu pojedinca, nego štoviše, pokazat će Rousseau, u ugovornoj razmjeni prirodne slobode za sporazumnu – građansku i moralnu slobodu, pojedinac uvećava vrijednosti i jamstva svoje slobode.«⁵⁶⁰ Osnovna ćelija političke zajednice jest obitelj kao najprirodniji oblik stvaranja neke ljudske zajednice. Radi jasnijeg potkrjepljivanja svoje tvrdnje Rousseau spominje navezanost djece na svoje roditelje, i roditeljsku odgovornost u odgoju djece. Stoga, ukoliko djeca nastave živjeti zajedno sa roditeljima tada »to više nije prirodno, već dobrovoljno, i sama se porodica onda održava sporazumom.«⁵⁶¹ Rousseau sagledava obitelj kao svojevrsni, prvotni i rudimentarni oblik prešutnog društvenog ugovora.

O ideji i pravu jačeg unutar političke zajednice Rousseau navodi kako ni jedan pojedinac nije »toliko jak da bi zauvijek mogao postati gospodar ne pretvori li svoju snagu u pravo, a poslušnost u dužnost.«⁵⁶² Za Rousseaua je uzmičanje pred silom, budući da je ona beskrupulozan čin, čin nužnosti jer će pojedinac tada sačuvati vlastiti život. Bitno je istaknuti kako »društveni ugovor kojim se jednoglasno stvara općenita volja pretpostavlja potpuno otuđenje svakog člana društva sa svim svojim pravima u cjelokupnu zajednicu, jer ako svatko daje sebe u potpunosti, tek onda su uvjeti jednaki za sve, a budući da su jednaki za sve, nitko nema interesa da ih drugima učini tegobnijima.«⁵⁶³

Kao jedinu i opće priznatu ovlast djelovanja u političkoj zajednici Rousseau navodi da su upravo društvene konvencije, dogovori, moć zajedničkog djelovanja načini stvaranja

⁵⁵⁹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 101.

⁵⁶⁰ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 6.

⁵⁶¹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 95.

⁵⁶² Ibid., str. 96.

⁵⁶³ G. Sunajko, »Rousseauova teorija *volonté générale* kao pretpostavka radikalnog shvaćanja demokracije: povratak političkome!«, str. 47.

političkih institucija. Rousseau tvrdi da »nijedan čovjek nema prirodne vlasti nad svojim bližnjima i kako sila ne stvara nikakvo pravo, kao osnova svake zakonite vlasti među ljudima ostaju, dakle, konvencije.«⁵⁶⁴ Pojedinci svojim individualnom pristankom stvaraju konvencije i time omogućuju pravilno i nesmetano obavljanje raznih funkcija i radnji koje su potrebne za očuvanje ustanovljenog poretka u političkoj zajednici.

Odricanjem vlastite slobode pojedinac prestaje biti slobodno biće, pa postupno postaje biće robovanja. Takav pojedinac prestaje posjedovati slobodu volje budući da je odricanje od slobode »nespojivo je s čovjekovom prirodom, i moralnije je oduzeti svaku moralnost svojim djelanjima nego oduzeti svu slobodu svojoj volji.«⁵⁶⁵ Zadržati slobodu jest za Rousseaua najveći prirodni dar koji neki čovjek može posjedovati, a na koncu i zadržati društvenim ugovorom u političkoj zajednici.

Nepravedni politički poredak u svojoj biti postavlja nove klice ratnog stanja u političkoj zajednici budući da je pojedinac prema Rousseauu stvoreni za srdačnu i solidarnu suradnju. Prema Rousseauovom promišljanju, ratnog stanja i životne ugroze pojedinaca radi vlasništva ne bi trebalo biti jer pojedinac ako je riječ o prirodnom stanju u svojoj biti ne posjeduje nikakvu stvar. Rousseauovim riječima: »Rat nije, dakle, odnos čovjeka i čovjeka, već odnos države i države, u kojem su pojedinci neprijatelji samo slučajno, i to ne kao ljudi, pa čak ni kao građani, već kao vojnici, ne kao pripadnici domovine, nego kao njezini branitelji.«⁵⁶⁶ Iz navedenog citiranog odlomka može se pretpostaviti da je ključni uzrok ratovanja podvrgavanje pripadnika neke druge političke zajednice pod vlastiti nadzor i svoju vlast.

Rousseau u mogućnosti ratovanja ne nalazi opravdanje za porobljavanje pojedinaca jer se ta ideja kosi sa njegovim načelom o pravu na slobodu i život, te je i stoga kontradiktorna glede prirodnog prava političke zajednice na slobodno samoopredjeljenje. Konačno Rousseau gotovo u potpunosti opovrgava pravo na ropstvo i porobljavanje drugih pojedinaca u samoj političkoj zajednici, sljedećom tvrdnjom: »Na bilo koji način sagledavali sve to, pravo porobljavanja je ništavo ne samo stoga što je nezakonito, već i zato što je apsurdno i ne znači ništa. Riječi ropstvo i pravo proturječne su, one se uzajamno isključuju.«⁵⁶⁷ Ideja ropstva je po Rousseauovom tumačenju te problematike gotovo bespredmetna, naime prema Rousseauu odnos gospodar – rob je samo po sebi neprirodno i sasvim suprotno čovjekovoj prirodi budući

⁵⁶⁴ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 97.

⁵⁶⁵ Ibid., str. 98.

⁵⁶⁶ Ibid., str. 98.

⁵⁶⁷ Ibid., str. 99.

da je čovjek samosvjesno biće i biće mogućnosti opredjeljenja u svojoj slobodnoj volji, pa je na koncu iz tih razloga pojedinac sam svoj zakonodavac ukoliko se udruži u dobro uređenu političku zajednicu, a prije toga je prirodno neovisan.

Temeljno je polazište prema Rousseauu u stvaranju političke zajednice načiniti stabilni politički poredak koji će pomiriti individualnu slobodu s prednostima društvene suradnje. Da bi se stvorio stabilan državotvorni poredak potrebno je među pojedincima postići društveni konsenzus. Ideju i princip društvenoga ugovora Rousseau opisuje sljedećim riječima: »Pronaći takav oblik udruživanja što brani i zaštićuje svim zajedničkim snagama osobu i imanje svakog udruženog, i u kojem se svatko, ujedinjavajući se sa svima, pokorava ipak samo sebi i ostaje isto tako slobodan kao i prije.«⁵⁶⁸ Društveni ugovor pomiruje i rješava interesne strane koje sklapaju taj sporazum s ciljem etabliranja stabilne i legitimne političke zajednice. Ipak da bi društveni ugovor imao istinsku vrijednost i potpuno ostvarenu idejnu zamisao budući da se radi o ugovoru pojedinaca samih sa sobom, potrebno je postaviti ravnopravne uvjete za pojedince. Naime »ako svatko daje sebe čitavog, tek onda su uvjeti jednaki za sve, a budući da su uvjeti jednaki za sve, nitko nema interesa da ih drugima učini tegobnijim.«⁵⁶⁹ Konačni je cilj društvenog ugovora postići neovisne subjekte koji i dalje zadržavaju svoju slobodu i svoji su samozakonodavci, ali sada udruženi u zajedničko moralno i političko tijelo. Samo načelo društvenog ugovora Rousseau izvodi na afirmativan način: »Svatko od nas ujedinjuje svoju osobnost i svu svoju moć pod upravom opće volje, i primamo u društvo svakog člana kao neodvojivi dio cjeline.«⁵⁷⁰ Opća volja je rezultat društvenoga ugovora i ona je usmjerena na brigu za opće dobro političke zajednice. Stoga su u samoj djelatnosti opće volje podvrgnute pojedinačne volje svih pojedinaca političke zajednice. Kao svojevrsna nadvolja u političkoj zajednici opća volja ima prednost pred zasebnim interesnim i pojedinačnim voljama pojedinaca. *Volonte generale* u Rousseauovoj ideji predstavlja vitalne interese političke zajednice: da se ne uguši građanska sloboda, ne prevladaju partikularni interesi pojedinaca, te da se na koncu ne ugroze egzistencijalni segmenti i bitni interesi za održanje subjekata političke zajednice. Sam čin sklapanja društvenoga ugovora stvaraju pojedinci udruženi u jedno kolektivno tijelo s određenim brojem glasova odnosno s onoliko glasova koliko ih je prisutno u skupštini. Samo kolektivno tijelo je prema Rousseauovoj tezi »javna osoba, koja je tako stvorena iz saveza svih ostalih, nekada se zvala grad, a sada se zove republika ili političko tijelo, koje njezini članovi zovu država kada je pasivna, suveren kada je

⁵⁶⁸ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 101.

⁵⁶⁹ Ibid., str. 101.

⁵⁷⁰ Ibid., str. 101.

aktivna, vlast uspoređujući je sa sličnima.«⁵⁷¹ Ovdje na vidjelo proizlazi Rousseauovo poimanje političke zajednice i suverena koji svoje temelje polažu na republikanske principe. William Doyle u tom smislu ističe kako je »Rousseau poučavao da je ljudsko društvo beznadno koruptivno i podložno korupciji, te da ga jedino cjelokupna promjena može iskupiti.«⁵⁷² Jedna je od ključnih uloga prema Rousseauu same političke zajednice, konstituirati poredak koji će pojedince navoditi da ne djeluju iz partikularnih interesa i sebičnih pobuda već iz općih interesa odnosno radi opće dobrobiti same političke zajednice.

Politička zajednica koja je primarno uređena kako bi istaknula vladavinu opće volje utemeljene radi općeg dobra same političke zajednice jest ujedno i Rousseauov filozofsko-politički koncept republikanizma. Prema tome ukoliko se pojedinci u političkoj zajednici promatraju sa stajališta »udruženih, oni se zajednički zovu narod, pojedinačno kao sudionici vrhovne vlasti građani, a podanici kada su podređeni državnim zakonima.«⁵⁷³ Narod predstavlja udruženost svih pojedinaca pod određenim okolnostima i uvjetima društvenog ugovora. Nadalje pojedinci koji čine političku zajednicu su građani koji participiraju u obnašanju vlasti. Na koncu podanici su pojedinci koji su prihvatili određene političke zakone neke političke zajednice.

Narod koji je suveren odnosno nositelj vrhovne vlasti u političkoj zajednici u Rousseauovoj je ideji koncipiran u obliku određenog političkog tijela, a koje predstavlja opću volju. Budući »da je suveren stvoren samo od pojedinaca koji ga sačinjavaju, on nema i ne može imati interesa suprotnog njihovu.«⁵⁷⁴ Politički narod je stoga istodobno i suveren i podanik, u svojstvu suverena donosi zakone, a kao podanik dužan je prihvatiti zakone. Ideja i postojanje suverena u biti je zajamčena ukoliko opću volju ne razaraju partikularni interesi podanika političke zajednice. Ključno je ustvrditi da u »legitimnom političkom poretku, suveren može biti samo narod, dok vlast, ovisno o veličini zemlje i brojnosti stanovništva, može biti demokratska, aristokratska i monarhijska.«⁵⁷⁵ Ipak, društvenim ugovorom je kreirani suveren koji stvara plodno tlo za novostvorenu političku zajednicu, jer bi se u suprotnosti politička zajednica mogla izvrnuti u anarhijsko stanje. Bitno je, smatra Rousseau, da, »društveni sporazum ne bi postao bezvrijedna formula, on u sebi prešutno sadržava obavezu, koja sama može dati snagu drugima, da će svakoga tko se odbije pokoriti općoj volji

⁵⁷¹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 102.

⁵⁷² William Doyle, *The French Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001., str. 75.

⁵⁷³ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 102.

⁵⁷⁴ Ibid., str. 103.

⁵⁷⁵ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 10.

na to prisiliti čitavo tijelo, što znači samo to da ćemo ga prisiliti da bude slobodan.«⁵⁷⁶ Načelo društvenog ugovora temelji se na očuvanju slobode pojedinaca političke zajednice i njihovog samozakonodavstva. Prilikom konstituiranja stabilne političke zajednice i uspostavom suverena te stvaranjem prihvaćene opće volje odnosno određivanjem temeljnih i osnovnih interesa političke zajednice, država zadobiva pravo zakonskog reguliranja vlasničkih prava.

Pravo prvog posjednika nastaje prilikom uspostavljanja političke zajednice odnosno naroda kao nositelja vrhovne vlasti, drugim riječima suverena koji odlučuje na što će se usmjeriti posebna briga same države. Nakon napuštanja prirodnog stanja, pojedinac prilikom sklapanja društvenog ugovora sa potencijalnom političkom zajednicom odnosno suverenom, uživa prirodno pravo svoga stečenog vlasništva. Konstituiranje i profiliranje opće volje neizbježno je za stvaranje stabilne političke zajednice, a stabilna suverena vlast je neophodna za opstanak države. Dakle »opća volja može sama upravljati snage države prema cilju zbog kojeg je ustanovljena, a to je opće dobro, jer ako je suprotstavljanje pojedinačnih interesa učinilo potrebnim ustanovljavanje društava, tek ih je suglasnost tih istih interesa učinila mogućim.«⁵⁷⁷ Ukoliko ne postoji zajednička točka općeg interesa u političkoj zajednici, država tada ne može ni opstati, a ne može ni opstati određeni i zajednički interes opće volje kao temeljni čin političkog tijela. Suveren u Rousseauovoj ideji političke zajednice eksplicitno artikulira interese opće volje. Uloga je suverena donositi zakone te oblikovati opću volju, koja se ostvaruje u političkim zakonima. Dok je volja svih skup pojedinačnih volja pripadnika političke zajednice. Postojanje suverena kao stabilnog tijela političke zajednice omogućuje izvršavanje opće volje, a koja je u svojstvu suverena nedjeljiva. Naime Rousseau pretpostavlja da je volja »ili opća ili to nije, ona je volja cijeloga naroda ili samo jednoga dijela. U prvom slučaju, ta izjavljena volja je čin suverenosti i stvara zakon. U drugom slučaju ona je samo pojedinačna volja ili čin magistrature, ona je u najboljem slučaju dekret.«⁵⁷⁸

Suverenost je nedjeljiva i predstavljena je u obliku opće volje koja provodi i donosi zakone te se ravna isključivo po zakonskim odredbama. Prije svega je bitno poznavati dvije vrste volja, a koje Rousseau izravno dijeli na opću volju i volju svih odnosno na posebnu volju partikularnih interesa svih pojedinaca. Naime postoji jasna razlika »između volje svih i opće volje. Potonja pazi samo na zajednički interes, a prethodna pazi na privatni interes i samo je zbroj zasebnih volja.«⁵⁷⁹ Privatni interes je ujedno i partikularni interes nekog

⁵⁷⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 103.

⁵⁷⁷ Ibid., str. 107.

⁵⁷⁸ Ibid., str. 108.

⁵⁷⁹ Ibid., str. 109.

pojedince koji može *per se* biti veoma razoran za političku zajednicu ukoliko se ne poštuje opća volja.

Isticanjem partikularnih interesa stvara se podjela jer u prvi plan na vidjelo proizlaze individualni, posebni i konfrontirani interesi koji ne mare za opću dobrobit. Stoga Rousseau napominje ukoliko se »rovari, stvaraju udruženja na štetu glavnog, volja svakog od tih udruženja postaje opća u odnosu prema svojim članovima i pojedinačna u odnosu prema državi.«⁵⁸⁰ Za opstanak političke zajednice, ali i suverena kao nositelja opće volje, privatni interesi u svakom slučaju djeluju na uštrb općoj dobrobiti. Suveren je iznad partikularnih interesa, suveren je opća volja koja je također nad voljom pojedinaca i njihovih zasebnih interesa, stoga opća volja oformljena u političkom tijelu suverena ima vrhovnu vlast.

Prijeko je potrebno za opstanak političke zajednice poštivanje svih oblika odluka opće volje te nikako nije legitimno pretpostaviti partikularne interese općim interesima koji su vitalni za opstanak države. Ključno je prema Rauniću istaknuti kako »Rousseauova strategija pomirenja pojedinačnog interesa osobe i općeg interesa zajednice počiva na konceptu poopćenja individualne volje, odnosno proširenja osobnog identiteta.«⁵⁸¹ Da bi određena politička zajednica mogla opstati potrebno joj je čvrsto i besprijekorno jedinstvo pojedinaca. Za očuvanje stabilne i jedinstvene političke zajednice primarno je i potrebno učvrstiti opću volju, a koja je stvorena u obliku suverena. Naime, navodi Rousseau, »kao što priroda daje svakom čovjeku apsolutnu vlast nad svim njegovim udovima, društveni sporazum daje političkom tijelu apsolutnu vlast nad svim njegovim članovima. A to je ona vlast što se, upravljana općom voljom, zove, kako sam rekao, suverenost.«⁵⁸² U društvenom ugovoru i općoj volji koja je na koncu svojevrstni produkt društvenog ugovora temelji se čitava izgradnja političke zajednice i njezinih političkih tijela. Ideja suverenosti je nezaobilazna jer suverenost kao nositelj vrhovne političke vlasti jest prijeko potrebna kako bi se na koncu održao stabilni politički poredak. Uglavnom »sve službe koje građanin može dati državi dužan joj ih je dati čim ih suveren zatraži. Ali, sa svoje strane, suveren ne može teretiti podanike nikakvim obavezama nekorisnim društvu.«⁵⁸³ Moć koju suveren posjeduje isključivo se nalazi u rukama naroda, podanika i građana jer sva vlast koju suveren dobiva u formi opće volje kao predstavnika političke zajednice primarno se temelji na poštivanju društvenoga ugovora. Čin suverenosti i samo sklapanje društvenoga ugovora »nije pogodba nadređenog s podložnim,

⁵⁸⁰ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 110.

⁵⁸¹ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 6.

⁵⁸² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 110.

⁵⁸³ *Ibid.*, str. 111.

već pogodba cjeline sa svakim svojim članom. To je zakoniti sporazum, jer kao osnovu ima društveni ugovor, jednakopravan, jer je zajednički za sve, koristan, jer ne može imati drugi cilj do opće dobro, i čvrst, jer su mu jamac snaga javnosti i vrhovna vlast.«⁵⁸⁴ Čin suverenosti proizlazi iz društvenoga ugovora koji po svojoj naravi pretpostavlja jednakost pa je krajnji smisao društvenoga ugovora održanje, ali i očuvanje ugovaratelja. Konačno društvenim ugovorom se ne stvara staleški utemeljena politička zajednica, naprotiv potiče se i uvelike zagovara jednakost subjekata toga ugovora. Prema Raulu Rauniću temeljna »nakana Rousseauova društvenog ugovora je stvoriti takav oblik političkog ustrojstva koji će: 1. štiti slobodu pojedinca i njegova dobra; 2. sačuvati i njegovati prednosti društvene suradnje; 3. uvećati jamstva zaštite osobne slobode u vidu snage čitave političke zajednice, koja stoji iza obrane individualnih ljudskih i građanskih prava; 4. preobraziti samorazumijevanje pojedinca i kvalitativno proširiti vrijednost njegove osobne slobode na taj način što, kroz uzajamno i univerzalno priznanje osoba, sloboda pojedinca postaje spojiva s jednakošću moralnih osoba, a individualna volja i interes s voljom i dobrom čitave političke zajednice.«⁵⁸⁵ Radi se o tome da društveni ugovor sklapa pojedinac sa političkom zajednicom koja pretpostavlja opću volju pred partikularnim interesima građana. Stoga opća volja nije zbir partikularnih interesa već je usklađena sa općim dobrom političke zajednice.

3. 5. Sloboda i samozakonodavstvo čovjeka

U ovome ću poglavlju prikazati i odrediti Rousseauovo shvaćanje slobode, izvesti Rousseauov pojam autonomije to jest misao da se udruženi građani pokoravaju samo onim zakonima koje su sami donijeli. Čovjek tek u političkoj zajednici zadobiva potpuno priznanje svoje osobnosti budući da čovjek u političkoj zajednici u potpunosti participira u donošenju zakona te se na koncu emancipira u konstituiranju političke zajednice. Na veoma slikoviti način i u prenesenom smislu Rousseau ističe značaj slobode kako obzirom na čovjeka tako i u pogledu čitave političke zajednice te tvrdi da se ponekad u životu država stvaraju »silovita razdoblja kada revolucije imaju isto djelovanje na narode kao i stanovite krize na pojedince, kad užas prošlosti zamjenjuje zaborav i kada se država, zahvaćena građanskim ratovima ponovno rodi tako reći iz pepela i, izlazeći iz ralja smrti, ponovno zadobiva krepkosti

⁵⁸⁴ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 112.

⁵⁸⁵ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 8.

mladosti.«⁵⁸⁶ Figurativna, ali ipak jasna slika, Rousseauovog sagledavanja političke zajednice i prava na slobodno opredjeljenje same političke zajednice odraz je Rousseauovog prava na samoopredjeljenje kako pojedinaca tako i čitave političke zajednice. Ukoliko se ne bi uspostavio pravedni i politički principijelni poredak vlasti tada bi slabi bili »izvrgnuti opasnosti da ubrzo budu progutani, i nitko se ne može održati osim ako se sa svim drugima ne stavi u neku vrstu ravnoteže, koja će pritisak učiniti posvuda gotovo posve jednakim.«⁵⁸⁷

U citatu koji slijedi može se uvidjeti Rousseauova ideja one države koja u sebi sadrži načelo slobode te uzajamne temelje zakonodavne vlasti, a što je prema Rousseauu onaj narod odnosno politička zajednica u kojoj svakog čovjeka »mogu svi poznavati i u kojem ništa ne prisiljava da se neki čovjek opterećuje većim teretom nego što ga jedan čovjek može ponijeti, koji ne treba pomoć drugih naroda i bez kojega može svaki drugi narod, koji nije ni bogat ni siromašan i može sam sebi dostajati, te koji, konačno sjedinjuje postojanost starog naroda s poslušnošću novoga.«⁵⁸⁸ Jedino ona politička zajednica koja poštuje postulate slobode i jednakosti čovjeka sa drugim čovjekom i priznaje svojim pripadnicima pravo na moralnu autonomiju u kojoj djeluju za opće dobro cjelokupne političke zajednice, jest tada prema Rousseauu zbiljski slobodna politička zajednica. Sloboda i samozakonodavstvo čovjeka ključni su elementi na kojima Rousseau tvori načela političke zajednice. Prema Rousseauu se najveće dobro same političke zajednice »svodi na dva glavna cilja, slobodu i jednakost.«⁵⁸⁹ Dok je riječ o slobodi Rousseau ističe kako je ona neodvojiva od prava čovjeka na slobodno djelovanje za opće dobro čitave političke zajednice. S druge strane Rousseau ističe kako u »pogledu jednakosti ne treba pod tom riječju razumijevati potpuno isti stupanj bogatstva i moći, već to da, što se moći tiče, ona ne posiže ni za kakvim nasiljem i da se njome raspolože samo u skladu s položajem i zakonom, a u pogledu bogatstva da nijedan građanin ne bude toliko bogat da uzmogne kupiti drugoga i nijedan toliko siromašan da bude prisiljen prodati se, što pretpostavlja da moćni budu umjereni u imanju i zajmovima, a slabi umjereni u škrtosti i u lakomosti.«⁵⁹⁰ Sloboda i jednakost su u Rousseauovom filozofsko-političkom razumijevanju političke zajednice stameni stupovi koji su neophodni za *res publicu*. U samom Rousseauovom poimanju političke zajednice bitno je ustanoviti da je jednakost ključni čimbenik u političkoj zajednici, te je svaki pojedinac u svojoj slobodi moralno autonoman i

⁵⁸⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 119.

⁵⁸⁷ Ibid., str. 121.

⁵⁸⁸ Ibid., str. 123.

⁵⁸⁹ Ibid., str. 123.

⁵⁹⁰ Ibid., str. 123.

sudjeluje u stvaranju zakona koje će na koncu poštivati on sam, ali i čitava politička zajednica.

Neophodno je istaknuti i ulogu suverena koji svoju vrhovnu vlast političke zajednice provodi u zakonodavnom tijelu. U zakonodavnom tijelu građani izglasavaju i donose one zakone koje su kao slobodni samozakonodavci donijeli i odlučili im se pokoravati. Rousseauova ideja suvereniteta utemeljena je na principu jednakosti, a sami udruženi subjekti su vrhovni autoriteti te je suverenost na koncu povezana sa voljom ili pravom, a ne sa silom ili moći u političkoj zajednici.⁵⁹¹ Politički poredak u Rousseauovom poimanju političke zajednice očituje se u zakonima pa u tom smislu Rousseau razlikuje različite odnose i vrste zakona. Prva vrsta zakona i odnosa među zakonima su oni koji uređuju političku zajednicu i »nazivaju se političkim zakonima, a zovu se također i temeljni zakoni, ne bez razloga ako su ti zakoni mudri.«⁵⁹² Poštivanje zakona je osnovni princip djelovanja pojedinaca u političkoj zajednici. Druga vrsta zakona koju Rousseau spominje »jest odnos pripadnika među sobom ili s čitavim tijelom, i taj odnos mora u prvom redu biti što je moguće slabiji, a u drugom što je moguće jači, tako da svaki građanin bude u savršenoj nezavisnosti od svih drugih i u prekomjernoj ovisnosti o državi.«⁵⁹³ U ovom slučaju uviđa se Rousseauovo republikansko gledište odnosno važnost isticanja povezanosti pojedinaca u političkoj zajednici s političkim tijelima radi općega dobra svih pripadnika političke zajednice. Treća vrsta odnosa i zakona između pojedinaca jest posredništvo između samog čovjeka i zakona. Kao ugaoni i ključni zakon koji uopće služi za razumijevanje i uspostavljanje političke zajednice Rousseau navodi vrlinu zapisanu u »srca građana, što tvori istinsko ustrojstvo države, što svakodnevno zadobiva nove snage, što, dok drugi zakoni stare ili se gase, oživljava ih ili nadomješta, održava narod u duhu njegova ustanovljenja i neprimjetno zamjenjuje snagu navika snagom vlasti. Govorim o običajima, navadama, a naročito o mnijenju.«⁵⁹⁴

Običaji, svijest i savjest mogu se izdvojiti kao oni čimbenici koji stvaraju duh pojedinca ali i čitave političke zajednice. Na tom tragu Rousseau navodi kako »samo državna sila omogućuje slobodu svojim pripadnicima.«⁵⁹⁵ Sloboda stvaranja i samosvijest imaju bitnu ulogu u Rousseauovom poimanju građanina kao autonomnog i samozakonodavnog bića. Ulogu i način rada političke zajednice i samog pojedinca Rousseau uspoređuje sa svojevrsnim

⁵⁹¹ Usp. Robert Wokler, *Rousseau: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001., str. 82.

⁵⁹² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 125.

⁵⁹³ Ibid., str. 125.

⁵⁹⁴ Ibid., str. 125.

⁵⁹⁵ Ibid., str. 125.

oblikom individualnog slobodnoga djelovanja koje ima dva počela. Prvo je počelo moralni odnosno onaj izvor djelovanja koji se odnosi na volju, dok je drugi izvor djelovanja zbiljski prisutan u stvarnosti i odnosi se na fizičko djelovanje.⁵⁹⁶ Sama politička zajednica prema Rousseauu posjeduje snagu i volju, dakle »potonju zovemo zakonodavnom vlašću, prvu izvršnom vlašću.«⁵⁹⁷ Zakonodavna vlast sama po sebi pripada narodu, dok izvršna vlast pripada samo pojedincima koji su je dužni provoditi. Upravljanje izvršnom vlasti Rousseau tumači sljedećim riječima: »Vladom ili vrhovnom upravom ja nazivam, dakle, zakonito obavljanje izvršne vlasti, a vladarom ili magistratom čovjeka ili tijelo zaduženo za to upravljanje.«⁵⁹⁸ Vlada također iziskuje moralno djelovanje njezinih pojedinaca budući da je primarna funkcija vlade očuvati integritet političke zajednice. Valja istaknuti, prema Laloviću, da »vladavinom zakona ozbiljuje se supstancijalna preobrazba čovjeka (prirodnoga) u građanina, odnosno ukidanje prirodnoga i uspostavljanje građanskog stanja.«⁵⁹⁹ Postojanost političkoga tijela i njezino ustrojstvo vrlo je slično i postojanju vlade, ali i načinu ustrojstva vlade. Naime vlada je »moralna osoba, obdarena stanovitim sposobnostima, djelatna kao suveren, trpna kao država i može se rastaviti na druge slične odnose.«⁶⁰⁰

U Rousseauovoj ideji vlada u političkoj zajednici provodi zakone te je ona posredničko tijelo i službenica je suverena. Samoj političkoj zajednici potrebna je snaga odnosno »jedan pokretač podoban da je ujedini i pokrene po ravnanju opće volje, koji služi kao veza između države i suverena, koji bi u javnoj osobnosti bio ono što u čovjeku čini jedinstvo duše i tijela.«⁶⁰¹ Ujedinjena politička zajednica i upravljana stabilnom vladom osnova je Rousseauovog sagledavanja političke zajednice koja svoj konačni interes na koncu iskazuje u formi opće volje. Potrebno je prema Rousseauu u političkoj zajednici imati »posredničko tijelo postavljeno između podanika i suverena za njihovo međusobno sporazumijevanje, zaduženo za provođenje zakona i održavanje kako građanske, tako i političke slobode.«⁶⁰² Upravo je ključna uloga tog posredničkog tijela to jest vlade da bude komunikacijski medij koji će doprinijeti što jasnijem i boljem utvrđivanju interesa opće volje.

Istaknuto mjesto i važnost, ima i vlada koja provodi odluke suverena. Vlada »prima od suverena naredbe koje prenosi narodu, i da bi država bila u dobroj ravnoteži, treba da postoji

⁵⁹⁶ Usp. J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 126,

⁵⁹⁷ Ibid., str. 126.

⁵⁹⁸ Ibid., str. 127.

⁵⁹⁹ Dragutin Lalović, *Mogućnosti političkog*, Disput, Zagreb 2006., str. 100.

⁶⁰⁰ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 129.

⁶⁰¹ Ibid., str. 126.

⁶⁰² Ibid., str. 126.

posve uravnotežena jednakost između produkta ili snage vlade uzete same po sebi i rezultata ili snage građana koji su s jedne strane suvereni, a s druge podanici.«⁶⁰³ Način utvrđivanja političkih odredbi i funkcioniranja istaknutih političkih tijela ključni su elementi na kojima Rousseau razumije i gradi svoju političku zajednicu. Prema Rousseauu »država postoji po sebi samoj, a vlada postoji samo po suverenu. Tako prevladavajuća vladareva volja jest ili mora biti samo opća volja ili zakon, njegova snaga jest samo javna snaga usredotočena u njemu.«⁶⁰⁴ Vlast u političkoj zajednici je prema Rousseauu neodvojiva od opće volje odnosno interesa općeg dobra same političke zajednice. Robert Wokler ističe kako »prirodni zakon uspostavlja moralna pravila koja transcendiraju i ograničavaju što je politički dozvoljeno te nadziru i uspostavljaju politička ograničenja vladi, ostavljajući po strani zahtjevnost provedbi takvih oblika zakona.«⁶⁰⁵

S druge strane zakon je izraz slobode i autonomije pojedinaca koji slobodno postaju svoji samozakonodavci te svojim *habitusom* utječu i na same političke zakone. Bitno je utvrditi kako Rousseau ističe da »će utjecaj suverena na podanike biti to veći što je narod brojniji, i, očitom analogijom, možemo reći da će isto tako biti s vladavinom u pogledu magistrata.«⁶⁰⁶ Veća politička zajednica iziskuje i mnogo čvršću i stabilniju vlast koja će moći pretpostaviti interese opće volje pred partikularne interese samih pripadnika političke zajednice. Magistrate ili državne službenike Rousseau sagledava višedimenzionalno. Naime u »osobi magistrata možemo razlikovati tri bitno različite volje: prvo, volju svojstvenu pojedincu koji teži samo svom zasebnom probitku; drugo, zajedničku volju magistrata, što se odnosi samo na vladarev probitak i što se može nazvati voljom tijela, koja je opća u odnosu prema vladi i zasebna u odnosu prema državi, čiji je vlada dio; i na trećem mjestu, volju naroda ili suverenu volju što je opća, kako u odnosu prema državi uzetoj kao cjelina, tako i u odnosu prema vladi uzetoj kao dio cjeline.«⁶⁰⁷ Magistrati kao politički dužnosnici u samoj političkoj zajednici imaju bitnu ulogu jer na svojstven način utjelovljuju osobnosti pripadnika političke zajednice te predstavljaju njihove ključne interese. Na tom tragu Rousseau ističe da je »u vladi svaki član najprije on sam, zatim magistrat, a onda tek građanin, što je stupnjevanje izravno suprotno onome koje iziskuje društveni poredak.«⁶⁰⁸ Svjestan

⁶⁰³ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 127.

⁶⁰⁴ Ibid., str. 130.

⁶⁰⁵ Robert Wokler, *Rousseau, the Age of Enlightenment, and Their Legacies*, Princeton University Press, New Jersey 2012., str. 89.

⁶⁰⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 130.

⁶⁰⁷ Ibid., str. 131.

⁶⁰⁸ Ibid., str. 131.

ograničenosti magistratskih dužnosti Rousseau ustanovljuje kako je sam magistrat službenik koji sudjeluje u izvršnoj vlasti.

Oslanjajući se na ideju slobode Rousseau ističe kako »sloboda nije plod svih podneblja, ona nije dostupna ni svim narodima.«⁶⁰⁹ Rousseau također izvodi ideju slobode smatrajući da je uvjetovana geopolitičkim prilikama i uvjetima. U tom smislu Rousseau ističe kako »proizlazi da civilizirana država ne može opstati ako rad ljudi ne namiruje njihove potrebe.«⁶¹⁰ U tom smislu radi se o javnoj osobi, koja ne proizvodi već treba proizvodni višak kako bi bilo političke vladavine. Rousseau prema tome postavlja svojevrsna retorička pitanja glede konstituiranja i etabliranja same političke zajednice i nudi odgovor: »Koji je cilj političkog udruživanja? Održanje i napredak njegovih članova. A koji je najsigurniji znak da su se oni održali i da napreduju? Njihov broj i njihova populacija.«⁶¹¹ Krajnji je cilj nastajanja političkih zajednica očuvanje života pojedinaca u slobodi i jednakosti, jamstvo vlasništva i opći napredak političke zajednice. Tek u »istinski slobodnoj državi građani sve rade svojim rukama, a ništa novcem. Ne samo da ne plaćaju kako bi se izvukli od svojih obaveza, oni bi platili da ih sami izvrše.«⁶¹² Prema Rousseauu sloboda je javna republikanska sloboda sudjelovanja i odlučivanja o principima zajedničkog života te u prihvaćanju svoje građanske i političke dužnosti kojima su se subjekti obvezali društvenim ugovorom. Stoga »u dobro upravljanoj državi svatko leti na skupštine, pod lošom vladavinom nitko neće ni koraka napraviti da bi se tamo iskazao, jer nikoga ne zanima što se tamo radi, jer se vidi da tamo ne vlada opća volja i jer, konačno, sve zaokupljaju domaće brige. Dobri zakoni dovode do još boljih, loši stvaraju još gore. Čim netko za državne poslove kaže: Što me briga, državu možemo smatrati izgubljenom.«⁶¹³ Nemar i ravnodušnost u prihvaćanju građanskih dužnosti, a koje su uvjetovane samim društvenim ugovorom, izvor je svih nedaća i kaosa u političkoj zajednici. Prijeko je potrebno da moralna osviještenost građana postane temeljni čimbenik po kojemu se održava sama politička zajednica.

Ideja zakona prema Rousseauu, svoje temelje pronalazi u volji udruženih pojedinca odnosno u obliku suverena kojemu se pojedinci slobodno podvrgavaju.⁶¹⁴ Opisujući što je suverenost Rousseau ističe kako je ona »bitno sadržana u općoj volji, a volja se nikada ne

⁶⁰⁹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 140.

⁶¹⁰ Ibid., str. 141.

⁶¹¹ Ibid., str. 144.

⁶¹² Ibid., str. 149.

⁶¹³ Ibid., str. 149.

⁶¹⁴ Usp. John C. Hall, *Rousseau: An Introduction to his Political Philosophy*, Macmillan, London; Basingstoke 1973., str. 86.

predstavlja. Ona je ili to što jest ili nešto drugo, srednjega nema. Narodni zastupnici nisu, dakle, i ne mogu biti njegovi predstavnici, oni su samo njegovi povjerenici, oni ništa konačno ne mogu zaključiti. Svaki zakon koji narod osobno nije usvojio ništav je, on i nije zakon.«⁶¹⁵ Uloga politički emancipiranih pojedinaca u obliku suverena kao političkog tijela je nezaobilazna jer predstavlja opću volju političke zajednice, a time ujedno zadobiva i vlast da upravlja u korist općeg dobra političke zajednice. Načelo slobode i njezin plod izraženi su u autonomiji pojedinaca te u formi samozakonodavstva kao principa iz kojeg nastaju politički zakoni pa su ta načela tvorbena značajka Rousseauovog razumijevanja političke zajednice. Međutim Rousseau upozorava da »u trenutku kada jedan narod bira sebi predstavnike, on više nije slobodan, on više ne postoji.«⁶¹⁶ Ključno je ustvrditi kako je Rousseau zagovornik političke ideje da su svi pripadnici političke zajednice ravnopravni, autonomni i odgovorni u obavljanju svojih građanskih dužnosti. Da ne bi došlo do toga da u političkoj zajednici prevladavaju partikularni interesi potrebno je da sami građani mare za opće dobro i opću volju te time u prvi plan postave opće interese same političke zajednice. U tom smislu Rousseau smatra kako su svi »građani po društvenom ugovoru jednaki, svi mogu odrediti ono što svi moraju činiti, dok nitko nema prava od drugoga tražiti da radi ono što sam ne bi učinio. A upravo to pravo, neizbježno da bi se oživjelo i pokrenulo političko tijelo, suveren daje vladaru ustanovljavajući vladavinu.«⁶¹⁷ Napredak političke zajednice neodvojivi je od prisutnosti slobode i priznanja jednakosti građana u samoj političkoj zajednici stoga je i sam društveni ugovor ključan preduvjet za konstituiranje stabilne političke zajednice. U ovome se poglavlju nastojalo prikazati kako Rousseau razmatra ideju slobode, samozakonodavstvo udruženih pojedinaca, te njihov utjecaj u stvaranju opće volje. U idućem poglavlju ustanovit će se da Rousseau kao demokrat želi afirmirati individualnu slobodu te omogućiti političku participaciju svim građanima političke zajednice.

3. 6. Rousseauovo demokratsko afirmiranje individualne slobode

Oživotvorenje društvenog ugovora odnosno aktualizaciju toga sporazuma Rousseau opisuje sljedećim riječima: »Društvenim smo sporazumom političkom tijelu dali postojanje i život. Sada se radi da mu sposobnošću donošenja zakona dademo pokretljivost i volju.«⁶¹⁸ Formu i

⁶¹⁵ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 149.

⁶¹⁶ Ibid., str. 150.

⁶¹⁷ Ibid., str. 151.

⁶¹⁸ Ibid., str. 114.

način funkcioniranja političkog tijela, a ustanovljenog društvenim ugovorom, Rousseau opisuje kao slobodnu volju čovjeka koji ima pravo na slobodni izbor u kreiranju političkog poretka. Zakon je primarni okvir rada koji daje političkoj zajednici sigurnost i slobodu obavljanja svih dužnosti poradi interesa same opće volje. Stoga je »cilj zakona uvijek opći, smatram da zakon razmatra podanike sve zajedno i djelanja apstraktno, nikada nekog čovjeka kao pojedinca ili neko pojedinačno djelanje.«⁶¹⁹ Zakoni na svojevrsan način brane političku zajednicu pred mogućom samovoljom njezinih građana radi partikularnih interesa. Adekvatan oblik zakonski uređene političke zajednice Rousseau naziva »republikom [op. P. J. odnosno] svaku državu kojom vladaju zakoni, bez obzira na to kakvi su oblici upravljanja u njoj, jer samo onda javni interes vlada i javna stvar nešto znači. Svaka zakonita vladavina je republikanska.«⁶²⁰ Iz prethodnog citata na vidjelo proizlazi Rousseauovo republikansko gledište na stvaranje same političke zajednice u kojoj jednom konstituirano, u njemu gotovo svaki pojedinac participira u obavljanju određenih političkih dužnosti dotične političke zajednice. Sam »pojedinac je, kao građanin, dio kolektivnog tijela suverena (*demos*) i istodobno podanik što znači da se pokorava uvijek samo vlastitoj, od sebe neodvojivoj volji.«⁶²¹ Na prvom je mjestu prema tome za svakog pojedinca političke zajednice poštivanje opće volje odnosno javnog interesa, a koji *per se* mari za opće dobro sveukupne političke zajednice. Stoga se zakonima reguliraju »uvjeti građanskog udruživanja.«⁶²² Društvenim ugovorom se postavlja i konstituira politička zajednica, dok zakoni reguliraju i omogućuju red i mir unutar političke zajednice.

Postanak i utemeljenje političkih institucija u političkoj zajednici, Rousseau opisuje sljedećim riječima: »Onaj tko se poduhvati stvaranja jednog naroda mora se osjećati sposobnim da izmjeni tako reći ljudsku prirodu, da preobrazi svakog pojedinca, koji je po sebi posve savršen i osamljen, u dio jedne veće cjeline kojoj taj pojedinac prilaže u određenom smislu svoj život i biće, da preinači čovjekovo ustrojstvo kako bi ga učvrstio, da zamijeni sudjelujućim i duhovnim životom prirodan i nezavisan život koji smo svi primili od prirode.«⁶²³ Može se iščitati Rousseauovo radikalno stajalište glede potrebe mijenjanja i postavljanja normi društvenog ugovora radi stvaranja političke zajednice. U tom smislu Raul Raunić ističe »posebnost društvenog ugovora u tome je što stvara društvene i političke

⁶¹⁹ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 115.

⁶²⁰ Ibid., str. 116.

⁶²¹ G. Sunajko, »Rousseauova teorija *volonté générale* kao pretpostavka radikalnog shvaćanja demokracije: povratak političkome!«, str. 53.

⁶²² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 116.

⁶²³ Ibid., str. 117.

institucije i tome odgovarajuće načine djelovanja, koji mijenjaju osobnost ugovarača. Promjene se očituju u preobrazbi osobnog identiteta i stvaranju sposobnosti moralnog rezoniranja. Pojedinaac više nije zaokupljen isključivo sobom i svojim pojedinačnim interesom, niti svakog drugog doživljava kao prepreku svojoj slobodi ili pak kao potencijalni objekt iskorištavanja, nego počinje razumijevati sebe kao dio moralne i političke cjeline.«⁶²⁴ Usuglašavanje u društvenom ugovoru počiva na spremnosti pojedinaca na dubinske promjene njegova identiteta koje bi modificirale određenu političku zajednicu te je učinile koherentnijom i čvršćom radi utvrđivanja jasnih ciljeva opće volje.

Da bi se uspjelo opću volju smatrati opće prihvaćenom političkom voljom, s obzirom da postoji onoliko partikularnih interesa koliko postoji i građana u političkoj zajednici, nužno je opće interese preispitati glasovanjem odnosno plebiscitom. Prema Laloviću, Rousseauov »društveni ugovor, kao temeljna rasprava o javnom ili političkom obrazovanju, utemeljuje i razvija logiku političkog procesa na ideji demokratskog samooblikovanja 'zatečenog' čovjeka (takvog kakav jest) u građanina. Uvjet mogućnosti ozbiljenja te ideje sintetički izražava pojmovno razlikovanje (i izjednačavanje) *volonte generale* i *volonte de tous*. Ozbiljenje pak te ideje u zakonodavnoj djelatnosti građana podrazumijeva demokratski proces učenja, interiorizaciju općenitosti kao druge čovjekove prirode.«⁶²⁵ Temelji zakonodavnog sustava počivaju na prihvaćanju načela slobode i jednakosti svih pripadnika političke zajednice te na osobnom pojedinačnom prihvaćanju interesa opće volje koji se manifestira i utemeljuje u zakonodavnom sustavu, a koji je ujedno i prema Rousseauu uvjet za stvaranje stabilne političke zajednice. Kao konačni cilj političke zajednice Rousseau ističe da je to sloboda i jednakost te najprije opisuje kako je sloboda prijeko potrebna jer »svaka pojedinačna ovisnost znači toliko snage oduzete tijelu države.«⁶²⁶ Dok je jednakost potrebna prvenstveno slobodi jer »sloboda bez nje ne može opstojati.«⁶²⁷, Rousseau je kao predstavnik i ujedno kritičar francuskog prosvjetiteljstva isticao vrline i ideale kao nosive stupove svih promjena u političkoj zajednici. Rousseauova je ideja očuvati ravnopravnost te političku i moralnu jednakost građana. Prema tome u »pogledu jednakosti ne treba pod tom riječju razumijevati potpuno isti stupanj bogatstva i moći, već to da, što se moći tiče, ona ne posiže ni za kakvim nasiljem i da se njome raspolaže samo u skladu s položajem i zakonom, a u pogledu bogatstva da nijedan građanin ne bude toliko bogat da uzmogne kupiti drugoga i nijedan toliko

⁶²⁴ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 14.

⁶²⁵ D. Lalović, *Mogućnosti političkog*, str. 191.

⁶²⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 123.

⁶²⁷ Ibid., str. 123.

siromašan da bude prisiljen prodati se, što pretpostavlja da moćni budu umjereni u imanju i zajmovima, a slabi umjereni u škrtosti i u lakomosti.«⁶²⁸ Ravnopravnost se u Rousseaua očituje u jednakosti svih građana pred zakonom te u odsustvu velikih imovinskih razlika. Valja istaknuti kako Rousseau ističe neophodnu ulogu rada u stvaranju privatnog vlasništva unutar same političke zajednice pa se u demokratskom i republikanskom konceptu političke zajednice jasno očituje pravo pojedinaca na stvaranje privatnog vlasništva i slobodnog participiranja u vlasti. Neprikosnovenu ulogu i važnost u Rousseauovom razumijevanju političke zajednice ima opća volja utjelovljena u suverenu i ona »može vladavinu zavještati cijelom narodu ili najvećem dijelu naroda, tako da ima više građana magistrata nego građana običnih pojedinaca.«⁶²⁹ Bitno je istaknuti da su magistrati u Rousseauovom tumačenju državni službenici koji su samo izvršitelji zakona, a narod okupljen u zakonodavnoj skupštini donosi zakone kao izraze opće volje, koje provode magistrati. Kao drugi oblik uređenja političke zajednice Rousseau navodi aristokraciju, naime ukoliko suveren »vladavinu može ograničiti na mali broj, tako da ima više običnih građana nego magistrata«⁶³⁰, u tom slučaju riječ je o vladavini manjine u obliku aristokratskog uređenja države. Na kraju kao treći oblik političke vladavine može se stvoriti vlast koja bi se predala u ruke jednog magistrata, a kojega tada utjelovljuje monarh. Rousseau predlaže prethodne oblike vlasti ovisno o samoj kvantiteti političke zajednice. Stoga »općenito govoreći proizlazi da demokratska vladavina odgovara malim državama, aristokratska srednjim, a monarhija velikim.«⁶³¹ Rousseau zagovara strogo razdvajanje zakonodavne vlasti koja je ključna od izvršne vlasti, odnosno vlasti magistrata koja je samo tehničko oruđe zakonodavne vlasti i u cijelosti je njoj podvrgnuta.

Rousseauovo zagovaranje moralnosti određene političke vladavine, odnosno nužnosti postojanja hijerarhije ili prednosti političkih vrijednosti nad privatnim vrijednostima moguće je iščitati u sljedećoj pretpostavci koju Rousseau ističe: »Ništa nije opasnije od utjecaja privatnih interesa na javne poslove, čak i zloupotreba zakona od vlade manje je zlo od podmićenog zakonodavca, nepogrešivo vođenog pojedinačnim gledištima.«⁶³² Opasnost od pokvarljivosti i podmitljivosti svakako je uzrok nazadovanja političke zajednice jer se tada gubi vjerodostojnost političkih tijela, ali i sama moć opće volje tada opada. O aristokratskom uređenju države Rousseau navodi tri sljedeća moguća načina postojanja aristokracije, prva je

⁶²⁸ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 123.

⁶²⁹ Ibid., str. 132.

⁶³⁰ Ibid., str. 132.

⁶³¹ Ibid., str. 133.

⁶³² Ibid., str. 133.

prirodna, zatim izborna, i na koncu nasljedna aristokracija. Rousseau svaki oblik aristokracije klasificira po veličini političkih zajednica na način da prva odnosno prirodna aristokracija »odgovara samo jednostavnim narodima, treća je najgora od svih vladavina. Druga je najbolja, to je u pravom smislu riječi aristokracija.«⁶³³ Temeljna je briga svih vladara političke zajednice da mare jedino za opće dobro, a da u potpunosti zanemare vlastite interese.

Glede monarhije kao slobodnog političkog uređenja Rousseau polazi od obrnute situacije. Naime u demokraciji narod okupljen u zakonodavnoj skupštini čini opću volju i donosi zakone za političku zajednicu, dok je u monarhiji monarh individualni predstavnik političke zajednice. Stoga u monarhijskom obliku »posve suprotno od drugih uprava, u kojima kolektivno biće zastupa pojedinca, u ovoj pojedinac predstavlja kolektivno biće, tako da je moralna cjelina što tvori vladara u isto vrijeme i fizička cjelina u kojoj se nalaze prirodno sjedinjene sve sposobnosti koje zakon s toliko napora sjedinjuje i u ovoj prethodnoj.«⁶³⁴ U monarhijskom tipu vladavine svakako je najviše izražena jedna persona i to utjelovljena osoba sa kraljevskim ovlastima. Da bi monarhijski način vladanja bio sam po sebi uspješan potrebno je u svakom slučaju preispitati mogućnosti političke zajednice u kojemu bi se utemeljio takav oblik, dakle preispitati njegovu povijesnu, političku, geografsku i kulturnu dimenziju. Prema tome »tako je u demokraciji narod najmanje opterećen, u aristokraciji više, a u monarhiji nosi najteže terete. Monarhija pristaje, dakle, samo bogatim nacijama, aristokracija državama osrednjim kako bogatstvom tako i veličinom, a demokracija malim i siromašnim državama.«⁶³⁵

Osim spomenutih najčešćih oblika državnih uređenja, Rousseau se bavi i pitanjem tiranije odnosno kada i u kojem slučaju je tiranija pogodna kao način upravljanja političkom zajednicom. Rousseau pretpostavlja sljedeće: »Prednost tiranske vladavine je, dakle, ako djeluje na velikim razdaljinama. Uz pomoć podređenih joj uporišta njezina snaga raste na daljinu kao snaga poluge.«⁶³⁶ U tom slučaju težište se vladavine postavlja u ruke jednoga vladara, dakle pojedinca koji uspostavlja vlast i oslanja se na silu radi provođenja državne vlasti.

U demokratskom državnom uređenju, ali i u nekim oblicima aristokratskog državnog uređenja ključna pitanja vezana za političku zajednicu, postaju javna stvar *res publica*. Na taj način uređenim političkim zajednicama »snaga naroda, naprotiv, djeluje samo usredotočeno.

⁶³³ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 135.

⁶³⁴ Ibid., str. 136.

⁶³⁵ Ibid., str. 141.

⁶³⁶ Ibid., str. 143.

Ona hlapi i gubi se kada se širi, poput djelovanja baruta razasutog po zemlji kada gori tek zrno po zrno. Manje nastanjene zemlje tako su pogodnije za tiraniju.«⁶³⁷ Neophodno je za svaku političku zajednicu da usmjeri svoje vladare na dobru vladavinu, kako se ne bi zapostavila osnovna ideja društvenoga ugovora, a to je istaknuti vitalne i zajedničke interese same političke zajednice. Za raspad neke vladavine ili njezinu korumpiranost, Rousseau uviđa da se može desiti na dva način »to jest kada se ona sužava ili kada se država raspada.«⁶³⁸ Kada se govori o sužavanju vlade najprije je potrebno istaknuti da je to prijelaz s većeg i masovnijeg oblika državnog uređenja na manji oblik primjerice na aristokraciju, a od aristokracije na još manji oblik vladanja monarhiju. No dok je riječ o zbivanjima poput raspada i urušavanja uspostavljene države tada postoje dva načina njezinog sloma. Prvi je »kada vladar ne upravlja više državom po zakonima i prisvoji za sebe suverenu vlast. Događa se, dakle, značajna promjena, ne sužava se vladavina već država.«⁶³⁹ Drugi način raspada vlade jest ukoliko magistrati odnosno državni službenici zloupotrijebe svoju ovlast koju su zadobili u smislu da ostvaruju vlastiti interes, ali i da obavljaju dužnosti svojeglavo i autokratski, a ne zajedničkim snagama. Ukoliko zbilja započne raspad države »pa ma kakva bila zloupotreba vlade, zajednički joj je naziv anarhija. Razdvajajući taj naziv, demokracija se izopačuje u ohlokraciju, a aristokracija u oligarhiju.«⁶⁴⁰ Na koncu kraljevstvo ukoliko se sroza pretvara se u tiraniju, te gubi svoju snagu i ideju pravednoga monarha. Naime o »ljudima ne ovisi produženje njihova života, ali ovisi, koliko je to moguće, produljenje života države, tako da joj dadu najbolje ustrojstvo koje ona može imati.«⁶⁴¹ Ključni čimbenik stabilne političke zajednice počiva u suverenosti države i njezinih vladara. Rousseauova podjela i usporedba države sa ljudskom fiziologijom, opisuje njegova sljedeća retorička figura: »Zakonodavna vlast je srce države, izvršna vlast joj je mozak što pokreće sve njezine dijelove.«⁶⁴² Stoga je osnovni princip održanja političke zajednice njezino zakonodavno tijelo koje donosi zakone u skladu sa općom voljom.

Funkcija i značajka suverene vlasti prvenstveno počiva u političkom ustrojstvu same zakonodavne vlasti. Naime »budući da suveren nema nikakve druge snage osim zakonodavne vlasti, on djeluje samo pomoću zakona. A budući da su zakoni samo vjerodostojni izrazi opće

⁶³⁷ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 143.

⁶³⁸ Ibid., str. 145.

⁶³⁹ Ibid., str. 145.

⁶⁴⁰ Ibid., str. 145.

⁶⁴¹ Ibid., str. 146.

⁶⁴² Ibid., str. 146.

volje, suveren može djelovati samo kada je narod okupljen.«⁶⁴³ Iz te pretpostavke Rousseau uviđa kako su za djelatno i potpuno nesmetanu ulogu suverena ključni građani koji su i podanici te države, ali i sudjeluju u obvezama suverena kao utjelovljenja opće volje.

Glavna teškoća u političkim zajednicama koje su republikanskog ustrojstva jest konformizam njezinih podanika odnosno nezainteresiranost za državne poslove, i u tom problemu Rousseau uviđa sve teškoće i moguća zla za demokratsku i republikansku vladavinu. U takvom obliku vladavine građani određuju i biraju zastupnike koji će ih predstavljati te se umjesto njih angažirati u predstavničkom tijelu. Drugim riječima Rousseau pretpostavlja da je prepuštanje državnih poslova uzrokovano pomanjkanjem patriotizma. Stoga na »pomisao da zastupnici ili predstavnici predstavljaju narod u narodnim skupštinama došlo se zbog jenjanja ljubavi prema domovini, jačanja privatnog interesa, prekomjerne veličine države, osvajanja i zloupotrebe vladavine.«⁶⁴⁴ No potrebno je istaknuti da su za Rousseaua narodni zastupnici samo narodni povjerenici te oni ništa konačno ne zaključuju. U tom slučaju Rousseau čini distinkciju političkih organa sljedećom tezom: »Budući da je zakon samo iskaz opće volje, jasno je da se u zakonodavnoj vlasti narod ne može predstavljati. Ali može se i mora predstavljati u izvršnoj vlasti koja je samo sila što se primjenjuje prema zakonu.«⁶⁴⁵

Utvrđivanjem zakona, suveren ujedno određuje u kakvom će državotvornom obliku politička zajednica biti na koncu uređena. Dok o pitanju izvršavanja zakona politička zajednica bira magistrature koji će upravljati vladom. Stoga »čin koji ustanovljava vladu nije ugovor, već zakon, da nosioci izvršne vlasti nisu gospodari naroda, nego njegovi službenici, da ih on može postaviti i smijeniti kada mu se sviđa, da oni i ne mogu ugovarati, već da moraju slušati, i da, opterećujući se funkcijama koje im država nameće, oni ispunjavaju samo dužnosti građana i pri tome nemaju nikakva prava raspravljati o uvjetima.«⁶⁴⁶ U ovome se može također iščitati republikansko načelo koje Rousseau zagovara, odnosno brigu za opće dobro.

Sjedinjenje ljudi u jedno tijelo pretpostavlja i njihovu jednu volju, a koja se odnosi ujedno na zajedničko očuvanje i opću dobrobit. Opravdanje republikanskog načela naveliko se može uvidjeti u slijedećoj Rousseauovoj tvrdnji: »Ali kada se društvena jezgra počinje opuštati, a država slabiti, kada se počnu osjećati pojedinačni interesi, a mala društva utjecati

⁶⁴³ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 146.

⁶⁴⁴ Ibid., str. 149.

⁶⁴⁵ Ibid., str. 150.

⁶⁴⁶ Ibid., str. 152.

na veliko, zajednički interes slabi i nailazi na otpor. Glasovima više ne vlada jednodušnost, opća volja nije više volja svih, jačaju proturječnosti, pokreću se rasprave, ni najbolje rješenje više ne prolazi bez razmirica.«⁶⁴⁷ Kardinalni stupovi političke zajednice počivaju na poštivanju principa mira, jednakosti i jedinstva. O političkim izborima i glasovanju Rousseau tvrdi sljedeće: »Što u skupštinama više vlada sklad, to jest što se stajališta više približuju jednodušnosti, tom više prevladava opća volja. Ali duge rasprave nesuglasice i gužva najavljuju porast pojedinačnih interesa i propadanje države.«⁶⁴⁸ Ključno je istaknuti da Rousseau zagovara što veću jednodušnost u donošenju odluka u skupštini kako bi na koncu u političkoj zajednici prevladala jednakost.

Budući da u demokratski uređenim političkim zajednicama postoje brojna neslaganja ali i postignuti dogovori, za Rousseaua postoji ipak samo jedinstven i neporecivi te složeni ugovor, koji spada u domenu društvenoga ugovora. Naime »postoji samo jedan zakon što po svojoj prirodi iziskuje jednodušno pristajanje. To je društveni sporazum. Jer građansko je udruživanje najdobrovoljniji čin na svijetu zato što se svaki čovjek rađa slobodan i sam sebi gospodarom, pa ga nitko ne može, s ma kakvom izlikom, podjarmiti bez njegova pristanka.«⁶⁴⁹ Polazno je stajalište svih političkih zajednica postići društveni konsenzus u obliku opće volje sa kojim će se pomiriti interesi pojedinaca. Ukoliko se u političkoj zajednici pojavi neslaganje odnosno neka vrsta društvenog i političkoga udaljavanja, a u još gorem slučaju mogućnost razdora, tada je svakako potrebno postaviti tijelo koje će biti sasvim neutralno u odnosu na utemeljenu zakonodavnu i izvršnu vlast. Drugim riječima »kada se ne mogu uspostaviti točni omjeri između tvornih dijelova države ili kada im neuništivi uzroci stalno remete odnose, uspostavlja se zasebna magistratura, koja ne čini cjelinu s ostalima i koja ih sve vraća u prave odnose, te stvara vezu ili posreduje bilo između vladara i naroda, bilo između vladara i suverena, ili, ako je to potrebno, istodobno s obje strane.«⁶⁵⁰ Dakle takav tribunat bio bi ustanovljen u obliku neovisnoga tijela koje bi promatralo, i po potrebi reagiralo pri nekim nesuglasicama ili većim konfliktima. Oblik državnog organa koji Rousseau naziva »tribunatom, čuvar je zakona i zakonodavne vlasti. On služi katkada da se zaštiti suveren od vlade, kao što su to činili u Rimu narodni tribuni, katkada da se podrži vlada protiv naroda ... a katkada da održi ravnotežu objiju strana...«⁶⁵¹ Tribunat prema Rousseauu

⁶⁴⁷ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 154.

⁶⁴⁸ Ibid., str. 155.

⁶⁴⁹ Ibid., str. 156.

⁶⁵⁰ Ibid., str. 165.

⁶⁵¹ Ibid., str. 165.

ima funkciju ograničavanja i balansiranja vlasti ukoliko se pojavi prekoračenje ovlasti od naroda ili vlade.

Rousseau kao zastupnik republikanskog filozofsko-političkog koncepta ističe demokratsku notu republikanizma pa na taj način želi afirmirati individualnu slobodu i dati pravo glasovanja građanima. Opća volja svoje ozbiljenje zadobiva zakonom, a javno mnijenje se »izražava cenzurom. Javno mnijenje je vrsta zakona kojemu je izvršilac cenzor, a koji ga, po primjeru vladara, primjenjuje samo u pojedinačnim slučajevima.«⁶⁵² Uloga cenzure kao svojevrsnog i zasebnog političkog segmenta ima ulogu objavljivanja te utvrđivanja javnog mišljenja. U političkoj zajednici potrebno je ustanoviti oblik javnog mnijenja koji će utjecati na mnijenje većine političke zajednice, u svrhu očuvanja njezinog koherentnog djelovanja. Stoga mnijenja »nekog naroda rađaju se iz njegova ustrojstva. Premda zakon ne ravna običajima, zakonodavstvo ih stvara. Kada zakonodavstvo slabi, običaji se [op. P. J. izrođuju].«⁶⁵³ Običaji kao nepisani zakoni u političkoj zajednici utječu na građansku povezanost i javno mnijenje. Stoga Rousseau uspostavlja magistraturu cenzure da u političkoj zajednici »održava običaje sprečavajući da se iskvare mnijenja, čuvajući njihovu ispravnost mudrim primjenjivanjem, određujući ih katkada čak i dok su ona još sasvim nesigurna.«⁶⁵⁴ Cenzorsko tijelo u političkoj zajednici ima ulogu stabiliziranja javnog mnijenja kako bi se očuvalo jedinstvo među pojedincima i običajima unutar države. Osim toga Rousseau demokratsko afirmiranje pojedinaca uviđa i u religioznom životu čovjeka. Značajno »Rousseauovo rješenje je drugačija, nova, građanska religija koja preuzima ljubav prema zakonima, ali i dopušta unutarnju vjeru svoga člana. No, za Rousseaua je važno, radi opstanka države, da svaki građanin ima religiju koja bi mu nalagala da voli svoje dužnosti, a suverena ne zanimaju dogme takve religije koje se odnose na drugi svijet u kojem on nema nadležnosti.«⁶⁵⁵ Rousseau religiju dijeli na tri vrste: na religiju čovjeka, na religiju građana i na svećeničku religiju. Primarna je uloga religije za čovjeka usmjerenost na njegovu unutrašnju duhovnu dimenziju, pa religija čovjeka nije opterećena izvanjskim religioznim formalnostima i propisima, već prvenstveno teži osobnom duhovnom iskustvu nadnaravnog. Druga vrsta religije odnosno religija građana je uglavnom zastupljena kao svojevrsni oblik državne religije u kojoj se poštuju božanstva propisana zakonima političke zajednice. Na

⁶⁵² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 168.

⁶⁵³ Ibid., str. 168.

⁶⁵⁴ Ibid., str. 168.

⁶⁵⁵ Goran Sunajko, *Metafizika i suverenost: analiza modernih teorija suverenosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015., str. 410-411.

koncu svećenička religija »daje dva zakonodavstva, dva glavara, dvije domovine, podvrgava proturječnim dužnostima i sprečava ih da istodobno budu vjernici i građani. Takva je religija lama, takva je religija Japanaca, takvo je rimokatoličko kršćanstvo.«⁶⁵⁶ Svaka od navedenih triju vrsta religija ima uporište u postojanju transcencije, ali prikazanu u posebnim oblicima za svaku religiju.

Rousseauova ideja civilne, državne religije »sastoji se zapravo u jednostavnoj zapovijedi, da treba podnositi sve one koji podnose druge, ako se njihove dogme ni u čemu ne protive dužnostima građana, jer se na taj način osigurava osnovni postulat Rousseauove koncepcije građanske religije, odnos prava i dužnosti koje građani imaju jedni prema drugima, jer njihove volje konstituiraju općenitu volju, odnosno tvore jedno političko tijelo, koje se, ukoliko ne bude složno, raspada.«⁶⁵⁷ Neophodan i temeljni interes političke zajednice u tom smislu tada postaje očuvati one religiozne običaje koji će omogućiti moralno djelovanje pojedinaca usmjereno prema općoj volji u političkoj zajednici. Prema tome postoji »građansko ispovijedanje vjere za koje je suveren dužan utvrditi pravila, ne tako točna kao religijske dogme, već kao osjećaje društvenosti bez kojih je nemoguće biti dobar građanin i vjeran podanik.«⁶⁵⁸ Za pravilno i uspješno funkcioniranje same političke zajednice potrebna je sloboda vjeroispovijesti kako bi svaki pojedinac na koncu, kao svjetovnjak ili vjernik, na svoj način doprinosa općem dobru čitave političke zajednice. Da se religijska uvjerenja ne bi protivile dužnostima građana kao što su tolerantnost i vrli život, dogme svih religioznih zajednica na koncu ne smiju premašiti i zanemariti samu svjetovnu dimenziju čovjeka. Bitno je na koncu utvrditi da Rousseauovo afirmiranje pojedinaca obilježava Rousseauovu namjeru kojom nastoji »pomiriti antičku vrlinu s modernim interesom; pravednost s koristi; republikanski duh zajedništva s usponom liberalnog duha individualizma, klasičnu slobodu dioništva u zajedničkom djelovanju s modernom slobodom privatne intaktnosti. Takve obuhvatne zadaće nije moguće ostvariti bez preobrazbe volje i ljudskog samorazumijevanja u privatnoj, javnoj i intimnoj sferi života.«⁶⁵⁹ Osnovna je Rousseauova misao istaknuti političko sudjelovanje pojedinaca u političkoj zajednici te ostvarenje ljudske moralne naravi i republikanske slobode koja se sastoji od autonomije to jest samozakonodavstva udruženih građana da žive pod onim zakonima koje su sami donijeli.

⁶⁵⁶ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 171.

⁶⁵⁷ G. Sunajko, *Metafizika i suverenost: analiza modernih teorija suverenosti*, str. 411-412.

⁶⁵⁸ J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 174.

⁶⁵⁹ R. Raunić, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, str. 20.

3. 7. Uloga suverena u *Raspravi o političkoj ekonomiji*

U ovom posljednjem poglavlju doktorskog rada o Rousseauu, razradit će se Rousseauova *Rasprava o političkoj ekonomiji*, u kojoj je Rousseau u prvim obrisima već naznačio ulogu suverena te ideju opće volje u političkoj zajednici. U djelu *Rasprava o političkoj ekonomiji* Rousseau polazi od ideje ekonomije pa razlikuje obiteljsko gospodarstvo od političkog gospodarstva, odnosno pojedinačno gospodarstvo od općeg gospodarstva. Rousseau u tom smislu smatra »da se opravdano razlikuju javna ekonomija i pojedinačno gospodarstvo. Budući da država nema ništa zajedničko s obitelji osim obaveza vođa da ih učine sretnima, ne mogu ista pravila vladanja odgovarati oboma.«⁶⁶⁰ Uloga obitelji i općeg gospodarstva u političkoj zajednici je komplementarna naime jedno je gospodarstvo ovisno o drugom gospodarstvu, tako da su te dvije jedinice: obiteljsko, pojedinačno i opće gospodarstvo u međusobno nadopunjujućem odnosu u političkoj zajednici. Izvodeći razliku između pojmova vladavina i suverenost u *Raspravi o političkoj ekonomiji* Rousseau tvrdi sljedeće: »Molim svoje čitatelje da dobro razlikuju javnu ekonomiju, o kojoj mi valja govoriti i koju nazivam vladavina, od vrhovne vlasti koju nazivam suverenost. Razlika je u tome što jedna ima zakonodavno pravo i obavezuje, u stanovitim slučajevima, i samo tijelo nacije, dok druga ima samo izvršujuću vlast i može obavezati samo pojedince.«⁶⁶¹ Javna ekonomija je prema Rousseauu sam princip vladavine u političkoj zajednici i obvezuje svakog pripadnika političke zajednice da poštuje zakone.

U svojoj *Raspravi o političkoj ekonomiji* Rousseau nastoji pojasniti ulogu i funkciju političke zajednice kako bi na koncu uspostavio opću volju i krajnji cilj konstituiranja političke zajednice. Valja istaknuti i Rousseauov slikovit prikaz političke zajednice u kojemu »suverena vlast predstavlja glavu; zakoni i običaji su mozak, načelo nerava i središte shvaćanja, volje i pameti čiji su organi suci i magistrati; trgovina, industrija i poljoprivreda su usta i trbuh koji pripremaju opće opstojanje; javne financije su krv koju jedna mudra ekonomija, imajući funkcije srca, upućuje da cijelom tijelu da hranu i život; građani su tijelo i udovi koji čine da se stroj kreće, živi i radi.«⁶⁶² Ukoliko bi se pojavilo zatajenje jednog političkog organa tada bi i čitavo političko tijelo doživjelo disbalans i zakazalo bi, a naposljetku bi se poremetio i ključni opći interes, odnosno opća volja u kojoj se prepoznaje

⁶⁶⁰ Jean-Jacques Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: Jean-Jacques Rousseau, *Politički spisi*, Informator, Zagreb 1993., str. 19.

⁶⁶¹ Ibid., str. 19-20.

⁶⁶² Ibid., str. 20.

očuvanje političke zajednice. Prema Rousseauu samo »političko jest, dakle, moralno biće koje ima volju; i ta opća volja što svagda teži očuvanju i blagostanju cjeline i svakog dijela te koja je izvor zakona, za sve je članove države (u odnosu na članove i u odnosu na državu) pravilo pravednoga i nepravednoga.«⁶⁶³

Opća volja održava političku zajednicu i omogućuje pripadnicima političke zajednice da sami prosude rade li prema potrebi i mjerilu javne ekonomije odnosno za opće dobro političke zajednice. Politička zajednica se sastoji od »manjih društava različitih vrsta od kojih svatko ima svoje interese i svoje maksime; ali, ta društva, što uviđa svatko budući da ona imaju izvanjski i odobren oblik, nisu jedina koja zbiljski postoje u državi; svi pojedinci što ih zajednički interes sjedinjuje obrazuju isto toliko drugih društava, stalnih ili privremenih, čija snaga nije manje zbiljska zato što je manje uočljiva.«⁶⁶⁴ Političku zajednicu tvore subjekti koji pojedinačnim voljama sačinjavaju volju svih, ali i *volonte generale*, opću volju koja svoj izraz ima u zakonima. Rousseau ističe kako je »prva i najvažnija maksima legitimne ili narodne vladavine, to jest one kojoj je svrha dobro naroda ... slijediti u svemu opću volju; no, da bi se slijedila valja je poznavati i, osobito, razlikovati je dobro od pojedinačne volje, počevši od sebe samoga.«⁶⁶⁵ Uloga je opće volje stvoriti politički identitet same političke zajednice profiliranjem općeg interesa objedinjujući partikularne interese sa općim interesima same političke zajednice.⁶⁶⁶ Naime, pojedinačna volja je partikularnog, posebnog i zasebnog interesa, dok opća volja teži očuvanju vitalnih te općih interesa političke zajednice, a na kojima i sama politička zajednica počiva i temelji svoju državotvornu politiku.

Rousseau decidirano i eksplicitno ističe te inicira sljedeće: »Potražite motive koji su vodili ljude, ujedinjene uzajamnim potrebama u veliko društvo, da se još tješnje ujedine građanskim društvima, nećete naći drugih doli onaj da se osiguraju dobra, život i sloboda svakog člana zaštitom svih.«⁶⁶⁷ Konstituiranje i etabliranje političke zajednice započinje radi očuvanja života, slobode i imovine subjekata kako bi doprinosili za javno dobro. Princip koji regulira odnose u političkoj zajednici jest prema Rousseauu zakon, koji ima ulogu povezivanja pojedinaca u političku zajednicu. U tom smislu »zakonu samom ljudi duguju pravdu i slobodu; to je taj spasonosni organ volje svih koji ponovno uspostavlja u pravu

⁶⁶³ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 20.

⁶⁶⁴ Ibid., str. 21.

⁶⁶⁵ Ibid., str. 22.

⁶⁶⁶ Usp. Jane A. Gordon, »The General Will and National Consciousness: Radical Requirements of Democratic Legitimacy in the Writing of Rousseau and Fanon«, u: Holger R. Lauritsen (ur.); Mikkel Thorup (ur.), *Rousseau and Revolution*, Continuum, London; New York 2011., str. 36.

⁶⁶⁷ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 23.

prirodnu jednakost između ljudi: to je taj nebeski glas koji određuje svakom građaninu naloge javnog uma i uči ga da djeluje u skladu s pravilima vlastitog razuma te da ne bude u proturječju sa samim sobom.«⁶⁶⁸ Zakon ima neophodnu ulogu u regulaciji odnosa među pripadnicima političke zajednice jer tek tada dolazi do izražaja međusobna sveza pojedinačne volje u odnosu na opću volju koja ima prvenstvo u upravljanju političke zajednice. U samoj »Rousseauovoj političkoj teoriji država je pojmljena kao moralna osoba, čija se suverenost očituje u izvršavanju općenite volje.«⁶⁶⁹

Javna ekonomija jest prikaz interesa opće volje te ona predstavlja vlast i vladavinu u samoj političkoj zajednici. Neophodno je uskladiti političke zakone prema općoj volji političke zajednice oformljene u javnoj ekonomiji, a koja teži općem interesu očuvanja i napretka same političke zajednice. Rousseau ističe da »moć zakona ovisi o njihovoj mudrosti, više nego o strogosti njihovih izvršitelja, a javnoj volji najveću težinu daje razlog koji ju je propisao ... Doista, prvi je zakon da se poštuju zakoni.«⁶⁷⁰ Zakon je u političkoj zajednici instrument kojim se reguliraju odnosi među pojedincima te se pri tome posebno ističe djelovanje pojedinaca prema općoj volji. Valja istaknuti kako je prema Mads Qvortrupu u Rousseaua »po prvi puta u povijesti politika uspostavila princip da je moć kralja ili vladara ograničena višim zakonom.«⁶⁷¹

U političkoj zajednici zakoni omogućuju usmjeravanje svojih zasebnih i pojedinačnih djelatnosti prema općem interesu odnosno usklađivanju partikularnih interesa prema općem interesu. Na tom tragu Rousseau smatra »kao što je prva dužnost zakonodavca uskladiti zakone s općom voljom, tako je prvo pravilo javne ekonomije da upravljanje bude sukladno zakonima.«⁶⁷² Smisao je javne ekonomije da uspostavi stabilnu vlast nad političkom zajednicom, kako bi se istaknuo opći interes, i time suzbili partikularni interesi radi ostvarenja i očuvanja opće dobrobiti same političke zajednice. Rousseau pridaje posebni značaj samim vladarima koje oslovljava vođama te ističe kako je ključno da »vođe dostatno znaju da je opća volja za javni interes najprobitačnija, to jest najpravičnija; na takav način da samo treba biti pravedan da se osigura slijeđenje opće volje.«⁶⁷³ Čitava javna ekonomija i sva vlast u političkoj zajednici usmjerena je očuvanju političke zajednice i njezinih načela slobode,

⁶⁶⁸ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 23.

⁶⁶⁹ D. Lalović, *Mogućnosti političkog*, str. 156.

⁶⁷⁰ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 24.

⁶⁷¹ Mads Qvortrup, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau*, Manchester University Press, Manchester; New York 2003., str. 52.

⁶⁷² J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 25.

⁶⁷³ Ibid., str. 25.

privatne imovine i na koncu očuvanju života svih pripadnika političke zajednice.

Nezamjenjiva je uloga stabilne političke vlasti u životu svih pripadnika političke zajednice jer se upravo u javnoj ekonomiji očituju i predstavljaju vitalni interesi čitave političke zajednice. Sama politička zajednica je odraz vlasti koja njome upravlja te Rousseau smatra »zacijelo su narodi napokon ono što od njih načini vladavina. Ratnici, građani, ljudi kada to ona hoće; svjetina i ološ, kada joj bude po volji. Svaki vladar koji prezire svoje podanike i sam se obeščašćuje pokazujući da ih nije znao učiniti dostojnima poštovanja.«⁶⁷⁴ Uspostavljeni politički poredak određuje princip vlasti koji će upravljati samom političkom zajednicom. Prema Nicholasu Dentu bitno je istaknuti da »povećanje prihoda mora smanjiti razlike između bogatih i siromašnih, jer u suprotnom bogati neće pridati važnosti zajedničkom članstvu u državi i zanemariti će brige siromašnih.«⁶⁷⁵ U tom smislu povećanje prihoda javnom ekonomijom je preduvjet za otklanjanje razlika u političkoj zajednici između bogatih i siromašnih subjekata. Ukoliko se vladar prema svojim podanicima odnosno pripadnicima političke zajednice nad kojima ima vlast upravljanja, ne odnosi brižno te ne mari za opće dobro političke zajednice, i ne umanjuje razlike bogatih spram siromašnih te nadalje nastoji manipulirati svojim pripadnicima i pri tome umanjivati svoju odgovornost upravljanja, sama politička zajednica tada postaje oštećena i prijeti joj mogući raspad.

Ključno je da vlast umije razlučiti opće interese u političkoj zajednici i tada uspostaviti javnu ekonomiju koja će težiti što većem ostvarenju općeg dobra u samoj političkoj zajednici. Rousseau u tom smislu ističe »da su političari manje zaslijepljeni svojim, ambicijama, vidjeli bi koliko je nemoguće da ijedna ustanova, koja god bila, može djelovati u duhu vlastitog ustanovljenja, ako njome ne upravlja zakon dužnosti; uvidjeli bi da je najveća snaga javnog autoriteta u srcu građana i da za održavanje vladavine ništa ne može nadomjestiti običaje.«⁶⁷⁶ Dužnost i odgovornost prema pripadnicima političke zajednice neophodna je za ozbiljnu vladavinu u svakoj političkoj zajednici kako bi se opća volja osnažila i postavila u prvi plan. Nadalje Rousseau smatra da »ljubav spram domovine najdjelotvornije je, budući da je, kako sam već rekao, svaki čovjek krepostan kada je njegova pojedinačna volja sukladna u svemu općoj volji.«⁶⁷⁷

Opća volja u političkoj zajednici treba biti i ostati neoskvrnjeno i najuzvišenije moralno načelo prema kojemu sama politička zajednica usmjerava svoju državotvornu

⁶⁷⁴ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 26.

⁶⁷⁵ Nicholas Dent, *Rousseau*, Routledge, London; New York 2005., str. 78.

⁶⁷⁶ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 26.

⁶⁷⁷ Ibid., str. 28.

politiku. U tom smislu Cassirer ističe »pred moći *volonte generale* slama se svaka partikularna i pojedinačna volja. Već ulazak u državu znači potpuno odricanje od svih partikularnih želja. Čovjek se ne može dati državi i društvu a da se oboma ne dade potpuno. O istinskom jedinstvu države može se govoriti samo ako se pojedinci stope u tom jedinstvu i nestanu u njemu.«⁶⁷⁸ Iz tog normativnog načela rađa se patriotizam koji u Rousseaua zadobiva sentimentalnu vrijednost i postaje tvorbeni element koji izgrađuje političku zajednicu i u obliku opće volje te općeg dobra političku zajednicu drži u cjelini. U tom smislu prema Rousseauu »izvjesno je da je najveća čuda vrline proizvela ljubav spram domovine: To nježno i živo čuvstvo što spaja snagu samoljublja sa svom ljepotom vrline dajući mu energiju koja, ne izobličujući ga, tvori najherojskiju od svih strasti.«⁶⁷⁹ Pridajući patriotizmu gotovo transcendentnu i metafizičku vrijednost, te uzvisujući ljubav i privrženost prema domovini odnosno političkoj zajednici Rousseau jasno ističe kako je sveza pojedinačne volje prema općoj volji neizostavna za konstituiranje stabilne *res publicae*. Patriotizam u svojoj biti ima odliku transcendentnosti koja je istaknuta u općoj volji i u općem interesu same političke zajednice.⁶⁸⁰

Ističući posebno ideju patriotizma i privrženosti pojedinaca političkoj zajednici te općem interesu Rousseau pridaje i veliku važnost poštivanja drugih pojedinaca radi opće dobrobiti same političke zajednice. Rousseau prema tome opominje: »Štujte dakle svoje sugrađane i učinit ćete sebe poštovanja dostojnim; štujte slobodu i vaša će moć svakodnevno rasti; nikada ne prelazite vaša prava i uskoro će biti bez granica.«⁶⁸¹ Poštivanje sebe i drugog, priznavanje dostojanstva drugome čovjeku, odavanje počasti i važnosti slobode ključni su elementi kako bi se jasnije i zornije istaknuli opći interesi same političke zajednice. Prema Rousseauu je »jedan od najvažnijih poslova vlade zapriječiti krajnju nejednakost imutaka, ne oduzimanjem bogatstva od njihovih posjednika nego ne dajući nikome mogućnosti da ih stječe, niti građenjem skloništa za sirotinju nego osiguravajući građanima da to ne postanu.«⁶⁸² Rousseauova ideja patriotizma može se uočiti u priznavanju jednakosti svih pripadnika u političkoj zajednici te u međusobnoj solidarnosti i ideji nepodijeljene političke zajednice. Ideal patriotizma prema Rousseauu »ne može opstojati bez slobode, ni sloboda bez vrline, ni vrline bez građana; imat ćete sve ako obrazujete građane; bez toga ćete imati samo

⁶⁷⁸ Ernst Cassirer, *Problem Jean-Jacques Rousseau*, Disput, Zagreb 2012., str. 17.

⁶⁷⁹ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 28.

⁶⁸⁰ Usp. Patrick Riley, »Rousseau's General Will«, u: Patrick Riley (ur.), *The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, Cambridge 2006., str. 127.

⁶⁸¹ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 31.

⁶⁸² Ibid., str. 31.

zle robove, počev od državnih vođa.«⁶⁸³ Pitanje slobode je za Rousseaua u uskoj svezi sa idealom vrline, a sama vrlina proizlazi iz svijesti i znanja o javnim potrebama političke zajednice. Ipak Rousseau upozorava da postoji i mogućnost opovrgavanja same slobode i ideala patriotizma i to putenim držanjem samih pripadnika političke zajednice. U tom smislu Rousseau postavlja retoričko pitanje te upozorava pripadnike političke zajednice kako je »prekasno da bismo se izvukli izvan nas samih čim je ljudsko ja, usredotočeno u našim srcima, steklo to prezira dostojno djelovanje koje upropašćuje svu vrlinu i tvori život sitih duša. Kako bi ljubav spram domovine mogla niknuti sred tolikih strasti što je zagušuju?«⁶⁸⁴ Ideja patriotizma je neodvojiva od općih interesa političke zajednice i uloge suverena, odnosno politički emancipiranih građana koji mare za opće dobro same političke zajednice. Vrlina kao politički ideal ima ključnu i nezaobilaznu ulogu u stvaranju stabilne političke zajednice jer tada na vidjelo dolaze interesi opće naravi, dok su interesi partikularne naravi, odnosno pojedinačne volje koja je egoističnog karaktera, podvrgnuti općoj volji.

Pridajući normativnu vrijednost u dužnosti služenja općem interesu političke zajednice Rousseau ističe da »od prvog trenutka u životu treba naučiti da se zasluži živjeti; i kako od rođenja sudjelujemo u pravima građana, trenutak našeg rođenja treba biti početak ispunjavanja naših dužnosti.«⁶⁸⁵ Etika dužnosti u političkoj zajednici za Rousseaua je polazna točka svih udruženih pojedinaca. Rousseau u tom slučaju pruža svojevrsnu lekciju kako »svugdje gdje pouku ne podržava autoritet, a primjer pravilo, poduka je bez ploda; čak i vrlina gubi ugled u ustima onoga koji je ne primjenjuje.«⁶⁸⁶ Rousseauova moralna opomena usmjerena je radi očuvanja stabilnosti političke zajednice i ispunjavanju obaveza prema općoj volji odnosno podvrgavanja partikularnih interesa interesima opće volje. Rousseau na tragu prosvjetitelja u svojoj *Raspravi o političkoj ekonomiji* ističe kako je »pravo vlasništva najsvetije od svih prava građana i u stanovitom pogledu važnije i od same slobode; bilo zbog toga što o njemu najbliže ovisi održanje života; bilo pak zato što, budući da je dobra lakše uzurpirati i teže braniti nego osobe, treba više poštovati ono što se lakše može ugrabiti; bilo zato, napokon, što je vlasništvo istinski temelj građanskog društva i istinsko jamstvo obaveza građana.«⁶⁸⁷ Opći interes se u političkoj zajednici ne bi mogao u potpunosti ostvariti ukoliko se ne bi poštivalo pravo na rezultate vlastitog rada i stjecanje privatnog vlasništva.

⁶⁸³ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 32.

⁶⁸⁴ Ibid., str. 33.

⁶⁸⁵ Ibid., str. 33.

⁶⁸⁶ Ibid., str. 34.

⁶⁸⁷ Ibid., str. 35.

Javna ekonomija je neodvojiva od važnosti općih interesa koji su utjelovljeni u općoj volji, a predstavljeni u suverenu. Rousseau ističe kako iz jasno istaknutih općih interesa odnosno pravedne javne ekonomije proizlazi i pravedna vladavina u političkoj zajednici. Rousseau ističe kako upravo iz tog principa »proistječe najvažnija maksima za upravljanje financijama, a to je da treba mnogo brižljivije raditi na predviđanju potreba nego na podizanju prihoda.«⁶⁸⁸ Potrebe opće volje koje proizlaze iz ideala općeg dobra, utemeljene su na interesima od opće važnosti odnosno na onim vitalnim interesima političke zajednice koji su neophodni za sam opstanak nekog pojedinca, a na koncu i same političke zajednice. Na tom tragu Rousseau iskazuje divljenje prema antičkim političkim zajednicama te ističe kako su iz »valjano ustanovljene maksime proistekla čuda starih vladavina koja više postizavahu svojom štedljivošću nego naše vladavine sa svim svojim riznicama. Otud, možda, proizlazi svagdašnje prihvaćanje riječi ekonomija, pod kojom će se prije razumijevati mudro upravljanje onime što se posjeduje negoli sredstva da se stekne ono što se nema.«⁶⁸⁹ Javna ekonomija je prema Rousseauu kao vladavina suverena usmjerena na ostvarivanje općih interesa političke zajednice.

Inspirirajući se i tražeći uzore u antičkim političkim zajednicama, a posebno u rimskoj praktičnoj filozofiji i aretajičkoj etici, Rousseau je isticao vrline kao mjerilo i princip po kojemu bi se suverena politička zajednica trebala upravljati i usmjeravati. Maurizio Viroli ističe kako »Rousseauovo političko učenje, a napose učenje o društvenom ugovoru, može se sagledavati kao potraga za racionalnim rješenjem problema kaosa.«⁶⁹⁰ Ideja zajedničke participacije u političkoj zajednici i zajedničkog doprinosa u svrhu općeg dobra i interesa u političkoj zajednici osnovna je Rousseauova filozofsko-politička misao. U tom smislu Rousseau ističe »da se treba prisjetiti da je vlasništvo temelj društvenog ugovora i njegov prvi uvjet, da bi se svakoga sačuvalo u mirnom uživanju onoga što mu pripada. Istina je da se istim ugovorom svatko obavezuje, barem prešutno da će pridonositi za javne potrebe; ali, budući da to obvezivanje ne može nađati temeljnom zakonu i uz pretpostavku da su ugovarači priznali očiglednost potrebe – vidimo da taj doprinos mora biti dobrovoljan da bi bio zakonit...«⁶⁹¹

Konstituiranje političke zajednice je prema Rousseauu započelo društvenim ugovorom u kojemu se određuju uvjeti stvaranja političke zajednice. Privatno vlasništvo je bitna

⁶⁸⁸ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 38.

⁶⁸⁹ Ibid., str. 38.

⁶⁹⁰ Maurizio Viroli, *Jean-Jacques Rousseau and the 'Well-Ordered Society'*, Cambridge University Press, Cambridge 2003., str. 107.

⁶⁹¹ J. J. Rousseau, »Rasprava o političkoj ekonomiji«, u: J. J. Rousseau, *Politički spisi*, str. 41.

odrednica u političkoj zajednici jer pridonosi potrebama javne ekonomije i vladavini koja mari za opću dobrobit i *res publicu* u političkoj zajednici. U *Raspravi o političkoj ekonomiji* nastaloj 1755. godine, dakle iste godine kada je Rousseau objavio i svoju ključnu *Raspravu o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima*, Rousseau upravo u *Raspravi o političkoj ekonomiji* zadaje prvotne predodžbe organiziranja i funkcioniranja same političke zajednice. Tek će godine 1762. Rousseau u djelu *Društveni ugovor ili o načelima političkoga prava* detaljnije razraditi podrijetlo, postanak i na koncu istaknuti vlastito filozofsko-političko razmatranje same političke zajednice.

U *Raspravi o političkoj ekonomiji* Rousseau zadaje prvotne obrise samog suverena odnosno vladavine u političkoj zajednici, a koji je oformljen u ulozi javne ekonomije. Primarna je zadaća u političkoj zajednici da javna ekonomija odnosno vladavina suverena bude usmjerena na brigu za opće dobro same političke zajednice. U djelu *Rasprava o političkoj ekonomiji* Rousseau se kao prosvjetitelj, ali istovremeno i kao sam kritičar filozofije prosvjetiteljstva i kontraktualist, posvetio ideji javne ekonomije odnosno načelu opće volje. Opća volja jest najviša instanca koja u političkoj zajednici suzbija partikularne interese pojedinaca i prvenstvo daje općim interesima te pri tome uspostavlja jednakost između pojedinaca i ističe vladavinu zakona, a što je naposljetku Rousseau podrobno razradio u djelu *Društveni ugovor ili o načelima političkoga prava*. Na koncu, *Rasprava o političkoj ekonomiji*, ipak je temeljito Rousseaua pripremila za proučavanje konstituiranja same političke zajednice u njegovom ključnom filozofsko-političkom spisu *Društveni ugovor ili o načelima političkoga prava*, a što je i prikazano u prethodnim poglavljima.

U sljedećem i posljednjem dijelu doktorskog rada koje glasi *Usporedna analiza filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacques Rousseaua*, koncizno i jasno prikazat će se temeljne filozofsko političke ideje istaknutih filozofa, koje su ujedno ključne, kardinalne, značajne i pri tome obilježile njihovo razumijevanje političke zajednice.

4. USPOREDNA ANALIZA FILOZOFIJE POLITIKE JOHNA LOCKEA I JEAN-JACQUESA ROUSSEAU

John Locke je u svojoj *Drugoj raspravi o vlasti* napisao pamflet protiv kraljevskog monarhističkog apsolutizma i načela neograničene vlasti. Locke se idejom ograničene vlasti odnosno diobe vlasti istaknuo kao zagovornik slobodarske političke zajednice i protivnik apsolutizma. Lockeova ideja protoliberalizma prema kojoj pojedinac ima pravo na život i slobodu svrstava Lockea u relevantne mislitelje koji su utjecali na novovjekovnu paradigmu poimanja čovjeka i političke zajednice.

Locke se koristi metodičkom idejom koncepcije prirodnog stanja kako bi pojasnio legitimnost nastanka političkog autoriteta. Prirodni zakon je u prirodnom stanju značajan budući da pojedince upućuje na međusobni život u miru i spokoju. No, pojedinac u prirodnom stanju ovisi o svojim prirodnom mogućnostima i privatnim prosudbama odredaba prirodnog zakona budući da u prirodnom stanju ne postoji izabrani sudac s autoritetom koji može mjerodavno razrješavati sporove među pojedincima. U prirodnom stanju pojedinac je nezaštićen od posrnulih pojedinaca i nasrtaja na njegovo vlasništvo, neovisno radi li se o vlasništvu na njegovu osobnost ili pak o vlasništvu nad stvarima. Da bi pojedinac u prirodnom stanju sačuvao vlastiti život i stečenu imovinu, nije se mogao pozvati na institucionalni autoritet već jedino na instancu prirodnog zakona. Međutim prirodni zakon nije od strane drugih pojedinaca bio posve uvažen i prakticiran, kao što i sam pojedinac može biti pristran kada se radi o njegovu sporu. Kao izlaz iz prirodnog stanja Locke predlaže konstituiranje političke zajednice koja će biti instrument očuvanja vlasništva svih pojedinaca, što podrazumijeva očuvanje njihovih života, slobode i vlasništva. Utoliko žele li osnovati političku zajednicu pojedinci trebaju izričitim pristankom stvoriti državu koja ih štiti od prevara i nasilja.

No, ulaskom u političku zajednicu pojedinci ne gube slobodu, već zadobivaju negativnu slobodu, odnosno slobodu od uplitanja vlasti u njihovu slobodu. Stoga politička zajednica pojedincima jamči sigurnost od nasilja, te nesmetani rad u stjecanju privatnog vlasništva, a koje mu je u prirodnom stanju bilo ugroženo budući da je pojedincu u tom stanju neprestance prijela opasnost i moguća ugroza vlasništva od posrnulih pojedinaca.

Lockeova filozofsko-politička koncepcija liberalizma polazi od premisa da svaki pojedinac ima pravo na vlastiti život i pravo na rad odnosno na stjecanje privatne imovine kojom dokazuje svoju slobodu, osobnost i vlasništvo. Ulaskom u političku zajednicu

pojedinaac dio svojih prirodnih prava predaje političkoj zajednici koja pojedincu pruža zaštitu. Lockeovu koncepciju liberalizma kao filozofsko-političkog učenja odlikuje to što Locke izričito u svojoj *Drugoj raspravi* govori o diobi vlasti odnosno o principu ograničene vlasti, i protiv političkog apsolutizma i tiranije. Podjelom vlasti na izvršnu, zakonodavnu i federativnu Locke unosi novinu u novovjekovnu filozofiju politike. Politička zajednica koja je konstituirana na principu diobe vlasti omogućava i veća jamstva zaštite slobode svojih pripadnika.

John Locke je svoju koncepciju liberalizma gradio na počelima prirodnih prava slobode i vlasništva odnosno na ideji da je svaki pojedinac vlasnik svoje osobnosti i rada. Locke kao začetnik prvotnog oblika liberalizma odnosno protoliberalizma smatra kako je svakom čovjeku svojstveno i prirodno da stvara svoje vlasništvo. U tom smislu Locke ističe da svaki pojedinac, a na koncu i čitava politička zajednica ima pravo na pružanje otpora onim vladarima koji vlast koriste radi svoje privatne svrhe i samovoljno vladaju, a da pri tome ne izvršavaju instrumentalnu ulogu očuvanja vlasništva svih pojedinaca u političkoj zajednici. Vlast koja u političkoj zajednici ne osigurava očuvanje života, slobode i vlasništva svih pripadnika političke zajednice i time ne čini opće dobro samoj političkoj zajednici jest prema Lockeju iznevjerila svoju primarnu ulogu da pruži zakonitu zaštitu svim pojedincima od prijevara i nasilja. Kao protoliberal John Locke je mislilac koji je u rudimentarnom, ali u temeljitom obliku zagovarao ideju individualne slobode, pravne jednakosti i vlasništva kao prirodnih prava svakog čovjeka da ostvari svoje mogućnosti te je stoga Locke postao preteča i začetnik filozofsko-političke koncepcije liberalizma.

Pojam republikanizam dolazi od latinske riječi *res publica* i prevodi se kao javna stvar, ili kao stvar svih ljudi. Rousseauov filozofsko-politički koncept republikanizma počiva na pretpostavci općih interesa političke zajednice u odnosu na partikularne, privatne i sitne interese pojedinaca. Rousseau je republikanizmu kao filozofsko-političkom konceptu pridao posebni značaj budući da javna stvar nastaje sklapanjem društvenog ugovora odnosno republikanski princip konstituiranja političke zajednice nastaje prema samom obliku društvenog ugovora i njegovim implementiranim uvjetima. Stvaranjem političke zajednice u prvi plan tada dospijevaju opći interesi same političke zajednice, a pojedinačni interesi odnosno privatni interesi padaju u drugi plan.

Prema Rousseauovom razumijevanju političke zajednice opće dobro postaje u republikanski ustrojenoj političkoj zajednici osnovno dobro kojemu teže svi pripadnici političke zajednice. Rousseau u svojem razumijevanju političke zajednice očekuje da

pojedinci postanu politički aktivni i da svojim političkim angažmanom preoblikuju svoju pojedinačnu volju te na koncu uspostave višu instancu odnosno opću volju koja će mariti za opće dobro to jest slobodu i jednakost svih pripadnika političke zajednice. Bitno je istaknuti da Rousseau razlikuje pojam volja svih, koji predstavlja skup svih partikularnih interesa pripadnika političke zajednice, od pojma opća volja koji predstavlja opće interese političke zajednice te mari za opće dobro koje je predstavljeno u političkim zakonima.

Lockeova koncepcija liberalizma kao svojevrсна politička teorija prosvjetiteljstva stvorila je temelje za institucionalnu zaštitu individualnih prava pojedinaca. Takva politička konstitucija individualne slobode, zaštitila je pojedinca od apsolutne vlasti, no međutim, ubrzo je stvorila političke i moralne nejednakosti među ljudima. Rousseauova je ambicija na tom tragu da s jedne strane sačuva tekovine zaštite individualne slobode, ali da istodobno uz slobodu afirmira i vrednotu jednakosti, demokratski suverenitet gdje svi imaju jednaka prava te osnaži jedinstvo i stabilnost političke zajednice.

U Rousseauovoj legitimnoj političkoj zajednici od građanina se očekuje da svoj život utemelji na vrlini i poštivanju kako slobode tako i jednakosti drugih pripadnika političke zajednice. Predanost pojedinaca političkoj zajednici vidljiva je u poštivanju opće volje odnosno u poravnavanju i usuglašavanju svoje pojedinačne volje sa općom voljom radi opće dobrobiti svih pripadnika političke zajednice. Sami privatni interesi su tada sekundarni, a ključna je jedino politička zajednica i briga za opću volju te pravo pojedinaca na autonomiju i slobodu. Idejom samozakonodavstva pojedinac u političkoj zajednici ostvaruje sebe samoga i istodobno dobiva priznanje drugoga čovjeka. Ključno je da opći interesi u političkoj zajednici nadvladaju pojedinačne interese te da se uspostave sloboda i jednakost svih pripadnika političke zajednice.

Opći interesi u političkoj zajednici predstavljaju osovinu utjelovljenu u općoj volji koja ističe opću dobrobit svih pripadnika neke političke zajednice. Prvenstvo partikularnih interesa pred općim interesima političke zajednice znači degradiranje javne stvari, odnosno u pitanje dovodi *res publicu* i opstanak ustanovljenog političkog poretka. *Res publica* u političkoj zajednici postaje *res sacra* i sva pojedinačna djelovanja su tada podređena općem djelovanju i općem dobru. Opća volja je prema Rousseauu prisutna u političkom tijelu demokratskog suverena, drugim riječima u svakom pojedincu koji je moralno osviješten i poštuje političke vrline. Rousseauov koncept republikanizma temelji se na političkoj slobodi i jednakosti svih građana. Stoga Rousseau tvrdi: »Ako istražimo u čemu se točno sastoji najveće dobro za sve, što mora biti svrha zakonodavnog sistema, naći ćemo da se ono svodi

na dva glavna cilja, slobodu i jednakost. Slobodu – jer svaka pojedinačna ovisnost znači toliko snage oduzete tijelu države, jednakost – jer sloboda bez nje ne može opstojati.«⁶⁹² Rousseauovo filozofsko-političko razumijevanje političke zajednice i ideja republikanizma polazi od načela slobodnih i jednakih pojedinaca koji s političkim djelovanjem u republikanskoj slobodi postaju moralni subjekti koji izgrađuju uvjete zajedničkog i osobnog života.

U političkoj zajednici pojedinci stvaraju svoje vlasništvo te zadobivaju autonomiju djelovanja i samozakonodavstva. Načelo samozakonodavstva svoj sadržaj u potpunosti ispunjava tek u političkoj zajednici u kojoj se poštuju političke vrline i ističe odanost te privrženost samoj političkoj zajednici. Nadalje Rousseau ističe i neophodnost javne ekonomije koja ima ovlaštenje da mari za opće dobro. U tom smislu javna ekonomija brigu za opće interese očituje u vrlini patriotizma, odnosno u predanosti javnim poslovima koji ne zaobilaze ni jednog pripadnika političke zajednice. Javna ekonomija utjelovljuje i prikazuje namjeru te djelovanje opće volje koja u formi suverena ispunjuje obveze prema pripadnicima političke zajednice. Rousseauov filozofsko-politički koncept republikanizma u sebi sadrži elemente koji se primarno odnose na svakog pojedinca i od njega traži ispunjenje obveza koje su usmjerene na opću dobrobit političke zajednice. Uloga suverena u političkoj zajednici je za Rousseaua ključna jer po svojoj biti suveren je u političkoj zajednici jamac sigurnosti i slobode. Stoga Rousseau zagovara narodni suverenitet te kao demokrat afirmira individualnu slobodu i pruža pravo sudjelovanja u političkom životu svim, istina samo muškim, članovima političke zajednice. U tom smislu čovjek se kao samozakonodavac potvrđuje i podvrgava samo onim zakonima koje je slobodno, kao član političkog tijela donio. Ona politička zajednica u kojoj je zakonodavna vlast središte političke vlasti, a izvršna vlast tehnička instanca i pripomoć zakonodavnoj vlasti jest prema Rousseauu primjerena i legitimna politička zajednica za svakog pojedinca koji želi društvenim sporazumom u nju stupiti. Opća volja kao *res publica*, jest konstitutivni element koji čini Rousseauovo učenje o republikanizmu, a u kojemu svi pripadnici političke zajednice na principima slobode i jednakosti svih građana mare za opće vitalne interese političke zajednice. Republikanizam kao filozofsko-politički koncept pretpostavlja konstituiranje političke zajednici u kojoj će svaki pojedinac političke zajednice biti jednakopravan sa svakim drugim pripadnikom političke zajednice, te će moći politički participirati kao punopravni član zajednice, i na koncu raditi prema nalogima opće volje i time doprinositi općem interesu političke zajednice.

⁶⁹² J. J. Rousseau, *Društveni ugovor*, str. 123.

ZAKLJUČAK

U ovom doktorskom radu osnovna je nakana utvrditi, istaknuti i usporediti bitne točke filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacques Rousseaua. U prvom dijelu disertacije nastojalo se prikazati političke, društvene i povijesne okolnosti nastanka filozofije politike Johna Lockeja i Jean-Jacques Rousseaua. U tom dijelu disertacije nastojalo se istaknuti i utvrditi povijesno-političke prilike u Engleskoj i Francuskoj sedamnaestoga i osamnaestoga stoljeća koje su kasnije utjecale na filozofsko-političke koncepcije liberalizma i republikanizma.

Hermeneutičkim izučavanjem Lockeove *Druge rasprave o vlasti* i Rousseauove *Rasprave o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* zatim *Društvenog ugovora ili o načelima političkog prava* i na kraju izučavanjem *Rasprave o političkoj ekonomiji*, u radu se nastojao utvrditi Lockeov i Rousseauov doprinos te njihov utjecaj u stvaranju istaknutih filozofsko-političkih koncepcija koje i danas dijelom baštinitimo. Žarište rada je usredotočeno na istraživanje Lockeovog i Rousseauovog razumijevanja političke zajednice te na ključnu ulogu tih dvaju mislilaca u izgradnji filozofsko-političkih koncepcija liberalizma i republikanizma.

Locke je pod političkim utjecajem vigovala i lorda Shaftesburyja nastojao delegitimirati kraljev apsolutistički režim i božansko pravo monarha na vlast, a što je zastupao Filmer u svom djelu *Patriarcha*. Svojom *Prvom raspravom o vlasti* Locke je opovrgnuo glavnog zagovornika apsolutne monarhije Roberta Filmera i priredio *Drugu raspravu o vlasti* u kojoj je odlučeno i jasno iznosi koncepciju ograničene vlasti te zagovara diobu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i federativnu vlast, dok sudsku vlast uključuje u izvršni organ vlasti. Locke svoju *Drugu raspravu o vlasti* koja je ključna i neophodna za njegovo razumijevanje filozofije politike započinje idejom prirodnog stanja kao misaonog eksperimenta. Riječ je o tome da su pojedinci u prirodnom stanju po prirodnom pravu i prirodnom zakonu posve jednaki te da imaju jednaka prava na život, slobodu i vlasništvo. Pojedinac u prirodnom stanju svojim radom stvara privatno vlasništvo i na taj način sebi osigurava egzistenciju. Budući da je prirodno stanje pretpolitičko stanje i u njemu nema više instance osim poštivanja prirodnog zakona koji upućuje na poštivanje svakog čovjeka, pojedinac stoga napušta prirodno stanje i dragovoljno ulazi u političku zajednicu u kojoj postoji institucionalno utemeljena politička vlast, a prirodni zakon se u političkom stanju transformira u političke zakone. Naime pojedinac je u prirodnom stanju izložen potencijalnoj ugrozi i opasnosti od mogućih nasrtaja

drugih pojedinaca pa mu time društveni odnos i suživot sa drugim pojedincima u prirodnom stanju postaje otežani.

Dragovoljnim ulaskom u političku zajednicu pojedinac zauzvrat što napušta prirodno stanje, zadobiva jamstvo očuvanja života, slobode i privatnog vlasništva institucionalnim utemeljenjem političke vlasti. Locke u svojoj filozofiji politike upućuje na individualna i prirodna prava svakog čovjeka. Ona znače da osoba po vlastitom nahođenju i svojoj volji uređuje vlastiti život kako ona sama smatra da je za nju najbolje. Prema Lockeu je život polje jednakih mogućnosti za svakog čovjeka i jedino o njemu samome ovisi što će on sam biti i koliko će imovine steći. Lockeovo učenje o pretpolitičkom i političkom stanju temeljito se i dalekosežno odrazilo na ideju prvotnog oblika liberalizma. U tom smislu riječ je o protoliberalizmu kao rudimentarnom obliku liberalizma u kojemu jedino oni pojedinci koji su vlasnički potvrđeni odnosno posjeduju privatno vlasništvo u političkoj zajednici imaju i pravo političkog glasa te političkog participiranja. Ideja dioničarskog suvereniteta je prema Lockeu osnovni politički princip na kojemu se politička zajednica temelji jer tek oni pojedinci koji su vlasnički potvrđeni postaju punopravni politički subjekti u političkoj zajednici. U političkoj zajednici zakonodavno tijelo je vrhovno političko tijelo koje je uspostavljeno i određeno političkom voljom samih pripadnika političke zajednice.

Lockeovom diobom vlasti, izvršna vlast se odjeljuje od zakonodavne vlasti i postaje zasebni politički organ koji vrši političku volju zakonodavne vlasti. Nadalje prema Lockeovoj diobi uloga zakonodavnog i izvršnog tijela je zasebna, a suci kao dio izvršnog tijela, su ovlaštene subjekti koji u političkoj zajednici djeluju kao objektivni arbitri u skladu s izglasanim političkim zakonima. Uloga sudaca je ključna u političkoj zajednici jer suci kao neovisni arbitri u odnosu na stranke pomiruju sporove između pojedinaca i utvrđuju naknadu štete. U prirodnom odnosno pretpolitičkom stanju suci kao zasebna instanca i politički subjekti koji pomiruju zavađene strane ne postoje, već se pojedinci u takvim nepogodnim situacijama oslanjaju jedino na vlastite snage i mogućnosti. Nadalje, osim što Locke diobom vlasti uvodi novinu zakonodavne i izvršne vlasti kao autonomnih oblika vlasti u političkoj zajednici, Locke također uvodi i federativni oblik vlasti kao zasebni i odvojeni organ vlasti od zakonodavnog tijela političke zajednice. Federativna vlast ima ulogu da brine za inozemne poslove i da teži stvaranju kvalitetnih te pouzdanih saveza sa drugim državama izvan političke zajednice. U *Drugoj raspravi o vlasti* i razumijevanju političke zajednice Locke je u fokus svoje filozofije politike postavio i koncept opravdanog rata. Koncept opravdanog rata Locke koristi za opravdanje otpora prema pobunjenom vladaru, ali jednako tako i za opravdanje

kolonijalnih osvajanja te opravdanja osvajača na pokorena područja. Stoga Lockeovo razumijevanje političke zajednice proizlazi iz načela slobode prema kojemu pojedinci odlučuju dragovoljno stupiti i konstituirati političku zajednicu radi očuvanja svoga života, slobode i stečenog vlasništva.

Druga cjelina doktorskog rada posvećena je Jean-Jacques Rousseauu odnosno njegovom razumijevanju političke zajednice i republikanskom filozofsko-političkom učenju prema kojemu je Rousseau gradio svoju filozofiju politike. Rousseau u svojoj *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* polazi od ideje da je pojedinac najprije bio u prirodnom stanju te da je njegov život u tom stanju uvelike ovisio o njegovim sposobnostima i mogućnostima. U *Raspravi o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima* Rousseau čovjeka opisuje kao sućutnog pojedinca koji je spreman pomoći drugom pojedincu koji je u nevolji, ali pak i kao čovjeka koji živi prema instinktima i prirodnim porivima. U *Raspravi o političkoj ekonomiji* Rousseau u rudimentarnom obliku i prvim crticama nastoji pojasniti ulogu javne ekonomije odnosno opće volje koja je ključna za očuvanje političke zajednice. Riječ je o tome da Rousseau u *Raspravi o političkoj ekonomiji* daje svoj početni koncept razumijevanja političke zajednice, a koji će mnogo detaljnije elaborirati u *Društvenom ugovoru ili o načelima političkog prava*.

Rousseau kao republikanac političkoj zajednici pridaje obilježje i formu supstancijalnog dobra kao načela po kojemu čovjek tek u državi zadobiva slobodu i priznanje od drugog čovjeka. U političkoj zajednici čovjek stječe moralnu autonomiju odnosno priznanje čovjeka kao čovjeka, te zadobiva priznanje vlasništva. Sloboda je za Rousseaua ključan tvorbeni čimbenik na kojemu počiva politička zajednica. Kada govori o nejednakostima Rousseau ističe dvije vrste nejednakosti među ljudima. Prva nejednakost se odnosi na prirodne karakteristike pojedinaca koje su primarno usmjerene na tjelesne i duhovne različitosti. S druge strane drugi oblik nejednakosti jest moralna i politička nejednakost koja nastaje u civiliziranom životu i ovisi o društvenom sporazumu i principima konstituiranja političke zajednice. Rousseauov je primarni cilj onemogućiti moralne i političke nejednakosti među građanima te njegovati koncept republikanske slobode i na koncu stvoriti takav društveni ugovor koji će omogućiti da u prvi plan dospije samozakonodavstvo, opće dobro, te slobodno i jednako sudjelovanje svih građana u političkom životu.

Rousseau u odnosu na Lockeua u svojoj filozofiji politike nastoji omogućiti politički subjektivitet svakog pojedinca neovisno je li taj pojedinac vlasnički potvrđen ili pak ne posjeduje imovinu. Kao demokrat i republikanac Rousseau ističe individualnu i zajedničku

slobodu građana te nastoji omogućiti participaciju svim građanima u političkoj zajednici kao punopravnim političkim subjektima. Moderna liberalno-demokratsko kultura jest u stalnom disbalansu i napetosti između pojedinačnih i općih interesa. Radi se o tome da se u modernoj političkoj zajednici i kulturi težište ponekad mijenja u odnosu na pojedinačne ili opće interese te jednim dijelom prevladavaju partikularni interesi, a drugi puta opći interesi.

Rousseau je u svojoj filozofiji politike posebno tematizirao odnos pojedinačne volje prema općoj volji. U temeljitoj analizi Rousseau je utvrdio kako svi oblici partikularnih interesa i pojedinačnih volja valjaju biti podvrgnuti općoj volji koja brine za opće dobro čitave političke zajednice. U suprotnom slučaju bi u političkoj zajednici prevladala volja svih odnosno prevladale bi podjele koje bi nastale skupom pojedinačnih volja, a opće dobro na kojemu se sama politička zajednica temelji ostala bi zapostavljena i zanemarena. *Res publica* u Rousseauovom razumijevanju političke zajednice postaje osnovna filozofsko-politička misao kojom se nastoji uravnotežiti moderna, prekomjerno individualistička i posebnička politička kultura. Rousseauov republikanski koncept poimanja političke zajednice upućuje na jednaku važnost i slobodu svakog člana političke zajednice koji svojim radom i političkom participacijom gradi političku zajednicu te sudjeluje u stvaranju općeg dobra političke zajednice. Upravo je pitanje općeg dobra istovremeno i pitanje javne stvari, *res publicae* neke političke zajednice.

Neprestana napetost između pojedinačnih, posebnih i općih interesa pojedinaca u političkoj zajednici rezultira krizom demokratskih načela i institucija u političkoj zajednici. Ključno je istaknuti da neprestana napetost interesa na relaciji pojedinačna volja i posebna volja *versus* opća volja uzrokuje demokratski deficit. On se očituje u teškoćama uspostavljanja i utvrđivanja instancija demokratski artikulirane općosti te općeg dobra i vitalnog interesa političke zajednice. Rousseau problem demokratskog deficita rješava time što na zagovoru građanske jednakost i slobode zagovora politički participaciju građana u demokratskom republikanskom poretku. Formom supstancijalnog dobra, samozakonodavstvom odnosno autonomijom sami građani određuju unutarnji oblik ustroja vlasti i političkog poretka zajednice. Riječ je o tome da građani kao politički subjekti određuju svoju ulogu u političkoj zajednici te autonomnim djelovanjem kao samozakonodavci potvrđuju svoju slobodu i jednakost te utječu na suzbijanje demokratskog deficita.

Napeti odnos i dominacija pojedinačnih interesa nad općim interesima stvara nepoštivanje demokratskog suvereniteta pojedinaca jer dovodi do neuvažavanja demokratskih temelja i institucija te na koncu do demokratskog deficita. Prema Rousseauovom

razumijevanju političke zajednice i filozofsko-političkom konceptu republikanizma u kojemu su pripadnici političke zajednice ujedno i suvereni politički subjekti, demokratski deficit se sprječava aktivnom političkom brigom za opće dobro. U tom smislu ključna politička pitanja postaju od javne važnosti, *res publica* i demokratski *etos* se gradi političkim djelovanjem autonomnih političkih subjekata koji u zajedničkom javnom djelovanju teže ostvarenju općih interesa čitave političke zajednice.

Lockeov doprinos modernoj političkoj kulturi demonstrira se u afirmaciji individualnih prava, zaštiti slobode pojedinaca, zatim njihovih pojedinačnih interesa te u negativnoj slobodi odnosno u slobodi od posezanja političke vlasti u prava pojedinaca. Ipak, Lockeovo vrijedno isticanje prava na individualnost i način života u skladu s vlastitim shvaćanjima, može, međutim, dovesti u pitanje jedinstvo i stabilnost političke zajednice. Prekomjerni individualizam i dominacija posebnih interesa, a što karakterizira suvremeno političko stanje, stvara potrebu za ravnotežom to jest isticanjem interesa zajednice kao opće cjeline i instancije općosti. Lockeovo razumijevanje političke zajednice jest utoliko nadopunjeno Rousseauovim konceptom demokratskog republikanizma. Rousseau je pokazao dvije strane civilizacije suvremenog čovjeka zapada: ona s jedne strane razvija ljudske spoznajne i djelatne sposobnosti, ali ga istodobno moralno degradira u odnosima nejednakosti i zavisnosti. Kao odgovor na nelegitimne političke zajednice Rousseau pruža konstrukciju legitimne političke zajednice koja počiva na općoj volji i samozakonodavstvu građana. U tom smislu Rousseau je zagovarao narodni suverenitet, prema kojemu svi udruženi građani jesu nositelji najviše vlasti i sudjeluju u političkom životu. Zagovarao je republikansku slobodu koja se sastoji u tome da se živi samo pod onim zakonima koje su građani kao pripadnici političke zajednice sami donijeli. Temeljna je Rousseauova ideja utemeljiti slobodnu građansku državu kojom upravlja opća volja kao suveren, odnosno kao onaj princip djelovanja koji u udruženim građanima pobuđuje brigu za opće dobro. Stoga se Rousseau idejom opće volje razilazi s Lockeovom koncepcijom shvaćanja političke zajednice budući da Locke navodi kako pojedinca jedino privatni interesi i zaštita vlasništva potiču da uđe u političku zajednicu, a briga za opće dobro same političke zajednice u funkciji je individualnih dobrobiti. Konceptom instrumentalne i ograničene uloge političke zajednice koja pojedincima pruža sigurnost i jamstvo očuvanja vlasništva Locke pruža snažnu zaštitu individualnih prava svakom pojedincu kako od drugih pojedinaca, tako i od uplitanja političkog autoriteta. S druge strane, Rousseauove koncepcije demokratskog suvereniteta, republikanskog duha i prevlasti opće volje i interesa zajednice, pružaju temelj da se u suvremenoj političkoj kulturi

nađu oslonci za revitalizaciju jedinstva i stabilnosti političke zajednice. Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice istaknuto u filozofsko-političkim doktrinama liberalizma i republikanizma postavilo je solidne temelje za razvoj moderne i suvremene političke kulture.

Popis literature

Arneil, Barbara, *John Locke and America: The Defence of English Colonialism*, Clarendon Press, Oxford 1998.

Ashcraft, Richard, *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*, Princeton University Press, Princeton 1986.

Bačić, Arsen, »John Locke i njegov doprinos učenju o podjeli vlasti«, *Politička misao* god. 24. sv. 4, 1987., str. 98-106.

Barker, Ernest, *Social Contract: Essays by Locke, Hume and Rousseau*, Oxford University Press, New York 1963.

Baruzzi, Arno, *Uvod u političku filozofiju novog vijeka*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1994.

Beest Holle, Gerard Du Ry van (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 12, Otokar Keršovani, Rijeka 1977.

Beest Holle, Gerard Du Ry van (ur.) i dr., *Velika ilustrirana povijest svijeta*, sv. 13, Otokar Keršovani, Rijeka 1977.

Bleicken, Jochen i dr., *Povijest svijeta*, Naprijed, Zagreb 1990.

Bobbio, Norberto, *Liberalizam i demokracija*, Novi Liber, Zagreb 1992.

Borchert, Donald M. (ur.) i dr., *Encyclopedia of Philosophy*, sv. 8, Thomson Gale, USA 2006.

Brčić Kuljiš, Marita, »Konceptija pravednosti u filozofiji Jean-Jacquesa Rousseaua«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 23-36.

Carpentier, Jean; Lebrun, Francois i dr., *Povijest Francuske*, Barbat, Zagreb 1999.

Cassirer, Ernst, *Problem Jean-Jacques Rousseau*, Disput, Zagreb 2012.

Chappell, Vere (ur.), *The Cambridge Companion to Locke*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.

Colletti, Lucio, *Ideologija i društvo*, Školska knjiga, Zagreb 1982.

Cravetto, Enrico (ur.), *Povijest: Doba apsolutizma*, sv. 10, Europapress holding, Zagreb 2008.

Dagger, Richard, *Civic Virtues: Rights, Citizenship, and Republican Liberalism*, Oxford University Press, New York 1997.

Dent, Nicholas, *Rousseau*, Routledge, London; New York 2005.

Doyle, William, *The French Revolution: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001.

Dunn, John, *Locke: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford 2003.

Dunn, John, *The History of Political Theory and Other Essays*, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Dunn, John, *The Political Thought of John Locke*, Cambridge University Press, Cambridge 1969.

Ernet-Sunko, Zrinka; Radulić, Vladimir, »Engleska puritanska revolucija u XVII. st. kao odgovor na samovolju kralja i Protektorat kao most od monarhije k monarhiji«, *Zagrebačka pravna revija* god. 1. sv. 1, 2012., str. 11-34.

Gaus, Gerald F., *Justificatory Liberalism: An Essay on Epistemology and Political Theory*, Oxford University Press, New York 1996.

Gaus, Gerald F., *Political Concepts And Political Theories*, Westview Press, Colorado; Oxford 2000.

Gaus, Gerald F., *Value and Justification: The Foundations of Liberal Theory*, Cambridge University Press, Cambridge; New York; Melbourne 1990.

Goldstein, Slavko (ur.) i dr., *The Times Atlas*, Cankarjeva založba, Ljubljana; Zagreb 1989.

Goodin, Robert E. (ur.); Pettit, Philip (ur.); Thomas Pogge (ur.), *A Companion to Contemporary Political Philosophy*, sv. 1, Blackwell Publishing, Malden; Oxford; Carlton, Victoria 2007.

Gray, John, *Liberalizam*, Politička kultura, Zagreb 1999.

Gross, Mirjana, *Opća povijest od engleske revolucije do propasti francuskog carstva*, Školska knjiga, Zagreb 1955.

Habermas, Jirgen, *Teorija i praksa*, Beogradsko izdavačko-grafički zavod, Beograd 1980.

Hall, John C., *Rousseau: An Introduction to his Political Philosophy*, Macmillan, London; Basingstoke 1973.

Held, David, *Modeli demokracije*, Školska knjiga, Zagreb 1990.

Kramer, Matthew H., *John Locke and the Origins of Private Property*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

Kulenović, Enes (ur.), *Moderna politička teorija*, Fakultet političkih znanosti, Zagreb 2013.

Kutleša, Stipe (ur.) i dr., *Filozofski leksikon*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb 2012.

Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Oxford University Press, New York 2002.

Lalović, Dragutin, »Poredak slobode: Rousseauovo shvaćanje demokratske političke zajednice«, *Politička misao* god. 16. sv. 1, 1979., str. 3-31.

- Lalović, Dragutin, *Mogućnosti političkog*, Disput, Zagreb 2006.
- Lauritsen, Holger R. (ur.); Thorup, Mikkel (ur.), *Rousseau and Revolution*, Continuum, London; New York 2011.
- Locke, John, *Dvije rasprave o vladi*, Naklada Jurčić, Zagreb 2013.
- Mack, Eric, *John Locke*, Continuum, New York; London 2009.
- Macpherson, C. B., *Politička teorija posjedničkog individualizma*, CDD SSOH, Zagreb 1981.
- Maier, Hans; Rausch, Heinz; Denzer, Horst, *Klasici političkog mišljenja*, sv. 1, Golden marketing, Zagreb 1998.
- Maier, Hans; Rausch, Heinz; Denzer, Horst, *Klasici političkog mišljenja*, sv. 2, Golden marketing, Zagreb 1998.
- Marshall, John, *John Locke: Resistance, Religion and Responsibility*, Cambridge University Press, Cambridge 1994.
- Maurois, Andre, *Povijest engleske politike*, Ante Velzek, Zagreb 1940.
- Mill, John Stuart, *Izabrani politički spisi*, sv. 1, Informator, Zagreb 1988.
- Mill, John Stuart, *Izabrani politički spisi*, sv. 2, Informator, Zagreb 1989.
- Miller, David (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 1, Demetra, Zagreb 2003.
- Miller, David (ur.) i dr., *Blackwellova enciklopedija političke misli*, sv. 2, Demetra, Zagreb 2003.
- Orlandis, Jose, *Povijest kršćanstva*, Verbum, Split 2004.
- Pettit, Philip, *Republicanism*, Clarendon Press, Oxford 2002.
- Podunavac, Milan, »Republikanizam i politička teorija«, *Politička misao* god. 49 sv. 4, 2012., str. 27-44.
- Posavec, Zvonko, *Sloboda i politika*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1995.
- Potemkin, Vladimir Petrovič (ur.) i dr., *Historija diplomacije*, sv. 1, Matica hrvatska, Zagreb 1951.
- Qvortrup, Mads, *The Political Philosophy of Jean-Jacques Rousseau*, Manchester University Press, Manchester; New York 2003.
- Raunić, Raul, »Rousseauov politički emancipacijski projekt«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 5-22.
- Raunić, Raul, *Filozofija politike Johna Lockeja*, Politička kultura, Zagreb 2009.
- Raunić, Raul, *Pretpostavke liberalnog razumijevanja čovjeka*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2005.

- Ravlić, Slaven, *Poredak slobode: Politička misao Johna Stuarta Milla*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 2001.
- Ravlić, Slaven, *Suvremene političke ideologije*, Politička kultura, Zagreb 2003.
- Ravlić, Slaven, *Svjetozi ideologije*, Politička kultura – CID, Zagreb; Podgorica 2013.
- Rawls, John, *Lectures on the History of Political Philosophy*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge; Massachusetts 2007.
- Riley, Patrick (ur.), *The Cambridge Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Roberts, John Morris, *Povijest Europe*, AGM, Zagreb 2002.
- Rodin, Davor, »Liberalizam i republikanizam: dvije nedemokratske i nepolitičke ideološke opcije«, *Politička misao* god. 44 sv. 4, 2007., str. 3-16.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Politički spisi*, Informator, Zagreb 1993.
- Rousseau, Jean-Jacques, *Rasprava o porijeklu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor*, Školska knjiga, Zagreb 1978.
- Shklar, Judith N., *Men and Citizens: A Study of Rousseau's Social Theory*, Cambridge University Press, London; New York 1969.
- Skinner, Quentin, *The Foundations of Modern Political Thought: The Age of Reformation*, sv. 2, Cambridge University Press, Cambridge 1978.
- Spellman, W. M., *John Locke*, Macmillan Education, New York 1997.
- Sreenivasan, Gopal, *The Limits of Lockean Rights in Property*, Oxford University Press, Oxford; New York 1995.
- Strauss, Leo (ur.); Cropsey, Joseph (ur.), *Povijest političke filozofije*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb 2006.
- Strauss, Leo, *Natural Right and History*, The University of Chicago Press, Chicago; London 1965.
- Sunajko, Goran, »Rousseauova teorija volonté générale kao pretpostavka radikalnog shvaćanja demokracije: povratak političkom«, *Filozofska istraživanja* god. 34. sv. 1-2, 2014., str. 37-54.
- Sunajko, Goran, *Metafizika i suverenost: analiza modernih teorija suverenosti*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2015.
- Thomas, D. A. Lloyd, *Locke on Government*, Routledge, London; New York 1995.
- Tocqueville, Alexis de, *O demokraciji u Americi*, Informator, Zagreb 1995.
- Trevelyan, Macaulay, George, *Povijest engleske*, Kultura, Zagreb 1956.

- Tully, James, *A Discourse on Property: John Locke and his Adversaries*, Cambridge University Press, Cambridge 2006.
- Tully, James, *An Approach to Political Philosophy: Locke in Contexts*, Cambridge University Press, New York; Oakleigh, Victoria 1993.
- Viroli, Maurizio, *Jean-Jacques Rousseau and the 'Well-Ordered Society'*, Cambridge University Press, Cambridge 2003.
- Viroli, Maurizio, *Republicanism*, Hill and Wang, New York 2002.
- Waldron, Jeremy, *God, Locke and Equality: Christian Foundations of John Locke's Political Thought*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- Ward, Lee, *John Locke and Modern Life*, Cambridge University Press, New York 2010.
- Wokler, Robert, *Rousseau, the Age of Enlightenment, and Their Legacies*, Princeton University Press, New Jersey 2012.
- Wokler, Robert, *Rousseau: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, New York 2001.
- Wooton, David (ur.), *Political Writings of John Locke*, Penguin Books, Harmondsworth 1993.
- Živojinović, Dragoljub R., *Uspon Evrope (1450-1789)*, Matica srpska, Novi Sad 1985.
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=67601>. Pristupljeno 30. lipnja 2016.
- <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=12845>. Pristupljeno 5. srpnja 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39626>. Pristupljeno 17. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37459>. Pristupljeno 19. listopada 2016.
- <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40216>. Pristupljeno 19. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=14885>. Pristupljeno 19. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35671>. Pristupljeno 22. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=37460>. Pristupljeno 22. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=62750>. Pristupljeno 24. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=43204>. Pristupljeno 24. listopada 2016.
- <http://enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=20397>. Pristupljeno 25. listopada 2016.

Životopis autora s popisom objavljenih djela

Petar Jakopec je rođen 24. lipnja 1988. godine u Varaždinu gdje završava II. osnovnu školu i Prvu gimnaziju Varaždin. Godine 2007. uspješno završava opći smjer u Prvoj gimnaziji Varaždin i upisuje preddiplomski studij filozofije i religijskih znanosti na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu.

Nakon završenog preddiplomskog studija filozofije i religijskih znanosti, 2010. godine upisuje dvogodišnji jednopredmetni diplomski studij filozofije na Filozofskom fakultetu Družbe Isusove u Zagrebu. U siječnju 2013., s izvrsnim uspjehom položio je sveobuhvatni, komprehenzivni ispit i pod mentorstvom prof. dr. sc. Ivana Macana SJ, i s izvrsnim uspjehom brani svoj diplomski rad na temu *Socijalna filozofija Johna Lockeja*.

Godine 2014. upisuje poslijediplomski doktorski studij filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Pod mentorstvom doc. dr. sc. Raula Raunića, Jakopec je uspješno obavio sve propisane obveze dokorskog studija i pripremio svoj doktorski rad na temu *Liberalizam i republikanizam: Lockeovo i Rousseauovo razumijevanje političke zajednice*.

U listopadu 2013. godine Petar Jakopec se prijavljuje na stručno osposobljavanje za rad bez zasnivanja radnog odnosa za nastavnika Logike na Drugoj gimnaziji Varaždin. Nakon obavljenog stručnog osposobljavanja odnosno pripravničkog staža, u trajanju od godine dana, Jakopec se u rujnu 2014. godine zapošljava na nepuno radno vrijeme na Drugoj gimnaziji Varaždin. Godine 2015. u Zagrebu na XV. gimnaziji Jakopec uspješno polaže stručni ispit za nastavnika Etike, Logike i Filozofije. Od rujna 2014. do kolovoza 2018. godine radi na nepuno radno vrijeme na više škola u gradu Varaždinu. U rujnu 2018. godine Petar Jakopec zapošljava se na puno radno vrijeme na Drugoj gimnaziji Varaždin i Elektrostrojarskoj školi u Varaždinu, kao nastavnik Etike, Logike, i Filozofije držeći redovnu, izbornu i fakultativnu nastavu.

Objavljeni radovi:

Gavrić Anto; Jakopec Petar, »Metafizičke dimenzije u misli Karla Jaspersa«, *Obnovljeni život*, god. 67. sv. 4, 2012., str. 495-510.

Jakopec Petar, »Filozofija politike Johna Lockeja u 'Drugoj raspravi o vladi'«, *Nova prisutnost*, god. 11. sv. 3, 2013., str. 419-432.

Jakopec Petar, »Promišljanje odgoja u Johna Lockeja«, *Obnovljeni život*, god. 69. sv. 4, 2014., str. 509-521.

Jakopec Petar, *Etika ili o dobru*: udžbenik iz Etike za 4. razrede srednjih škola, Školska knjiga, Zagreb 2014.

Jakopec Petar, »Značajnost vlasničkih prava i političke zajednice u Lockeovoj filozofiji politike«, *Filozofska istraživanja*, god. 37. sv. 1, 2017., str. 117-131.

Jakopec Petar, »Stoička etika vrline i Rousseauova koncepcija građanske religije«, *Obnovljeni život*, god. 73. sv. 1, 2018., str. 95-106.

Objavljeni prikazi knjiga:

Jakopec Petar, »Ernst Jünger: Odmetanje u šumu«, *Filozofska istraživanja*, god. 34. sv. 4, 2014., str. 658-660.

Jakopec Petar, »Josef Pieper: Pohvala dokolici«, *Filozofska istraživanja*, god. 33. sv. 2, 2013., str. 355-357.